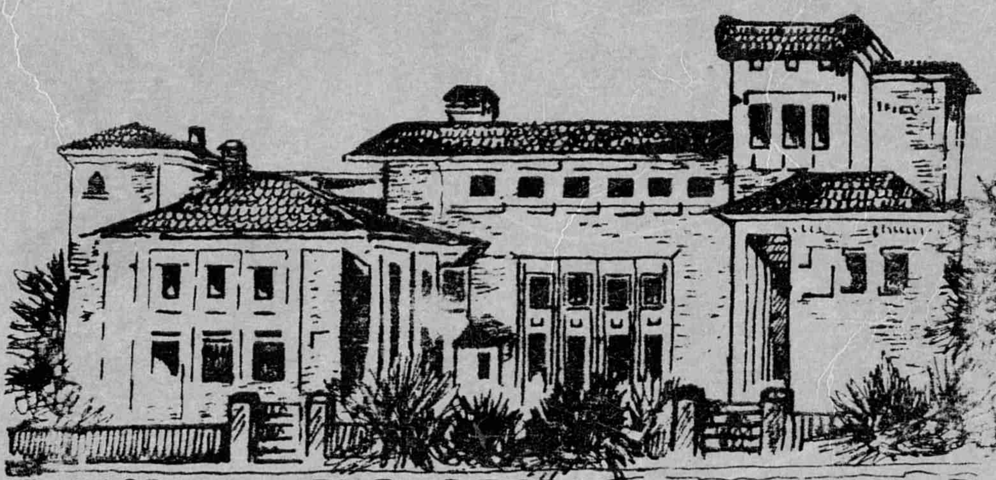
ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE N. IORGA

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 3, 1992

7–8

iulie — august

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"

„REVISTA ISTORICĂ" apare de 6 ori pe an în numere duble. În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Preţul unui abonament este de 600 lei pentru persoane fizice şi 1200 lei pentru persoane juridice. Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ORION SRL, Splaiul Independenţei 220 A, Bucureşti 6, P.O. Box 74—19 Bucureşti, Tx 11939 CBTxR, Fax (400)424169.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa redacţiei revistei „REVISTA ISTORICĂ".

Adresa Redacţiei
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50.72 41.

REVISTA ISTORICĂ

SERIA NOUĂ
TOM III, NR. 7–8
iulie–august, 1992

SUMAR

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 685–886, 1992

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME III, N°s 7–8
juillet – août 1992

SOMMAIRE

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p.685–886, 1992

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

LA VIE SCIENTIFIQUE

COMPTES RENDUS

NOTES

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

O VOCAȚIE ISTORIOGRAFICĂ ÎMPLINITĂ: DAVID PRODAN

Istoricul David Prodan a încetat din viață; istoriografia română a pierdut pe unul din reprezentanții ei cei mai de seamă. David Prodan a fost mai mult decît profesionist de mare valoare, a fost o vocație superioară personificată. A aparținut celor puțini la număr, aleși pentru a întrupa o mare idee și pentru a continua o strălucită tradiție.

Traiectoria istoriografică a celui a cărui dispariție o resimțim ca pe o grea scădere a comunității istoricilor români e simplă și liniară ca cea a oricărui principiu în acțiune. Ea s-a numit istoria Transilvaniei, istoria românilor din acest ținut românesc înstrăinat timp de secole, a sistemului care i-a condamnat la condiția de inferioritate și a năzuinței și efortului lor de a desface, cu puterea argumentului sau cu cea a răscoalei, strînsoarea regimului de segregare la care îi reduseseră cuceritorii.

De-a lungul unei vieți în care cercetătorul s-a identificat sufletește și chiar fizic cu obiectul cercetării căreia i-a dăruit întreg timpul său, întreaga sa existență, el a adunat materialele din care avea să înalțe cîteva din monumentele cele mai durabile ale istoriografiei noastre. Și, efortul său neîncetat reînnoit a fost răsplătit de puterea care l-a dăruit cu cel mai prețios dar acordat muritorilor, *vocația*. Astăzi, datorită străduințelor sale, avem înțelesul adînc al unora din cele mai însemnate procese din istoria Transilvaniei. Știm cum s-a constituit și cum a evoluat iobăgia — condiția legală și economică a marei mase a țărănimii —, cum a funcționat sistemul politic-constituțional al națiunilor privilegiate, înțelegem sensul întreg al Unirii românilor din Transilvania cu Roma și al efortului cuprinzător al lui Inochenție Micu Clain de a-i ridica din condiția de tolerați, cunoaștem urmările reformismului iozefinist asupra românilor, desfășurarea marei răscoale a țărănimii și adîncurile din care a pornit, ca și încercarea strălucitei pleiade de intelectuali transilvani de la sfîrșitul secolului XVIII de a se opune valului de reacție antireformist și de a promova cauza românească pe calea argumentării și a memoriilor istorice. Înțelegerea nouă și cuprinzătoare pe care a dat-o atîtor aspecte decisive ale trecutului nostru s-a integrat în istoriografia românească și e destinată să rămînă parte indelebilă a acesteia.

Dar istoricul David Prodan nu și-ar fi împlinit menirea adîncă pe care a asumat-o cu devotament nedesmințit dacă cercetătorul din ființa sa nu ar fi fost animat de o conștiință și un crez. Om de convingeri, el a știut să părăsească și onoruri și poziții atunci cînd convingerile generoase din tinerețe i-au fost contrazise flagrant de realitățile nefaste a ceea ce ar fi trebuit să devină în aspirațiile sale vremea împlinirilor. S-a retras cu demnitate și discreție în laboratorul său, închinînd neobosita sa capacitate de creație chemării sale celei mai adînci.

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 689—690, 1992

În pragul sfîrşitului, cu vocea scăzută care purta timbrul eternităţii, a spus unuia din interlocutorii săi privilegiaţi : „faceţi ca istoriografia română să redevină ceea ce a fost odinioară". E un imperativ pe care generaţiile următoare de istorici au datoria să-l împlinească.

Şerban Papacostea

FRONTIERA LA CONFLUENȚA ISTORIEI CU POLITICUL

FRONTIERE ÎN MIȘCARE: MODIFICĂRI POLITICO-TERITORIALE ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ (1938 – 1947)

SEVER MIRCEA CATALAN, FLORIN CONSTANTINIU

În perioada postbelică, mai exact, în aceea a hegemoniei sovietice în Europa răsăriteană, problema frontierelor a fost un subiect tabu în politică și — pe cale de consecință — în istoriografie. Beneficiară a anexiunilor devenite posibile prin Pactul Ribbentrop-Molotov și recunoscute de Aliații occidentali, Uniunea Sovietică nu era doritoare ca în privința problemelor teritoriale să se desfășoare cercetări, care ar fi dezvăluit adevărata natură — expansionistă — a politicii Moscovei și ar fi pus în lumină continuitatea politicii externe a Rusiei imperiale și a „Țării socialismului".

Din puținele studii care au văzut lumina tiparului în acea perioadă se cuvine semnalat cel al istoricului polonez Henryk Batovski consacrat schimbărilor de frontieră în Europa răsăriteană, la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial [1].

Întrucît situația geopolitică și geostrategică a României — ea însăși victimă a unor grave amputări teritoriale în vara anului 1940 — a fost puternic înrîurită de modificările de statut politic și de frontieră din zonele limitrofe, încercăm în rîndurile de mai jos, prezentarea, în ordine cronologică, a acestor mutații.

Acordul de la München (29 septembrie 1938) a fost prima modificare a frontierelor sistemului versaillez, consimțită în cadrul unei conferințe internaționale, la care, alături de Germania și Italia, au luat parte cele două puteri considerate garante ale statu-quo-ului, Franța și Marea Britanie. Acordul de la München a fost urmat de avalanșa schimbărilor de hotar din Europa răsăriteană [2].

Criza cehoslovacă a oferit Poloniei și Ungariei prilejul pentru a-și satisface revendicările teritoriale față de vecinul comun.

Se știe că, încă din anii 1919–1920, între Cehoslovacia și Polonia a existat un litigiu teritorial în legătură cu regiunea Těšin/Cieszyn, importantă prin minele de cărbuni și nodul de cale ferată. După o tentativă de ocupație militară din partea Cehoslovaciei (1919), cele patru mari

[1] Henryk Batowski, *The origins of East-Central European states' boundaries of 1945 1947* in vol. *Snage i putovi rata i mira*, Zagreb, 1978, p. 231–242. Cf. și J.-B. Duroselle, *Les frontières. Vision historique* in „Relations internationales", 1990, nr. 63, p. 229–241.

[2] Florin Constantiniu, *Agréssion et sécurité: les phases de la désagrégation du système de Versailles*, în *Snage i putovi*, p. 56.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 691–706, 1992.

puteri — Franța, Marea Britanie, S.U.A. și Italia — au divizat, la 28 iulie 1920, teritoriul între cele două țări atribuind, Cehoslovaciei partea ce cuprindea minele de cărbuni și nodul feroviar, decizie acceptată de nevoie de Polonia, confruntată cu ofensiva Armatei Roșii, care avea să o aducă la porțile Varșoviei [3].

În septembrie 1938, guvernul polonez a profitat de situația critică a Cehoslovaciei și, a doua zi după acordul de la München, în urma unui ultimatum de 12 ore a ocupat teritoriul în litigiu [4].

Amputarea teritorială a Cehoslovaciei a continuat prin primul arbitraj de la Viena, prin care Germania și Italia au atribuit Ungariei părțile de sud ale Slovaciei și Ucrainei Subcarpatice (care făcea parte din statul cehoslovac), însumînd 12.103 km², cu o populație de peste un milion de locuitori [5].

Acordul de la München nu încheiase încă pentru Germania capitolul cehoslovac. Întîrzierea deliberată a acordării garanției germane, promisă în capitala bavareză, pentru noile frontiere cehoslovace indica intenția Reichului de a întreprinde noi acțiuni împotriva Cehoslovaciei mutilate. Într-adevăr, încurajînd separatismul slovac și apetiturile Ungariei pentru Ucraina subcarpatică, Reichul a creat condițiile pentru realizarea „loviturii de la Praga" (15 martie 1939") ; Cehia a fost declarată „Protectorat al Boemiei și Moraviei", încorporat la Reich, Slovacia a devenit un stat independent, iar Ungaria a anexat restul Ucrainei subcarpatice, adică un teritoriu de 12.171 km², care îi asigura și o frontieră cu Polonia [6].

Este greșită, așadar, afirmația că, o dată cu dezmembrarea Cehoslovaciei, în martie 1939, România ar fi căpătat o frontieră comună cu Reichul și că unitățile Wehrmachtului se aflau la hotarul de nord-vest al României [7]. La vest și nord-vest, România se învecina cu Ungaria; ea nu avea frontieră cu Slovacia și, cu atît mai puțin, cu Germania.

Următoarea schimbare survenită la hotarele României a fost cea determinată de împărțirea Poloniei, în septembrie 1939, între Germania și Uniunea Sovietică. După cum se știe, prin protocolul adițional secret

[3] Joseph Rotschild, *East-Central Europe between the Two World Wars* (*A History of East Central Europe*, vol. IX), Seattle-Londra, 1974, p. 85; *Vsemirnaia istoriia*, t. VIII, Moscova, 1961, p. 196.

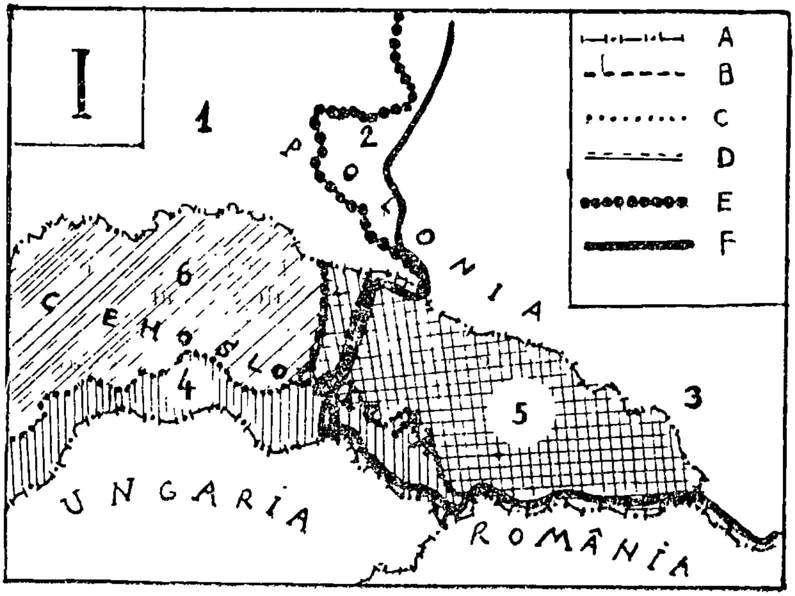
[4] J. Rotschild, *op. cit.*, p. 132.

[5] *Sovetskaia istoriceskaia ențiklopediia*, t. 3, Moscova, 1936, col. 313. J. Rotschild, *op. cit.*, p. 179 (potrivit istoricului american, zona anexată reprezenta o cincime din teritoriul cedat Cehoslovaciei de Ungaria prin tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920).

[6] *Ibidem*. În ambele faze ale dezmembrării Cehoslovaciei (1938—1939), România ar fi putut beneficia de achiziții teritoriale pe seama aliatului ei; la 18 octombrie 1938, ministrul de externe al Poloniei, Józef Beck a avut o întrevedere la Galați, cu regele Carol al II-lea și ministrul de externe, N. Petrescu-Comnen, în cursul căreia, încercînd să obțină acordul României pentru încorporarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, a propus ca zonele locuite de populație românească din această regiune să fie atribuite României. Oferta a fost refuzată (Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu (coordonatori), *Politica externă a României*, București, 1986, p. 223); la 15 martie 1939, cînd trupele ungare au pătruns în Ucraina subcarpatică, România nu a răspuns cererii lui Augustin Voloșin, președintele unui guvern creat în condițiile de criză, provocată de dezmembrarea totală a Cehoslovaciei și de amenințarea ungară, de unire a Ucrainei subcarpatice cu România (*Ibidem*, p. 225). Atitudinea României a fost determinată de atașamentul ei față de statu-quo-ul teritorial și de fidelitatea față de un aliat, aflat în dificultate.

[7] E.g. Apelul din 17 martie 1939 al C.C. al P.C.R.: „Trupele de asalt ale lui Hitler au invadat Cehoslovacia și se găsesc la granița țării noastre".

care însoţea tratatul de neagresiune germano-sovietic (Pactul Ribbentrop-Molotov) din 23 august 1939, cele două părţi decideau că „În cazul unei schimbări teritorial-politice în teritoriile care aparţin statului polonez, sferele de interese ale Germaniei şi U.R.S.S. vor fi delimitate aproximativ de linia rîurilor Narew, Vistula şi San" [8]. Această prevedere a fost modificată prin tratatul germano-sovietic de frontieră şi prietenie, din 28 septembrie 1939 (însoţit, de asemenea, de trei protocoale adiţio-

Harta 1

A. Granițe 1 ianuarie 1937.
B. Linie de demarcaţie între provinciile autonome Slovacia şi Ucraina subcarpatică.
C. Limita anexiunilor ungare după 2 noiembrie 1938.
D. Limita anexiunilor ungare după 15 martie 1939.
E. Linia de demarcaţie germano-sovietică, stabilită prin tratatul de frontieră şi prietenie din 28 septembrie 1939.
F. Frontiera U.R.S.S., după al doilea război mondial.
1. 2, 3, Polonia pînă la 1 septembrie 1939.
1. Teritoriu polonez alipit de Reich („Guvernămînt general").
2. Teritoriu polonez, ocupat de U.R.S.S., inclus în R.S.S. Ucraineană şi restituit Poloniei după al doilea război mondial.
3. Teritoriu polonez, anexat de U.R.S.S. şi inclus în R.S.S. Ucraineană.
4. Teritoriu cehoslovac, anexat de Ungaria la 2 noiembrie 1938.
5. Teritoriu aparţinînd Cehoslovaciei (Ucraina subcarpatică), anexat de Ungaria la 15 martie 1939.
6. Statul independent slovac.

[8] *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945* (citat mai departe ADAP), Seria D, Bd. VII, Baden Baden, 1956, p. 206—207.

nale secrete)[9], prin care partea sovietică ceda Reichului părţi ale voievodatului Varşoviei, voievodatul Lublin şi districtul Suwalki (Sudauen) în schimbul Lituaniei[10].

Spaţiul polonez intrat sub autoritatea Reichului a fost divizat în două părţi, cu statute diferite. În primul rînd, au fost create noi districte *(Gau)* şi s-au extins teritoriile altor districte *(Gau)* deja existente. Districtele nou construite au fost Warthegau *(Reichsgau Wartheland)*, corespunzător, în linii mari, fostei provincii prusiene Posen, căreia i s-au adăugat regiunea Lódź (oraşul fiind rebotezat Litzmannstadt) şi 2) Danzig Westpreussen, corespunzător fostei provincii Prusia occidentală. Şi-au extins teritoriile Prusia Orientală prin alipirea oraşului Suwalki (Sudauen) şi a zonei limitrofe precum şi Silezia Superioară *(Gau* nou creat prin divizarea fostului *Gau* Silezia). Restul teritoriului polonez a constituit un Guvernămînt general *(Arbeitsbereich Generalgouvernement)*, condus de Hans Frank, cu reşedinţa la Cracovia[11]. Se poate lesne constata că în 1939 Hitler a depăşit cu mult în Est hotarele Germaniei wilhelmiene.

În urma celei de a patra împărţiri a Poloniei, la frontiera de nord a României, locul celei dintîi a fost luat de Uniunea Sovietică, prelungirea frontierei româno-sovietice agravînd situaţia României, dată fiind atitudinea ostilă a Moscovei şi hotărîrea ei de a modifica hotarul dintre cele două ţări.

Prin articolul 3 al protocolului adiţional secret din 23 august 1939, Reichul îşi dăduse consimţămîntul la anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică[12].

La 23 iunie 1940, V. M. Molotov, preşedintele Consiliului comisarilor poporului şi comisarul poporului pentru afacerile externe, l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele F. W. von der Schulenburg că Uniunea Sovietică va cere României cedarea Basarabiei şi a Bucovinei[13]. Faţă de nemulţumirea lui Hitler, care a văzut în revendicarea Bucovinei, nemenţionată în protocolul adiţional secret, cea dintîi ieşire a Moscovei din limitele teritoriale, fixate prin înţelegerile din august-septembrie 1939, Stalin, a limitat — în ceea ce priveşte Bucovina — cererea sovietică la partea de nord a provinciei, astfel că în nota ultimativă adresată României la 26 iunie figura Basarabiei şi Bucovina de nord[14].

Pe harta care însoţea nota ultimativă, realizată la scara 1 : 1.800.000, trăsătura creionului gros al lui V. M. Molotov acoperea 10 km în teren.[15]

[9] *Ibidem*, vol. VIII, Baden Baden, 1961, p. 127—129.

[10] H. G. Dahms, *La deuxième guerre mondiale*, Paris, 1961, p. 44.

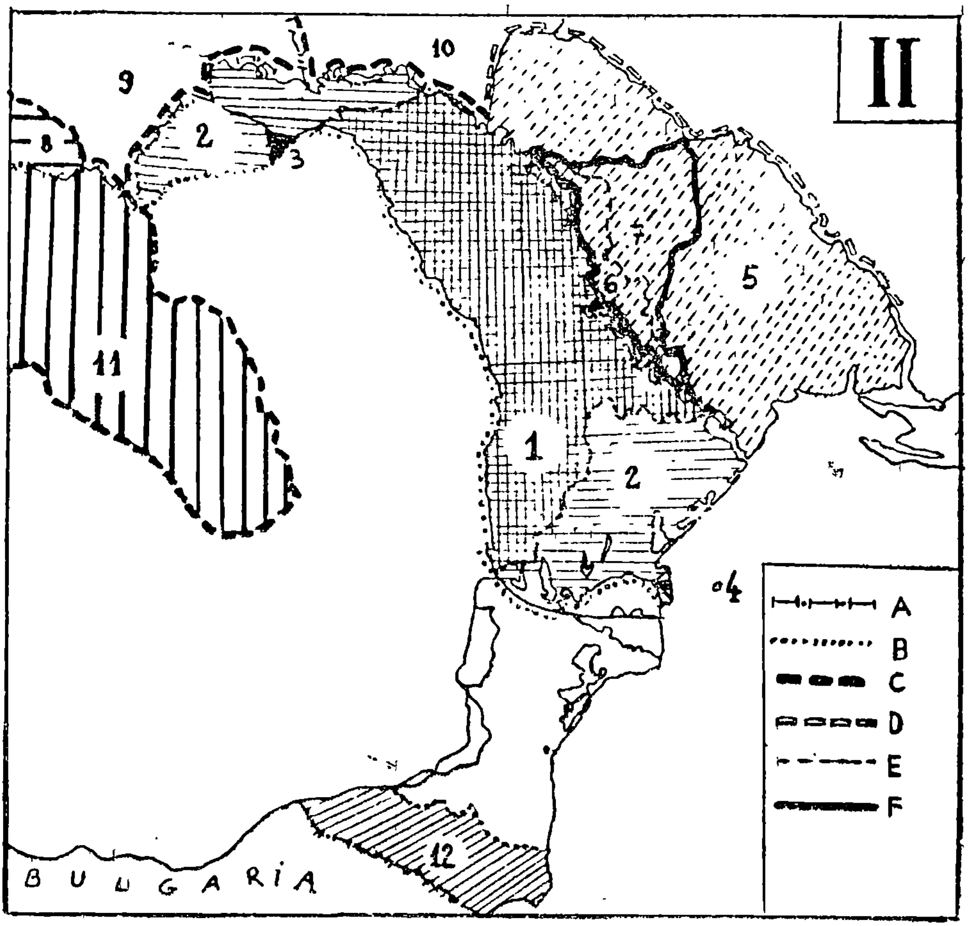
[11] *Ibidem*, p. 47; *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig, 1972, p. 155; Marlis Steinert, *L'Allemagne nationale-socialiste, 1939—1945*, [Paris], 1972, p. 316—317.

[12] Vezi, pe larg, Florin Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin, România şi Pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, 1991.

[13] ADAP, vol. X, Frankfurt am Main, 1963, p. 3.

[14] Vezi, pe larg, Florin Constantiniu, *Dictatul de la Moscova (26—28 iunie 1940) şi relaţiile sovieto-germane*, în „Revista istorică", t. III (1992), nr. 1—2, p. 11 şi urm.

[15] G. Cioränesco ş.a., *Aspects des relations russo-roumaines*, Paris, 1967, p. 160—161.

Harta II

A. Granițe la 1 ianuarie 1937.
B. Frontierele României, după amputările teritoriale din 28 iunie și 7 septembrie 1940 rămas în vigoare după al doilea război mondial
C. „Frontierele Noii Ordini",
D. Linia de demarcație între guvernămîntul Transnistriei și Reichskommissariat-ul Ucraina.
E. Frontierele R.S.S. Moldovenești, in cadrul U.R.S.S., stabilite la 2 august 1940.
F. Frontierele R.A.S.S. Moldovenești în cadrul R.S.S. Ucrainene (octombrie 1924—2 august 1940).

1. Teritoriu basarabean, inclus în R.S.S. Moldovenească.
2. Teritorii românești, anexate de U.R.S.S. și incluse în R.S.S. Ucraineană.
3. Ținutul Herța, inclus în R.S. Ucraineană.
4. Insula Șerpilor, anexată de U.R.S.S. în 1948.
5. Guvernămîntul Transnistria.
6. Teritoriu al R.A.S.S. Moldovenești, inclus în R.S.S. Moldovenească (2 august 1940).
7. Teritoriu al R.A.S.S. Moldovenești, inclus în R.S.S. Ucraineană.
8. Teritoriu anexat de Ungaria la 15 martie 1939.
9. Teritoriu polonez, ocupat succesiv de sovietici (sept. 1939—iunie 1941), germani (iunie 1941—vara 1944) și, din nou, de sovietici.
10. U.R.S.S. (R.S.S. Ucraineană); în timpul ocupației germane Reichskommissariat-ul Ucraina.
11. Nord-estul Transilvaniei, anexat de Ungaria (30 august 1940)
12. Teritoriu cedat de România Bulgariei (7 septembrie 1940).

În afara teritoriilor Basarabiei și Bucovinei de nord, menționate în nota ultimativă sovietică, Armata Roșie a ocupat și ținutul Herța, de aproape 400 km², care făcea parte din Vechiul Regat [16]. Deși ocupanții înșiși au declarat inițial că au greșit, ei nu au mai părăsit acest ținut [17].

Potrivit hotărîrii Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 2 august 1940, teritoriul nou createi R. S. S. Moldovenești era alcătuit din șase județe ale Basarabiei : Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna (Chișinău) Bender (Tighina) și Cahul precum și din șase raioane: Kamenka, Rîbnița, Dubăsari, Grigoriopol, Tiraspol și Slobozia, care aparținuseră R. A. S. S. Moldovenești, create în 1924 [18]. Celelalte opt raioane ale acestei republici autonome, precum și partea de nord (Hotin) și de sud (Ismail și Cetatea-Albă), au fost incluse în R. S. S. Ucraineană, rupîndu-se astfel unitatea teritorială a Basarabiei.

Hotărîrea din 2 august 1940 a fost precedată de variante care lăsau viitoarei R. S. S. Moldovenești o parte din raioanele din stînga Nistrului ce aveau să fie trecute R. S. S. Ucrainene (Ananiev, Valea Hoțului, Codîma, Cotovsk, Ocna Roșie, Cerneanse) județul Akkerman (Cetatea Albă) și o parte a județului Izmail [19].

Includerea sudului și nordului Basarabiei în Ucraina satisfăcea o veche dorință manifestată încă de la sfîrșitul primului război mondial de către liderii de la Kiev. După constituirea organelor puterii în Ucraina guvernul și Rada ucraineană au formulat, în mai multe rînduri, pretenții asupra zonelor Hotin și Cetatea Albă (august 1917, 16/29 martie 1918; 22 apr./5 mai — 6/19 iunie 1918) [20].

Ultimatumurile sovietice au stimulat Ungaria și Bulgaria să-și prezinte oficial, revendicările teritoriale față de România, Budapesta, cît și Sofia făcînd demersuri la Berlin pentru a obține sprijinul Reichului.

Încă în cursul discuțiilor de la Veneția din 6 — 7 ianuarie 1940, ministrul de externe al Ungariei, contele Csáky István comunicase omologului său italian, contele Galeazzo Ciano, că programul maximal al revendicărilor ungare față de România se ridica la 78.000 km² (cu 4,2 milioane, dintre care 50% români, 37% maghiari și 10% germani), în timp ce programul minimal era de 50.000 km² (cu populație română și ungară în proporții aproape egale) [21].

[16] Ion Gherman, *Ținutul Herța*, București, 1991, p. 4.

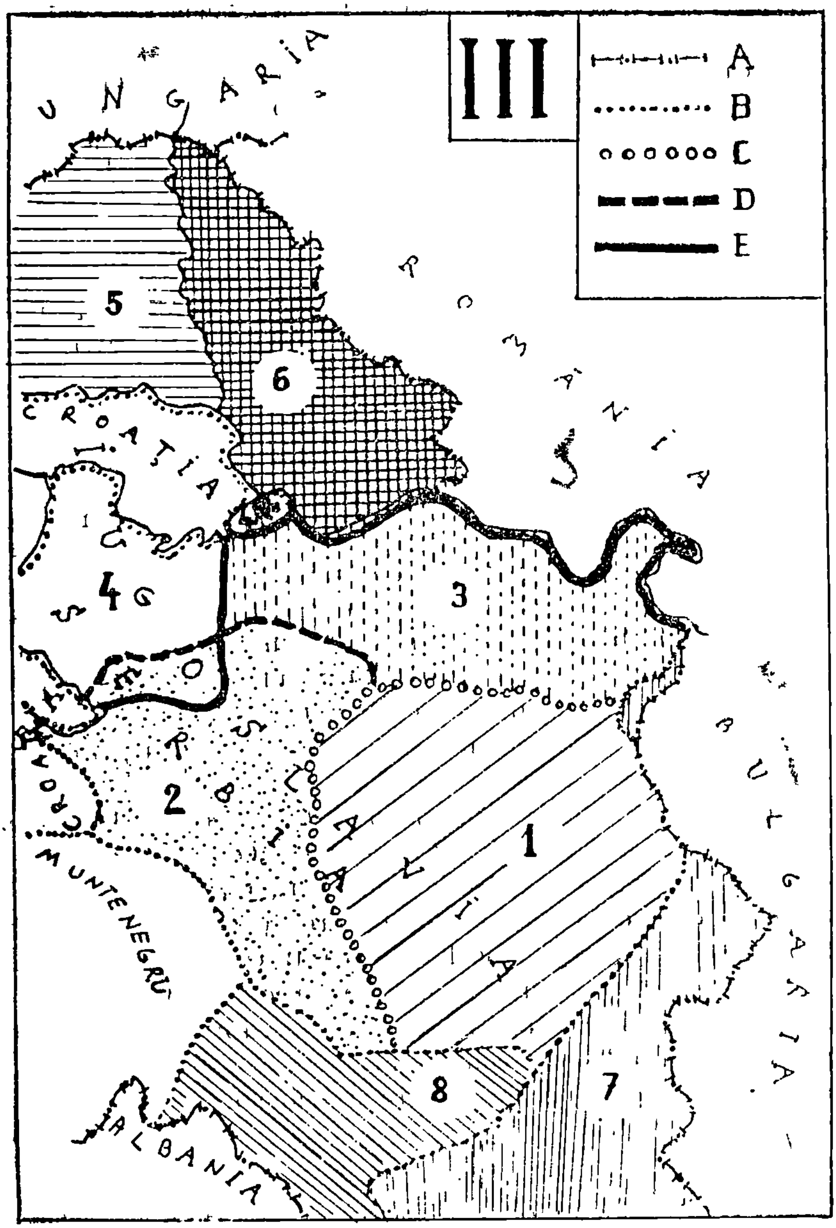
[17] *Ibidem*, p. 18; vezi pe larg, Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918—1940*, Iași, 1991.

[18] *Istoria R. S. S. Moldovenești*, vol. II, Chișinău, 1955, p. 298.

[19] Vezi pe larg, V. Văratec, *Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată* in „Revista istorică", t. III (1992), nr. 1—2, p. 154—158; *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1990, p. 82—104.

[20] Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918*, București, 1929, p. 160, 162, anexele nr. CVIII, CX Paul Cernovodeanu, *Basarabia — Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806—1920*, București, 1992 — dactilografiat —, p. 239—240, 260—262, 274—275. În aceeași privință un învățător bulgar propunea în zemstva din jud. Cetatea-Albă crearea unei „republici autonome a Bugeagului", care urma să facă parte din federația rusă (*Ibidem*, p. LVIII).

[21] Rodolfo Mosca, *L'Europa verso la catastrofe*, vol. II, Milano, 1964, p. 135. Contele Csáky a precizat că Ungaria nu va interveni dacă România va fi atacată de U.R.S.S. și va opune rezistență armată. Revendicările Budapestei aveau însă să fie imediat prezentate în următoarele situații; masacrul minorităților (recte: ungară); revoluția comunistă în România; *cedarea, fără luptă de teritorii către U.R.S.S. și Bulgaria* (s.n.).

Harta III

A. Frontiere la 1 ianuarie 1937.
B. Limitele unor entități teritoriale create prin dezintegrarea Iugoslaviei (aprilie 1941).
C. Limita extinderii administrației militare bulgare din ianuarie 1942.
D. Limita extinderii administrației militare bulgare în ianuarie 1943.
E. Limita extinderii administrației militare bulgare în iulie 1943.

1, 2, 3, 4, „Serbia autonomă" sub administrație militară germană, pînă în ianuarie 1942.

4. Teritoriu sîrb (inclusiv orașul Belgrad), rămas sub administrație germană (iulie 1943 — octombrie 1944).
5. Teritoriu iugoslav, anexat de Ungaria.
6. Banatul iugoslav.
7. Teritorii iugoslave, anexate de Bulgaria (aprilie 1941).
8. Teritoriu iugoslav, atribuit de Italia Albaniei.

Cedarea, fără luptă, a Basarabiei şi Bucovinei de nord (vezi infra nota 21), a oferit guvernului ungar pretextul pentru a-şi prezenta revendicările. Pentru a împiedica un conflict militar româno-ungar, care ar fi perturbat fluxul petrolier din România spre Germania, Hitler a impus României şi Ungariei începerea de negocieri [22]. La tratativele româno-ungare de la Turnu Severin (16 — 24 august 1940), delegaţia ungară a pretins un teritoriu de 69.000 km² (cu o populaţie de 3,9 milioane locuitori, dintre care 2,2 milioane români, 1,2 milioane maghiari şi 500.000 germani) [23]. Zona revendicată de Ungaria cuprindea tot teritoriul de la nord de Mureş, inclusiv Aradul, României rămînîndu-i Blajul, Mediaş şi Sighişoara, dar urmînd să cedeze Alba-Iulia şi Braşovul [24].

Refuzul României de a satisface cererile Ungariei, făcea iminent războiul între cele două ţări. Pentru a-l împiedica, Hitler, avînd acordul Italiei, a impus „arbitrajul" de la Viena, în urma căruia România a cedat Ungariei 43.492 km² cu 2.667.007 locuitori, majoritatea absolută fiind alcătuită de români [25], adică sub planul minimal, evocat de contele Csáky în discuţiile cu contele Ciano, din ianuarie 1940 (50.000 km²), ceea ce a provocat nemulţumiri în guvernul de la Budapesta [26].

În speranţa că o atitudine receptivă faţă de revendicările bulgare, va aduce României „bunăvoinţa Axei în problema transilvană, guvernul român nu a făcut obiecţii la cererea guvernului de la Sofia pentru restituirea Cadrilaterului". În urma negocierilor începute la Craiova la 19 august, a fost semnat la 7 septembrie 1940, în acelaşi oraş, tratatul prin care Cadrilaterul era cedat Bulgariei [27].

În perspectiva campaniei împotriva U.R.S.S. (la 18 decembrie 1940, Hitler a semnat Directiva 21 privind „Operaţia Barbarossa"), Germania şi Italia au dat o garanţie României (30 august), a cărei acordare fusese evocată de Hitler la consfătuirea cu şefii militari, din 31 iulie 1940, unde se discutase, pe larg, necesitatea campaniei împotriva U.R.S.S. [28] Garanţia nu era un „premiu de consolare" pentru acceptarea de către guvernul de la Bucureşti a cedărilor teritoriale, ci una din măsurile preliminare în vederea confruntării militare din Est: asigurarea spaţiului românesc, ca bază de plecare a trupelor germane împotriva Uniunii Sovietice.

[22] Florin Constantiniu, *O pagină neagră a istoriei naţionale — Dictatul de la Viena*, în „Revista română de studii internaţionale", XXIV (1990), nr. 3—4, p. 177 şi urm.

[23] *Politica externă a României*, p. 237.

[24] Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, Bucureşti, 1991, p. 156.

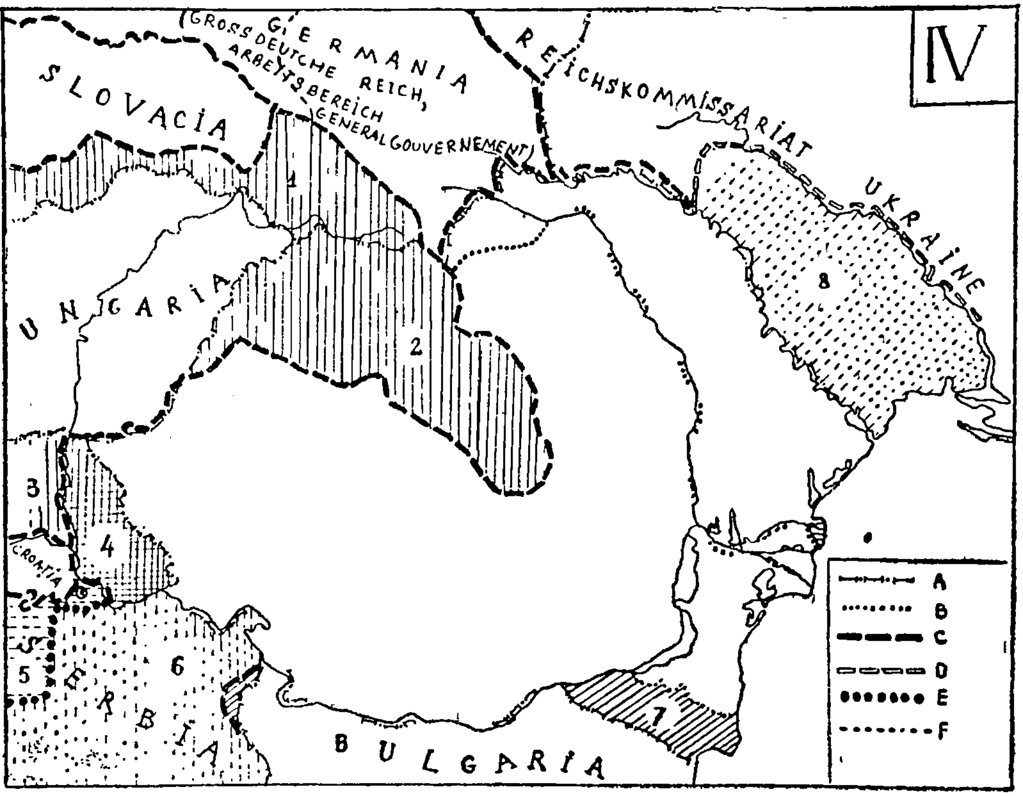
[25] *Politica externă a României*, p. 238.

[26] A. I. Puşkaş, *Vengriia v godî vtoroi mirovoi voinî*, Moscova, 1968, p. 113.

[27] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 182. Delegaţia română ceruse ca România să păstreze Silistra şi 2000 km², cuprinşi între „vechea frontieră, litoralul Mării şi o linie sud-nord, care ar fi plecat de la vest de Balcic pînă la vechea frontieră", România păstrînd astfel Caliacra, Cavarna şi Balcic, *Ibidem*, p. 176. Vezi pe larg Dimităr Sirkov, *Bulgaria's National Territorial Problem during the Second World War* în "Bulgarian Historical Review", XIX (1991), nr. 3, p. 5—6.

[28] F. Halder, *Voennîi dnevnik*, vol. II, Moscova, 1969, p. 81.

Moscova a înţeles îndată tâlcul antisovietic al garanţiei germano-italiene acordate României, astfel că, în cursul vizitei sale la Berlin (12 — 13 noiembrie) V. M. Molotov şi-a exprimat nemulţumirea faţă de ceea ce — sublinia el — era un act împotriva Uniunii Sovietice, mai ales că pro-

Harta IV

A. Graniţe la 1 ianuarie 1937.

B. Frontierele României după amputările teritoriale din vara anului 1940 şi rămase în vigoare după al doilea război mondial

C. „Frontierele Noii Ordini".

D. Limita Guvernămîntului Transnistriei.

E. Limita extinderii administraţiei bulgare în Serbia, în iulie 1943.

F. Linia de demarcaţie germano-sovietică, stabilită prin tratatul din 28 septembrie 1939.

1, 2, 3. Teritorii ale Cehoslovaciei, României şi Iugoslaviei, anexate de Ungaria.

4. Banatul iugoslav.

5. Teritoriu sîrb, rămas sub administraţie militară germană şi după 3 iulie 1943.

6. Teritoriu sîrb, trecut sub administraţie militară bulgară.

7. Teritoriu cedat de România Bulgariei (7 septembrie 1940).

8. Guvernămîntul Transnistriei.

blema Bucovinei de sud nu fusese soluționată [29]. Declarație, care dovedește în mod limpede că Moscova nu încheiase revendicările sale teritoriale față de România.

Dacă în ceea ce privește sudul Bucovinei, Kremlinul declara deschis intențiile sale, în zona Deltei Dunării, el a recurs la politica faptului împlinit, prin ocuparea unor insule aflate în brațul Chilia al Dunării. Așa cum sublinia generalul Ion Antonescu, rușii „vor să ne scoată cu desăvîrșire, să ne ia posibilitatea de a mai naviga pe canalul Chilia. Dacă ieșim din canalul Chilia, atunci ieșirea la Marea Neagră a țării noastre este aproape compromisă" [30].

Noi schimbări în configurația politico-teritorială a Peninsulei balcanice avea să aducă, în primăvara anului 1941, campania Wehrmachtului împotriva Iugoslaviei (la care au participat și forțe italiene și ungare). Desfășurată fulgerător (6 — 17 aprilie 1941), această campanie a avut drept urmare ocuparea și dezmembrarea Iugoslaviei.

Reichul a anexat părțile din Steiermark, Craina și Carintia — adică partea de nord a Sloveniei — care făcuseră parte din Austro-Ungaria și fuseseră cedate Iugoslaviei, la sfîrșitul primului război mondial. Italia a anexat partea de sud a Sloveniei, regiunea orașului Sușak, o parte însemnată a litoralului adriatic și insulelor din apropierea litoralului, zona strîmtorii Boko-Kotorski; Muntenegru trecut sub autoritatea unui guvernator italian; Kosovo (aproape în întregime) și Metohia precum și partea de vest a Macedoniei au fost alipite Albaniei (ocupată încă din aprilie 1939 de Italia). Ungaria a primit Bačka, Baranja, Mejdumurje și Prekomurje, iar Bulgaria — Macedonia (cu excepția părții anexate la Albania) și o parte din Serbia [31].

Croația, căreia i-au fost încorporate Bosnia și Herțegovina, a devenit un regat independent al cărui suveran — un membru al familiei regale italiene, ducele de Spoleto—nu a venit să domnească la Zagreb, puterea fiind deținută de șeful ustașilor, Ante Pavelić. Serbia (Vechea Serbie, aproximativ în hotarele din 1912) a fost pusă sub administrația germană, în subordinea căruia se afla un guvern, condus de generalul Milan Nedić [32]. Pentru a da satisfacție generalului Ion Antonescu, care declarase că nu va tolera ocuparea Banatului sîrbesc de către trupe ungare, mergînd la nevoie pînă la alungarea lor de către armata română [33], acest

[29] *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, ed. A Hillgruber, vol. I, Frankfurt am Main, 1967, p. 308, 315.

[30] Gh. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I, Iași, 1990, p. 124. În memoriile sale, fostul ministru de externe, din acea perioadă (toamna anului 1940) Mihail Sturdza, amintește, în legătură cu desele incidente de frontieră, provocate de sovietici, că „într-o noapte, totuși, în loc să se limiteze la obișnuita hărțuială, sovieticii, după un intens bombardament de artilerie, au atacat cu forța unui batalion și au ocupat o mare parte a teritoriului românesc, omorînd sau capturînd pe soldații din avanposturile noastre (...) Sovieticii și-au păstrat prada", Michael Sturdza, *The Suicide of Europe*, Boston, Los Angeles, 1968, p. 172—173. Autorul nu datează, nici nu localizează incidentul dar este evident că el a avut loc pe brațul Chilia. M. Sturdza nu face un secret din intenția lui de a provoca un conflict armat germano-sovietic în toamna anului 1940, ceea ce explică dispoziția sa — anulată de Antonescu—de a se recuceri teritoriul ocupat de sovietici.

[31] Johann Wuescht, *Jugoslawien und das dritte Reich*, Stuttgart, 1969, p. 50; Ahmet Djonlagić ș.a., *Iugoslavia vo vtoroi mirovoi voinî*, Belgrad, 1967, p. 34.

[32] J. Wuescht, *op. cit.*, p. 56—57.

[33] Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 125.

teritoriu a fost trecut sub administraţie militară germană [34].

Operaţia „Barbarossa" a atras după sine o nouă serie de schimbări politico-teritoriale în Europa răsăriteană.

În urma desfăşurării cu succes a operaţiilor militare, România a reintegrat în frontierele sale Basarabia, Bucovina de nord şi ţinutul Herţa, la sfîrşitul lui iulie 1941. Teritoriul dintre Nistru şi Bug (Transnistria) a trecut, în cadrul nou creatului guvernămînt al Transnistriei, sub autoritatea unei administraţii civile româneşti (19 august 1941 — 29 ianuarie 1944) [35], instituită în baza unei înţelegeri asupra siguranţei, administraţiei şi exploatării economice a teritoriilor dintre Nistru şi Bug (Transnistria) şi Bug şi Nipru (regiunea Bug-Nipru), semnată la Tighina de generalii Hauffe şi Mazarini, la 30 august 1941. Potrivit înţelegerii, România era răspunzătoare în Transnistria, „asupra Siguranţei, administraţiei şi exploatării economice, asupra transmisiunilor şi comunicaţiilor" [36].

În ceea ce priveşte delimitarea nordică a guvernămîntului Transnistriei, în acordul de la Tighina se spunea că : „Asupra graniţei de nord propusă de conducătorul statului, mareşal Antonescu, se va interveni pe cale diplomatică pentru a obţine deciziunea Führerului" [37]. Linia propusă de Ion Antonescu şi acceptată de O.K.W la 24 august era Hotin-Vasiliuţi-Rudniţa, întrucît conducătorul statului român voia să aibă sub autoritatea sa Mogilev (Mohilău) şi Jampol [38].

Istoricul german Andreas Hillgruber a relevat ambiguitatea acordului din 30 august 1941 : „Din tratatul de la Tighina nu reiese limpede, dacă regiunea Transnistriei era subordonată administraţiei româneşti, temporar sau definitiv. În timp ce guvernul român considera înţelegerea ca fiind, în chip clar, definitivă, partea germană a accentuat caracterul provizoriu al convenţiei, deja de la 19 august 1941 — încă înainte de semnarea tratatului — cu prilejul discutării Înaltului Comandament al Wehrmachtului (O.K.W.) a preluării unei părţi a Ucrainei sub administraţie civilă germană" [39].

[34] *Ibidem*; J. Wuescht, *op. cit.*, p. 57. Într-un memorandum din 23 aprilie 1941, adresat lui Manfred von Killinger, ministrul Germaniei la Bucureşti, de către Mihai Antonescu, în numele generalului Ion Antonescu se cerea o revizuire totală a graniţelor din Europa de sud-est, pentru a restabili echilibrul politic „radical schimbat" prin achiziţiile teritoriale ale Ungariei şi Bulgariei. Memorandumul afirma drepturile României asupra întregului Banat (inclusiv, deci, cel sîrbesc) şi a Cadrilaterului şi cerea a se crea „a) O Macedonie liberă în care să intre şi populaţiile româneşti; b) Un teritoriu românesc recunoscut populaţiei româneşti de pe Valea Timocului şi a Vardarului sau c) Un condominium, o consuveranitate germano-româno-italiană (eventual bulgară) pentru regiunea Timocului, adică a fîşiei de-a lungul graniţei bulgare actuale, pînă la Belgrad, Niş, Skopje şi în jos spre Salonic" (*Antonescu, mareşalul României şi războaiele de reîntregire* (citat, mai departe, *Antonescu*), ed. J. C. Drăgan, vol. III, Veneţia, 1989, p. 154—155).

[35] Olivian Verenca, *Realităţi economice în guvernămîntul Transnistriei (19 august 1941—29 ianuarie 1944)*, în „Revista istorică", t. III (1992), nr. 1—2, p. 137.

[36] *Antonescu*, vol. III, p. 192 (textul înţelegerii, p. 192—195), G. Ciorănesco, *op. cit.*, p. 167, dă drept dată a convenţiei 28 august 1941; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 140 indică drept semnatar din partea română pe generalul Tătăranu. Excelentul Atlas al lui Martin Gilbert, *Russian History Atlas*, Londra, 1972, p. 123, indică greşit Transnistria drept un „guvernămînt militar românesc", între Nistru şi Bug, funcţionînd între datele indicate mai sus o administraţie civilă.

[37] *Antonescu*, vol. III, p. 192.

[38] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 140.

[39] *Ibidem*, p. 141—142.

Reticențele părții germane în a recunoaște caracterul definitiv al înțelegerii de la Tighina s-ar putea explica și prin existența unui plan al lui Alfred Rosenberg, conducătorul „Ministerului Reichului pentru regiunile răsăritene ocupate" (*Reichsministerium für die besetzen Ostgebiete*) privind unirea teritoriilor poloneze atribuite U.R.S.S. în 1939, Bucovinei de Nord, Basarabiei, Transnistriei și Crimeii și anexarea lor de către Germania sau instituirea unui control nemijlocit al Reichului asupra lor [40].

Nici din partea română nu a existat o declarație oficială de anexare a teritoriului dintre Nistru și Bug. În întîlnirea din 4 septembrie 1941 a însărcinatului cu afaceri ad-interim al României la Washington, Brutus Coste, cu secretarul de stat, Cordell Hull, reprezentantul român a înmînat o notă a guvernului său privind reintegrarea Basarabiei și Bucovinei de Nord în statul român și a declarat că țara sa nu avea nici o revendicarea teritorială față de Uniunea Sovietică și că trecerea Nistrului fusese dictată de rațiuni militare : asigurarea unei zone de securitate a frontierei românești pe Nistru, prin distrugerea dispozitivelor militare sovietice dintre Nistru și Bug. „Colateral", ocuparea acestui teritoriu era determinată de dreptul României de a se despăgubi pentru ocuparea ilegală de către U.R.S.S. a Basarabiei și Bucovinei de Nord timp de un an. O dată realizată securitatea frontierei române pe Nistru, trupele române vor înceta acțiunile de luptă și „vor rămîne în regiunea dintre Nistru și Bug doar ca ocupanți temporari" [41]. Brutus Coste a mai declarat că România nu va accepta o extindere teritorială în Est, în schimbul Transilvaniei de Nord, pierdută prin „arbitrajul" de la Viena, recuperarea acestui teritoriu fiind o prioritate a politicii României [42], poziție ce reflecta fidel sentimentele opiniei publice românești.

Un șir de manifestări, precum vizita regelui Mihai I, în vara anului 1942, la Odessa, prilej cu care a fost salutat de către guvernatorul Transilvaniei, Gh. Alexianu, ca „voievod" al acestui „ținut românesc" [43], editarea unei cărți a căilor ferate din România, în care Transnistria figura ca parte integrantă a statului român, numeroase studii și articole despre românii transnistrieni păreau a pregăti opinia publică, în vederea încorporării teritoriului dintre Nistru și Bug la România.

Teritoriile sovietice, ocupate de Wehrmacht, au cunoscut o suprapunere de autorități, diferite instanțe militare și civile germane rivalizînd între ele pentru controlul asupra acestor teritorii [44]. Din punct de vedere

[40] M. Gilbert, *op. cit.*, p. 122, hartă preluată, fără indicarea sursei, de Pavel Mocanu, *Documente necunoscute. Basarabia în planurile lui Rosenberg*, „Magazin istoric", serie nouă, XXV (1991), nr. 6, p. 31–33.

[41] Brutus Coste, *An Episode in the Diplomatic History of Bassarabia and Northern Bucovina*, în vol. *The Tragic Plight of a Border Area: Bassarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea (A.R.A. vol. III), California, 1983, p. 222. Nu am avut acces la originalul românesc al documentelor citate de Brutus Coste, astfel că folosim, în traducere, textele editate de el în limba engleză. Informîndu-l despre discuția cu Brutus Coste pe însărcinatul cu afaceri ad-interim al Marii Britanii la Washington, Sir Ronald Campbell, Cordell Hull a spus că diplomatul român îi comunicase intenția guvernului de a înceta „ostilitățile active" împotriva U.R.S.S., după redobîndirea teritoriilor românești, anexate de Moscova, în 1940, și după căderea Odessei, (Paul Quinlan, *Clash over Romania*, Los Angeles, 1977, p. 72).

[42] B. Coste, *op. cit.*, p. 230

[43] *Insurecția armată din august 1944*, București, 1963, p. 86.

[44] H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 253; vezi, pe larg, cunoscuta lucrare a lui Alexander Dallin, *La Russie sous la botte nazie*, Paris, 1970.

admininstrativ, Galiţia (cu oraşele Lwow, redevenit Lemberg, Tarnopol şi Kolomeea) a fost încorporată la Guvernămîntul general polonez. Prusiei orientale i-a fost alipită regiunea Biatystok; restul — de fapt, cea mai mare parte a teritoriului sovietic ocupat de trupele germane — a fost divizat în două comisariate (*Reichskommissariate*): primul „Ostland", cuprinzînd cele trei ţări baltice şi o parte din Bielorusia şi cel de al doilea „Ucraina" [45]. Aceste comisariate erau divizate în comisariate generale (*Generalkomissariate* sau *Generalbezirke*). Odată cu avansul Wehrmachtului, în urma ofensivei din vara anului 1942, regiunile de la est de Nipru şi nord de Crimeea au fost trecute sub regimul administraţiei militare sub cel al administraţiei civile [46].

În teritoriile aflate sub administraţie militară (zona din imediata apropiere a frontului) au fost încercate — din considerente pragmatice — diverse forme de cooperare cu populaţia locală. Astfel, în 1942, feldmareşalul von Kluge, comandantul Grupului de armate „Centru" a delegat prerogativele sale, în raionul Lokotj, inginerului sovietic Bronislav Kaminski, care, în scurt timp, a izbutit să creeze o foarte utilă reţea de instituţii administrative, sanitare şi culturale şi chiar o brigadă de infanterie, destinată să lupte împotriva partizanilor [47].

Anul 1943, — după opinia noastră — anul de cotitură al celui de-al doilea război mondial [48], a inaugurat modificările teritoriale, determinate de eşecurile Axei Berlin-Roma. Defecţiunea Italiei, care a încheiat armistiţiu la 3 septembrie 1943 (făcut public la 8 septembrie), a declanşat o violentă reacţie germană, care, printre altele, a privat pe fostul aliat al Reichului de însemnate întinderi teritoriale. În Slovenia, locul autorităţilor italiene a fost luat de o administraţie civilă slovenă, flancată de consilieri germani. Unităţile Wehrmachtului au ocupat Pola, Rjeka, Zadar, Dubrovnic etc. „Cuceririle italiene din '41 în Dalmaţia, Muntenegru şi Albania (. . .) s-au destrămat în faţa necesităţilor de război germane şi ale vechii ostilităţi a lui Ante Pavelić" [49]. De precizat că a avut loc, de asemenea, extinderea zonei bulgare de ocupaţie în Iugoslavia [50]. Reichul a anexat provinciile italiene Bolzano, Belluno şi Trieste şi a creat „provincia de coastă adriatică [51].

După victoria obţinută în bătălia de la Kursk (5 iulie — 23 august 1943), Armata Roşie a preluat definitiv iniţiativa strategică şi a desfăşurat acţiuni ofensive, care au dus la expulzarea trupelor inamice de pe

[45] *Ibidem*, p. 82; M. Gilbert, *op. cit.*, p. 123; *Westermann Grosser Atlas...*, p. 155; H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 255, distinge şi un al treilea Reichskomissariat, cuprinzînd o parte a Bielorusiei, celelalte teritorii bieloruse fiind înglobate în „Ostland".

[46] A. Dallin, *op. cit.*, p. 83.

[47] H. G. Dahms, *op. cit.*, p. 254.

[48] Florin Constantiniu, *Anul 1943 şi periodizarea istoriei celui de al doilea război mondial*, în „Studii şi articole de istorie", XXII, 1973, p. 146 şi urm.

[49] Frederick W. Deakin, *The Brutal Friendship*, Londra, 1962, p. 615.

[50] *Istoriia Bolgarii*, vol. II, Moscova, 1955, p. 268—269. De la 15 ianuarie 1942, trupele bulgare, au preluat, la cererea germană, ocuparea părţii de sud-est a Serbiei. Această zonă a fost apoi extinsă la 7 ianuarie şi 31 iulie 1943, astfel că, exceptînd Belgradul, împrejurimile, precum şi zona aflată la vest de rîul Kolubara, întreaga Serbie a intrat sub ocupaţie bulgară (vezi *Historical Atlas of the Liberation War of the Peoples of Yugoslavia, 1941—1945*, Belgrad, 1957, harta Nr. 2; D. Sirkov, *op. cit.*, p. 13.)

[51] F. W. Deakin, *op. cit.*, p. 821. Pe măsura intensificării mişcării de partizani, în Iugoslavia, au apărut zone de mărimi variabile, în care autoritatea era exercitată de adepţii mareşalului Iosip Broz Tito. Vezi, pe larg, A. Djonlagić ş.a., *op. cit.*, p. 104 şi urm.

teritoriul sovietic și la intrare, în 1944, a forțelor militare sovietice pe teritoriile Poloniei și României.

În chip constant, încă din 1941, Stalin ceruse aliaților săi occidentali Churchill și Roosevelt recunoașterea frontierelor sovietice, stabilite în urma înțelegerilor cu Germania lui Hitler. Inițial, cei doi conducători occidentali au refuzat cererea lui Stalin, sub motiv că nu puteau recunoaște schimbările teritoriale, efectuate în timpul războiului și că astfel de modificări ale frontierelor nu puteau fi efectuate decît respectîndu-se principiile „Chartei Atlanticului", adoptată după discuțiile Churchill-Roosevelt, din 9 — 12 august 1941. „Charta Atlanticului este îndreptată împotriva Germaniei sau a Uniunii Sovietice?" a fost replica lui Stalin, cînd ministrul de externe britanic, Anthony Eden a invocat acest document ca posibilă piedică în calea obiectivelor teritoriale ale Uniunii Sovietice [52].

Pe măsura întîrzierii deschiderii celui de al doilea front și a succeselor militare sovietice, Churchill și Roosevelt au început să „uite" progresiv de Charta Atlanticului și, încălcîndu-i principiile, care considerau popoarele, singure stăpîne ale soartei lor, au făcut tot mai multe și mai grave concesii dictatorului de la Kremlin.

Prima care a avut de suferit de pe urma înțelegerilor secrete dintre Churchill, Roosevelt și Stalin, a fost România, inclusă încă din vara anului 1944 în zona de influență a Moscovei. Armistițiul din 12 septembrie 1944, încheiat la Moscova între România și Puterile Aliate, răpea din nou țării noastre, Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța; potrivit articolului 4, frontiera dintre România și U.R.S.S. urma să fie cea „stabilită prin convențiunea sovieto-română din 28 iunie 1940" [53]. După cum se știe, nu *a existat o convenție româno-sovietică din 28 iunie 1940*, ci numai acceptarea de către guvernul român, sub amenințarea invadării teritoriului național de către Armata Roșie, a ultimatumului sovietic. Încercarea delegației române de a obține o rectificare a frontierei între punctele Pelihecenii și Mihăileni (Dorohoi), „întrucît este vorba, în chip evident de o eroare materială și de faptul că acest teritoriu nu a aparținut niciodată la Bucovina și este locuit exclusiv de români" [54], a eșuat, Molotov declarînd că „frontiera din 1940 nu putea fi discutată, acceptarea ei fiind o condiție prealabilă a armistițiului" [55]. Prin art. 19 al Convenției, „arbitrajul" de la Viena a fost declarat nul și inexistent urmînd ca Transilvania „sau cea mai mare parte a ei" să fie restituită României" [56]. Rezerva a fost introdusă pentru a oferi Ungariei un stimulent în încercarea de a se desprinde de Reich.

Finlanda s-a grăbit să urmeze exemplul României și, la 19 septembrie 1944, a semnat la Moscova armistițiul, prin care era restabilită frontiera fixată prin tratatul din 12 martie 1940; Uniunea Sovietică anexa, în plus, regiunea Petsamo și stabilea o bază pentru flota sa mari-

[52] John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941—1947*, New York, 1972, p. 15.

[53] *23 August 1944. Documente*, ed. I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat, vol. II, București, 1984, p. 707.

[54] Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945—1947*, București, 1988, p. 215.

[55] *Ibidem*, p. 200.

[56] *Ibidem*, p. 44.

tină la Porkkala, la circa 20 km de Helsinki (anterior, această bază fusese la Hanko)[57].

Armistiţiul semnat de Bulgaria la Moscova, la 28 octombrie 1944 obliga această ţară să abandoneze toate teritoriile iugoslave sau greceşti, anexate sau incluse în statul bulgar[58].

La 20 ianuarie 1945, guvernul ungar, instalat la Szeged, a semnat şi el armistiţiul, abandonînd toate teritoriile obţinute de Budapesta, cu sprijinul Germaniei şi Italiei, între 1938 — 1941. Aşa cum remarcă Henryk Batovski „toate aceste patru armistiţii au contribuit la restaurarea frontierelor internaţionale existente în acea parte a Europei, înaintea schimbărilor provocate direct sau indirect de Germania sau de aliaţii ei. În fapt, frontierele stabilite în 1920, prin tratatul de la Trianon, au fost restabilite în întregime. Uniunea Sovietică a recăpătat toate teritoriile stăpînite în 1941 şi pierdute temporar, ca urmare a invaziei Germaniei şi aliaţilor ei"[59].

O însemnată modificare teritorială în zona imediat învecinată, la nord cu România, a fost generată de tratatul semnat de Uniunea Sovietică şi Cehoslovacia la Moscova (29 iunie 1945), prin care ultima ceda celei dintîi Ucraina (Rutenia) subcarpatică (anterior, Stalin susţinuse în faţa lui E. Beneş, preşedintele Cehoslovaciei, că Ucraina era cea care formula pretenţii asupra acestui teritoriu)[60]. Tratatul aducea o modificare majoră sistemului politico-teritorial interbelic, care păruse a fi păstrat prin armistiţiile din 1944 — 1945.

Mai dramatică a fost schimbarea survenită în statutul teritorial al Poloniei. Încă de la 27 iulie 1944, guvernul sovietic impusese marionetelor sale din aşa-zisul „Comitet de eliberare naţională" (Comitetul de la Lublin), un acord prin care fixau frontiera sovieto-poloneză: Prusia Orientală era împărţită între cei doi semnatari (partea de sud şi vest revenind Poloniei, restul U.R.S.S.), iar portul Klapeida (Memel), anexat de Reich la 23 martie 1939, era atribuit R. S. S. Lituaniene[61]. Conferinţa de la Ialta (4 — 11 februarie 1945) a hotărît o adevărată „translaţie" spre vest a Poloniei, a cărei frontieră apuseană a fost fixată pe fluviul Odra (Oder) şi rîul Neisse de Vest. Poloniei i s-a dat şi fostul oraş liber Gdánsk (Danzig) şi i s-a recunoscut partea din Prusia Orientală (între timp ocupată de Armata Roşie), ce-i fusese atribuită prin acordul din 27 iulie 1944. Deşi „cei trei mari" declaraseră că reglementarea finală a problemelor teritoriale va avea loc la încheierea păcii, noua frontieră cu Germania a rămas definitivă[62]. Frontiera sovieto-poloneză a fost fixată prin tratatul din 16 august 1945, care confirma acordul din 27 iulie 1944 şi lua drept principiu de demarcaţie între cele două ţări vechea „linie Curzon", din 1920, care fusese eliminată prin tratatul polono-so-

[57] Jukka Tarkka, *op. cit.*, p. 98—99.

[58] *Istoriia Bolgarii*, vol. II, p. 370. În aprilie 1941, în afara teritoriilor iugoslave, Hitler a cedat Bulgariei o parte a Macedoniei egeene şi a Thraciei apusene, *Ibidem*, p. 268.

[59] H. Batowski, *op. cit.*, p. 233—234.

[60] Robert Paul Magocsi, *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848—1948*, Londra, 1978, p. 255.

[61] H. Batowski, op. cit., p. 232. Referendumul desfăşurat, după primul război mondial, în partea de sud a Prusiei Orientale, locuită în majoritate de mazovieni, a dat un rezultat zdrobitor în favoarea rămînerii în cuprinsul Germaniei.

[62] *Ibidem*, p. 236.

vietic de la Riga (18 martie 1921). Regiunea Bialystok şi oraşul Przemsysl, care reveniseră U.R.S.S., prin cea de a patra împărţire a Poloniei (1939), au fost restituite acesteia din urmă. Mici rectificări de frontieră aveau să fie operate în 1951 [63].

Gravitînd tot mai mult în orbita Moscovei (în a cărei sferă de influenţă aveau să fie incluse curînd), Polonia şi Cehoslovacia au semnat, la 10 martie 1947, un tratat de prietenie, Polonia renunţînd la partea de vest a regiunii Cieszyn (Těšin) ocupată în 1938, iar Cehoslovacia la regiunea Kladsko (Klodzko) [64].

Conferinţa de pace de la Paris, în cadrul căreia au fost elaborate şi semnate tratatele de pace cu Bulgaria, Finlanda, Italia, România şi Ungaria, nu a adus modificări în ceea ce priveşte structura politico-teritorială a României sau în spaţiul limitrof acestei ţări. Folosind prevederea din Convenţia de armistiţiu cu România, din 12 septembrie 1944, care preciza că Transilvania sau cea mai mare parte a ei va fi restituită României, delegaţia ungară a cerut, în cadrul Conferinţei de la Paris, cedarea a 22.000 km^2 apoi 4000 km^2 din teritoriul Transilvaniei (cu oraşele Arad, Oradea, Carei şi Satu Mare) [65]. Aceste revendicări au fost respinse, astfel că frontiera româno-ungară a urmat vechiul traseu, recunoscut prin tratatul de la Trianon.

Frontierele postbelice ale Europei au fost declarate inviolabile prin Actul final al Conferinţei pentru securitate şi cooperare în Europa, de la Helsinki, (1975). După prăbuşirea imperiului sovietic şi încetarea războiului rece, recrudescenţa naţionalismelor şi particularismelor a declanşat conflicte, care, uneori, au căpătat violenţa unor războaie, frontierele Europei răsăritene fiind în cursul unor schimbări radicale.

SURSE CARTOGRAFICE

1. *Atlas pentru istoria României*, Bucureşti, 1983, p. 73.
2. Martin Gilbert, *Russian History Atlas*, London, 1972, p. 122, 123.
3. *Historical Atlas of the Liberation War of the Peoples of Iugoslavia, 1941—1945*, Belgrad, 1957, harta nr. 2.
4. Robert Paul Magocsi, *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848—1948*, London, 1978, p. 240.
5. Marlis Steinert, *L'Allemagne nationale-socialiste, 1939—1941*, Paris, 1972, p. 316—317.
6. *Stielers Hand-Atlas*, Gotha, 1933/35, p. 6, 56, 57, 58.
7. Westermann *Grosser Atlas zur Weltgeschichte*, Braunschweig, 1972, p. 155.

FRONTIÈRES EN MOUVEMENT: CHANGEMENTS POLITICO-TERRITORIAUX EN L'EUROPE DE L'EST (1938—1947)

résumé

L'étude présente les changements territoriaux survenus en l'Europe central-orientale et du sud-est depuis l'accord de Munich (1938) aux traités de paix signés à Paris en 1947. On met en lumière les conséquences stratégiques et politiques des modifications de frontières pour la Roumanie et sa politique étrangère à la veille et pendant la deuxième guerre mondiale.

[63] *Ibidem*, p. 236—237. Autorul dă o descriere a celor patru sectoare ale frontierei.
[64] *Ibidem*, p. 237.
[65] V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 159, 167

BASARABIA LA CONFERINȚA ROMÂNO-SOVIETICĂ DE LA VIENA (1924) (II)

ION M. OPREA

Neputința delegației sovietice de a se sprijini pe argumente istorice pentru a susține „dreptul" țării sale asupra Basarabiei s-a amplificat în momentul cînd confruntarea a trecut pe tărîmul dovezilor etnografice. Pe acest teren delegația română și-a putut asigura triumful punctului său de vedere căci ea avea la îndemînă numeroase mărturii pe care i le oferoau: structura, originea etnică, aria de răspîndire și evoluția culturală a românilor dar, mai ales particularitățile modului lor de viață. Atitudinea ei respecta componentele de bază ale instrucțiunilor lui Brătianu care considera că „terenul național și interesele economice" trebuiau să reprezinte „argumente fundamentale" [1] în pledoaria pentru apărarea intereselor românești împotriva poziției sovietice. O asemenea linie de conduită corespundea și recomandărilor, pe care Nicolae Titulescu le făcuse personalului legației române din Anglia de a pune pe primul plan al propagandei consacrată justificării drepturilor României asupra Basarabiei „argumentul etnografic" [2].

Recomandările celor doi oameni politici erau foarte prețioase deoarece se bizuiau pe concluzia bine motivată că mărturiile etnografice atestă cu prisosință identitatea originii etnice a românilor de pe ambele maluri ale Prutului și neagă implicit orice legătură etnică între ei și ruși [3]. Pentru a pune în relief semnificația acestei identități marele istoric Nicolae Iorga afirma că una din cărțile sale intitulate „Basarabia noastră" „era menită să arate viața curat românească a Basarabiei timp de atîtea veacuri" [4]. După o atentă cercetare a vieții basarabene sub toate aspectele ei Nicolae Iorga se simțea îndreptățit să conchidă: „nu e ogor, monument, așezămînt local, neam vechi în Basarabia care să nu fie al nostru; sînge românesc, faptă românească, gînd românesc" [5].

Convingerea că românii din Basarabia sînt o parte componentă a națiunii române, care populează întreaga țară se întîlnește și la numeroși români rusofili. De pildă Lucrețiu Pătrășcanu care din rațiuni politice sau din convingere a propagat ani de-a rîndul ideea autodeterminării Basarabiei și a altor provincii românești pînă la despărțirea de statul român a atras atenția, reprezentanților Kominternului și ai altor forma-

[1] Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)
[2] Ibidem.
[3] Ibidem.
[4] N. Iorga, *Basarabia noastră*, Edit. și Tipografia Neamul Românesc 1912, p. 1.
[5] *Ibidem*, p. 164.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p 707–724, 1992

ţiuni politice comuniste convocaţi la Harkov în 1928, că „moldovenii nu reprezintă o naţiune aparte; iar din punct de vedere geografic şi istoric moldovenii sînt aceeaşi români ca şi românii din Moldova [6].

O părere identică au susţinut şi unii oameni de cultură ruşi adversari ai unirii Basarabiei cu România. Probabil că, respectul faţă de faptele istorice şi exigenţa probităţii profesionale l-a determinat pe istoricul şi ministrul imperiului ţarist L. Kasso să declare în 1913 că populaţia rurală aşezată la graniţele ruseşti adică cea din Basarabia „nu s-a schimbat în cursul ultimului secol. Găsim aici aceleaşi trăsături de caracter naţional ca şi la moldovenii care locuiesc în afara imperiului" [7]. Pînă şi un adeversar notoriu al unirii Basarabiei cu România ca Sotov scria spre sfîrşitul anului 1918 în revista Sovromenie zapiski: „Populaţia moldovenească a fost străină nu numai de viaţa intelectuală rusească dar şi de administraţia ei de toate zilele" [8]. El mai precizează că atunci cînd au sosit în Basarabia „Noii stăpînii au vorbit poporului în limba lui" şi că „printre masele poporului răsturnarea civilizaţiei ruse a fost un proces foarte uşor" [9]. Sintetizînd esenţa unor asemenea constatări care oglindesc realităţi istorice incontestabile şeful delegaţiei române la conferinţa de la Viena sublinia că în momentul cînd a căzut sub stăpînirea despotismului rusesc populaţia Basarabiei reprezenta deja „aceeaşi naţiune vie şi unitară cu o singură limbă comună cu aceleaşi trecut istoric şi cu un caracter identic" [10] cu acela al românilor de pretutindeni.

Particularităţile etnice ale acestei populaţii s-au păstrat neatinse de-a lungul atîtor secole deşi ele s-au plămădit şi s-au consolidat într-o permanentă confruntare cu vicisitudinile aspre ale istoriei.

Între particularităţile etnice ale românilor din Basarabia şi ale celor din restul României nu s-a constatat vreo deosebire, nici măcar între vechea lor denumire. Pentru locuitorii aşezaţi în aria de răspîndire a românilor dar în primul rînd pentru cei din spaţiul carpato-dunărean s-a folosit încă din perioada premergătoare secolului al X-lea termenul de vlah [11]. Acest termen a fost folosit exclusiv pentru a desemna pe românii [12] care au continuat să locuiască neîntrerupt, pînă la Nistru, teritoriul lăsat de strămoşii lor daci şi romani, denumit de filosoful Lucian Blaga spaţiul mioritic.

E adevărat că în textele scrise românii din ţinuturile dunărene nu sînt menţionaţi decît din secolul al XIII-lea, cînd au început, „să joace un rol istoric bine determinat. ca popor liber" [13] dar aceasta „nu implică inexistenţa lor ci indică numai aservirea lor de către anumite puteri străine care le impun fie numele lor etnic fie pe acela al teritoriului supus stăpînilor" [14]. Totuşi în documentele slavone din secolul al XV-lea

[6] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 68 din 1928.

[7] L. Kasso, *Rusia la Dunăre 1913*, p. 226.

[8] „Sovremenie Zapiski" nr. 5192 din 1918 (Vezi „Manchester Guardian" din 26 mai 1924"

[9] Ibidem.

[10] Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924 vol. 76 (nepag).

[11] G. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român* S.I. Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 103.

[12] Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 203.

[13] G. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol, istoric* p. 108.

[14] *Ibidem*.

cuvîntul vlah apare în locul celui de rumân care așa cum reiese din documentele românești din secolele următoare înseamnă țăran legat de glie [15], și care nu era decît sensul peiorativ al unui nume etnic [16].

Indiferent însă de sensul lui primar termenul de rumân e un argument, în favoarea „influenței instituțiilor din Imperiul Roman [17] care s-a resimțit firește și asupra vieții românilor dintre Prut și Nistru. În favoarea influenței romane pledează și numeroși termeni de origine latină folosiți pentru a desemna operațiile mai importante din domeniul muncii agricole ca de pildă : arare (a ara), seminare (a semăna), colligere (a culege) sau pentru a desemna cereale cultivate ca : granum (grîu), spicum (spic) etc. întîlniți fără nici o modificare în limbajul românilor de pretutindeni.

Identitatea originii etnice a românilor de pe ambele maluri ale Prutului și a culturii lor comune poate fi de asemenea ilustrată printr-un bogat vocabular care indică nume de locuri, sate, coline, versanțe, unelte și domenii de activitate.

Toponimia ca și alți numeroși termeni de origine latină care formează fondul principal de cuvinte al limbii române și care completat cu o sporadică influență slavă circulă în aceeași măsură în toate ținuturile românești de la Tisa la Nistru și de la Dunăre la Marea cea mare. În fața acestor argumente vii pseudoteoriile care au circulat forțat despre o așazisă limbă moldovenească în Basarabia deosebită de cea română s-au dovedit a nu fi decît invenții lingvistice confecționate în scopuri politice.

La fel de convingător sînt atestate originea și cultura comună a românilor de pe ambele maluri ale Prutului prin caracterul sedentar al acestui popor, prin arta lui populară cu o vechime multimilenară, prin elementele portului popular ilustrat pe Columna lui Traian, ca și prin creația lui literară, folclorică [18]. Este cît se poate de izbitoare răspîndirea aceluiași folclor în toate provinciile românești. Balada Miorița de pildă cu melodia proprie numai ei, cîntată și recitată în Basarabia la fel ca și în Transilvania, Muntenia, Moldova, Bucovina și Dobrogea, confirmă „caracterul ei general românesc" [19]. Persistența de veacuri a acestei balade ca și a altor perle folclorice dovedesc fără putință de tăgadă că românii de pretutindeni aderă „total și spontan" la aceleași frumuseți poetice și că „lumea mioritică, era deja simțită de popor ca un univers deosebit și incomparabil" [20].

În spațiul mioritic, imaginat de filozoful Lucian Blaga se întruchipează după cum observă scriitorul și istoricul religiilor Mircea Eliade „orizontul specific în care s-a format și trăiește încă poporul român" [21].

La aceste mărturii incontestabile se adaugă stilul comun de a-și construi locuința, obiceiurile comune, cuvintele comune precum și același fel de a fi al „marilor mase de la țară care în tăcere au urzit temelia

[15] *Ibidem*, p. 104.

[16] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 238.

[17] G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric* p. 108.

[18] Grigore Buturceanu, *Încă o dovadă la stăruința românilor în Dacia Traiană*, în „Arhiva", II, 1890—1891, p. 470.

[19] Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis Han*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 230.

[20] *Ibidem* .p. 232.

[21] *Ibidem*.

neclintită a neamului" [22] românesc. Dar nu toate dovezile etnografice au aceeași valoare și aceeași însemnătate. În chip deosebit se remarcă cele care atestă influența romană căci ea a creat și românilor din stînga Prutului și celor din dreapta lui un adevărat cult pentru descendența lor latină. Această descendență a început să constituie încă din secolul al XVI-lea și „principalul motiv al orgoliului național" [23]. Astfel, pe întreg spațiu locuit de români, subliniază Mircea Eliade „Roma și ideea latinității ocupă primul loc în formarea culturii românești" [24] pînă la jumătatea secolului al XIX-lea cînd Bogdan Petriceicu Hasdeu a „redescoperit" poporul dac. Bogăția argumentelor istorice, etnografice, lingvistice și economice nu lasă celor de bună credință nici o îndoială asupra caracterului românesc al provinciei dintre Prut și Nistru și al majorității populației care o locuiește. El s-a păstrat neatins în ciuda măsurilor de represiune și deznaționalizare prin care autoritățile țariste și apoi cele sovietice plănuiseră să șteargă orice urmă a românismului în Basarabia. Caracterul românesc al vieții basarabene a putut rezista la presiunea inumană și îndelungată a ocupantului și datorită capacității provinciei de a-și păstra în cadrul imperiului „multă vreme organizarea și legislația ei pur națională . . . diferite de organizarea celorlalte provincii cu adevărat rusești" [25]. Delegația română la conferința a contestat orice încercare de a se justifica ocupația țaristă a acestei provincii și a declarat cu deplin temei că „Basarabia face parte vitală din însăși organizarea națiunii române" [26]. Ea a respins propunerea sovieticilor de a se găsi o procedură prin care să se stabilească apartenența teritoriului dintre Prut și Nistru. O asemenea propunere constituia în concepția delegației române o tentativă la integritatea patrimoniului național românesc, și de aceea a considerat acceptarea propunerii drept „o imposibilitate absolută" [27].

Statutul de unitate politică distinctă în imperiul țarilor dar mai ales rezistența împotriva oricărei asimilări cu provinciile de la răsăritul Nistrului au împiedicat transformarea Basarabiei într-o zonă a spațiului rusesc și deci într-o gubernie a intereselor vitale rusești.

Situația oarecum particulară a Basarabiei în imperiul țarilor s-a impus atenției unui observator atent ca Ph. Viguel care a vizitat în 1823 această nouă provincie alipită imperiului țarist. El declara atunci că „Basarabia este o țară care nu numai că se află în condiții cu totul particulare ca și provinciile baltice și departamentele poloneze reluate de Rusia dar care ca și regatul Poloniei și marele ducat al Finlandei are o existență proprie. Iată ce o deosebește mai ales de alte posesiuni ale noastre. Ea are propriul său Consiliul Suprem, care reunește puterea executivă, legislativă și judecătorească [28].

Pe această realitate istorică se bizuia primul ministru Ion I. C. Brătianu cînd, recomanda, în instrucțiunile date șefului delegației române, să sublinieze la conferința de la Viena, că „Basarabia nu este nici Done-

[22] Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 217.
[23] Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis Han*, p. 85.
[24] *Ibidem*.
[25] Arh. M.A.E., fond 71/URSS, an 1924 vol. 76 (nepag.)
[26] Ibidem
[27] Ibidem
[28] Ph. Viguel, *Notes et remarques 3e partie* oct. 1823, Archives Russes, 1893, TI Moscou p. 6—7 (en russe).

țul nici Ucraina unde rușii să poată spune că au sau nu un interes economic vital" [29]. Lipsa acestui interes conjugată cu caracterul pur românesc al populației băștinașe majoritare au împiedicat pe apologeții expansionismului țarist și sovietic să justifice în mod serios ocuparea îndelungată a Basarabiei, dar ceea ce pentru ocupanți e un obstacol jenant pentru susținătorii cauzei românești devine un argument.

La conferința de la Viena delegația română a invocat pe lîngă alte argumente și pe cele de ordin demografic susținînd că în cadrul populației basarabene, băștinașii formează o majoritate covîrșitoare inegal răspîndită în mase compacte [30]. Fenomenul se reflectă cît se poate, de grăitor în statisticile populației periodic întocmite de-a lungul ultimelor două secole.

Folosirea acestor statistici impune desigur o foarte mare circumspecție deoarece autoritățile rusești transformaseră recensămintele populației într-un mijloc de justificare a cuceririlor teritoriale. De aceea autoritățile ocupante nu oferă date precise asupra numărului și compoziției naționale a populației basarabene nici în momentul cînd ea a căzut sub stăpînirea imperiului țarist, în 1812 [31] nici mai tîrziu. O anumită lumină aduc totuși două mărturii rusești și anume cartea lui I. A. Skalkovsky "Histoire de la Province Novorossienne" [32] și aceea a lui A. Zastchuk „Materiaux pour la Geographie et la statistique de la Russie" [33]. Ambii autori constată că după încetarea războiului ruso-turc din 1812 și revenirea în țară a celor care se refugiaseră peste Nistru și peste Prut, populația Basarabiei se ridicase la 340.000 de locuitori [34].

Potrivit analizei lui Z. Arbore, din această populație aproximativ 25 — 30.000 de locuitori adică circa 10% erau nemoldoveni [35].

După căderea sa sub ocupația imperiului țarist populația Basarabiei a crescut constant pînă la 2.750.000 în 1919 atît pe seama elementului autohton cît și pe seama alogenilor [36].

Schimbarea aspectului demografic al Basarabiei după cucerirea ei din 1812, poate fi urmărită și mai îndeaproape tot pe temeiul unor statistici care căutau să justifice interesele autorităților țariste. În materialele pentru geografia și statistica Rusiei, culese de ofițerii statului major rus și publicate în 1862 [37] ca și în lucrara Geographie de la province de Besarabie publicată în 1878 numărul moldovenilor reprezenta 75% din cifra globală a întregii populații din Basarabia [38].

În alte surse documentare ca de pildă în Recueil statistique militaire d'Oberautchev numărul moldovenilor față de întreaga populație

[29] Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924 vol. 76 (nepag.)

[30] Arh. M.A.E., fond 71/URSS anul 1924, vol. 76 (nepag.)

[31] Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaine*, Librairie Universitaire, Paris, 1927, p. 133.

[32] I. A. Scalcovski, *Histoire de la Province Novorossienne*, vol. II, 1838, p. 193.

[33] A. Zastchuk, *Materiaux pour la Geographie et la Statistique de la Russie*, Petersbourg, 1862, vol. I, p. 147.

[34] Ibidem

[35] Z. Arbore, *Basarabia in secolul al XIX-lea*, 1898, p. 95—96.

[36] Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations ruso-roumaine*, p. 134.

[37] A. Zastchuk, *Materiaux pour la Geographie et la Statistique recueilles par les officiers de l'Etat major russe. La province de Bessarabie*, Petersbourg, 1862, I — II, p. 147 (en russe).

[38] P. P. Soroka, *Geographie de la province de Bessarabie approuvé par le Comité Central de Ministere de l'Instruction Public pour les écoles secondaires et inférieurs* 1878, p. 80 (en russe).

a Basarabiei nu se ridică pentru aceeaşi etapă decît la 67% [39]. Indiferent dacă se dă crezare izvorului documentar care arată că în deceniul al VII-lea al secolului trecut românii reprezentau 75% din populaţia Basarabiei sau izvorului documentar care arată că în acelaşi deceniu aceştia reprezentau numai 67% din totalul locuitorilor basarabeni un fapt rămîne în afara îndoielii şi anume că numărul băştinaşilor a scăzut în cursul unei jumătăţi de secol de la 90% la 75% sau 67% [40].

Aceste cifre dar mai ales acelea pe care le oferă recensămîntul populaţiei din 1897 şi care arată în chip tendenţios că moldovenii nu reprezentau decît 47,58% din populaţia totală a Basarabiei constituie o mărturie a măsurii în care se falsificau caracteristicile cantitative a fenomenelor demografice în Rusia şi a abuzului de putere prin care autorităţile imperiale alungau pe băştinaşi din locurile lor natale.

Fără a se ocupa de practica omisiunilor voite şi a procedeelor tendenţioase pe care le foloseau autorităţile ruseşti pentru a mistifica stratificarea naţională a populaţiei basarabene delegaţia română la conferinţa de la Viena sublinia un adevăr evident, cînd declara: „Statisticile ruse din epoca de rusificare forţată vrînd să arate, că numărul ruşilor e în creştere în provinciile mărginaşe recunosc că moldovenii, adică românii, constituie masa populaţiei basarabene" [41]. Ea mai preciza că „potrivit acestor statistici ruşii formează 8,05% şi, ucrainenii 19,75% inclusiv armata, funcţionarii şi flotanţii" [42].

În raport cu aceste cifre culese chiar din statisticile ruseşti afirmaţia delegaţiei sovietice la conferinţă că numărul moldovenilor era în 1918 „inferior jumătăţii populaţiei totale a Basarabiei" sau că Bucovina era „populată în majoritate de ţărani ucraineni" [43] dovedeşte sau ignoranţă, sau rea credinţă, sau dispreţ pentru faptele istorice.

Dacă se face abstracţie de asemenea afirmaţii care sfidează realitatea istorică rămîne totuşi să se explice reducerea numărului băştinaşilor şi creşterea, concomitentă a străinilor în decursul primului secol de ocupaţie rusească a Basarabiei. Fapte numeroase probează că atît curba descreşterii numărului românilor basarabeni cît şi curba creşterii numărului populaţiei alogene nu sînt efectul unor cauze naturale. Ele reprezintă consecinţe neîndoielnice ale politicii antiromâneşti a ţarismului, care a continuat în forme şi mai dramatice în epoca socialismului. Astfel cu prilejul fiecărui recensămînt, după constatările istoricului Pelivan autorităţile ruseşti căutau să modifice în favoarea lor raportul dintre numărul românilor şi al străinilor. „In acest scop — observă Pelivan — toţi românii din Basarabia care ştiau să citească sau să scrie cîteva cuvinte în limba rusă erau înscrişi în rubricile naţionalităţii ruse" [44].

Pe această cale pur administrativă se înlocuia blazonul apartenenţei băştinaşilor la ginta latină cu stigmatul înregimentării forţate a acestora într-o naţiune străină structurii lor etnice şi spirituale.

[39] *Recueil Statistique Militaire fait par les Oficiers de l'Etat General Majeur K. M. Oberoutchev*, 1871, p. 93—95 (en russe).

[40] Alexandre Blodour, *La Bessarabie et les relations russo roumaines*, p. 136.

[41] Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924, vol. 77 (nepag).

[42] Ibidem.

[43] Ibidem.

[44] Pelivan, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie*, Paris, 1919 p. 25.

Existau însă și instituții statistice ale imperiului care nu se mulțumeau doar să așeze eticheta rusească peste originea română a băștinașilor. În lucrarea sa „La Russie sur le Danube" profesorul L. Kasso relatează că informațiile care se primeau la departamentele, de la centrul Imperiului asupra Basarabiei erau scandalos de inexacte [45]. „L'annuaire de Russie" de exemplu, editat sub egida Comitetului Central Statistic al Ministerului de Interne pentru anul 1910 nici măcar nu menționează naționalitatea moldoveană adică română deși ea constituie mai mult de jumătate din populația totală a Basarabiei.

Dacă lăsăm la o parte asemenea omisiuni voite și tendențioase și luăm în considerație numai acele date statistice calculate după criterii naționale se poate ajunge la concluzia că spre sfîrșitul secolului al XIX-lea populația românilor din Basarabia față de restul populației se ridică la aproximativ 70% [46]. Răspîndirea acestei mase a populației românești pe toată întinderea provinciei basarabene, nu este uniformă. Centrul Basarabiei era atunci populat aproape constant de o masă densă a băștinașilor pe cînd în zonele din sudul și nordul provinciei dar mai ales în orașe „cifra populației moldovene era egală cu aceea a populației alogene" [47]

Problema răspîndirii românilor basarabeni pe întreaga suprafață a provinciei ca și ajustarea compoziției naționale a populației prin calcule meșteșugite, prin includerea forțată a băștinașilor în rîndul alogenilor sau pur și simplu prin omisiunea moldovenilor din statistica demografică a Basarabiei nu reprezenta scopul ultim al autorităților de ocupație. Ele au dovedit că nu se mulțumeau doar cu falsificarea realității demografice a Basarabiei ci căutau s-o modifice din temelii. De aceea chiar din momentul primei răpiri a Basarabiei autoritățile rusești au elaborat planuri de represiune dură, combinate cu mijloace de atracție perfidă.

Alungate cu forța de pe pămînturile lor natale sau ademenite prin promisiuni înșelătoare mase mari de moldoveni căutau să scape de rigorile noii administrații. Dintr-un motiv sau altul migrația lor îmbracă uneori aspectul unui adevărat exod [48]. El începe treptat din deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea cînd libertățile și drepturile promise de țarul Alexandru I s-au dovedit iluzorii și se intensifică spre jumătatea acestui secol, cînd guvernul imperial „a renunțat la rusificare prin mijloace dulci" [49] și a trecut la rusificare forțată prin care s-a răpit românilor dreptul de a folosi școli în limba maternă și chiar cărți bisericești în propria lor limbă.

Nemulțumite că majoritatea covîrșitoare a românilor, preferau să îndure poverile fiscale și represiunile de tot felul, decît să-și părăsească meleagurile natale autoritățile rusești au trecut la expulzări forțate. „Mii de țărani moldoveni au fost expediați volens-nolens în Ucraina, Caucaz și chiar în Siberia pînă la coastele oceanului Pacific" [50]. Urmările dramatice ale acestor procedee barbare se resimt dureros chiar și pînă

[45] L. Kasso, *La Russie sur le Danube.*

[46] *L'annuaire de Russie,* 1910.

[47] Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines,* p. 137.

[48] *Ibidem,* p. 133

[49] *Archiv Ustav Marxism Leninism U.V.K.S.C.,* Praga, tom I, *Romania,* 1920, *La Bessarabie,* p. 6.

[50] *Ibidem*

în vremurile noastre. Sînt edificatoare cercetările unei misiuni militare române din cursul primului război mondial, care a găsit la Vladivostoc şi în regiunile învecinate aproape 30.000 de ţărani moldoveni alungaţi de pe meleagurile lor natale şi care cereau să fie repatriaţi [51]. În locul moldovenilor alungaţi autorităţile ruseşti atrăgeau pe căi diferite elemente străine, dar mai ales ucraineni şi ruşi. Pe întreg teritoriul Basarabiei cu o suprafaţă de aproximativ 42.000 km^2 adică mai mare decît Belgia [52] au început să vină din fundul Rusiei şi al Turciei numeroase elemente fie mînate de sărăcie fie ca să-şi acopere trecutul adesea dubios. An de an s-au aşezat pe teritoriul Basarabiei o adevărată pînză de neamuri străine dar îndeosebi: ruşi, ucraineni, evrei, bulgari, germani, polonezi, ţigani, găgăuzi, armeni şi greci căutînd cum spune poetul: „pămînt şi apă". Istoria acestei colonizări sistematice, scoate la iveală felul cum au năvălit unele după altele valuri de alogeni, „care nu au nimic comun cu populaţia autohtonă, moldovenească" [53]. Ea mai arată că nu nobilimea ci „ţăranii moldoveni au suferit consecinţele colonizării" [54]. Rămasă în Basarabia de pe vremea cînd o bătea vîntul din toate părţile această sămînţă de venetici a fost totuşi tratată după legile ospitalităţii româneşti. Mulţi au devenit cetăţeni loiali, în timp ce alţii au refuzat să respecte cele două condiţii elementare, care se cer, de regulă minoritarilor colonizaţi şi anume: să uite că au fost cîndva cetăţenii altui stat şi să aibă conştiinţa clară că nu sînt decît cetăţeni ai statului român, egali în drepturi cu populaţia majoritară.

În lipsa argumentelor istorice, etnografice şi lingvistice, delegaţia sovietică se refugiază pe terenul autodeterminării naţionale singurul care putea să-i ofere un cîmp de manevră diplomatică pe cît de larg pe atît de prielnic sofismelor. În consecinţă ea declară la conferinţă că „dreptul naţiunilor de a dispune de soarta lor este după revoluţia din octombrie principiul fundamental care serveşte drept bază, a existenţei popoarelor ce locuiesc pe teritoriul vechiului imperiu rus" [55]. Pentru a sublinia că valoarea acestui principiu este superioară oricăror argumente care se invocă într-o asemenea materie şeful delegaţiei sovietice precizează: „după acest principiu şi nu după vreun oarecare drept istoric se conduce guvernul U.R.S.S.-ului pentru a stabili raporturile sale cu statele vecine" [56].

Principiul autodeterminării formulat încă din timpul marii revoluţii franceze [57], adoptat în martie 1917 de către sovietul muncitorilor şi soldaţilor din Petrograd [58] recunoscut în acelaşi timp de guvernul provizoriu al lui Kerenski, şi apoi, introdus în declaraţia drepturilor naţiunilor din Rusia după izbucnirea revoluţiei din octombrie a stat la baza mişcării de eliberare naţională a populaţiei basarabene ca şi a celorlalte popoare din Rusia.

[51] *Ibidem*, p. 5.
[52] N. Titulescu, *Discursuri*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 253.
[53] Alexandre Boldour, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, p. 142.
[54] *Ibidem*.
[55] Arh. M.A.E., fond 71/URSS anul 1924, vol. 76 (nepag).
[56] *Dokumenti vneşnei politiki SSR*, tom VII, Gospolitizdat, Moskva, 1963, p. 166.
[57] Alexandre Boldour *op. cit.*, p. 283.
[58] Lvov Rogatchevsky, *Les materiaux de la Grande revolution de 1917*, Moscou, 1917, p. 15.

Recunoscînd acest adevăr istoric delegația română la conferința de la Viena înfățișează modul în care s-au intensificat manifestările naționale ale moldovenilor din Basarabia după revoluția din 1917. Ea subliniază îndeosebi principalele etape ale acestei mișcări și anume: formarea partidelor naționale, constituirea unei armate proprii, organizarea miliției populare și în sfîrșit, românizarea școlilor și bisericilor de pe teritoriul Basarabiei [59].

Paralel cu înfăptuirea acestor măsuri congresul soldaților moldoveni, de comun acord cu toate partidele politice și organizațiile locale a proclamat la 22 Octombrie 1917 autonomia Basarabiei iar a doua zi a creat Sovietul Suprem al republicii denumit Sfatul Țării [60]. Acest organ legislativ național a proclamat în primele zile ale lunii decembrie 1917 Republica Democratică Federativă Moldovenească iar la 24 ianuarie 1918 a declarat independența Republicii Moldova [61].
Evoluția evenimentelor care au format osatura mișcării naționale basarabene după abdicarea țarului Nicolae al II-lea la 15 martie 1917 și pînă la sfîrșitul anului 1918 a reținut în chip stăruitor atenția celor două delegații la conferință. Aprigă a fost disputa pe care au stîrnit-o problemele pătrunderii armatei române pe teritoriul basarabean, la 13 ianuarie 1918, unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918 și competența Sfatului Țării.

Ignorînd realitățile bine cunoscute delegația sovietică afirmă la conferință că atît adunarea deputaților care a hotărît unirea Basarabiei cu patria mamă cît și adunarea acestora din 27 noiembrie 1918 care a hotărît renunțarea la condițiile unirii stipulate în actul din 27 martie au avut loc „în împrejurările violării grosolane a statutelor care reglementează lucrările organelor reprezentative și regulamentul Sfatului Țării" [62].

Prin exagerări voite și prin folosirea unei terminologii inadecvate delegația sovietică a continuat să deformeze realitatea istorică atunci cînd susținea că ambele hotărîri „au fost luate sub presiunea ocupației și a teroarei militare române în Basarabia" că „orașul Chișinău era plin de trupe române" și că „sediul Sfatului Țării era împînzit de trupe" [63].

Pentru a pune în relief sensul acestor grave erori istorice e suficient să urmărim faptele petrecute, dimensiunea lor reală dar mai ales adevărata lor semnificație. Întemeindu-se pe aceste fapte delegația română atrăgea atenția că guvernul român nu a intervenit în procesul autodeterminării naționale din Basarabia și că „chiar dacă ar fi vrut s-o facă n-ar fi putut deoarece l-ar fi împiedicat condițiile externe și anume: frontul german pe Siret și descompunerea armatei ruse" [64]. Nu se cunosc presiuni făcute de autoritățile române asupra Sfatului Țării spre a-l sili să voteze unirea. „Au existat — se arată în raportul delegației române, — de ambele părți victime în timpul operațiunilor din ianuarie 1918 efectuate în Basarabia sub supravegherea autorităților Republicii Moldovenești, pentru stăvilirea anarhiei provocate de trupele ruse rebele și de numeroase

[59] Alexandre Boldour, *op. cit*, p. 283.

[60] Arh. M.A.E., fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

[61] Ibidem.

[62] Ibidem.

[63] Ibidem.

[64] Ibidem.

grupuri de dezertori care jefuiau, masacrau și incendiau totul în drumul lor" [65].

Toate organele politice basarabene și în primul rînd Sfatul Țării au asigurat desfășurarea procesului autodeterminării pînă în pragul desăvîrșirii lui adică pînă la 13 ianuarie 1918 în lipsa totală a armatei române. Abia la 13 ianuarie 1918 și-au făcut apariția pe teritoriul Basarabiei primele detașamente românești urmate după șase zile de unități întregi care au fost amplasate în afara marilor orașe.

Sosită după ce Sfatul Țării luase primele măsuri hotărîtoare pentru înfăptuirea autodeterminării, „armata română s-a pus în întregime la dispoziția autorităților Republicii Moldovene Independente" [66]. Ea nici nu putea să procedeze altfel de vreme ce pătrunsese pe teritoriul Basarabiei la invitația expresă a Sfatului Țării și a altor organe politice moldovenești constituite încă din ultimele luni ale anului 1917. După cum, afirma reprezentantul guvernului Brătianu la Conferință, armata română a respectat cu strictețe integritatea autorităților locale și centrale basarabene.

Despre mobilul și împrejurările, care au determinat intrarea unităților militare românești în Basarabia reprezentanții guvernului Brătianu declarau la conferință : „Trupele române nu au venit decît ca urmare a invitațiilor clare și presante pe care Sfatul Țării le-a adresat guvernului român începînd de la 24 decembrie 1917" [67]. Prin venirea lor s-au asigurat : măsurile de poliție, paza depozitelor militare, ocrotirea populației civile și salvgardarea ordinii în spatele frontului" [68].

Prezența armatei române între Prut și Nistru devenise într-adevăr o necesitate cu atît mai imperioasă cu cît potrivit unor martori oculari dezordinea se instalase în toate sferele vieții basarabene. „Anarhia relevă o publicație din Paris creștea văzînd cu ochii lua proporții formidabile" [69].

Realizată cu scopul de a pune capăt dezordinii, din spatele frontului, introducerea armatei române, nu putea fi după observația părții sovietice, decît provizorie.

Delegația română a fost de acord cu această observație declarînd : „în 1918 în momentul cînd trupele române au trecut în Basarabia pătrunderea lor nu a fost făcută efectiv decît într-un spirit provizoriu, fiind o operație pur strategică" [70].

Întrucît fusese stabilită de comun acord „cu autoritățile Republicii Independente Moldova" pătrunderea trupelor române în Basarabia nu putea ascunde sub nici o formă intenții anexioniste [71]. Mai mult guvernul român și-a menținut trupele în Basarabia respectîndu-i necondiționat independența.

O mărturie a comportamentului rezervat și loial pe care guvernul de la Iași l-a manifestat față de Basarabia se găsește în acordul semnat

[65] Ibidem.
[66] Ibidem.
[67] Ibidem.
[68] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 156.
[69] *Ibidem*, p. 157.
[70] *Ibidem*.
[71] Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

la 5 martie 1918 între primul ministru Averescu și Cristian Racovski [72]. Această înțelegere stabilită între guvernul generalului Averescu pe de o parte și Colegiul autonom, Rumcerodul Consiliul Comisarilor poporului din provincia Odesa și Comitetul executiv local al Sovietelor pe de altă parte „are, după cum preciza delegația română, aceleași caracter militar și nu putea în consecință, să hotărască soarta politică a Basarabiei" [73]. Ea nu putea să joace un asemenea rol și pentru faptul că fusese încheiată „cu organele sporadice care nu reprezentau guvernul rus regulat ci interese pur locale" [74].

Față de aceste organe locale, primul ministru Averescu nu și-a luat obligația de a evacua trupele române din Basarabia. În răspunsul guvernului român la propunerea Rumcerodului de a aplana conflictul ruso-român generalul Averescu scria: „Toate clauzele propunerii sînt acceptate, astfel cum au fost expuse, cu excepția condiției cuprinse în prima clauză care propune imediata evacuare a Benderului" [75].

Această hotărîre a fost comunicată Colegiului Autonom de la Odesa printr-un act care stipula că: „Basarabia nu va fi evacuată" [76] deoarece dezordinea generală încă amenință spatele frontului român.

Acceptînd acordul cu modificările introduse de guvernul român reprezentanții organelor locale sovietice din Odesa au considerat conflictul dintre cele două țări aplanat.

Imediat după stingerea conflictului ruso-român aceste organe au dispărut. Ele deci nu și-au mai îndeplinit obligațiile luate față de guvernul român prin acordul Averescu-Racovski care de altfel nici n-a fost ratificat [77].

În afară de faptul că n-a intrat niciodată în vigoare acest acord nu face nici o mențiune asupra competenței sale de a schimba soarta politică a Basarabiei, care încă din 24 ianuarie 1918 își proclamase independența și deci putea să-și hotărască singură viitorul. Pentru a înțelege pe deplin poziția guvernului român trebuie să se aibă în vedere că înțelegerea dintre Averescu și Racovsky, a fost încheiată în condițiile cînd Basarabia își proclamase deja independența. În afară de acest considerent ca și de faptul că n-a fost pus niciodată în vigoare acest acord nici nu face vreo mențiune asupra competenței sale de a schimba statutul politic al Basarabiei.

În consecință organele Republicii Moldovenești Independente au folosit dreptul populației la autodeterminare și fără să țină seama de pretențiile autorităților centrale sau locale sovietice ori de prezența armatei române, au propus încă, din ziua de 25 martie 1918 unirea Basarabiei cu România care, după o discuție de 3 zile în secțiile adunării a fost „votată în fața unui public imens" [78]. Unirea Basarabiei cu patria mamă a fost proclamată „în mod solemn . . . la 27 martie 1918" [79].

[72] Ibidem.
[73] Ibidem.
[74] Ibidem.
[75] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 383.
[76] *Ibidem*, p. 85.
[77] *Ibidem*, p. 86.
[78] Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag)
[79] Ibidem.

„Unirea — subliniază delegația română la conferință — a fost proclamată de dieta generală a provinciei Sfatul Țării" [80]. Unirea din 1918 a dat naștere la multe discuții controversate atît în tabăra partizanilor cît și în tabăra adversarilor ei. Dacă lăsăm la o parte avalanșa acestor discuții în care și-au făcut loc și povești absurde putem descoperi mai ușor cauzele unirii în evoluția istorică a acestei provincii. „Votul Sfatului Țării din 1918 scrie marele diplomat Nicolae Titulescu, trebuie legat de trecutul istoric și nu de evenimentele militare din ianuarie 1918" [81]. Exprimînd concepția diplomației românești el sublinia că, ‚evenimentele anterioare (anului 1918) fac din restituirea Basarabiei o chestiune de (n.ns.) dreptate istorică" [82]).

Actul unirii a fost înmînat regelui Ferdinand și guvernului român, de către reprezentanți autorizați ai Basarabiei și anume, de președintele Sfatului Țării Ion Inculeț și de primul ministru Ciugureanu [83].

Eliberat vremelnic de grijile războiului ca urmare a încheierii păcii separate de la București guvernul român acceptă unirea care dealtfel mai fusese propusă de Sfatul Țării, dar amînată de conducătorii României din cauza instabilității ce domnea în Basarabia [84]. Tot ceea ce s-a petrecut în Basarabia, după unire constituia o afacere internă a României declară delegația română la conferința de la Viena.

Delegația sovietică respinge acest punct de vedere și susținînd pretențiile pe care guvernul sovietic le-a formulat asupra Basarabiei spre sfîrșitul lunii ianuarie 1918 cînd a rupt relațiile diplomatice cu România a considerat că Sfatul Țării nu avea competența juridică și politică necesare ca să proclame unirea. Ea a afirmat de pildă că : „Sfatul Țării nu avea dreptul să hotărască o problemă vitală pentru o țară întreagă ca problema formei de existență politică a Basarabiei" și că el a fost creat „în virtutea dispozițiilor luate de congresul panrus al organizației militare moldovene, în scopul exclusiv de a administra provizoriu Basarabia pînă la convocarea constituantei și pentru organizarea acestei convocări" [85].

Pentru a restabili adevărul despre constituirea și competența parlamentului basarabean delegația română a evocat mersul faptelor istorice. Ea a precizat că Sfatul Țării s-a format pe aceleași baze ca și dietele create în Ucraina, Lituania, Letonia, Estonia și Bielorusia și că „deci e falsă părerea" după care „Sfatul Țării nu avea dreptul să dispună de soarta Basarabiei" [86].

Cei care pun la îndoială autoritatea Sfatului Țării nu vor să vadă că acest parlament s-a constituit prin procedee democratice iar hotărîrile lui satisfăceau în chip desăvîrșit principiile democrațiilor occidentale. În cursul alegerilor pentru Sfatul Țării reprezentarea diferitelor naționalități departe de a fi arbitrară cum susțin adversarii unirii a făcut

[80] Ibidem.
[81] „Manchester Guardian" din 26 mai 1924
[82] Ibidem.
[83] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 86.
[84] Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)
[85] Ibidem.
[86] Ibidem.

loc unei desăvîrșite echități. Astfel potrivit datelor furnizate de Biroul congresului militar din 8 noiembrie 1917 în componența Sfatului Țării au intrat: 105 moldoveni, 15 ucraineni, 14 evrei, 7 ruși, 2 bulgari, 2 germani, 1 polonez, 1 armean, 1 grec, 2 găgăuzi [87].

Toți deputații Sfatului Țării și-au exprimat liber votul în ședința care a hotărît unirea Basarabiei cu România. Așa se face că această hotărîre a fost „acceptată de o majoritate atît de impunătoare încît prezența unor indeciși n-ar fi modificat rezultatul general" [88]. Într-adevăr actul unirii săvîrșite în 27 martie 1918 a fost adoptat cu 86 de voturi pentru, 36 de abțineri și cu 3 voturi contra [89]. Aceste cifre oglindesc firește realitatea dar pentru aflarea întregului adevăr este necesar să se cunoască și mobilul care i-a determinat pe unii deputați să se abțină de la vot. De pildă reprezentanții consiliului țăranilor în Sfatul Țării Schmidt și Țiganco s-au abținut sub pretextul că înfăptuirea unirii, era de competența constituantei [90], cînd de fapt ei au adoptat această poziție neavînd nici o legătură cu Basarabia căci primul fusese în timpul țarismului avocat practicant la Petrograd iar al doilea era inginer în Statele Unite ale Americii [91].

Critica făcută Sfatului Țării pentru că înfăptuind unirea a săvîrșit acte anticonstituționale este neîntemeiată, deoarece se știe că „organul care reprezintă puterea supremă regele și parlamentul, . . . — nu sînt responsabile decît în fața poporului" [92]. Dacă aceste organe supreme abuzează de puterea lor, poporul printr-o sforțare generală poate să destituie guvernul și parlamentul și să așeze în locul lor alte organe alese.

Or critica pe care au adus-o și încă o aduc Sfatului Țării adversarii actului unirii nu urmărește să ofere vreo soluție juridică sau politică problemei în discuție. Ea își propune țeluri mult mai pragmatice și anume să pună imperialismul sovietic într-o lumină convenabilă. Motivul acestor aspirații nu-l constituie deci drepturile istorice ale Uniunii Sovietice de altfel inexistente ci posibilitatea de a menține puterea sovietică în Basarabia.

În acest scop delegația sovietică la conferința de la Viena a reluat ideea plebiscitului pe care îl socotea un mijloc avantajos de a soluționa problema basarabeană în profitul Uniunii Sovietice. Prin propunerea făcută delegația sovietică voia să sugereze în mod discret că atitudinea guvernului sovietic nu trebuie interpretată ca o renunțare completă la orice drept asupra Basarabiei, sau ca o declarație, că el se dezinteresează de soarta viitoare a provinciei dintre Prut și Nistru. Printr-o asemenea propunere delegația sovietică ținea cu orice preț să înscrie atitudinea Kremlinului într-un principiu general după care „numai statul care consideră că are dreptul asupra cutărei sau cutărei provincii poate să recurgă la plebiscit" [93].

[87] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 150
[88] Ibidem, p. 185.
[89] Dr. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru*, p. 321.
[90] Gherman Pintea, *Mărturii ale unui participant la Conferința româno-sovietică de la Viena* (1924), în „Revista istorică", tom I, nr. 4, p. 393—401/1990.
[91] *Ibidem*
[92] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 173
[93] *Ibidem*, p. 92

Prin urmare sub motiv că dorește o elucidare completă a chestiunilor litigioase dintre cele două țări delegația sovietică a insistat asupra soluționării problemei Basarabiei „pe calea unui referendum al populației basarabene organizat legal și în condiții care să garanteze deplina libertate și caracterul normal al manifestării voinței sale" [94].

Din grija simulată pentru populația basarabeană guvernul Uniunii Sovietice își făcuse o sursă de argumente pentru justificarea referendumului. Pledoaria delegației sovietice pentru organizarea plebiscitului abundă în afirmații aparent justificate dar în realitate contradictorii și neîntemeiate. În cuprinsul ei se menționează mai întîi că „guvernul sovietic nu insistă de loc asupra menținerii Basarabiei în sînul URSS-ului" [95], iar apoi că „URSS este obligată să declare categoric că . . . nu și-a dat și nu-și dă consimțămîntul la încorporarea Basarabiei în România" [96].

Motivînd acest avertisment delegația sovietică afirmă că după opinia guvernului său „majoritatea populației Basarabiei suportă cu greutate încorporarea sa artificială în România" [97]. Acestor încercări inutile de a masca adevărata intenție pe care o nutrea guvernul sovietic prin organizarea plebiscitului, le pune capăt declarația făcută revistei poloneze Kuryer Polski, de către comisarul pentru afacerile externe Maxim Litvinov. În declarația sa Litvinov subliniază că întrucît principiul autodeterminării națiunilor „a cauzat multe sacrificii teritoriale din partea Rusiei Sovietice . . . guvernul sovietic a cerut un plebiscit și întoarcerea Basarabiei la Ucraina pe baza drepturilor istorice" [98].

Prin urmare plebiscitul era conceput ca o cale sigură de „întoarcere a Basarabiei la Ucraina". Nu e pentru prima oară în istorie, cînd marile puteri pregăteau minuțios rezultatul plebiscitelor în favoarea lor. Exemple grăitoare oferă plebiscitele din timpul Marii Revoluții franceze, grație cărora atîtea comune belgiene împreună cu orașul Liege fuseseră încorporate Franței [99].

În consecință guvernul sovietic deși nu avea nici un drept asupra Basarabiei, a propus totuși plebiscitul, deoarece el s-a condus întotdeauna după un principiu pe cît de straniu pe atît de avantajos lui și anume: ce este al meu rămîne al meu, iar ce este al tău punem în discuție.

Tendința guvernului sovietic de a repune în discuție problema Basarabiei pe calea plebiscitului dovedea fie necunoașterea trecutului și a unor acte ale autodeterminării din anii 1917 și 1918 fie săvîrșirea unui abuz de putere.

Deși oscila între aceste supoziții delegația română a respins părerea că referendumul ar face parte din metodele sistematice și constante ale politicii guvernului sovietic. Pe bună dreptate delegația română „observa că „nu prin acest mijloc guvernele sovietice și-au instaurat puterea lor" [100] în diferite republici unionale și totodată „nu prin acest mijloc ele

94 Arh. M.A.E., fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)
95 Ibidem.
96 Ibidem.
97 Ibidem
98 „Kuryer Polski" din 9 aprilie 1924.
99 Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 284.
100 Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)

au hotărît soarta populațiilor vechiului imperiu rus"[101] sau a acelor care au fost ulterior înglobate în Uniunea Sovietică.

Că guvernul sovietic respinsese la el acasă plebiscitul pe care voia să-l organizeze în țările altora era un fapt notoriu. Într-una din lucrările sale consacrate revoluției din octombrie Leon Trotzki preciza: „propunerea de a îndepărta armatele sovietice din Georgia și de a organiza un referendum sub controlul comisiilor mixte compuse din socialiști și comuniști reprezintă o capcană imperialistă, de calitate inferioară sub drapelul democrației și al autodeterminării naționale"[102].

E cel puțin ciudată logica după care metoda referendumului era socotită imperialistă și deci rea în interiorul URSS-ului „și aceeași metodă era socotită bună în Basarabia"[103].

Se ignoră cu bună știință, prin această logică originală că așa cum menționa la conferință delegația română „pentru determinarea unei formații politice independente"[104] cum era Basarabia la începutul anului 1918 era suficient caracterul național al populației.

La baza punctului de vedere al delegației române au fost puse instrucțiunile primului ministru Ion I. C. Brătianu în care la un moment dat se menționa: „Referitor la eventualitatea propunerii unui plebiscit îl veți refuza, nu pentru că n-am fi convinși de rezultatul lui, dar pentru că urmărind pacificarea Basarabiei plebiscitul ar redeschide rana și întărîta spiritele între majoritatea și minoritatea"[105] națională. Guvernul român a respins plebiscitul și din considerente internaționale. Cu alte cuvinte el nu vrea ca prin acceptarea plebiscitului să intre „într-o contradicție flagrantă cu aliații săi" cu care încheiase un tratat menit să recunoască oficial „revenirea acestei provincii la România"[106].

Sub imperiul necesității de a respecta considerentele lui Brătianu, delegația română, afirmă că dacă guvernul de la București, ar fi cunoscut intenția sovieticilor, de a propune discutarea plebiscitului „el ar fi refuzat să trimită delegați pentru începerea negocierilor pe această bază"[107].

Pentru a respinge propunerea delegației sovietice Brătianu cerea reprezentanților României să uzeze de toate argumentele în rîndul cărora un loc aparte avea autoritatea tratatului de la Paris. Asupra conținutului și valorii juridice a tratatului relativ la Basarabia, încheiat la 28 octombrie 1920 ambele delegații și-au afirmat punctele lor de vedere.

Delegația sovietică susținea că „Tratatul între principalele puteri aliate și România relativ la Basarabia semnat la Paris . . . fără participarea Rusiei și Ucrainei nu are, din punctul de vedere al URSS-ului nici o valoare juridică"[108]. Tăgăduirea acestei valori se întemeia pe lipsa semnăturii Statelor Unite ale Americii de pe tratatul relativ la Basarabia încheiat în 1920 între Anglia, Franța, Italia și Japonia pe de o par-

[101] Ibidem.

[102] Leon Trotzki, *Problemele fundamentale ale revoluției*, 1923, p. 310.

[103] „Manchester Guardian" din 26 mai 1924

[104] Arh. M.A.E. fond 71/URSS, an 1924, vol. 76 (nepag.)

[105] Ibidem.

[106] Ibidem.

[107] Ibidem.

[108] Ibidem.

te și România pe de altă parte. Absența acestei semnături dealtfel, suplinită ulterior prin declarația secretarului de stat american favorabilă unirii Basarabiei nu are însă o importanță hotărîtoare, deoarece chestiunea basarabeană privea numai interesele Europei [109].

Într-o și mai mare măsură e atacată validitatea tratatului din 1920, prin invocarea încheierii lui fără consimțămîntul Rusiei [110]. Reproșul acesta este la fel de vulnerabil ca și cel care privește absența semnăturii sovietice, căci el nu ține seama de influența pe care mișcarea de eliberare națională din Europa a avut-o asupra dreptului prin anularea unei „serii de legi interne și tratate internaționale ale Rusiei [111]. Or puse în fața acestor modificări de ordin juridic, „Marile Puteri Occidentale, nu puteau să lase Basarabia într-o stare de iregularitate legislativă pentru un timp nedefinit" [112].

Nu este greu să se constate că prin încercarea de invalidare a tratatului din 1920 se susține, în fond obligativitatea României de a cere Basarabia de la Ruși.

Împotriva acestei pretenții s-au ridicat numeroși juriști români și străini. Nicolae Titulescu declara foarte răspicat: „nu trebue să cerem niciodată Basarabia de la ruși. Aceasta ar însemna că rușii au dobîndit-o în mod legal. Mai mult aceasta ar afecta tratatul din 1920" [113]. El considera neîntemeiată și chiar păgubitoare cererea de recunoaștere a Basarabiei de către guvernul sovietic. „A cere recunoașterea rusă a acestei anexiuni înseamnă a renunța la 2000 de ani de posesiune, înseamnă ratificarea noastră a violării contractului internațional comise de Turcia în 1812, însemană recunoașterea complicității ruso-turce ca sursă de drept[114]. De altfel tratatul relativ la Basarabia nu a creat dreptul acestei provincii de a se uni cu România, ci numai l-a consacrat pe plan internațional.

O asemenea stare de lucruri nici nu a fost posibilă atîta vreme cît unirea Basarabiei cu România fusese înfăptuită prin lupta revoluționară a poporului cu mult înainte de inaugurarea conferinței de pace de la Paris.

Cu definirea pozițiilor față de tratatul din 1920 relativ la Basarabia s-a închis și cercul problemelor ridicate în cadrul conferinței romîno-sovietice de la Viena.

Nici o problemă ridicată la conferință n-a făcut obiectul unei negocieri propriu-zise căci guvernul romîn dăduse mandat expres delegației sale să arate că raporturile de bună vecinătate „nu pot exista fără fixarea graniței, or fixarea graniței înseamnă recunoașterea unirii Basarabiei" [115].

Prin îndemnul său Brătianu voia să arate că în concepția diplomației românești prietenia între state și popoare nu este necondiționată.

[109] Alexandre Boldour, *op. cit.*, p. 202.

[110] *Ibidem.*

[111] *Ibidem.*

[112] *Ibidem.*

[113] Arh. C. C. al P.C.R. fond 103, dosar nr. 8083, p. 5.

[114] Ibidem, p. 9.

[115] Arh. M.A.E. fond 71/URSS an 1924, vol. 76 (nepag.)

LA BESSARABIE À LA CONFÉRENCE ROUMANO-SOVIÉTIQUE DE VIENNE (1924) (II)

résumé

Dans cette deuxième partie de l'étude on suit le cours des débates à la Conférence qui, au fur et à mesure qu'ils avancent, deviennent un affrontement de plus en plus implacable entre les délégations roumaine et soviétique.

Au cours des débats, les délégués du gouvernement Brătianu continuent à invoquer à l'appui de leur point de vue de nombreux arguments, en premier lieu ethnographiques, que l'histoire du peuple roumain offre généreusement.

Privée d'arguments similaires, la délégation soviétique voit le fondement de sa position de plus en plus périclité. Les témoignages ethnographiques attestent abondamment l'identité d'origine ethnique des Roumains sur les deux rives du Prouth et nient implicitement toute liaison ethnique entre ceux-ci et les Ukrainiens, Russes et autres populations allogènes. Ces témoignages démontrent que le caractère national roumain s'est maintenu le long des siècles en Bessarabie, malgré les vicissitudes de l'histoire.

Dans une synthèse de cette vérité historique, Nicolas Iorga affirmait : „il n'ya pas de champ, de monument, d'établissement local, d'anciens habitants en Bessarabie qui ne soient des nôtres ; sang roumain, action roumain, pensée roumain". L'historiographie roumaine n'a pas hésité à mettre en relief cette réalité ; à plusieurs reprises, elle a insisté sur : les traits ethniques du peuple roumain de l'espace carpato-danubien, qui s'étend au-delà du Dniestr ; le sens des termes de *rumân* et *vlah* ; le fonds lexical de base de la langue roumaine ; le caractère sédentaire du peuple roumain ; la toponymie ; l'art vestimentaire spécifique, les coutumes et le folklore. Tous ces arguments soutiennent l'idée selon laquelle la Bessarabie appartient au type d'organisation de la nation roumaine.

Après les arguments ethnographiques et historiques, linguistiques et économiques on discuta à la conférence la question démographique. Faisant fond sur les statistiques officielles russes, la délégation roumaine démontra que dans le cadre de la population de Bessarabie, les Roumains forment l'immense majorité, bien qu'inégalement répandue en masses compactes sur toute l'étendue de cet ancien territoire roumain. Elle a dénoncé la pratique des omissions délibérées et des procédés tendancieux qu'utilisaient les autorités tsaristes et soviétiques pour mystifier la stratification nationale de la population de Bessarabie en cachant le véritable poids des Roumains et en falsifiant grossièrement le chiffre des élections, et notamment celui des Russes. Avec la méme véhémence, la délégation roumaine a démasqué les occupants qui au moyen de la force ont chassé les Moldaves de leur terre natale, en les remplaçant par des Russes, Ukrainiens, Juifs, Gagaouzes etc. Faisant fond sur ces documents, elle a rejeté la proposition des Soviétiques qui voulaient instituer une procédure qui établisse l'appartenance du territoire situé entre

le Prouth et le Dniestr, parce que leur proposition attentait à l'intégrité du patrimoine national roumain.

Les arguments historiques, ethnographiques, démographiques et économiques leur faisant défant, la délégation soviétique se réfugia sur le terrain de l'autodétermination nationale qui lui offrait un champ de manoeuvre diplomatique aussi large que favorable aux sophismes. Le recours soviétique à la méthode du référendum se heurta au refus de la délégation roumaine, qui savait qu'un pareil procédé aurait alerté la majorité et les minorités en rouvrant une plaie ancienne et douloureuse, selon l'expression du chef du gouvernement, Ion I. C. Brătianu. La délégation roumaine considéra que le référendum n'avait aucun sens puisque la décision de l'Assemblée Nationale de Bessarabie du 27 mars 1918 de s'unir à la Roumaine avait elle-même un caractère plébiscitaire.

Les prises de position à l'égard du plébiscite et du traité d'octobre 1920 concernant la Bessarabie a achevé le débat autour des problèmes soulevés au cours de la conférence roumano-sovietique de Vienne.

ROMÂNII LA EST DE NISTRU ÎN SECOLELE XIII – XX

LOUIS ROMAN

Dincolo de amintitul fluviu izvoarele îi atestă în număr relativ însemnat atît pe malul său stîng, cît și în zone mai îndepărtate, în perioadele finale ale evului mediu și în primele faze ale epocii moderne [1].

1 Străji ale domnului Moldovei vor fi fost pe acel mal de pe la 1390 și pare logică ipoteza, ca foarte curînd să se fi constituit în jurul lor așezări românești [2]. Știrile despre acestea încep să prindă consistență în veacul al XV-lea și o totală certitudine la 1541 [3]. Sub Iancu Sasu (1579 – 1582) trecerea moldovenilor dincolo de Nistru capătă amploare: „din sus de Tighinea, pre decindea de Nistru, sate se descălicase pre hotarul leșesc, . . . moldoveni foarte mulți carii eșise din țară de răul nevoilor Iancului vodă" [4]. În cuantum destul de important ei se așează acolo și în secolul următor [5]; numai în vremea celei de-a treia domnii a lui Gh. Duca (1678 – 1683) migrația ar fi cuprins „cîteva mii de bărbați" [6], fie din cauza hîrtiilor grele puse în țară, fie în legătură cu asumarea de către domn a hătmăniei Ucrainei (1681). Ulterior se afirmă că mulți „au pustiit locurile" din Moldova în vremea lui Vasile Lupu

[1] Astăzi dispunem de suficiente argumente pentru a susține că, în spațiul carpato-pontodunărean, evul de mijloc — început către mijlocul veacului VII — cedează locul epocii moderne în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru păreri asupra perioadei inițiale a epocii medievale în România și Bulgaria: Șt. Olteanu, *Cu privire la inceputurile evului mediu în istoria României. Istoriografie*, in „Revista de Istorie", 39, 9, 1986, p. 855—869; D. Angelov, Ch. Danov, V. Velkov, *Über einige probleme der sozial-ökonomischen und ethnischen Entwicklung im II. — V. Jh. und des Übergangs von der Antike zum Mittelalter im VI. — X. Jh.*, in „Etudes Historiques", Sofia, V, 1970, p. 13—55; L. Roman, *Șocurile epidemice și societatea românească în veacurile XV — XIX*, in *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, ed. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1985, p. 128. Cu referire la finele evului mediu în același areal: P. Koledarov, *West Black Sea Coast Ports in the Late Middle Ages (14th — 16th Centuries) Listed on Nautical Charts*, în „Etudes Historiques", V, 1970, p. 241; L. Roman, *loc. cit.*

[2] N. Iorga, *Les Roumains au-delà du Dniester...*, Paris, 1925, p. 6.

[3] I. I. Nistor, *Românii transnistrieni*, in „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 480 482.

[4] Gr. Ureche vornicul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă (1359—1595)*, ed. a III-a C. C. Giurescu, Craiova, ⟨1942?⟩, p. 174.

[5] *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simonescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 51—52; M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, III, București, 1874, p. 20 (Pseudo-Muste); I. I. Nistor, *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, București, 1939 (ex „Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", s. III, t. XXI), p. 6—11; P. P. Bîrnea, *Sel'skie poselenija Moldavii XV — XVII vv.*, Kišinëv / Chișinău, 1969, p. 29; D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII — XVIII*, în „Anuarul Instit. Ist. și Arh. « A. D. Xenopol »", Iași, XIV, 1977, p. 138—139.

[6] Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ed. Cornelia Papacostea-Danielopolu, Edit. Eminescu, București, 1983, p. 103—104.

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 725—734, 1992

„și la alții ‹domni› mai înainte, cum și mai încoace”, înaintea păcii din 1739, motiv pentru care acum (la 1756), în „părțile străine cu care se megieșește țara aceasta . . ., se află și moldoveni foarte mulți” [7]; din toate datele de care dispunem rezultă că cei la care se referă documentul din 1756 se găsesc mai ales la est de Nistru, în teritorii care în acest moment se află sub stăpînire polonă sau otomană. Evoluțiile capătă relief cu ajutorul unor date și fapte semnificative.

Zona de peste Nistru este aproape pustie în a doua jumătate a secolului al XV-lea [8] și ea rămîne slab populată chiar la 1737 și la 1799 [9]. În zonele adiacente malului stîng al fluviului, pe care timp de veacuri le găsesc pustii [10], moldovenii creează primele focare de civilizație sedentară, în care sens vorbesc multe situații. În intervalul 1736 + 1799, acolo se documentează numeroase sate românești [11]. În secolul al XVIII-lea ele sînt dispuse de-a lungul Nistrului și altor ape curgătoare [12], ceea ce arată pînă la evidență o populație stabilă, cu îndeletniciri agro-pastorale--artizanale. Alcătuirea localităților și așezarea de noi grupuri de moldoveni era ușurată de politica autorităților otomane: la 1779 Poarta interzicea colonizarea între Bugul inferior și Nistru de fugari ruși, leși și tătari [13]; măsura trebuie să fi fost mult mai veche, căci la 5 iunie 1716 o întîlnim și cu referire la nou creata *kaza* Hotin, în satele pustiite ale căreia nu se permițea instalarea persoanelor de origine rusă ori poloneză [14].

Prin tratatul de la Iași (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792), Rusia anexează teritoriul dintre Bugul de Sud, M. Neagră, Nistru și rîul Iagorlîk, unde se alcătuește regiunea Očakov; în a doua jumătate a anului 1792, aici erau 11 653 de români, adică 49,08% din totalul populației și numai colonizări ulterioare ucrainene, rusești ș.a. le reduc treptat ponderea (*Anexa 1*). Orașul Tiraspol, acum constituit [15], se ridică pe locul satului românesc Sucleia [16]. După ocuparea de către Rusia a Basarabiei (1812), se observă noi transmigrații de aici peste Nistru, mai ales în condițiile împroprietăririi de după 1861.

În anii 1850, în cuprinsul regiunii Očakov (acum avem de-a face cu județele Tiraspol, Odessa și Anan'evo) se găsesc 59 523 de români, adică 17,01% din efectivul locuitorilor [17] și 192 de sate moldovenești [18]. În

[7] Th. Codrescu, *Uricarul*..., I, Iași, 1852, p. 194; *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, ed. V. Mihordea, Ioana Constantinescu, C. Istrati, Edit. Academiei, 1966, nr. 318.

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 13—17.

[9] J. Bell d'Antermony, *Voyages depuis St. Petersbourg en Russie, dans diverses contrées de l'Asie*, III, Paris, 1766 (reprodus de Th. Codrescu, *op. cit.*, XXIV, 1895, p. 219, 221); C. I. Karadja, *Un martor rus al etnografiei românești a malurilor Nistrului în anul 1799* ‹Pavel Sumarokov›, în „Revista Istorică”, XIV, 10—12, 1928, p. 356—357.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 35.

[11] *Ibidem*, p. 27—28; C. I. Karadja, *loc. cit.*; I. I. Nistor, *Vechimea*..., p. 2—4.

[12] V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII — pervaja polovina XIX v.)*, Chișinău, 1974, p. 16.

[13] *Documente turcești privind istoria României*, II, ed. M.A. Mehmet, Edit. Academiei, București, 1983, nr. 13.

[14] St. At. Dimitrov, *Tureckie dokumenty o sostojanii Hotinskoj okrugi (nahie) v pervoj polovine XVIII v.*, în *Fontes orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientales atque centralis pertinentes*, ed. A. C. Tveritinova, II, Moskva, 1969, p. 141, 149.

[15] A. Skal'kovskij, *Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae. Statističeskij očerk*, Odessa, 1848, p. 6.

[16] C. I. Karadja, *loc. cit.*

[17] V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 19.

[18] *Istorija Moldavskoj SSR*, I[2], ed. L. V. Čerepnin et al., Chișinău, 1965, p. 382.

orașul Odessa, la 1837 — 1838 este atestat cartierul Moldovanka [19], existent și către mijlocul secolului al XX-lea.

La est de Nistrul superior, în Podolia (nord de rîul Iagorlîk, în voievodatul polonez Bracław) au loc treceri frecvente de moldoveni în anii 1684 — 1746 [20] (teritoriul va fi ocupat de Rusia în 1793). În deceniul al III-lea al secolului nostru, aici se mențin încă 41 de vechi sate moldovenești [21].

Între cele două maluri ale Nistrului se constată strînse și multiple legături. Ion Golăi log. și alții (apoi urmașii lor) dețin mori „de ceia parte" a fluviului (10 mai 1574 și 11 august 1593) [22]. Satul românesc Dubăsari de pe stînga Nistrului ține de eparhia Hușilor pînă la 1715, după care intră sub asultarea mitropoliei Proilaviei/Brăilei; în 1812, nou-înființata arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului ia sub ocrotirea sa nu numai Basarabia, ci și părțile de dincolo de apa Nistrului; organizare ce se menține pînă la 1837, cînd se crează arhiepiscopia Odessei și Hersonului [23]. Oamenii din stepă și în secolul al XVIII-lea sînt atrași de iarmaroacele moldovenești [24]; cel din fața Movilăului transnistrian, ce se face la satul Budele în Moldova, capătă chiar numele „iarmarocul Movilăului" și de la o vreme localității înseși i se spune „satul Movilău", loc de vamă, apoi tîrg; în ceea ce privește tîrgurile Movilău și Rîșcov de pe stînga fluviului, la 1817 ele țin de Soroca, iar proprietarii Movilăului sînt Alexandru și Gheorghe Cantacuzino [25]. Despre trăinicia dincolo de apa fluviului a tradițiilor străvechi vorbește de la sine faptul că *Basilicalele* au continuat să se aplice acolo pînă la introducerea legislației sovietice [26].

2 Din timpuri vechi, românii sînt atestați nu numai în regiunile limitrofe malului estic al Nistrului. Cu diverse îndeletniciri, îi găsim în

[19] I. Pervain, Ana Ciurdariu, A. Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania, 1778—1840. Bibliografie analitică*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, nr. 1197, 1204. Unii istorici consideră chiar că acest apelativ a desemnat un tîrg omonim, în zona căruia, după 1792, a fost ridicat orașul Odessa.

[20] Miron Costin, *Opere*, II, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 141; *Călători străini despre Țările Române*, VII, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 395 (anonim, cca. 1685); D. M. Dragnev, *Sel'skoe hozjajstvo feodal'noj Moldavii (konec XVII-načalo XIX v.)*, Kišinëv / Chișinău, 1975, p. 176.

[21] I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 2—4. O altă cercetare de teren aici: T. T. Burada, *O călatorie la românii din gubernia Kamenitz-Podolsk (Rusia)*, Iași, 1906.

[22] A. V. Sava, *Documente moldovenești privitoare la românii de peste Nistru (1571—1829)*, București, 1912 (ex „Moldova Nouă", II, nr. 1—3), nr. 1 și 3.

[23] Melchisedek, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu aseminea numire...*, București, 1869, p. 167, 188—191; I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 12, 16—17.

[24] N. Iorga, *op. cit.*, p. 17.

[25] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 88—95; *Documente privind relațiile agrare...*, II, nr. 227; V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984 (Dir. Gen. Arh. Statului), nr. 105; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. Corneliu Istrati, I, Iași, 1985 și II, 1986, nr. 231, 243, 314, 409, 737, 756, 825, 905, 3140, 3145, 3151; N. Iorga, *Les Roumains...*, p. 27; idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XXIV, 1912, p. 95—96, p. 103; I. I. Nistor, *Vechimea...*, p. 9—10.

[26] N. Smochină, *L'application du droit romain-byzantin chez les Roumains*, in „Balkan Studies", Thessaloniki, 12, 1, 1971, p. 187—252.

Crimeea la 1290, în anii 1463 — 1470 [27], la 1607 [28]; la gura Bugului și a Niprului în veacurile XVII-XVIII [29]. Aici se găsesc Voziia/Očakov și un „cuvînt", pe care I. Neculce nu l-a mai consemnat, grăia: „Pentru Vozia nu să găsește nici într-un létopisеț scris să fie stăpînit domnii moldovenești. Numai creștinii moldovenești ce trăiescu acmu la Voziia zicu că au apucat vorbă din moșii și strămoșii lor, precum să fie stăpînit domnii Moldovei cetatea Vozii⟨i⟩ și zic că era și pecetea Țării Moldovei în poarta cetății pus bour. Numai nu s-a cercat să să citească, să să vadă a căruia domnu iaste scris numele în pecéte, dintru acest rîndu de acmu a domnilor pecétea este, au din discălicătura țării dintăi sau de al doilea" [30] Pînă cînd se va decela sîmburele real al acestei tradiții orale —ceea ce, evident, depășește limitele contextului de față —, din amintitul „cuvînt" se pot constata îndelungi legături între așezarea dată și oicumena românească; ele sînt potențate prin veacuri de venirea adesea a mii de salahori și care de lucru la fortificațiile turcești de pe litoralul nord-pontic.

În *gubernija* Herson (înainte de a fi inclus, în 1792, ținutul dintre Bugul inferior și Nistru), la 1763 se recensează 5102 bărbați moldoveni, iar în anul 1782 ei sînt în număr de 12 164 (femeile nu se înregistrau), ceea ce constituie 14,36 % (apoi 13,36 %) din populația totală [31]; în *gubernija* Ekaterinoslav, numărătorile dau 825, respectiv 6032 (*Anexa 1*). Așadar, peste 18 000 de bărbați se găsesc la 1782, adică mai mult de 36 000 de suflete în total. La 1897, în amintita *gubernija* — dar acum cu o întindere mult sporită — se găsesc 147,2 mii de români, adică 5,4 % din efectivul locuitorilor; la 1868 ei constituiau chiar 7,8 % (*Anexa 2*).

În limitele teritoriului URSS din anii 1922 — 1938, numărul românilor se ridică la 256,6 mii în 1917 (*Anexa 3.b*), din care în RSSA Moldovenească 165,3 mii (*Anexa 3.a*).. Comparativ cu ținutul de azi de peste Nistru al Republicii Moldova, teritoriul RSSA Moldovenești era mai întins [32]; ca urmare, proporția ucrainenilor și rușilor era mai înaltă. În 1989, din populația totală de 583 mii de persoane în raioanele de dincolo de fluviu, conform unor recente declarații oficiale 40 % erau moldoveni;

[27] Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII — XX (Cercetări de demografie istorică)*, Edit. Științifică, București, 1971, p. 84 (și n. 7).

[28] A. Pippidi, „*Romeeha*", în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XXIV, 3, 1986, p. 288.

[29] C. C. Giurescu, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII*, în „Renașterea", Craiova, XX, 11—12, 1941, p. 596—601. Un eseu informat, deși nu cuprinde trimiteri la surse (N. Dabija, *Moldova de peste Prut — vechi pămînt strămoșesc*, Chișinău, 1990; textul românesc se publică atît în grafie latină, cît și în cea chirilică; se alătură și versiunea rusă), înfățișează o listă de oico- și hidronime românești din regiune, precum și diverse dovezi ale prezenței românilor printre cazacii zaporojeni (p. 9, 12—14). Știri asupra acestor aspecte a strîns N. P. Smochină, *Din trecutul românesc al Transnistriei*, Iași, 1930 (ex „Cercetări istorice", V, 1, 1929), p. 3—32, 39—40, 43—45; idem, *Les Roumains de Russie Soviétique*, Iași, 1939 (ex „Moldova Nouă", nr. 1, 1935 și nr. 5, 1939), p. II — V, 21—25.

[30] Magda Jianu, *Un valoros document de istoriografie românească veche*, în „Hierasus", I, 1978, p. 375—376.

[31] Un secol mai tîrziu, oamenii de aici vor fi vizitați de Teodor T. Burada *(O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)*, Iași, 1893). Observații asupra meritelor și neajunsurilor lucrărilor etnografice ale amintitului cercetător, la: Viorel Cosma, *Teodor Burada. Viața în imagini*, București, 1966, p. 17; I. Datcu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 98, 99.

[32] N. Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, New York, 1982, p. 34 (harta). A se vedea și hărțile de la N. P. Smochină, *Les Roumains de Russie Soviétique*, p. 58; N. M. Popp, *Românii din Basarabia și Transnistria*, în „Buletinul Societății Române de Geografie", LX, 1941, p. 90.

29,5% ucraineni; 24% ruşi ş.a.m.d. În RSSA Moldovenească, la 1926 românii constituiau 30%, ucrainenii 49% etc. (*Anexa 3.a* : s.a. 1926).

3 Pe lîngă împrejurările, menţionate mai sus, care au determinat şi înlesnit trecerile româneşti dincolo de Nistru, se adaugă şi altele. Trashumanţa a purtat grupuri de ardeleni spre Bugeac şi malul estic al Nistrului, iar de aici mai departe, spre Crimeea şi Caucaz [33]; ei îşi trec turmele dincolo de Prut şi după 1812, iar unii nu se mai întorc în satul de obîrşie, aşezîndu-se fie în Basarabia, fie mult mai departe spre răsărit [34]. Un al doilea prilej a fost furnizat de plecarea silită a lui Dimitrie Cantemir, însoţit de boieri, neguţători, slujitori, mazili, răzeşi. Din lagărul de pe Nistru, la 22 iulie 1711, Şeremetiev îi raportează lui Petru cel Mare că trei regimente moldoveneşti sînt gata să-l însoţească pe domn; probabil însă că cei mai mulţi s-au reîntors imediat acasă, căci un număr atît de mare de oameni n-au plecat atunci din ţară. Pe D. Cantemir l-au urmat soţia şi cei 6 copii; 24 de boieri moldoveni (o altă ştire afirmă 448 de boieri şi „funcţionari"; sub acest ultim apelativ se au probabil în vedere mai ales căpetenii militare: polcovnici, căpitani etc., care într-adevăr apar în documentaţie); însuşi domnul declară un total de peste 4000 de suflete, bărbaţi şi femei. Unii dintre ei se reîntorc ulterior în ţară [35]. Acelaşi drum, şi din aceeaşi pricină, îl apucă de asemenea marele boier muntean Toma spătarul Cantacuzino „numai cu vreo doi feciori", dar şi „marghiolii cei ce cu el fugise", care şi-au lăsat „case, muieri, copii . . ." [36]. Ceva mai tîrziu, în împrejurări similare, gestul va fi repetat de Mihai Cantacuzino banul. Implicat în acţiunea antiotomană din vremea războiului de la 1769 — 1774, el pleacă la Petersburg în mai 1774 pentru a-l consulta pe cneazul Potëmkin asupra situaţiei sale. La întrebarea: „Ce este al său scopos?", banul răspunde: „De se va putea

[33] I. Ţ. Ghelasse, *Mocanii. Importanţa şi evoluţia lor social-economică în România. Expansiunea lor în Cîmpia Tisei, în Caucaz şi Crimeea*, ed. a III-a, Bucureşti, 1944 (deşi în mare măsură compilaţie, lucrarea este totuşi utilă pentru literatura parcursă, precum şi pentru cele cîteva izvoare inedite utilizate).

[34] *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă)*, III, ed. A. Oţetea, Edit. Academiei, Bucureşti, 1967, nr. 425; Al. P. Arbore, *Informaţiuni etnografice şi mişcări de populaţiune în Basarabia sudică şi Dobrogea în veacurile XVIII şi XIX*..., în „Analele Dobrogei", X, 1929, p. 52, 55; Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 85—87, 244.

[35] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*..., ed. Iorgu Iordan, Edit. pentru Literatură, 1963, p. 278—281, 284—286, 291—292; Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieş, Edit. Academiei, Bucureşti, 1970, p. 185; Centr. Gos. Arhiv Drev. Aktov, Moskva, fond 1900. D. Cantemir, dos. 26 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 79, c. 111—112; contele Gavril Ivanovič Golovkin c. gen. conte Fëdor Matveevič, 9 iunie 1712: îi trimite *ukaz*-ul ţarului, prin care se acordă posesiuni celor ce s-au stabilit în Rusia împreună cu D. Cantemir); Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Bucureşti, 1925, (ex „Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.", s. III, t. II), p 7—8; p. 87, *Anexa VII*, §7 (D. Cantemir c. Petru I); P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Edit. Academiei, 1958, p. 116—117; N. Ciachir, *Cu privire la activitatea politică desfăşurată de Dimitrie Cantemir în Rusia (1711—1723)*, în „Revista Arhivelor", 50, vol. 35, 3, 1973, p. 455; M. D. Dîru, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Materialy naučnoj konferencii Kišinëvskogo gosuniversiteta, posvjaščënnoj 300—letiju so dnja roždenija Dimitrija Kantemira (1673—1973)*, Kišinev / Chişinău, 1974, p. 53.

[36] Radu log. Greceanu, *op. cit.*, p. 184—185; *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1959, p. 112—113; Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1963, p. 201.

a putea fi fără frică, poftesc să lăcuiesc în patria mea, în Valahia". I se arată însă că înfăptuirea unei asemenea intenţii nu poate fi fără pericol; reîntors la Bucureşti în primăvara 1775, îşi lichidează de aceea averea şi părăseşte definitiv ţara, locuind ulterior la Petersburg [37].

O a treia circumstanţă importantă a fost constituirea de către cabinetul de acolo, la mijlocul veacului al XVIII-lea, a „Noii Serbii", zonă de colonizare cu scutiri speciale, dispusă între Sinjuha (afluent al Bugului) şi Tjasmin (afluent al Niprului), pe teritoriul apusean al fostei *Zaporožskaja Seč'* [38]. Este vremea cînd confiniile militare austriece Sava-Dunăre şi Tisa-Mureş se desfiinţează; o parte din grăniceri se reorganizează, pe noi baze, în Banatul de Vest (1751), alţii se strămută în cîmpia Banatului. Cînd regimentul sîrbesc de pe Mureş — unde se găseau şi nu puţini români — îşi pierde privilegiile, oamenii fiind ameninţaţi cu iobăgia şi persecuţii catolice, 32 000 de sîrbi şi români ortodocşi (printre care şi locuitori din sate cu majorităţi româneşti) emigrează în anii 1751 — 1752 în „Noua Serbie". Acţiunea se desfăşoară sub conducerea colonelului croat Lovinki, numit în surse şi Ivan Horvath ot Curtici, indicîndu-i-se astfel localitatea de obîrşie. Între Sinjuha şi Tjasmin, oamenii crează vreo 40 de sate, dintre care 10 poartă numele localităţilor din cîmpia Aradului, de unde plecaseră [39].

În aceeaşi perioadă, în *gubernii*-le interioare ale Imperiului constatăm, de asemenea, munteni şi moldoveni. În anii 1753 — 1765, dincolo de Bug se aşează ceva peste 1800 de locuitori din Moldova [40]. În acele decenii, în regiunile meridionale ale Rusiei se stabilesc circa 2600 de români din Principatele extracarpatice [41]. În 1761, în *gubernija* Ekaterinoslav emigrează valahi „din Polonia" [42], probabil moldoveni ce trecuseră/locuiseră anterior pe malul stîng al Nistrului, în voievodatul Brac-

[37] M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 191, 195 197; Hurmuzaki, S. N., I, ed. Al. Vianu, Edit. Academici, 1962, nr. 5 (şi *Anexele I—V*); nr. 13, 16, 17; L. Roman, *Izvoare din perioada 1750—1790 referitoare la localităţile şi populaţia Ţării Româneşti*, în „Studii şi Articole de Istorie", XIV, 1969, p. 99—100. La Arh. Stat. Bucureşti s-a păstrat un număr destul de mare de documente, relative la proprietăţile pe care M. Cantacuzino le desface în 1775—1776.

[38] P. Gore, *Ştefan Alexandrovici, „voevodici voloşchii"*, în „Revista Istorică", VI, 10—12, 1920, p. 221—222 (nota); J. P. Le Donne, *The Territorial Reform of the Russian Empire, 1775—1796*, II, în „Cahiers du monde russe et sovietique", Paris, 24, 4, 1983, p. 415, 421 *(Maps 1—2)*; L. Roman, *Recenzie* (la *Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studia z geografii historycznej*, Wrocław, 1976), în „Revista de Istorie", 31, 8, 1978, p. 1488.

[39] P. Gore, *loc. cit.*; V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările Române în secolul al XVIII-lea, 1749—1760. După corespondenţa agenţilor de la „Secret du roi"*, Bucureşti, 1937, p. 259 — 260; D. P. Bogdan, *Un dialog în împărăţia morţilor dintre hatmanul Bogdan Hmelnicki şi românul Dumitru Băncescul*, în „Revista Istorică Română", X, 1940, p. 351—360; Gh. Ciuhandu, *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri...*, Arad, 1940, p. 102—103; B. Surdu, *Aspecte privitoare la situaţia Banatului în 1743*, în „Anuarul Insitit. de Ist. din Cluj", XIII, 1970, p. 20; Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 82—84; L. Roman, *op. cit.*, p. 1488—1489; P. Bona, *Comunităţi grănicereşti româneşti. Consideraţii istorice şi demografice*, în „Tibiscum", VII, 1988, p. 228.

[40] Z. C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, Bucureşti, 1898, p. 121—122.

[41] Al. Vianu, *Cîteva date privitoare la emigrarea românilor în sudul Rusiei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, III Bucureşti, 1963, p. 59—60 (şi n. 9),

[42] P. Gore, *loc. cit.*

ław din Polonia. În 1765 — 1766, lîngă Kiev se crează o slobozie cu români din Muntenia, Moldova și Transilvania[43].

În fine, se ivesc diverse alte împrejurări, care în secolul al XVIII-lea împing persoane diferite să plece din Principatele Dunărene spre est. Mai mulți ieșeni se stabilesc la Moscova (anul 1706)[44]. Niște „valahi" cer să li se elibereze pașapoarte pentru a merge în *gubernija* Kiev să-și viziteze rudele (12 și 27 mai 1744)[45]. Un Afanasie Demianov din București și alți „valahi", precum și un Al. Popov din Moldova solicită cancelariei aceleași regiuni permisiunea de a rămîne aici (11 august 1755, 17 noiembrie 1775, mai 1779)[46]; Demianov și Popov ar putea fi pur și simplu patronimicele Damian și Popa, cărora li s-au aplicat tratamente cosmetice cerute de tradițiile locului. Diferiți clerici din Moldova și Muntenia cer să fie primiți în mănăstiri din Rusia: un preot (1749), doi ieromonahi (1753), un ierodiacon și un călugăr (1758), alți doi ieromonahi (1760 și 1769), o călugăriță, cîțiva călugări și preoți (1774), precum și mai mulți ieromonahi (1776)[47].

4 Fenomenele descrise au căpătat uneori în epocă proporții fabuloase, așa cum s-a întîmplat în cazul colonizării „Noii Serbii". La 12 martie 1753 se afirmă că „Rusia (*la Moscovia*) a depopulat Moldova și Țara Românească . . ."[48]. În august 1757 se declară că vexațiunile nemaiauzite ale Porții și ale domnilor moldo-munteni „au produs plecarea (*la désertion*) aproape completă a popoarelor din aceste provincii, o mare parte a lor s-a refugiat în Rusia și Transilvania"[49]. Ar fi plecat atît de mulți oameni din Moldova, afirmă autoritățile țariste, încît — către anul 1765 — părțile Iașilor și ale Focșanilor s-ar fi golit ! ![50] În lumina întregului material faptic și cifric din paginile anterioare și din *Anexe*, asertiunile reproduse — ca și altele *eiusdem farinae* — se încadrează în aceeași piesă: „depopularea" teritoriului moldo-muntean, care — sub presiunea multiplelor interese social-politice contemporane — a fost atît de mult jucată în veacul al XVIII-lea și pe o bază atît de eronată[51].

[43] I. I. Nistor, *Românii transnistrieni*, p. 509—512; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 84. În anii 1942—1944, o echipă de cercetători a investigat așezările românești din aceste ținuturi ucrainene (Anton Rațiu, *Cercetări etno-sociologice în comunitățile românești de dincolo de Bug (I)*, ed. Florian Tănăsescu, in „Sociologie românească", S. N., II, 1—2, 1991, p. 73—80).

[44] Centr. Gos. Arhiv Drev. Aktov, Moskva, fond 52, dos. 36 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 50, c. 78—80).

[45] Centr. Gost. Ist. Ucraina, Cancelaria gubernială din Kiev, fond 59, inv. 1, dos. 1160, 1185 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 48, c. 419, 424—426).

[46] *Ibidem*, dos. 2674, 7893, 9187 (*ibidem*, c. 428—431, 529—553, 537—540).

[47] *Ibidem*, dos. 3531 și 5954 (*ibidem*, c. 432—436, 511—513); Consistoriul bis. din Kiev, fond 127, inv. 1, dos. 65; inv. 139, dos. 21; inv. 141, dos. 85; inv. 144, dos. 14; inv. 148, dos. 25 și 84; inv. 1020, dos. 855 (Arh. Stat. Buc., Microf. URSS, r. 48, c. 541—622).

[48] A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucarest, 1930, p. 166—167, nr. XVIII (Guillaume de Ludolf, Constantinople).

[49] Hurmuzaki, Supl. I/1, 1886, p. 705—706, nr. 998 (memoriu al lui de Tott fiul).

[50] V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 15.

[51] L. Roman, *Teoria „depopulării" și dezvoltarea Țării Românești în anii 1739—1831*, in *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, ed. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 269—283.

ANEXE/ANNEXES

ROMÂNII DE DINCOLO DE NISTRU, 1763–1939/LES ROUMAINS ÉTABLIS EST DU NISTRU (DNIESTER)

1 Anii/ Années 1763–1799

Anul Année	GUBERNIJA					
	HERSON				EKATERINOSLAV	
	Regiunea/Région Očakov		Restul teritoriului / Autres zones			
	Suflete/ Âmes	%	M	%	M	%
1763			5402	14,36	825	2,74
1782			12 164	13,36	6032	
A doua jumătate a anului						
1792	11 653	49,08				
1793	11 993	47,95				
1795	15 285	41,57				
1799	18 293	39,12				

SURSA: V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec XVIII-pervaja polovina XIX v.)*, Chişinău, 1971, p. 12–16, 19; p. 67–76, *Prilož. 4*.

2 Anii/ Années 1851–1897

Gubernija Herson

Anul/ Année	Persoane/ Individus	%
1851	75 000	7,3
1868	97 700	7,8
1897	117 200	5,4

SURSA: V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v. (Ētničeskie i social'no-demografičeskie processy)*, Kišinëv/Chişinău, 1979, p. 158, *Tbl. 28*.

3 Anii/ Années 1917–1939

(mii locuitori/ mille personnes)

a) RSSA Moldovenească/Moldave

Anul/Année	Indivizi/ Personnes	%
1917	165,3	
1926	172,4	30,1

SURSELE. **1917**: S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Ētničeskij sostav naselenija Rossii (1719–1917 gg.)*, in „Sovetskaja ėtnografija", nr. 6, 1980, p. 24, *Tbl. 1*.

1926: I. I. Nistor, *Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru*, Bucureşti, 1939 (ex „Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist"., s. III, t. XXI), p. 4–5; Nicholas Dima, *Romanians in the Soviet Union: Dispersion and Geo-Linguistic Assimilation*, in „Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg i. Br., S. N., VII (XI), 1979, p. 327, *Tbl.*; I. V. Tabak, *Russkoe naselenie Moldavii. Čislennost', rasselenie, mežėtničeskie svjazi*, Kišinëv / Chişinău, 1990, p. 63, *Tbl. 4*.

b) *URSS*[a]

Anul/Année	Persoane/Personnes
1917	256,6
1926	278,9
1939	260,4

SURSELE. **1917**: Ju. A. Poljakov, I. N. Kiselev, V. A. Ustinov, *K voprosu o metodike opredelenija čislennosti i nacional'nogo sostava naselenija SSSR v 1917—1926 godah*, în „Istorija SSSR", Moskva, nr. 2, 1981, p. 109.

1926, 1939: V. I. Kozlov, *Dinamika nacional'nogo sostava naselenija SSSR i problemy demografičeskoj politiki*, *ibidem*, nr. 4, 1983, p. 22, *Tbl. 1*.

M — bărbați/personnes de sexe masculin.

% procentul moldovenilor în populația totală/quote part des Moldaves dans la population totale.

[a] Teritoriul URSS anterior anexărilor din 1939—1940.

NOTA. O serie de date — nu întotdeauna sigure —, referitoare la tema acestor *Anexe*, se găsesc la N. P. Smochină, *Les Roumains de Russie Soviétique*, Iași, 1939 p. 9 sqq.

LES ROUMAINS À L'EST DU DNIESTER AUX XIIIe — XXe SIÈCLES

résumé

1 Sur la rive orientale du fleuve ils sont attestés de bonne heure; en nombre important ils viennent de Moldavie à la fin du XVIe et durant le XVIIe siècle, pour des raisons fiscales, politiques, et autres. Les Moldaves y créent la première civilisation sédentaire, dans une région qui aux XVe — XVIIIe siècles est presque déserte. En 1792, dans la région d'Očakov il y a 11 653 Roumains (soit 49,08% de la population totale). En 1850 ils sont 59 523 individus (soit 17,01% seulement, à la suite de plus nombreuses colonisations ucrainiennes, russes, etc.); 192 villages moldaves sont constatés à ce moment dans cette zone. En Podolie, aux années 1920 se maintiennent encore 41 vieux villages moldaves. Des siècles durant, entre les deux rives du Dniester se développent de multiples liaisons: propriétés et commerce, relations religieuses et juridiques, etc.

2 Les Roumains habitent aussi dans des zones plus éloignées: en Crimée aux XIIIe — XVIIe siècles; à l'embouchure du Bug et du Dnieper aux XVIIe — XVIIIe. Entre les frontières des *gubernii* d'Ekaterinoslav et de Herson (sans le territoire de la future région d'Očakov) en 1782 il y a plus de 30 000 Roumains. En 1917 sur le territoire d'URSS des années 1922 — 1938, il y a 256,6 mille Roumains, dont 165,3 mille en RSSA Moldave.

3 Outre les circonstances mentionnées, le passage des Roumains au-delà du Dniester a d'autres motivations encore: transhumance des pâtres transylvains jusqu'en Crimée et en Caucasie; départ en 1711 en Ucraine de Dimitrie Cantemir, prince de Moldavie avec plus de 4000 personnes; émigration de la plaine d'Arad (ouest de la Roumanie)

de 32000 Serbes et Roumains orthodoxes aux années 1751 — 1752 et leur colonisation dans la „Nouvelle Serbie" entre Bug et Dnieper; 1800 Moldaves s'y établissent aussi entre 1753 et 1765 etc.

4 Les cabinets européens contemporains affirment que les migrations vers la „Nouvelle Serbie" auraient „déserté" la Moldavie et la Valachie, assertions infirmées par les évaluations qualitatives et chiffrées de cet article et de ses *Annexes*.

RUSIA ȘI CHESTIUNEA BASARABEANĂ ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ (1877 – 1878)

(în lumina unor documente din arhivele Rusiei)

ION VARTA

Istoricii ruși și sovietici, din considerente lesne de înțeles, căutau să evite tratarea profundă și obiectivă a politicii ruse față de chestiunea basarabeană în perioada anilor 1877 – 1878.

În istoriografia română problema în cauză și-a găsit o amplă reflectare. Totuși, savanții de peste Prut, fiind lipsiți de accesul la documentele arhivelor rusești, n-au avut posibilitatea să exploreze bogatele surse documentare la tema respectivă.

Studiul propus spre atenția cititorului este realizat în baza unor documente ruse, în mare măsură inedite, selectate în arhivele moscovite care întregesc, într-o anumită măsură, tabloul acelei perioade dramatice din istoria românilor.

La 12/24 ianuarie 1878 prin telegraf guvernului rus i s-a comunicat din Berlin, că Turcia e dispusă să accepte condițiile rusești și să semneze armistițiul [1]. În aceeași zi, la Petersburg are loc un consiliu de miniștri sub președinția împăratului Alexandru al II-lea în cadrul căruia a fost adoptat un proiect de pace, menit să pună capăt ostilităților în Balcani. El prevedea, între altele că o parte din despăgubirile de război plătite de Turcia să fie convertită în concesiuni teritoriale [2]. Paradoxal, dar conform viziunii miniștrilor ruși aceste compensații trebuia să le plătească pentru Turcia nu altcineva decît chiar România – aliatul Rusiei în acest război.

Astfel, atunci cînd Imperiul otoman, aflat la un pas de catastrofă, era gata să semneze pacea cu condiții umilitoare, diplomația rusă și-a dat arama pe față, formulînd pretenții teritoriale față de România.

Soarta celor 3 județe basarabene a fost, însă, practic, hotărîtă cu mult înainte. Pretențiile Rusiei asupra acestui teritoriu au fost formulate încă în cadrul întîlnirii împăratului Alexandru al II-lea cu Francisc Iosif și Andrassy în castelul Reichstadt la 8 iunie 1876, întrevedere prin care se urmărea neutralizarea Austro-Ungariei în viitorul conflict ruso-turc. Conform Convenției secrete austro-ruse, semnată la Budapesta la 15

[1] Arhiva Politicii Externe a Imperiului Rus, (în continuare APER), F. Cancelaria, 1878, D. 67, A. M. Gorceakov catre D. Stuart, 11.X.1878, f. 150.

[2] Ciachir N., *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977, p. 227–228.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 735 – 751, 1992

ianuarie 1877 Austro-Ungaria accepta respectarea neutralității în viitorul conflict ruso-turc și reîncorporarea sudului Basarabiei Imperiului rus în schimbul Bosniei și Herțegovinei[3].

Guvernul român a aflat despre această cîrdășie din surse vieneze abia în toiul războiului, cînd fusese deja semnată Convenția ruso-română de la 4/16 aprilie 1877, ce garanta, între altele, integritatea teritorială a statului român. La București se mai nutrea speranța, că România, grație aportului său în acest război, va putea evita această dezonorare. Dar aceste vagi speranțe aveau să se spulbere în curînd. La Petersburg nu erau obișnuiți să se socoată cu interesele statelor mici.

Armistițiul a fost semnat fără participarea reprezentanților României. Guvernul rus n-a admis prezența diplomaților români la tratativele de pace, datorită complicațiilor ce ar fi putut apare în problema reanexării sudului Basarabiei. Această atitudine a Petersburgului venea să confirme pe deplin informația parvenită din Viena.

Miniștrii de la București, îngrijorați de excluderea reprezentanților României de la tratativele legate de semnarea armistițiului, bănuiau, că diplomația română nu va fi admisă nici la semnarea păcii[4]. Guvernul român, dorind să evite cesiunea teritorială, întreprinde un șir de demersuri diplomatice. Între altele, el căuta să obțină recunoașterea neutralității României de către marile puteri europene, ce ar fi garantat astfel integritatea teritorială a țării.

Aceste acțiuni diplomatice ale României foarte curînd devin cunoscute guvernului imperial. La 13/25 ianuarie 1878 Petersburgul a fost informat de către împuternicitul cu afaceri al Rusiei la București D. Stuart, că Cîmpineanu a fost trimis la Berlin, I. Ghica la Londra, iar I. Bălăceanu, agentul diplomatic al României la Viena, pledase pe lîngă guvernul austro-ungar în favoarea unei garanții colective a neutralității României, similare cu cea a Belgiei[5]. Bineînțeles că aceste măsuri întreprinse de guvernul român nu puteau să placă celor din capitala nordică. La 15/27 ianuarie împăratul împreună cu cancelarul Gorceakov i-au vorbit pe un ton categoric generalului I. Ghica, agentul diplomatic al României la Petersburg despre necesitatea cedării sudului Basarabiei[6].

Cancelarul Rusiei socotea, că guvernul României, ce se angajase în căutarea sprijinului Europei, aluneca „pe o cale ce-l punea în dezacord total cu Petersburgul și putea furniza pretexte pentru proteste din partea unui șir de guverne"[7]. La curtea împăratului a fost luată decizia de a se face presiuni direct asupra României pentru a o obliga să renunțe la cele 3 județe basarabene. Pentru realizarea acestui scop generalul Ignatiev, împuternicit de împărat să negocieze pacea cu Turcia, în drum spre Adrianopol urma să treacă prin București pentru „a combate uneltirile românilor"[8].

[3] *Istoria Diplomatii*, t. II, Moscova, 1963, p. 112.

[4] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 13/25. I. 1878, f. 128; D. 112, Novicov către A. M. Gorceakov, 16. I. 1878.

[5] Ibidem.

[6] APER, F. Cancelaria, 1878, D.15, A. M. Gorceakov către D. Stuart 15/27.I. 1878, f. 206.

[7] Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie (în continuare ACSRO), F. 730, inv. N 7, D. 1251, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, II 23. I. 1878, f. I.

[8] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 15/27. I. 1878, Sf. 206.

În instrucţiunile cancelarului imperial pentru generalul Ignatiev se indica, că „Rusia cere sudul Basarabiei nu gratis, ci în schimbul Deltei Dunării şi Dobrogei cu portul Constanţa"[9].

Compensaţia propusă de diplomaţia rusă părea, însă, absurdă, deoarece Dobrogea — străvechi pămînt românesc, locuit în majoritate de români ce fusese cotropit de turci încă din secolul al XV-lea, nu putea fi schimbată pe un alt teritoriu românesc, detaşat la fel în acea perioadă de la Principatul Moldovei de către acelaşi Imperiu otoman.

Cancelarul intuia, totuşi, cauzele unui eventual refuz al părţii române, legat, după părerea sa, „de aspiraţiile politice ale României, care visează la un măreţ viitor şi speră să reunească într-un mare stat toată populaţia de origine română, ce locuieşte în ţările limitrofe"[10]. După părerea sa, „românii nu vroiau să admită un precedent, care ar fi venit în contradicţie cu revendicările lor naţionale", şi de aceea Gorceakov găsea inutilă apelarea la sentimentele miniştrilor români cu dovezi de felul, că „existenţa sa România o datorează Rusiei"[11]. Reieşind din aceste considerente cancelarul îl înarma pe generalul Ignatiev cu un şir de argumente, ce-i permiteau celui din urmă să impună de pe poziţii de forţă guvernului român să renunţe la sudul Basarabiei. Gorceakov observa „că românii n-au nici un temei pentru invocarea tratatului de la 1856, deoarece însăşi existenţa României era o încălcare a acestui tratat şi astfel principiile de drept sînt contrare pretenţiilor lor actuale". Stranie logică a cancelarului, ce venea să contrazică politica promovată de guvernul rus în chestiunea română pe parcursul anilor 50—60 ai sec. al XIX-lea. Rusia la Congresul de la Paris de la 1856 a susţinut propunerea franceză despre necesitatea unirii Principatelor române, pentru ca după 1859 să recunoască oficial dubla alegere a lui Alexandru I. Cuza. Cît priveşte însuşi tratatul de la Paris, apoi el nu interzicea unirea, ci prevedea necesitatea consultării românilor în această chestiune.

În instrucţiunile pentru generalul Ignatiev nu erau ignorate nici ameninţările directe la adresa României. Diplomatul rus trebuia să dea de înţeles miniştrilor de la Bucureşti că România nu putea să obţină nici un profit „ocupînd o poziţie contrară voinţei legitime a Rusiei, riscînd să piardă pentru totdeauna sentimentele binevoitoare ale împăratului şi simpatia Rusiei căreia-i datorează atît în trecut cît şi în prezent şi care datorită poziţiei sale geografice cît şi puterniciei sale va exercita permanent o influenţă mare în destinele ei (a României — I.V.)"[12].

Drept culme a fariseismului politic profesat de diplomaţia rusă faţă de România poate servi următoarea constatare a cancelarului rus, care socotea că miniştrii români urmau să înţeleagă, că „din cei doi vecini numai Rusia putea să le inspire garanţia securităţii, nu numai în conformitate cu tradiţiile istorice, ci şi datorită faptului, că ea (Rusia — I.V.) e atît de mare că n-are nevoie de anexiuni şi atît de puternică pentru a nu revendica compensaţii"[13]. Cancelarul rus se pronunţa contra neutralităţii României, deoarece aceasta însemna, după părerea sa, separa-

[9] ACSRO, F. 730, inv. 7, D. 1251, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, 11/23. I. 1878, f. I.

[10] Ibidem, f. 2.

[11] Ibidem.

[12] Ibidem, f. 3.

[13] Ibidem, f. 3—4.

rea Rusiei „de teatrul misiunii sale istorice și intereselor sale vitale"[14]. Această considerație a lui Gorceakov conține în sine chintesența politicii rusești față de statul român în acea perioadă.

La 20 ianuarie Ignatiev a sosit la București și imediat a comunicat cancelarului că a găsit situația locală încordată și o iritație crescîndă contra Rusiei[15].

În capitala României generalul a avut conversații lungi și penibile cu principele Carol, Președintele Consiliului de miniștri I. C. Brătianu și Ministrul afacerilor străine M. Kogălniceanu. Ignatiev le-a cerut pe un ton categoric ca România să renunțe la cele 3 județe din Basarabia. Împotrivirea miniștrilor români era însă atît de îndîrjită, încît însuși generalul Ignatiev a întrevăzut „în viitor mari dificultăți în relațiile cu România"[16].

Principele i-a remarcat generalului că trecerea Dunării de către români, cît și sîngele vărsat la asediul Plevnei trebuia să salvgardeze sudul Basarabiei. Mai mult ca atît, Carol pretindea o rectificare generală a hotarelor României cu Rusia și cedarea de către ultima a unei părți de teritoriu de pe malul stîng al Prutului. Dar argumentele sale au fost combătute vehement de către Ignatiev și cererile sale au fost respinse[17].

Principele insista să expedieze o scrisoare împăratului Alexandru II în care intenționa să-i ceară să renunțe la pretențiile sale asupra sudului Basarabiei. Ignatiev a respins și această propunere motivînd că „decizia împăratului este definitivă și irevocabilă"[18].

Miniștrii români au amintit de articolul din Convenția ruso-română de la 4/16 aprilie 1877, ce garanta integritatea teritorială a României. Brătianu a invocat opinia publică, ce era împotriva oricărei cedări teritoriale, accentuînd că ura trezită în țară de această trunchiere de teritoriu poate degenera într-o ostilitate deschisă, față de Rusia. Ministrul român accentua că cedarea Basarabiei de sud putea să devină un precedent periculos, de care putea să profite Austro-Ungaria, ce ar fi putut încerca să-și extindă posesiunile sale pe Dunăre[19]. Însă toate argumentele părții române n-au fost ascultate.

Diplomatul rus a recurs la un șantaj notoriu bazat pe insinuări și scorniri vădite declarînd miniștrilor români, că împăratului Alexandru „îi va fi imposibil să refuze protecția vechilor supuși ai săi, care locuiesc nu într-o țară română, ci în vechiul sangeac tătăresc, ce face parte din Basarabia detașată de la Imperiul rus la 1856"[20]. Generalul-diplomat a trecut la atacuri violente, amenințîndu-i pe miniștrii români, că dacă se vor opune pretențiilor Rusiei, atunci alte persoane vor regla chestiunea în cauză: — „România, trebuie să se supună voinței suveranului Rusiei și să nu-i creeze dificultăți"[21] declară ultimativ emisarul rus.

[14] Ibidem, f. 4.
[15] ACSRO, F. 730, inv. 7. D. 1266, N. P. Ignatiev, către A. M. Gorceakov, 20. I. 1878, f. 1.
[16] Ibidem, f. 2.
[17] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 23. I. 1878, f. 10 — 11.
[18] Ibidem, f. 12.
[19] ACSRO, F. 730, inv. 7, D. 1266, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 29. I. 1878, f. 15.
[20] Ibidem, f. 14.
[21] Ibidem.

Misiunea lui Ignatiev la Bucureşti a eşuat. Cu toate acestea, generalul s-a grăbit să se laude lui Stuart că insistenţele sale s-au încununat cu succes. Însuşi cancelarul i-a replicat că aceasta nu reiese „din telegramele expediate din Bucureşti pentru Ghica" [22]. Un argument veridic al insuccesului suferit la Bucureşti de diplomaţia rusă îl reprezintă rectificările propuse de generalul Ignatiev la proiectul iniţial al condiţiilor preliminare de pace elaborat la Petersburg. Aceste schimbări în proiect, conform opiniei diplomatului rus, erau dictate de „ostilitatea şi neîncrederea crescîndă a românilor" [23]. Ignatiev propunea să fie abandonată ideea iniţială în conformitate cu care Delta Dunării urma să fie cedată direct României. În schimbul ei el insista ca întreaga provincie Tulcea cu toate insulele de la gurile Dunării să treacă în posesiunea Rusiei, „care putea să le schimbe pe acea parte a Basarabiei detaşată la 1856". Astfel, conchidea generalul, după semnarea păcii, românii neobţinînd gurile Dunării, nu vor mai putea să renunţe la Dobrogea şi să protesteze contra cesiunii Basarabiei [24].

Din considerente similare (refuzul românilor de a accepta cedarea celor 3 judeţe basarabene), rectificări esenţiale în proiectul preliminar de pace erau propuse de cancelarul Gorceakov. El i-a recomandat lui Ignatiev ca în viitorul tratat delta şi Dobrogea să fie rezervată Rusiei în calitate de compensaţii eventuale acordate României pentru sudul Basarabiei [25].

La Bucureşti după plecarea lui Ignatiev opoziţia conservatoare a supus unei critici aspre guvernul lui I. C. Brătianu învinuindu-l de trădare a intereselor naţionale. Timp de cîteva zile în parlament a fost citită corespondenţa diplomatică a guvernului. Învinuirile nu s-au confirmat. Parlamentul român la 26 ianuarie/7 februarie a redactat o moţiune, în care se constata, că inviolabilitatea teritoriului României e garantată de tratatul de la Paris (1856). Guvernul lui I. C. Brătianu era invitat să nu admită nici într-un caz dezmembrări teritoriale [26]. Stuart comunica cancelarului rus în legătură cu decizia parlamentului român şi atmosfera ce se crease în România după plecarea generalului Ignatiev: „E imposibil de prevăzut soluţia acestei chestiuni. În prezent noutatea referitor la soarta viitoare a Basarabiei a produs aici o impresie din cele mai profunde şi a imprimat relaţiilor noastre o adevărată tulburare" [27].

La Bucureşti se miza mult pe atitudinea favorabilă României a ţărilor occidentale. Diplomaţii români în capitalele europene căutau să obţină sprijinul Europei în respingerea pretenţiilor ruseşti de anexare a celor 3 judeţe basarabene. Dar Puterile garante se limitau doar la promisiuni de ordin platonic.

Cu toate acestea, stăruinţele diplomaţiei române nu încetau. La 25 februarie/8 martie Kogălniceanu trimite reprezentanţilor diplomatici ai României de peste hotare o circulară de protest însoţită de un memoriu, în care se aduceau dovezi incontestabile de ordin istoric, economic, poli-

[22] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. I. (4.02) 1878, f. 6.

[23] Ibidem, D. 67, N. P. Ignatiev către A. M. Gorceakov, 29.01.1878, f. 8.

[24] Ibidem, f. 9.

[25] Ibidem, A. M. Gorceakov către N. P. Ignatiev, 25.01. 1878, f. 164—165.

[26] Ibidem, D. 15, f. 132, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 26. 01. (7.02.) 1878.

[27] Ibidem, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. 01 (4.02) 1878, f. 10.

tic în chestiunea basarabeană [28]. Cu acest memoriu urma să facă cunoștință diplomația europeană pentru a se informa pe chestiunea în cauză.

La Petersburg se intuia că argumentele guvernului român referitor la dreptul său legitim la moșia strămoșească — Basarabia puteau să aibă o rezonanță favorabilă la guvernele europene. De aceea, în cadrul Ministerului de război al Rusiei a fost elaborat un document ce conținea contraargumente rusești, ce ar fi trebuit să le combată pe cele din memoriul românesc și să demonstreze „corectitudinea" pretențiilor Rusiei față de România [29].

Memoriul românesc era considerat drept „o operă foarte tendențioasă și falsă". Românilor li se aduceau un șir de reproșuri generate de ingratitudinea lor pentru jertfele Rusiei „ce i-a ridicat din noroi la 1774 și i-a pus pe picioare la 1828 — 1829".

Mențiunea din memoriul românesc referitor la Basarabia de jos ca vechi teritoriu românesc era considerată ca bazată pe „afirmații neîntemeiate". În acest document se afirma nici mai mult nici mai puțin că „nu numai partea sudică a Basarabiei, dar și aproape întreaga Moldovă formează patrimoniul rusesc și nu cel românesc". Drept argument servea născocirea ineptă că „in Moldova populația autohtonă era slavă (rușii)", iar valahii au venit aici în sec. al XIV-lea strîmtorîndu-i pe ruși de la Siret și pătrunzind în Basarabia de mijloc". Se mai afirma că „vlahii, sau românii nici odată nu s-au răspîndit în partea ei sudică (județele Acherman, Bender, Cahul și Ismail) și care rămînea stepă tătărească". În concluzie se constata că în conformitate cu legile istorice (românii — + I.V.) „merită să fie respinși după Suceava, Roman și Galați, și nu admiși înainte" [30].

Diplomația rusă nu excludea deci, în anumite împrejurări, formularea unor pretenții teritoriale față de România, ce urmau să se extindă pînă la rîul Siret. Aceasta era fața veritabilă a vecinului din Răsărit, dornic de pămînturi străine. Pentru a și le însuși el nu se eschiva de la cele mai josnice metode bazate pe scorniri și minciună.

Tratatul preliminar de pace a fost semnat la San-Stefano la 19 februarie/3 martie 1878 fără participarea reprezentanților români. Cu toate că a fost recunoscută independența României, în același timp erau lezate un șir de drepturi și interese vitale ale statului român. Articolul 19 al acestui tratat prevedea că pentru o parte din despăgubirile de război Poarta ceda Rusiei Dobrogea, iar țarul își rezerva dreptul de a o „schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856" [31].

Rusia căuta să ocupe poziții economice, politice, strategice în locul Imperiului otoman, muribund, ignorînd, astfel, interesele popoarelor balcanice, care și-au adus aportul la victoria repurtată în acest război.

Guvernul român a luat cunoștință de conținutul acestui tratat din ziarele rusești. Reacția guvernului, cît și a parlamentului român a fost negativă. La 19/31 martie Stuart comunica cancelarului că „lectura textului tratatului de la San-Stefano a produs aici o impresie foarte

[28] ACSRO, F. 730, D. 1280, f. 2, 7.

[29] APER, F. Secția Română, inv. 498, 1878, D. 813, f. 39—44.

[30] Ibidem, f. 44.

[31] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. IX, Edit. Academiei, București, 1953, P. 363—367.

penibilă . . . ", „românii sînt nemulţumiţi de condiţiile tratatului. Ignorarea României o găsesc drept răzbunare" [32].

În faţa ambelor camere M. Kogălniceanu a înfierat acest act în termeni foarte violenţi. În aceeaşi şedinţă tratatul de la San-Stefano a fost declarat nul şi neavenit. Ministrul afacerilor străine s-a angajat să adreseze marilor puteri europene un nou protest în care urma să se solicite sprijinul şi protecţia Europei [33].

Pentru realizarea acestui scop se creaseră condiţii favorabile. Ţările occidentale, nemulţumite de condiţiile tratatului de la San-Stefano, care modifica raportul de forţe din Sud-Estul Europei în favoarea Imperiului rus au insistat ca el să fie revăzut.

În acest timp activitatea diplomaţiei române era deosebit de febrilă. Kogălniceanu face un şir de demersuri energice pe lîngă guvernele europene, pledînd în favoarea recunoaşterii independenţei, integrităţii teritoriale şi dreptului de a participa la noile negocieri de pace. Pentru menţinerea integrităţii teritoriale era nevoie în primul rînd, de recunoaşterea neîntîrziată a independenţei, ce i-ar fi permis diplomaţiei române să obţină dreptul de a participa la Conferinţa de pace, unde ar fi putut să apere integritatea teritoriului românesc [34]. Solicitările diplomaţiei române au generat reacţii diferite din partea guvernelor europene.

La Viena repetatele încercări ale lui I. Bălăceanu de a obţine susţinerea guvernului austro-ungar în chestiunea admiterii diplomaţilor români la viitoarea conferinţă n-au avut sorţi de izbîndă [35].

Poziţia guvernelor Franţei şi Germaniei în Chestiunea basarabeană era incertă. Franţa părea binevoitoare faţă de România, fiind totuşi lipsită de o linie clară de conduită, datorită în mare măsură situaţiei sale internaţionale. Germania, cu atitudinea sa rezervată faţă de doleanţele româneşti, nu manifesta nici un fel de iniţiativă în susţinerea intereselor României, şi n-a întreprins nici o acţiune directă pentru a obţine admiterea ultimei la proiectatul Congres [36].

Alta a fost atitudinea guvernului Marii Britanii. Diplomaţia engleză a propus ca reprezentanţii României, Serbiei şi Muntenegrului să fie admişi la viitoarea conferinţă europeană, dar această propunere a fost respinsă de Andrassy, care a estimat că „Congresul nu poate fi alcătuit decît din reprezentanţii Puterilor semnatare ale tratatului din 1856" [37].

Poziţia Austro-Ungariei în această chestiune era determinată de considerente lesne de înţeles. Prezenţa reprezentanţilor români la viitorul Congres avea să complice realizarea cîrdăşiei ruso-austro-ungare de la 15 ianuarie 1877, condiţiile căreia, ulterior, în repetate rînduri, au fost precizate de ambele părţi, dar cu toate acestea divergenţele n-au fost aplanate şi au constituit cauza principală a înrăutăţirii dintre Imperiul rus şi cel austro-ungar în primăvara anului 1878.

[32] APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 19 31.03.1878, f. 140.

[33] APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23. 01. (4.02), f. 55—56.

[34] Corivan N, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, Bucureşti, 1977, p. 159—160.

[35] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, Novicov către A. M. Gorceakov, 21 ianuarie (8 februarie) 1878, f. 83.

[36] *România în relaţiile internaţionale 1699—1940*, Iaşi.

[37] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 67, Novicov către Gorceakov, 5 (17) martie 1878, f. 102.

Cu toate acestea, în cele 3 județe basarabene autoritățile militare ruse se comportau ca niște stăpîni veritabili.

Aici era concentrat un număr mare de unități militare ruse, prin intermediul cărora se exercita o anumită presiune asupra autorităților și populației locale în scopul pregătirii terenului pentru ulterioara reanexiune a acestui teritoriu la Imperiul rus. Acțiunile administrației române din cele 3 județe ce nu conveneau intențiilor rusești erau pur și simplu contramandate la intervenția autorităților militare ruse.

O asemenea soartă a avut-o și tentativa administrației române de aici de a înfăptui un plebiscit ce urma să demonstreze care-i atitudinea populației locale față de soarta județelor Cahul, Bolgrad și Ismail. La 13 ianuarie baronul D. Stuart îl informa pe cancelarul Gorceakov despre intenția prefectului de Ismail de a aduna semnături pentru înfăptuirea acestui plebiscit [38]. Chiar a doua zi cancelarul îl însărcină pe D. Stuart să dea indicații lui Romanenco „să combată energic manifestările românești, sprijinindu-se pe populația ce judecă just" [39].

Baronul Stuart la rîndul său îi recomanda consulului rus la Ismail „să paralizeze intrigile locale, respectînd, în același timp prudența în scopul de a nu se compromite" [40].

În localitățile din sudul Basarabiei autoritățile militare ruse acționau cu promptitudine și în conformitate cu aceste indicații. În scurt timp, ele au reușit să organizeze emiterea unor petiții cu caracter antiromânesc, semnate de locuitori de origine bulgară din cîteva localități basarabene, ce erau adresate împăratului Alexandru al II-lea.

Toate aceste jalbe aveau un conținut identic. În ele se aduceau învinuiri administrației românești și se solicita protecția rusă. Fraze întregi se perindau dintr-o petiție în alta. Evident că inspiratorul și autorul acestor opusuri putea fi doar o singură persoană și acesta era consulul Romanenco.

Astfel, la 15 ianuarie locuitorii satului Caracaci adresau o plîngere împăratului în care se jeluiau, că admininstrația română „i-a lipsit de ultima cămașă". La 18 ianuarie o plîngere cu un conținut aproape similar a fost întocmită de un grup de oameni din Tatarbunar, ceva mai tîrziu de locuitorii din Bolgrad, Cairaclia, Dolukiol [41].

În pofida tuturor intimidărilor și restricțiilor la care era supusă populația românească din sudul Basarabiei de către armata țaristă, la București erau expediate un șir întreg de telegrame din Cahul, Ismail și alte localități basarabene, în care se aproba decizia parlamentului român de la 26 ianuarie de a respinge orice tentativă de dezmembrare a teritoriului românesc. În aceste telegrame se aduceau asigurări ferme că populația românească de aici era gata să facă sacrificii pentru a menține integritatea României [42].

Către mijlocul lunii aprilie situația în cele 3 județe se înrăutățise și mai mult. În nota lui M. Kogălniceanu de la 12(24) aprilie adresată

[38] APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 13 (25).01.1878, f. 128.

[39] Ibidem, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 14.01.1878, f. 204.

[40] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23.01(04.02). 1878, f. 10.

[41] APER, F. 145 Secțiunea română, D. 813, f. 28, 32, 34, 36, 45.

[42] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 8/20.02.1878, f. 23.

consulului Stuart se constata că în districtele din sudul Basarabiei toate oraşele şi orăşelele erau ocupate de garnizoane ruse; o parte din ele erau dislocate chiar şi în sate. Mulţi ofiţeri ruşi declarau oficial că Basarabia a trecut în posesiunea Rusiei. Populaţiei locale i se recomanda să nu mai îndeplinească prestaţiile faţă de statul Român. Administraţia română era complectamente paralizată şi pierduse orice posibilitate de a acţiona[43].

Ştirea referitoare la intenţia Rusiei de a mutila teritoriul aliatului său, care şi-a făcut onest datoria în războiul ce abia luase sfîrşit, a stîrnit nemulţumirea populaţiei româneşti din localităţile rurale şi urbane ale ţării.

Această nemulţumire avea un caracter mai pronunţat în Moldova din dreapta Prutului, fapt care îngrijora foarte mult atît diplomaţii ruşi aflaţi în România, cît şi comandamentul armatei ruse dizlocate în nordul Dunării. La începutul lui martie consulul rus la Ismail, Romanenco, scria baronului Stuart, că „românii nici odată nu s-au socotit prietenii noştri, în prezent ei sînt dispuşi ostil . . ."[44]. Reproşuri grave erau aduse de către el conducerii şi presei româneşti care s-au făcut vinovate, după părerea sa, de agitarea spiritelor în România. Insistînd asupra măsurilor de vigilenţă el cerea să li se dea de înţeles românilor că „ţara e ocupată de oamenii disciplinei"[45].

Nemulţumirea românilor se manifesta sub diferite forme începînd cu dispreţul evident manifestat faţă de armata rusă, dizlocată în România şi pînă la forme deschise ca: dezarmarea soldaţilor ruşi şi încercări de a captura muniţii din depozitele militare. În oraşe erau răspîndite proclamaţii cu caracter antirusesc. Una din ele, răspîndită la Iaşi, menţiona că „în schimbul eforturilor noastre, ea (Rusia — I.V.) vrea să mutileze patria noastră. Nici odată istoria umanităţii n-a oferit o crimă de înaltă trădare atît de oribilă"[46].

Şeful jandarmeriei de la căile de comunicaţii ale armatei ruse din sectorul Iaşi-Brăila locotenent-colonelul Carpov raporta la 9 martie superiorilor săi despre iritarea crescîndă a populaţiei din oraşele Moldovei contra ruşilor ce atinsese proporţii extrem de mari.

El propunea să fie luate măsuri concrete împotriva acestor nemulţumiri, inclusiv, să se aducă trupe suplimentare în Iaşi (acolo erau deja 2 batalioane, dar potrivit părerii sale acestea erau insuficiente)[47].

În decursul lunii martie atitudinea ostilă a ieşenilor faţă de trupele ruseşti continua să crească. Comandantul armatei ruseşti de la căile de comunicaţii din România într-o scrisoare adresată Baronului Stuart insista ca ultimul să ceară guvernului din Bucureşti adoptarea măsurilor de precauţie pentru „a se evita eventualele ciocniri cu urmări foarte grave — în caz contrar acele măsuri urmau să fie adoptate de autorităţile ruse"[48].

[43] APER, F. Consulatul de la Bucureşti, D. 78, M. Kogălniceanu către D. Stuart, 12/24.04.1878, f.17.

[44] APER, F. Agenţia diplomatică la Bucureşti, 1878, inv. 540/3, D. 73, Romanenco către Stuart, 01.04.1878, f. 14.

[45] Ibidem.

[46] Ibidem, f. 10.

[47] Ibidem, Carpov către Iacobson, 09.04.1878, f. 17—18.

[48] Ibidem, Drenteln către D. Stuart, 21.04.1878, f.15.

La sfîrşitul lunii martie lui Stuart i se comunica din Brăila că „animozitatea românilor e generală. Mase compuse din patrioţi au inundat cafenelele şi alte locuri publice. În oraş au loc demonstraţii scandaloase. Chestiunea retrocedării Basarabiei a excitat totalmente adepţii partidului roşu care nici cum nu se pot stăpîni" [49].

În Brăila situaţia încordată s-a menţinut şi pe parcursul lunii aprilie. Acelaşi Carpov comunica la 24 aprilie lui Stuart: „În ciuda tuturor stăruinţelor militarilor noştri, patrioţii nu încetează să ne provoace! A fost formată o legiune militară care mereu mărşăluieşte prin oraş". Ofiţerul rus cerea insistent ca la Brăila să fie trimise trupe suplimentare pentru a asigura „ordinea" [50]. Consulul rus la Ismail propunea un şir de metode concrete de luptă cu nemulţumirea românilor. El socotea că „2 — 3 exemple instructive de răfuială cu cei cu dispoziţii antiruseşti, organizarea armatei ruse la un nivel mult mai de temut, o anumită strîmtorare a presei româneşti puteau să asigure . . . dacă nu dispariţia completă, apoi cel puţin o anumită micşorare a frămîntărilor în societatea română" [51].

Aceeaşi repulsie faţă de perseverenţa românilor o aveau şi oficialităţile din capitala nordică.

La Petersburg atitudinea guvernului român faţă de tratatul de la San-Stefano a stîrnit nemulţumirea şi chiar indignarea ţarului Alexandru II. Gorceakov prin intermediul unei telegrame îi comunică agentului rus la Bucureşti, că împăratul i-a ordonat să-i declare generalului Ghika, că dacă guvernul român continuă să protesteze împotriva articolului 8 (pasajul armatelor ruse timp de 2 ani pe teritoriul românesc) trupele ruse vor ocupa România şi vor cere dezarmarea armatei române [52]. Seriozitatea acestor ameninţări este confirmată de concentrarea trupelor ruseşti pe teritoriul României, ce începuse imediat după aceste ameninţări.

M. Kogălniceanu îl împuternicise pe generalul Ghica să-i comunice lui Gorceakov că: „O armată, care a luptat la Plevna sub ochii împăratului Alexandru al II-lea, va putea fi strivită, dar că ea nu se va lăsa niciodată să fie dezarmată" [53].

Între timp numărul de unităţi militare ruseşti, dislocate pe teritoriul românesc continua să crească.

Poziţia guvernului român, cu toate acestea, rămînea consecventă. La 24 martie/5 aprilie Kogălniceanu expediază o notă de protest generalului Ghica contra tratatului de pace de la San-Stefano pentru a fi comunicată cancelarului Rusiei [54]. În ea se constata, că tratatul acorda României doar recunoaşterea independenţei sale de către Poartă, care era deja „un fait accompli". Ministrul român se pronunţa contra schimbului de teritorii româneşti. Tratatul era considerat nul şi neavenit, ce „a fost încheiat fără noi, împotriva noastră şi în detrimentul nostru" [55].

[49] Ibidem, Carpov către D. Stuart, 31.04.1878, f. 20.

[50] Ibidem, Carpov către D. Stuart, 24.04.1878, f. 27—28.

[51] Ibidem, Romanenco către D. Stuart, 21.05.1878, f.36—41.

[52] APER, F. Cancelaria, D. 15, A.M. Gorceakov către D. Stuart, 21. 04.1878, f. 213.

[53] *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenţei României 1877—78*, publicate de Vasile M. Kogălniceanu, Bucureşti, 1893, vol. I, fascicula I, M. Kogălniceanu către generalul Iancu Ghica 2, aprilie 1878, p. 87.

[54] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 99, M. Kogălniceanu către I. Ghica, 24.03. (03.04.) 1878, f. 2—8.

[55] Ibidem, f. 7.

Reacția Petersburgului a fost din cele mai negative. Nota guvernului român a fost apreciată ca „un procedeu răuvoitor" față de Rusia. Cancelarul rus confirma încă o dată în plus intenția guvernului său de a institui o veritabilă ocupație a teritoriului românesc, susținînd că, „nu ne rămîne decît să supraveghem interesele de prim ordin, care constau în menținerea căilor noastre de comunicație cu armatele noastre de dincolo de Dunăre" [56]. Argumentarea acestor măsuri era făcută într-un stil devenit tradițional pentru politica rusească în această parte a lumii : „Noi nu putem sacrifica opera de emancipare a creștinilor, nici interesele Rusiei, nici cele întreprinse de ea (în ultimul război — I.V.) și la care a cooperat România" [57]. Gorceakov n-a ignorat nici amenințările directe la adresa României : „Dacă interesele vor cere măsuri de precauție sau de apărare, ele vor fi primite fără ezitări (. . .). Guvernul imperial o va face cu fermitate și energia cuvenită" [58]. Petersburgul intenționa să transforme teritoriul românesc într-un bulevard pentru satisfacerea ambițiilor geopolitice imperiale. Cu toate acestea M. Kogălniceanu în discuțiile cu reprezentantul diplomatic rus la București continua să fie la fel de hotărît.

La 23 martie/4 aprilie Carol i-a declarat lui Stuart că, „dezarmarea armatei o găsește dezonorabilă pentru sine, ea poate să aducă la ciocniri sîngeroase, deoarece armata va opune rezistență acestor încercări". Principele a declarat că personal își va face datoria. În același timp el admitea posibilitatea unor tratative în scopul aplanării conflictului și era gata să semneze chiar și o nouă convenție [59].

Guvernul rus a hotărît să se folosească de această lipsă de unitate în cadrul conducerii române. La 27 martie/8 aprilie Gorceakov îl însărcina pe Stuart să-l informeze pe Carol, că la București va fi trimis un funcționar pentru semnarea unei noi convenții militare [60]. Petersburgul voia prin intermediul unei noi convenții, impuse prin forță să transforme România în cîmp de bătaie în eventualul conflict cu statele occidentale. Această tentativă a guvernului rus era un nou atentat flagrant la suveranitatea statului român.

Concesiile acceptate de principe au fost respinse, în cele din urmă, de M. Kogălniceanu, care i-a declarat agentului rus că consideră imposibilă semnarea unei noi convenții [61]. Consecvența cu care acționa guvernul român irita autoritățile din Petersburg. În acest conflict a căutat să intervină personal împăratul Alexandru al II-lea, ce a expediat principelui Carol o telegramă în care și-a exprimat nemulțumirea sa față de guvernul României și dorința sa de a-l vedea schimbat cu altul „compus din elemente mult mai agreabile Rusiei" [62].

[56] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, A.M. Gorceakov către D. Stuart, 16.04.1878, f. 232.

[57] Ibidem, f. 235.

[58] Ibidem, f. 230, 235.

[59] APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 23.03 (04.04) 1878, f. 141.

[60] Ibidem, A. M. Gorceakov către D. Stuart, 27.03.1878, f. 219.

[61] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 2/14.04.1878, f. 68.

[62] APER, F. Consulatul de la București, D. 78, D. Stuart către A.M. Gorceakov, 5.04.1878, f. 38.

Aceasta nu era altceva decît un nou amestec vădit al autorităţilor ţariste în treburile interne ale României. Kogălniceanu i-a declarat lui Stuart în legătură cu aceasta, că „principele a fost profund amărît şi ofensat de noua tentativă, ce încerca să-l priveze de libertatea de acţiune impunîndu-i schimbarea guvernului său şi făcîndu-l să cedeze unei presiuni străine şi să accepte rolul inferior de simplu executor al ordinelor emanate din afară" [63].

Diplomaţia rusă, în situaţia cînd tentativa de a răsturna guvernul I. Brătianu — M. Kogălniceanu prin intermediul unei presiuni exercitate asupra principelui Carol a eşuat, a încercat să acţioneze altfel. Principelui i s-a propus ca I. Brătianu, care era în acel timp în Occident, să-şi continue călătoria şi să vină la Petersburg „pentru a-şi expune poziţia în scopul de a atinge un compromis indispensabil în criza actuală" [64].

În situaţia cînd trupele ruse au împînzit jumătate de ţară, ocupînd un şir de poziţii strategice, cînd ameninţările şi şantajul la adresa conducerii României nu încetau, vizita Preşedintelui Consiliului de miniştri în capitala Imperiului rus putea fi interpretată în ţară ca o acceptare a dictatului impus de vecinul agresiv.

M. Kogălniceanu a respins şi această tentativă a diplomaţiei ruse de a-şi umili aliatul. În aceeaşi audienţă ministrul român i-a vorbit lui Stuart despre îngrijorarea provocată de afluxul de trupe ruse în Principat ce ocupaseră către acel moment un şir de poziţii strategice, depăşindu-se astfel prevederile Convenţiei de la 4/16 aprilie 1877. În nota înmînată diplomatului rus cu această ocazie se menţiona, că în districtele basarabene era înfăptuită o veritabilă ocupaţie. Reni, Chilia şi Bolgrad deveniseră un centru de concentrare a trupelor ruse. Kogălniceanu i-a declarat pe un ton categoric lui Stuart, că „armata română se retrage în Valahia Mică (Oltenia — I.V.) unde va aştepta venirea trupelor ruse ca s-o dezarmeze şi dacă această ameninţare va fi realizată, armata română în frunte cu principele îşi va face datoria, opunînd rezistenţa, de care-i în stare pentru a se retrage în cele din urmă în Austro-Ungaria" [65]

Guvernul imperial nu lua în seamă toate protestele miniştrilor români şi ameninţările Petersburgului continuau să se materializeze. La 26 martie divizia II infanterie rusă ocupase Giurgiu. La 31 martie 2 regimente de cazaci cantonaseră la Băneasa (suburbia Bucureştiului) fără a avea permisiunea autorităţilor române [66]. Un şir de unităţi ale armatei ruse au fost aduse chiar din sudul Dunării. Fusese elaborat şi un plan special de ocupare a capitalei. A fost prevăzută chiar numirea unui guvernator militar rus al Bucureştiului, fusese tipărită o proclamaţie către bucureşteni, ce era menită să îndreptăţească această măsură [67].

În pofida acestui evident pericol, guvernul român continua să se manifeste hotărît în acţiunile sale. Consecvenţa cu care acţionau miniştrii români era în particular motivată şi de speranţa într-un sprijin eventual din partea puterilor occidentale. Dar aceste aşteptări nu s-au adeverit.

[63] Ibidem, f. 38—39.
[64] Ibidem, f. 42.
[65] Ibidem, f. 68—69, 72, 69.
[66] *România în războiul de indepdndenţă 1877—78*, Bucureşti, 1977, p. 378.
[67] *Mărturii finlandeze privind războiul din 1877—78 împotriva Imperiului Otoman şi România*, în „Analele de istorie", XV, nr. 4/1963, p. 52—56.

Marile puteri europene n-au riscat să meargă pînă la ruperea relațiilor diplomatice cu Rusia. Chiar și diplomația austriacă făcea un joc dublu. În luna aprilie, cînd relațiile ruso-austriece erau extrem de încordate, ea îndemna România să opună rezistență. Mai tîrziu, obținînd Bosnia și Herțegovina drept compensație pentru neutralitatea sa, Austro-Ungaria renunță la susținerea guvernului român.

Conducerea României, chiar și atunci cînd era aproape convinsă că este părăsită de marile puteri europene, căuta să întreprindă maximum de eforturi pentru a evita dezonoarea pusă la cale de fostul său aliat. De data aceasta se conta mai mult pe propria consecvență și fermitate.

La începutul lunii iulie Stuart comunica Petersburgului că plecarea lui Brătianu și Kogălniceanu la Berlin cît și numirea lui C. A. Rosetti în postul de Președinte interimar al guvernului au fost marcate prin redublarea agitației contra cedării Basarabiei. Membrii guvernului român după părerea sa, nu excludeau nici un mijloc pentru „a-și asigura sprijinul armatei și al maselor populare în scopul de a produce o explozie" [68]. Scopul acestei frămîntări, conform opiniei diplomatului rus, era de a obliga Congresul să renunțe la consimțirea cedării Basarabiei în favoarea Rusiei. Sforțările întreprinse de conducerea României, de adevărații săi patrioți în luna iunie 1878 erau dictate de o ultimă speranță că Europa va auzi glasul românilor și va ține cont de interesele lor. Această agitație ajunsă la apogeul său în ajunul intrării miniștrilor români în Congres era însoțită de concentrarea armatei române și devenise pentru diplomația rusă foarte îngrijorătoare. Stuart a căutat să intervină pe lîngă principele Carol în scopul de a calma spiritele în țară. Carol i-a declarat fără echivoc diplomatului rus că „armata română este concentrată pentru a putea susține vocea reprezentanților săi în sînul Congresului" [69]. Stuart prin intermediul împuternicitului cu afaceri al Germaniei Alvensleben a căutat să exercite aceiași presiune asupra principelui României. Către sfîrșitul lunii iunie pentru diplomația rusă a devenit evident că toate puterile europene nu numai că au refuzat să acorde României sprijinul solicitat, dar au început să facă mari presiuni asupra Bucureștiului în ideea că acesta va accepta benevol cedarea sudului Basarabiei. La 24 iunie împuternicitul cu afaceri rus la București nu fără satisfacție comunica superiorilor săi din Petersburg că guvernul român „a părăsit ideea referitor la împotrivirea armată în urma amenințărilor Austriei că va ocupa România în caz de dezordini în timp de 24 de ore" [70]. Cu toate acestea românii n-au încetat să protesteze contra dezmembrării teritoriului românesc. Mari incomodități pentru autoritățile ruse prezenta C. A. Rosetti — „inima partidului roșu, democrat și revoluționar pătimaș, prietenul lui Mazzini și a celor mai avansați radicali din Italia și Franța" [71] — apreciere ce-i aparținea chiar Baronului Stuart. Într-un raport adresat cancelarului Gorceakov împuternicitul cu afaceri rus de la București menționa între altele referitor la persoana lui C. A. Rosetti: „Visul său cel mai mare este de a obține din partea Majestății Sale nu

[68] APER, F. Cancelaria, D. 15, D. Stuart — A. M. Gorceakov, 7/19. 07. 1878, f. 92.
[69] Ibidem, f. 93—94.
[70] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 26.06 (08,07) 1878, f. 156.
[71] Ibidem, f. 88—89.

numai renunţarea Rusiei la Basarabia Română, dar şi anexarea Basarabiei noastre (nordul şi centrul Moldovei dintre Prut şi Nistru — I.V.) la România. În asemenea caz el ne promite nouă devotamentul absolut şi pentru totdeauna al ţării (sale — I.V.)" [72]. C. A. Rosetti i-a declarat într-o audienţă diplomatului rus, că „dacă Congresul ne va lipsi de Basarabia, România va protesta, neacceptînd nici un schimb, nici o indemnizaţie" [73].

Cu toate acestea Congresul de la Berlin n-a ţinut cont de dorinţele românilor de a-şi menţine integritatea teritorială a ţării. Prin tratatul de la Berlin marile puteri au recunoscut independenţa României, condiţionată de cedarea către Imperiul rus a Sudului Basarabiei, şi de înlăturarea discriminărilor confesionale. Acest tratat, dictat de interesele marilor puteri europene era o expresie a politicii de dominaţie şi de împărţire a Europei în zone de influenţă.

Totuşi, românii şi după terminarea lucrărilor Congresului au continuat să protesteze în problema basarabeană, fapt care irita foarte mult Petersburgul. Autorităţilor ruse le provoca o deosebită îngrijorare gruparea politică formată din 45 — 46 de oameni în frunte cu Preşedintele Camerei deputaţilor Vernescu şi ministrul de externe Ionescu din care mai făceau parte Ion Ghica, D. Sturza şi alţi membri ai fracţiei moldoveneşti apreciată de baronul Stuart ca „partid foarte nesupus şi ostil intereselor ruseşti" [74]. Această grupare politică a fost cea mai consecventă în chestiunea sudului Basarabiei. Pe parcursul lunilor iunie — septembrie ea a desfăşurat o amplă activitate continuînd să se pronunţe categoric împotriva mutilării teritoriului românesc şi a acceptării condiţiilor formulate de Congresul de la Berlin. Formele acestei activităţi erau diverse : articole în presa românească, luări de cuvînt în faţa concetăţenilor, răspîndirea foilor volante în care se protesta vehement contra dezmembrării ţării prin cedarea sudului Basarabiei [75].

Intensificarea activităţii partidului liberal a contribuit potrivit părerii lui Stuart, la dezvoltarea propagandei în sînul tuturor claselor şi păturilor sociale [76] contra acceptării condiţiilor Congresului în chestiunea basarabeană.

Baronul Stuart a căutat să intervină pe lîngă principe cerîndu-i concursul în calmarea spiritelor, dar a primit un răspuns nesatisfăcător. Autorităţile ţariste au recurs şi la încercări de mituire a presei româneşti. La începutul lunii iulie comandamentul armatei ruse din România a alocat 1000 franci în scopul „înfrînării presei locale de la invective contra Rusiei" [77].

Viaţa politică din România în lunile iulie — septembrie a fost dominată de o aprigă polemică între conservatori şi liberali privitor la atitudinea ce urma să fie adoptată faţă de deciziile Congresului de la Berlin în chestiunea basarabeană. Opoziţia conservatoare, intenţionînd să înlăture guvernul liberalilor, pleda în favoarea convocării unei Constitu-

[72] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 24.05 (5.06) 1878, f. 89.
[73] Ibidem, D. Stuart — A. M. Gorceakov, 30.05 (11.06) 1878, f. 150.
[74] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 24.01(05.02), 1878, f. 14.
[75] Ibidem, S. Stuart către A. M. Gorceakov, 13(25) 07.1878, f. 98.
[76] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 12(24) 08.1878, f. 111.
[77] APER, F. Consulatul de la Bucureşti, D. 78, f. 4.

ante care urma să decidă în definitiv soarta celor 3 judeţe basarabene. Liberalii insistau ca hotărîrea în această chestiune s-o adopte parlamentul român [78].

Petersburgul manifesta semne evidente de nemulţumire faţă de această îndelungată polemică. Din capitala nordică au răsunat iarăşi ameninţări serioase la adresa conducerii României. La 21 septembrie guvernului român i-a fost comunicat avizul cancelarului rus în care se menţiona că hotărîrile Congresului de la Berlin sînt obligatorii pentru toate statele, inclusiv şi pentru acelea ce n-au participat la lucrările acestuia. În acest document se mai menţiona că din momentul cînd Basarabia de Sud a fost donată de areopagul european Rusiei nici o cameră română, oricare ar fi ea, n-are dreptul de a modifica dispoziţiile tratatului de la Berlin. Avizul se încheia cu ameninţarea ocupării imediate a sudului Basarabiei în cazul cînd România va încerca să refuze [79].

Către acel timp guvernul român îşi determinase atitudinea faţă de deciziile Congresului în chestiunea celor 3 judeţe basarabene. Cedarea era inevitabilă. Rămînea să fie determinat modul în care urma să aibă loc această cesiune teritorială.

La sfîrşitul lunii august, în cadrul unei vizite la Berlin M. Kogălniceanu a declarat că guvernul român a hotărît să decline numirea comisiei de delimitare a hotarelor şi semnarea unui act despre cedarea teritoriului românesc din stînga Prutului. Acest refuz, conform părerii baronului Stuart, era determinat de intenţia României de a-şi atribui destinul de martir şi de a nu admite supoziţia că ea acceptă benevol cedarea Basarabiei de Sud [80].

Modalitatea în care urma să aibă loc cedarea celor 3 judeţe fusese stabilită încă la 8 august cînd guvernul român indica prefecţilor din sudul Basarabiei să nu efectueze retrocedarea şi să se retragă protestînd şi declarînd că cedează în faţa violenţei [81].

La 15 (27) septembrie în cadrul şedinţei extraordinare a corpurilor legislative M. Kogălniceanu a dat citire mesajului principelui Carol, în care era expusă atitudinea suveranului român faţă de hotărîrile Congresului de la Berlin. În acest document se menţiona că România a fost chemată să facă în numele păcii generale „sacrificii penibile şi dureroase". Europa, admiţînd România în familia statelor independente şi restituindu-i gurile Dunării, i-a conferit, în acelaşi timp, executarea unui „dureros sacrificiu" cerîndu-i părăsirea judeţelor româneşti de cealaltă parte a Prutului. „Nu există un singur român — , conchidea principele —, de la Suveran şi pînă la ultimul cetăţean care nu deplînge această dezmembrare a teritoriului patrimonial decretată de areopagul european".

În acelaşi timp se nutrea speranţa că Europa nu va întîrzia să dea României mîine ceea ce ea n-a putut să-i acorde azi din cauza „rivalităţii de interese şi necesităţilor de moment" [82].

[78] APER, F. Cancelaria, 1878, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 20.08(1.09.) 1878, f. 102.

[79] APER, F. Consulatul de la Bucureşti, D. 72 (1878), f. 396.

[80] APER, F. Cancelaria, 1878, D. 15, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 26.08 (9.09) 1878, f. 117—118.

[81] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 12(24) 08.1878, f. 112.

[82] Ibidem, D. Stuart către A. M. Gorceakov, 25.09(7.10) 1878, f. 126.

În această frază baronul Stuart a întrevăzut o aluzie la un viitor conflict între Austria şi Rusia, în care România urma să participe de partea primei în speranţa de a obţine întreaga Basarabie [83].

Conducerea României într-adevăr nu dorea să admită părerea că problema Basarabiei era pe deplin epuizată. Acest lucru l-a menţionat însuşi principele Carol, care într-o discuţie avută cu liderii partidului conservator V. Boerescu şi D. Ghica a declarat că a hotărît să nu admită decît o cesiune exclusiv administrativă şi nu va ratifica niciodată un act oarecare emanat de Camera actuală ori de o Constituantă, ce ar constata această cesiune. Motivaţia principele o găsea în faptul că România e cointeresată să nu-şi compromită libertatea sa de acţiune prin oarecare acţiuni în scopul de a putea aspira ziua cînd va intra din nou în posesiunea Basarabiei, la care este obligată să refuze în prezent [84].

Pentru cedarea sudului Basarabiei a fost creată o comisie din reprezentanţi rusi şi români. Partea română a refuzat să accepte constituirea unei comisii speciale, împuternicită cu efectuarea lucrărilor de demarcaţie a hotarelor. Ordinea restituirii a rămas cea din 1857, cînd cele 3 judeţe au trecut în componenţa Moldovei conform tratatului de la Paris de la 1856 [85]. Guvernul român a refuzat să semneze actul referitor la stabilirea noului hotar statal între România şi Imperiul rus. În scopul urgentării ocupării Basarabiei de Sud Alexandru al II-lea a recomandat reprezentanţilor ruşi „să nu se insiste la semnarea unui asemenea act" [86].

La 9 octombrie 1878 autorităţile ruseşti au preluat administrarea sudului Basarabiei. În aceeaşi zi guvernatorul Basarabiei, generalul Sebeco, şi, în acelaşi timp, împuternicitul principal al Rusiei pentru primirea Basarabiei de Sud se adresa prin intermediul unui manifest locuitorilor celor 3 judeţe româneşti, felicitîndu-i cu ocazia intrării în „marea familie rusă", chemîndu-i să fie „demni de marele Imperiu" [87].

Astfel a fost scrisă încă o pagină tragică (dar nu ultima) din istoria relaţiilor româno-ruse.

LA RUSSIE ET LE PROBLÈME DE LA BESSARABIE PENDANT LA GUERRE D'INDÉPENDANCE (1877 – 1878) (À LA LUMIÈRE DE NOUVEAUX DOCUMENTS DÉCOUVERTS DANS LES ARCHIVES DE RUSSIE)

résumé

L'auteur relève les pressions exercées par la diplomatie tsariste qui avait l'intention de réannexer le sud de la Bessarabie cessé à la Moldavie après la paix de 1856. De son côté, le cabinet de Bucarest sollicitait instamment le respect de la convention roumano-russe par laquelle on garantissait l'intégrité territoriale de l'Etat roumain. A partir des

[83] Ibidem, f. 122–123.
[84] Ibidem, f. 123–125.
[85] APER, F. 145, Secţiunea română, 1878, D. 815, f. 124.
[86] Darea de seamă a Departamentului asiatic al MAE al Rusiei, 1878, 8.
[87] APER, f. 145, Secţiunea română, inv. 498, D. 817, f. 2.

documents russes analysés, se détachent les attitudes, les réactions, la démarche des hommes politiques de l'époque appelés à veiller sur le destin de la Roumanie. La réaction des groupements politiques représentés dans le Parlement, l'attitude de la presse roumaine indépendante ou de parti et en même temps les réactions de l'opinion publique face à la ligne de politique étrangère de la Russie tsariste fermement décidée d'avoir accès de nouveau au Bas-Danube, ont constitué des soucis permanents, tout au long de l'année 1878, pour la diplomatie du tsar Alexandre II. Dans ce contexte, l'auteur passe en revue les positions des autres grandes puissances européennes concernant les trois départements du sud de la Bessarabie ; on remarque la duplicité de ces positions, les intérêts mesquins, l'absence d'une attitude politique décidée vis-à-vis des tentatives de la Russie d'avancer en direction d'Istanbul et des Détroits. Malgré les efforts de la diplomatie roumaine, de I. C. Brătianu et M. Kogălniceanu notamment, les représentants des grandes puissances réunis à Berlin ont décidé la réannexion du sud de la Bessarabie à l'Empire tsariste.

PRINCIPIUL INTEGRITĂȚII TERITORIALE ÎN POLITICA ROMÂNEASCĂ ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

SEVER MIRCEA CATALAN

Printre problemele mari, grave și complexe cu care s-a confruntat domnia lui Alexandru Ioan Cuza un loc deosebit l-a avut apărarea frontierelor Principatelor Unite, deci a integrității lor teritoriale. Eforturile făcute în acest sens de tînărul stat național român, lipsit de atributele independenței, prezentau o importanță capitală pentru recunoașterea lui ca o entitate politico-teritorială distinctă în concertul european. Lupta pentru menținerea integrității teritoriale s-a constituit astfel într-un act de apărare a demnității naționale, întruchipînd o fațetă a „revoltei naționalismului român împotriva seriei de tratate care stabiliseră cadrul său juridic și limitele manifestării sale"[1].

Într-adevăr, Poarta și cabinetele europene aveau tendința inacceptabilă pentru diplomația românească de a considera Dunărea o frontieră internă a Imperiului otoman. Din punctul de vedere al autorilor Tratatului de Pace de la Paris, frontiera de nord și est a Moldovei nu era decît un hotar „entre les deux Empires"[2], otoman și rus. În timpul luptei Principatelor pentru unirea lor deplină, Poarta insista asupra faptului că acestea sînt: „partie integrante de l'Empire"[3]. Cînd, la sfîrșitul primăverii lui 1864, guvernul român își exprimase la Constantinopol îngrijorarea în legătură cu concentrările de trupe ruse și austriece la frontierele nordice ale Principatelor Unite[4], ministrul de externe Aali Pașa i-a evocat lui N. Bordeanu (locțiitorul titularului agenției române în capitala otomană, C. Negri) asigurările primite de la reprezentanții St. Petersburgului și Vienei, și anume că cele două Puteri creștine nu intenționau „ . . . d'entrer sur le sol de l'Empire"[5]. Nici consulii Puteri-

[1] T. W. Riker, *The Making of Roumania. A Study of an International Problem* (în continuare *The Making*...), London, Oxford University Press, 1931, p. 507. ed. rom. —p. 624).

[2] Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (în continuare *Acte*...), II, București, p. 1081.

[3] A Baligot de Beyne către Al. I. Cuza, 24 aprilie / 6 mai 1861; document publicat cu dată greșită (6 18 mai 1861) de E. Boldan, *Arthur Baligot de Beyne Corespondență cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri, studiu introductiv, selectarea și traducerea textelor, note, comentarii și indici de*... (în continuare *A. Baligot de Beyne, Corespondență*...), Iași, 1983, p. 83.

[4] Îngrijorarea fusese împărtășită de domnitorul român și miniștrilor de externe ai Franței, Marii Britanii, Prusiei și Italiei, la 29 aprilie / 11 mai 1864 (B.A.R., Serv. Mssc, Arh. Al. I. Cuza, IV, f. 255—258 v).

[5] N. Bordeanu către Al. I. Cuza, Pera, 10/22 mai 1864 (B.A.R., Serv. Mssc, Arh. Al. I. Cuza, III, p. 278—287).

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 753—767 1992

lor garante în Principatele Unite nu uitau să menţioneze adesea acest punct de vedere, mai ales atunci cînd iniţiativele lui Cuza păreau prea supărătoare. Astfel, în timpul audienţei colective din 19/31 martie 1865, consulii au cerut lui Cuza să accepte aplicarea capitulaţiilor în Principatele Unite, întrucît acestea sînt „parte integrantă a Imperiului otoman" [6]. Mult mai tîrziu, Constituţia otomană din 11/23 decembrie 1876, prin articolele 1,7 şi 8 avea să sublinieze această pretenţie [7], în vădită contradicţie cu tradiţia istorică şi realitatea „de facto".

Aplicarea de către Principatele Unite a principiului integrităţii teritoriale în relaţiile cu Puterea suzerană avea aşadar să fie marcată de numeroase asperităţi şi neînţelegeri. Pe de o parte conflictele aveau să îmbrace forma unor dispute teritoriale, iar pe de alta ele vor consta în incidente la frontiera dunăreană.

Insulele de pe Dunărea munteană au constituit un obiect de conflict ce a marcat aproape întreaga domnie a lui Cuza. Porţii i s-a cerut, pe cale diplomatică, să restituie Principatelor Unite cele circa patruzeci de insule situate între Giurgiu şi Calafat, abuziv ocupate în timpul şi în perioada imediat următoare Războiului Crimeii [8]. Partea română conta pe sprijinul Franţei [9], dar dificultăţile erau majore. Reaua voinţă evidentă a Porţii era favorizată şi de faptul că în harta anexă a Tratatului de la Adrianopol nu figurau decît paisprezece din cele patruzeci de insule româneşti, cu toate că, potrivit raportului lui C. Negri din 30 iunie/12 iulie 1860, celelalte douăzeci şi şase de insule „ne se trouvent pas non plus sous la rubrique des îles turques" [10]. În vara lui 1862 Cuza i-a cerut din nou lui C. Negri să redeschidă la Constantinopol problema celor patruzeci de insule, „. . . occuppées en 1854 par l'armée ottomane pour les nécessités de la guerre contre la Russie, qui sont encore à cette heure en la possesion de la Sublime Porte et dont la propriéte nous est cependant garantie d'une manière incontestable par le texte du Traité d'Adrianople . . ." [11]. Trei ani mai tîrziu problema continua să rămînă în actualitate. La 16/28 iulie 1865, Jurnalul Consiliului de stat consemna numirea lui Al. Odobescu şi a maiorului Sachelarie la „Comisiunea Internaţională întocmită pentru delimitarea insulilor Dunării" [12]. Aali Paşa, ministrul de externe otoman, solicitase la sfîrşitul lui 1864 „un raport sur la question des îles" [13], pe care urma să-l întocmească un demnitar otoman trimis la Rusciuk, dar lipsa dorinţei de cooperare a Porţii a fost cvasi-

[6] C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1970, p. 340.

[7] N. Adăniloaie, *Independenţa naţională a României*, Bucureşti, 1986, p. 138.

[8] * * * *Istoria trupelor române de grăniceri*, Bucureşti, 1987, p. 137.

[9] O notă a ministrului de externe al Franţei Edouard-Antoine Thouvenel către Charles-Jean-Marie-Félix, marchiz de Lavalette, ambasadorul francez la Constantinopol, i-a fost arătată de aceasta din urmă lui C. Negri. Nota sublinia sprijinul francez atît pentru rezolvarea chestiunii frontierei pe braţul Chilia, cît şi în ceea ce privea insulele „de la Valachie" (C. Negri către Al. I. Cuza, Constantinopol, 17/29 iunie 1860, E. Boldan, *Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri. Corespondenţă. Documente literare. Text ales şi stabilit, traducere, studiu introductiv şi note de*. . . (în continuare C. Negri. *Corespondenţă*), Bucureşti, 1980, p. 112.

[10] *Ibidem*, p. 124.

[11] Al. I. Cuza către C. Negri, Bucureşti, 22 iulie / 3 august 1862 (*Ibidem*, p. 503—504); C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119).

[12] Arh. St. Buc., *Fond Al. I. Cuza*, dos. 10 f. 4. La f. 5 copia decretului domnesc de numire a lui Al. Odobescu în această funcţie.

[13] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, III, f. 366.

constantă, astfel încît chestiunea insulelor a putut fi rezolvată abia după proclamarea Independenței [14].

Cele patruzeci de insule de pe Dunărea munteană nu au reprezentat singurele pămînturi acaparate de Poartă după Războiul Crimeei. Tratatul de Pace de la Paris hotărîse ca insulele din Delta Dunării aflate la nordul brațului Sulina urmau a reveni Moldovei [15]. Dar prin Protocolul de la Paris din 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857 se hotăra ca „. . . les îles comprises entre les différents bras du Danube à son embouchure et formant le Delta de ce fleuve [. . .] au lieu d'être annexées à la Principauté de Moldavie comme le stipulait l'art. 21 du Traité de Paris seront replacées sous la souveraineté immédiate de la Sublime Porte . . . " [16]. Tratatul semnat la Paris la 7/19 iunie 1857 confirma Protocolul din ianuarie același an; [17] astfel încît Delta Dunării avea să rămînă Imperiului otoman pînă la Războiul de Independență. Totuși, în timpul domniei lui Cuza opinia publică românească nu a considerat chestiunea rezolvată. Sugestiv în acest sens ni se pare un articol semnat Ion Ulpianu, apărut la 17/29 iunie 1865 în „Trompeta Carpaților" [18]. Articolul relevă faptul că „insulele danubiene care se află de la Galați pînă la Marea Neagră „aparțin de drept României" conform Tratatului de la Paris. Era subliniată bogăția și importanța Deltei: 16.000 locuitori și un venit anual de 50.000 galbeni. Întrucît „ce este al României nu poate fi al Turciei" se cerea restituirea teritoriului românesc uzurpat, odată cu suma de 584.000 galbeni, venitul pe nouă ani de cînd Imperiul otoman îl „stăpînesce fără drept".

Aceeași soartă tristă au rezervat-o Protocolului din 6 ianuarie 1857 [19] și Tratatul din 19 iunie același an [19bis] Insulei Șerpilor. Întrucît era situată doar la mai puțin de 45 km est de gurile Dunării [20], cele două documente internaționale amintite mai sus au socotit necesar să-i rezerve o soartă identică Deltei.

În ceea ce privește disputele teritoriale cu Poarta, partea română a avut totuși cîștig de cauză în chestiunea frontierei pe brațul Chilia. Neexistînd perspectiva apropiată a redobîndirii Deltei, se punea cu acuitate problema obținerii unui șenal navigabil pe Dunăre, prin reașezarea grabnică a hotarului basarabean româno-otoman pe thalweg-ul brațului

[14] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119.

[15] R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă)*, București, 1931, p. 127.

[16] Charles Samwer, *Nouveau Recueil de traités, conventions et autres transactions remarquables servant à la connaissance des relations étrangères des puissances et états dans leur rapports mutuels. Rédigé sur copies, collections et publications authentiques. Continuation du Grand Recueil de G. Fr. de Martens, par. . .* tome XV *jusqu'à l'année 1857*, Gottingue, Librairie de Dietrich, 1857, p. 794; *Acte. . .*, III, p. 1032; v. și „Revista de istorie militară" nr. 2/1991, p. 25.

[17] *Acte. . .*, V, p. 851; I. Cârțână și I. Seftiuc arată că „autoritățile țariste au recurs la mijloace de presiune pentru ca gurile Dunării să nu fie restituite Moldovei, obligație înscrisă în tratatul din 1856, ci Turciei; pretextul invocat, și anume că le luaseră de la Turcia, nu putea acoperi realitatea evidentă că guvernul țarist spera să cadă mai ușor la învoială cu Poarta" (*Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 43).

[18] „Trompeta Carpaților", an I (III) nr. 30 (347), joi, 17/29 iunie 1865, f. 1, col. 4–5.

[19] Ch. Samwer, *op. cit.*, XV, p. 794; *Acte. .*, III, p. 1032–1033.

[19] bis *Acte*, V, p. 851.

[20] Romulus Seișanu, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și documente*, București, 1928, p. 79.

Chilia [21]. Inițial, hotarul pe brațul Chilia fusese „trasat defectuos" [22]; pescarii din Vâlcov erau astfel foarte dezavantajați, fiind supuși unei duble impuneri, românești și otomane, aceasta din urmă împovărătoare. Faptul că principiul thalweg-ului nu era aplicat la brațul Chilia lipsea Moldova și de folosința brațului Oceakov. În aceste condiții C. Negri cerea, încă de la sfîrșitul lui 1859, să se renunțe la frontiera stabilită pe malul stîng al brațului Chilia, în favoarea unei noi frontiere, fixată, conform cutumelor internaționale, neacceptate însă de tradiția otomană, pe thalweg-ul cursului de apă menționat [23]. Rapoartele lui C. Negri către Cuza din 3/15 aprilie [24], 10/22 iulie [25], 18/30 august [26] 1860 vorbesc despre dificultățile tratativelor cu Poarta, dar și despre fermitatea tinerei diplomații românești.

Din fericire, Principatele Unite au putut beneficia de sprijinul diplomației franceze [27]. Cuza s-a adresat personal împăratului Napoleon III [28], dar și celorlalți suverani ai Puterilor garante [29], atît în problema brațului Chilia, cît și a Deltei Dunării. Nu era exclusă nici perspectiva unui schimb teritorial. La 29 mai/10 iunie 1861, A. Baligot de Beyne, secretarul domnitorului, îl informa pe acesta că îi comunicase girantului ambasadei franceze la Constantinopol, de Saint Vallier, „comme projet de solution pour donner aux Principautés-Unies une issue navigable sur la mer, l'idee d'un échange de territoire [. . .] en échange de quelques partiés de Delta, infécondes [. . .] de céder aux Turcs plusieurs îles du Danube, terrains relativement productifs [. .]" [30]. În cele din urmă Sublima Poartă a trebuit să accepte în chestiunea Chiliei punctul de vedere românesc [31], Comisia Europeană a Dunării însușindu-și principalul thalweg-ului în trasarea hotarului pe brațul dunărean amintit. La 29 iulie/10 august 1861 Al. Cantacuzino, prefect de Covurlui, trimitea lui Ioan Silion, ministru de externe ad interim al Moldovei „un exemplaire imprimé des protocoles de la Commision Européenne concernant la question de la rectification de nos frontières aux embouchures de la Kilia" [32].

Cum arătam mai sus disputele teritoriale nu au reprezentat singurele probleme de frontieră cu Imperiul otoman. Întreaga domnie a lui Cuza a fost marcată de numeroase incidente la Dunăre cu turcii, cele mai multe datorate unor supuși ai Puterii suverane, particulari sau chiar oficialități, care, prin comportament fie superficial, fie vădit sfidător,

[21] R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 127.

[22] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118; T. W. Riker, *The Making...*, p. 259.

[23] * * * , *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 137.

[24] E. Boldan, *C. Negri. Corespondență...*, p. 108.

[25] *Ibidem*, p. 132.

[26] *Ibidem*, p. 152.

[27] V. nota 9.

[28] R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 184.

[29] *Ibidem*, p. 184–185.

[30] B.A.R., Serv. Mssc., Arh. Al. I. Cuza, XIV, f. 319 v. Documentul are inscrisă pe el data greșită de 10 mai [st. n.] 1861; v. și nota 106.

[31] * * * , *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986, p. 117; * * * , *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 137.

[32] D. Berindei, E. Oprescu, V. Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Vol. I 1859—1861* (in continuare *D.D.A.I.C.* I), București, 1989, p. 288.

fie datorită unor activităţi evident ilegale (trafic, contrabandă etc) refuzau să admită sau eludau marelui fluviu caracterul de frontieră între două entităţi politico-teritoriale diferite.

Astfel, la 10/22 mai 1859 N. Kretzulescu, ministrul de interne al Ţării Româneşti relata domnitorul despre un incident petrecut la Giurgiu, unde mai mulţi marinari turci au rănit cu topoarele un soldat român, ancheta fiind în curs de desfăşurare [33]. Date suplimentare erau raportate a doua zi domnitorului şi de către ministrul său muntean de război, „şeful de căpetenie al oştirii", generalul Alexandru Macedonski, cu menţiunea că rănitul a fost internat, iar „culpabilii s-au adus la punct şi sînt în luarea tacrirului" [34]. Un incident important a survenit în septembrie 1861 tot la Giurgiu, unde soldaţii români au spart uşa căpitanului navei ce naviga sub pavilion otoman; comisia trimisă de Arif, guvernatorul Rusciukului, pentru a ancheta, a fost violent întîmpinat de ofiţerul român Stoenescu şi soldaţii lui. Plîngerea lui Arif către Cuza [35] nu menţionează cauza conflictului, dar aşa cum arăta C. C. Giurescu, faptul de a ataca un căpitan turc chiar pe propiul său vas reflecta „o altă stare de spirit" [36].

Un alt incident al anului 1861 s-a petrecut pe insula Renca, lîngă Nicopol. Turcii trecînd pe teritoriul român, grănicerii noştri i-au întîmpinat trăgînd în aer. Turcii au ripostat şi un oştas român a fost rănit; atunci grănicerii români au tras cu toţii, ucigînd un turc, rănind un altul, iar ceilalţi au fugit [37].

Pretenţiilor Porţii de a socoti Principatele Unite „parte integrantă a Imperiului otoman" s-a datorat şi incidentul din august 1862, cînd în urma eşuării şi incendierii în apele teritoriale româneşti a vasului otoman „Silistrie", Suleyman Paşa, guvernatorul Vidinului, a hotărît instalarea unui post militar otoman pe epava aflată în apele româneşti. Ministerul de Externe al Principatelor Unite a cerut retragerea grabnică a acelui post, pe teritoriul român neputînd rămîne decît oamenii neînarmaţi, sprijiniţi de grăniceri români [38]. La 16/28 august 1862 guvernatorul Vidinului comunica şefului statului român acceptarea acestor cereri, rugîndu-l pe Cuza să dispună cele necesare pentru paza epavei şi să binevoiască a-l onora cu un răspuns [39]. La 17/29 august 1862, Alexandru Cantacuzino, ministrul român de externe, informa din nou pe Suleyman Paşa în legătură cu poziţia părţii române faţă de respectivul incident [40].

În anul următor, în august 1863, un eveniment foarte important şi grav la frontiera fluvială munteană l-a constituit cererea otomană adresată guvernului român de a permite tranzitarea teritoriului românesc între Vîrciorova şi Gura Văii de către două batalioane de trupe imperiale venind din Bosnia, cu destinaţia Constantinopol. Între punctele amintite, transportarea fluvială a celor două batalioane era imposibilă

[33] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, I, f. 21.
[34] *D.D.A.I.C.*, I, p. 55.
[35] B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, XXVI, f. 75—75 v; v. şi *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 139.
[36] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 120,
[37] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 29.
[38] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118.
[39] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XXIX, f. 52—52 v.
[40] *Ibidem* XVII, f. 18.

datorită apelor mici ale Dunării. Mai întîi Ministerul de Externe român a cerut precizări foarte exacte în legătură cu numărul trupelor turcești, insistînd însă asupra posibilității ca acestea, totuși, să nu treacă pe uscatul românesc, ci de preferință să fie transportate pe vase cu fundul plat[41]. Date suplimentare solicita prefectului de Mehedinți și A. Baligot de Beyne[42]; ele sosesc în aceeași zi de 24 iunie/3 iulie 1863[43]. Condițiile puse turcilor de domnitor au fost categorice; printre altele, în timpul tranzitării pe teritoriul românesc, ostașii otomani și armele lor urmau a fi transportate separat[44]. Au fost de îndată înștiințate agențiile românești din Constantinopol[45] și Paris[46]. Ministerul de Război era ținut la curent cu evoluția evenimentelor[47]. În cele din urmă, tranzitul a avut loc, dar în conformitate cu doleanțele părții române.

Și în ultima parte a domniei lui Cuza au continuat astfel de incidente. În august 1864 a avut loc la Giurgiu un nou conflict între soldații români și marinari turci[48]. Se pare totuși de data aceasta partea română s-a arătat mai conciliantă: la 3/15 august 1864, Arif, guvernatorul provinciei Silistra, îi exprima lui Cuza mulțumirile sale pentru felul drept în care rezolvase incidentul[49]. Bunăvoința lui Cuza o va solicita și Medhat, guvernatorul noii provincii otomane a Dunării, întinsă de la Vidin la Sulina, în legătură cu formarea căreia îl informează cu curtoazie pe domnitorul român în octombrie 1864[50]. Firește însă ca incidentele, mai grave sau mai puțin grave persistă. La 16/28 septembrie 1864 sublocotenentul Iliescu raporta prinderea unor turci contrabandiști de sare[51], un eveniment destul de banal; dar la 18/30 noiembrie același an, căpitanul Tăușanu, comandantul punctului Turnu-Măgurele, raporta superiorilor despre incursiunile repetate ale turcilor în ostroavele Dunării, precum și, în legătură cu aceste abuzuri, despre măsurile luate[52]. Ministerul de Externe român s-a văzut deci nevoit să se plîngă guvernatorului provinciei Dunării, evocîndu-i detaliat încălcările repetate făcute de supușii otomani în insulele românești, și chiar pe malul stîng al fluviului; se cerea luarea unor măsuri hotărîte pentru ca asemenea acte să nu se mai întîmple[53]. Cum situațiile se repetă totuși, grănicerii români se arată fermi. La 2/14 ianuarie 1866 o comisie românească raporta de la Giurgiu arestarea a treisprezece pescari otomani, din care trei au fost răniți. Pescarii au fost închiși, iar uneltele lor confiscate; se recomanda totuși lichidarea conflictului, neexistînd dovezi sigure că pescarii au fost prinși în apele teritoriale române[54].

[41] *Ibidem*, XXI, f. 6.
[42] *Ibidem*, XXI, f. 7.
[43] *Ibidem*, XXVII, f. 5—5 v.
[44] * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 139; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117, v. și B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, XVIII, f. 143, 144, 145.
[45] *Ibidem*, XXI, f. 14, 32; V, f. 207.
[46] *Ibidem*, IX, f. 90.
[47] *Ibidem*, XVII, f. 4.
[48] *Ibidem*, XXVII, f. 44; XXIII, f. 55.
[49] *Ibidem*, XII, f. 170—170 v. și 172; la f. 171 originalul în lb. turcă.
[50] *Ibidem*, XII, f. 225.
[51] *Ibidem*, LIV, f. 67—68.
[52] *Ibidem*, LIV, f. 218—219 v.
[53] *Ibidem*, LIV, f. 69—70 v.
[54] *Ibidem*, X, f. 543—544.

Aceste cîteva exemple sugerează, credem, cu destulă claritate, modul în care Principatele Unite erau hotărîte să-și apere individualitatea politico-teritorială și integritatea, felul în care statul român înțelegea să răspundă punctului de vedere conform căruia el ar fi fost doar „o parte integrantă", ce-i drept „privilegiată", a Imperiului sultanilor. Însăși Poarta otomană fusese nevoită să admită de-a lungul secularelor sale relații cu Principatele române caracterul lor politico-teritorial distinct. Chiar dacă „capitulațiile" medievale au fost o ficțiune creată de cercurile boierești patriotice în secolele XVIII — XIX, situația „de facto" a relațiilor româno-otomane din Evul Mediu și zorii Epocii Moderne corespundea conținutului acestor plăsmuiri tîrzii. De altfel individualitatea entității statale românești fusese reconfirmată de Poartă chiar la puțină vreme după Unire, în 1860, cînd o circulară a Ministerului de Externe otoman recunoștea Principatelor Unite dreptul de a emite pașapoarte; strîns legat de aceasta amintim importanta hotărîre luată pentru întărirea siguranței frontierelor la sfîrșitul lui 1864, stabilindu-se ca „la intrarea și ieșirea din hotarele Țării pașapoartele să se vizeze numai de către autoritatea militară", adică de către grăniceri [55].

Așadar problemele „dunărene" de frontieră au reprezentat un capitol important al relațiilor Principatelor Unite cu Puterea lor suzerană. Trebuie însă spus că această frontieră a trebuit să fie apărată nu numai de amenințările otomane. În mai 1865 trei grăniceri români erau răniți la pichetul 275 Borșa ca urmare a unui conflict cu marinarii englezi de pe un bastiment de război [56]. Mult mai grav a fost însă un incident anterior, protagoniști fiind membrii echipajului unei canoniere austriece. În septembrie 1863 un grup de matelоți de pe un vas austriac ancorat la Turnu Severin s-au îmbătat, trăgînd mai multe focuri asupra poliției, care i-a arestat. Comandantul vasului austriac a trimis circa douăzeci de oameni înarmați care au eliberat prin forță pe turbulenți; prefectul, nedispunînd de forțe, nu a putut împiedica ilegalitatea, dar nici nu a acceptat scuzele comandantului austriac [57]. Agenția diplomatică română din Paris a fost grabnic informată de conflictul ce în țară crease o vie emoție [58].

Cele mai grave conflicte politico-teritoriale cu Habsburgii au avut însă loc în legătură cu crestele Carpaților. La fel ca și în deceniile trecute (pe vremea lui Grigore IV Ghica) [59], austriecii încălcau granița carpatină, mutînd în avantajul lor, firește, bornele de hotar. Ioan Alecsandri, agentul diplomatic român la Paris, a propus domnitorului să se constate încălcările de hotar făcute de austrieci, spre a le semnala Puterilor garante, ce ar fi urmat să dezbată situația la viitorul Congres european pe care-l proiecta Napoleon III [60]. Congresul nemaiavînd loc, chestiunea a rămas nerezolvată. „Apogeul" politicii habsburgice de deplasare a frontierei carpatine a fost atins temporar spre sfîrșitul primului război mondial, cînd, prin „pacea" de la Bucureșt-Buftea, României i-au fost smulse

[55] * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 138—139, 143.
[56] B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, LII, f. 467—467 v.
[57] *Ibidem*, XVIII, f. 123, 126.
[58] *Ibidem*, IX, f. 116.
[59] A. Iordache, A. Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române 1821—1859*, București, 1987, p. 35.
[60] R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 128, 358—359.

— pe o foarte scurtă durată — crestele Capaţilor, adică un teritoriu de circa 5000 km.2 [61].

Dar cea mai serioasă ameninţare asupra hotarelor româneşti venea de la răsărit : Rusia lui Alexandru II, suveranul căruia Congresul de Pace de la Paris îi impusese să renunţe la o mică parte din moştenirea teritorială uriaşă lăsată de înaintaşii săi. Înainte de a vorbi de pretenţiile teritoriale ale St. Petersburgului asupra pămînturilor româneşti se cuvine a sublinia, cu cuvintele lui N. Iorga, motivul fundamental al ostilităţii acestei curţi nordice faţă de tînărul stat român : „La Russie voyait dans l'Etat danubien uni et libre, l'image même de sa défaite et de son humiliation" [61 bis]. Această idee fusese clar exprimată în epocă de „Le Monde" (numărul din 6 august 1864) : „La Russie sait ce qu'elle fait [. . .] Hier la Pologne écrassée, la Circassie anéantie lui laissaient la route libre vers Constantinople et voila qu'un petit pays [. . .] se met en tête d'adopter une politique, d'écouter d'autres conseil, de vivre en un mot. C'est une crime de lèse majesté cotre la Russie [. . .] elle tue les individus et les peuples, partout où elle met le pied. Son idéal, c'est la Sibérie, le désert immense : la Roumanie veut vivre, elle est dès aujourd'hui condamnée dans les desseins de la Russie" [62].

Biruită în Războiul Crimeii, Rusia trebuise să accepte o serie de condiţii pe care le socotise umilitoare.

Negocierile pentru trasarea frontierei în Basarabia se dovediseră foarte anevoioase [63]. De altfel St. Petersburgul învinuia „felona" Austrie pentru pierderea riveranităţii Dunării : ultimatumul acesteia din 28 decembrie 1855 ceruse explicit Rusiei renunţarea la o parte din Basarabia în favoarea Moldovei [64], cu toate că anterior Protocolul Buol-Bourqueney din 2/14 noiembrie 1855 ilustra aderarea Franţei la acest punct de vedere [65], iar Marea Britanie era ţara cea mai hotărtă să dea o lovitură decisivă puterii navale a Rusiei. H. J. Temple, viconte de Palmerston, prim-ministru al Marii Britanii considera de altfel că „ . . . the Bessarabian cession was not an Austrian, but a British, French, Turkish and European interest" [66]. Iniţial Palmerston aprecia că trebuia ca Moldova să redobîndească toată Basarabia, iar Rusiei să i se impună cesiuni serioase : „The war would be useless unless it decisively weakened Russia, ultimately by liberating Georgia, Circassia, the Crimeea, Bessa-

[61] C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, ediţia a II.., în 3 volume, III, p. 239—240.

[61 bis] N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 332; v. şi Mihai Dimitri Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines 1864—1866*, în „Cahiers du monde russe et sovietique", volume XII, juillet-septembre 1971, no. 3, p. 247.

[62] M. D. Sturdza, *loc. cit.*, p. 251, nota 3; v. şi P. Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents diplomatiques*, Paris, Librairie Félix, Alcan, 1930, p. 51.

[63] G. I. Brătianu, *La Moldavie et ses frontières historiques* (în continuare *La Moldavie. . .*), Bucarest, 1940, p. 29.

[64] Francois Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III* deuxième edition, Paris, Librairie Plon, 1913, p. 42; L. Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea Războiului Crimeii 1853—1856*, Bucureşti, 1972, p. 345—346.

[65] F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 42, 58.

[66] Paul W. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War. The Destruction of the European Concert*, Ithaca and London, Cornell University Press, [1972], p. 338.

rabia and Poland" [67]. Aceleași puncte de vedere erau reflectate și de programul „maximal" al lordului John Russell [68].

Rusia însă a mizat pe poziția ambiguă, apoi tot mai rusofilă, a Franței. A. Walewski, ministrul de externe al lui Napoleon III, se arăta adeptul unui schimb, favorabil Rusiei, între Kars (fortăreață din răsăritul Anatoliei ocupată de ruși, care urma să o restituie) și Basarabia de Sud [69]. Poziția fermă a Marii Britanii și a Austriei a anulat perspectivele acestei tranzacții, dar Rusia, deși trebuise să accepte ultimatumul austriac, continua să spere într-o înrăutățire a relațiilor franco-britanice. Acesta a fost motivul pentru care diplomația rusă a făcut ca orășelul basarabean Bolgrad, reședință a coloniilor bulgaro-găgăuze din Bugeac, situat pe malul lacului Ialpuk, să capete o importanță europeană. Păstrînd orașul, Rusia rămînea practic o putere riverană Dunării; dacă hotarul avea să treacă însă nu la sud de acest oraș, ci la sud de o localitate omonimă mai mică, situată ceva mai la nord, ea pierdea complet calitatea de putere riverană [70]. Din nou Napoleon III a sprijinit Rusia, dar Palmerston a acuzat St. Petersburgului „de tricher aux courses" [71], astfel că în cele din urmă Bolgradu-ul de pe malul Ialpuk-ului a rămas Moldovei, care a trebuit însă să cedeze Rusiei 329 verste pătrate de teritoriu (Protocolul din 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857) [72].

Încăpățînarea cu care St. Petersburgul se cramponase de „. . . ces débris de la puissance russe sur le Danube et dans la mer Noire" [73] reflecta în bună măsură viitoarele coordonate ale politicii țariste față de Tratatul de la Paris. Așa cum arăta P. Henry, Rusia urmărea „. . . la destruction du Traité de Paris comme Napoléon III celle de traités de Viène" [74]. Alexandr Mihailovici Gorceakov, devenit în 1856 ministrul de externe al lui Alexandru II, declara că „blamează" condițiile păcii din 30 martie, dar că totuși o va respecta; cît despre Rusia „. . . elle regard et elle attend" [75]. La sfîrșitul lui 1854, pe cînd era ambasador la Viena, Gorceakov afirmase clar : „J'ai consenti mettre mon nom à une paix de sacrifices, mais pas de ceux qui porteraient atteinte à la dignité et a l'honneur de mon pays" [76]. În 1860, în timpul afacerii Savoiei, diplomația rusă, care-l sprijinise pe Napoleon III, cerea ca răsplată județele Basarabiei de sud [77]. Ambasadorul rus la Constantinopol, Nikolai P. Ignatiev socotea Basarabia (județele Cahul, Ismail și Bolgrad) ca o provincie rusească „arrachée de force en 1856, qui devait être récupérée" [78], iar Gorceakov împărtășea întru totul acest punct de vedere.

[67] *Ibidem*, p. 171.
[68] *Ibidem*, p. 203—204, 360.
[69] *Ibidem*, p. 348, 357; F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 89.
[70] F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 131—133.
[71] G. I. Brătianu, *La Moldavie...*, p. 29.
[72] F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 169.
[73] *Ibidem*, p. 154.
[74] P. Henry, *op. cit.*, p. 51; G. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congrès de Berlin. Communication présentés au VIe Congrès international des sciences historiques, Oslo, Août, 1928,* (în continuare *Le problème...*) București, 1928, p. 7.
[75] F. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 113—114.
[76] *Ibidem*, p. 17.
[77] G. I. Brătianu, *Le problème...*, p. 7.
[78] M. D. Sturdza, *loc. cit.*, p. 257.

Trebuie menţionat însă faptul că după 1856 modificarea frontierei basarabene era dorită nu numai de St. Petersburg, ci, fireşte, într-un mod cu totul diferit, şi de români. Astfel „L'Etoile du Danube" din 17 martie 1857 respingea „tradiţia istorică" şi oportunitatea unei frontiere în Basarabia de-a lungul „valului lui Traian". A scrie oricît de puţin despre pierderea rusă din 1856 şi a nu spune nimic despre „la politique intéressé et envahissante qui a agrandi la Russie en Orient et en Europe", însemna de fapt, arăta publicaţia amintită, „laisser sans explication le cours des évènements du passé, et n'estimer point, à leur juste valeur, les conséquences ultérieures du traité de Paris" [79].

De altfel, pentru a sublinia ataşamentul românesc faţă de ţinutul de dincolo de Prut, preluarea oficială a Basarabiei de sud s-a făcut din dispoziţiile guvernului de la Iaşi [80] cu tot fastul, precum şi cu demnitatea şi cu ceremonialul pe care şi-l îngăduie o entitate politico-teritorială ce este subiect de drept internaţional [80bis]. Deşi cea mai mare parte a Basarabiei (peste 2/3) continua să rămînă sub dominaţia Romanovilor, ceea ce era foarte important (justificînd atenţia şi însemnătatea acordată de guvernul moldovean preluării oficiale a judeţelor retrocedate) a fost faptul că era recunoscută „pe plan internaţional ilegalitatea faptului de la 1812" [81].

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a sperat în redobîndirea întregii Basarabii [82]. În vara lui 1863, pe fundalul crizei europene provocată de răscoala antirusească a polonezilor, Cuza i-a scris lui Napoleon III, oferindu-i sprijinul a 25.000 de soldaţi români [83], România întreagă urmînd a se ridica „pour repouser une occupation russe ou autrichienne" [84].

Avînd în vedere ostilitatea St. Petersburgului faţă de aspiraţiile tînărului stat român spre independenţă şi refacere a unităţii naţionale apar explicabile strădiunţe diplomatice şi extradiplomatice ale marelui imperiu de a şubrezi pe cît posibil unitatea şi stabilitatea Principatelor. În atingerea obiectivelor sale St. Petersburgul va încerca să se folosească de anumite minorităţi naţionale stabilite în Bugeac mai ales la începutul secolului al XIX-lea : bulgarii şi găgăuzii. Tulburările provocate de aceste mici, dar zgomotoase comunităţi etnice vor face ca frontiera de răsărit a Principatelor Unite să fie ameninţată nu numai din afară, ci şi din interior. Sub oblăduire rusească, aceşti „colonişti" se bucuraseră de o sumedenie de privilegii, însă după 1856 ei refuzaseră să opteze pentru supuşenia rusă [85] şi preferaseră să rămînă sub autoritatea românească, sperînd că

[79] *Acte...*, IV, p. 63.
[80] *Ibidem*, III, p. 1041—1042.
[80] bis *Ibidem*, IV, p. 47.
[81] Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Dosarul unei provincii istorice româneşti*, (2), în „Memoria. Revista gîndirii arestate", Bucureşti, 1991, nr. 2, p. 68.
[82] S. Bőbr-Tylingo, *Napoléon III, l'Europe et la Pologne en 1863—1864*, în „Antemurale", Roma, vol. VII, p. 231 apud Carol Iancu, *Napoleon III et la politique française a l'égard de la Roumanie*. Extrait de la „Revue d'Histoire diplomatique", Janvier-Juin 1974 — N°s 1 et 2, Paris, Éditions A. Pedone, 1974, p. 16—17.
[83] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 179, f. 276 v.
[84] *Ibidem*, f. 276.
[85] Anton Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti*, Arcata, California, University Graphic Services, Humboldt State University, 1990, p. 39—41. Cum s-a arătat mai sus, Napoleon III a dorit ca partea cea mai mare a coloniilor bulgare să rămînă Rusiei (cf. E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, II, Bucureşti, 1952, p. 512). Facem menţiunea că, în epocă,

statutul lor aparte nu va fi modificat. Statul român i-a considerat însă cetățeni egali în drepturi și obligații [86]. La 19/31 octombrie 1859 domnitorul Alexandru Ioan Cuza se adresase printr-o „Proclamație" locuitorilor Basarabiei, arătîndu-le că se va ocupa de soarta acestora ca „un părinte binevoitor" și îndemnîndu-i la „credință" față de guvern și la „iubire" față de țară [87]. Însă încercarea de a recruta soldați din rîndurile acestor coloniști s-a dovedit o cauză de căpătenie a răzvrătirii [88] sau a fugii lor din ținut. Astfel numai între 1860 — 1862 numărul coloniștilor plecați a fost de 22.500 [89]. La 15/27 noiembrie 1860 generalul I. Em. Florescu, ministrul de război al Moldovei și al Țării Românești, raporta domnitorului că „300 familii trecuseră granița în Rusia la carantina Cubeiu" [90]. În aceste condiții statul român s-a arătat interesat să zădărnicească tranzitul populației „bulgare" dinspre Dobrogea spre Basarabia ocupată de Rusia. În august 1861, A. Panu, prim-ministru și ministrul de interne al Moldovei, îl informa pe Cuza asupra faptului că „des familles Bulgares en nombre venant de la Dobrouja et émigrant en Russie ont été arrêtées [. . .] le fait a donné lieu a une note du consul Russe" [91]. Acestui consul rus din Iași, S. Popov, A. Panu i-a răspuns cu demnitate și fermitate, arătînd că nu vede în faptul semnalat decît o măsură „de poliție" luată de prefectul din Ismail [92]. La 12/24 septembrie 1861 domnitorul român îl informa pe contele Stroganov, guvernatorul general al Noii Rusii (cu reședința la Odesa), că bulgarii coloniști din Basarabia vor putea pleca, dacă vor, însă numai după ce și-au plătit impozitele („ . . . après avoir satisfait au paiement anticipé de certaines redevances") ceea ce în ultimă instanță, corespundea chiar „Statutului" colonial fixat de Rusia însăși [93]. Această condiționare se pare că nu a trezit entuziasm nici în rîndul coloniștilor, nici la Odessa. La 22 septembrie/4 octombrie 1861 colonelul Ioan Gr. Ghica, ministrul de război al Moldovei și al Țării Românești raporta domnitorului despre o înștiințare telegrafică a colonelului Lupașcu, conform căreia un mare număr de cazaci trec

prin „bulgarii" Basarabiei de sud, se înțelegeau toți cei veniți de peste Dunăre," (A. Crihan, *op. cit.*, p. 41), adică din Dobrogea și Bulgaria stăpînite încă de Imperiul otoman, „Bulgarii" erau mai ales bulgari propriu-ziși și găgăuzi, aceștia din urmă, deși nemenționați în mod explicit de documentele consultate, conviețuind cu primii, fără ca trecutul, numele și activitatea lor să rețină în mod special atenția cancelariilor europene și să se reflecte în limbajul diplomatic. Găgăuzii dobrogeni, de origine probabil turcică selgiucidă, dar creștinați, trăind la sfîrșitul secolului al XVIII-lea mai ales în Dobrogea, „pînă spre Varna", au emigrat spre nord și, încă dinainte de 1812, dar mai ales după aceea, cînd au fost încurajați de autoritățile țariste, „. . . s-au așezat în Bugeac, întemeind acele sate împreună sau alături de bulgarii pribegiți și ei din aceleași regiuni, în același timp și din aceleași cauze" (I. Nistor, *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*, Cernăuți, 1923, p. 286). De altfel, de obicei, lucrările despre Basarabia tratează istoria celor două comunități etnice strîns legate una de alta.

[86] Cînd la începutul lui 1861 coloniștii „bulgari" se plîng ministrului de externe al Porții, arătînd că și-au pierdut vechile privilegii, C. Negri îi replică lui Aali Pașa"... que l'article 21 du Traité de Paris définit leur position en contenant que: *les habitants de ce territorie jouiront des droits et privilèges assurés au Principautés* et pas autre chose" (E. Boldan, C. Negri. *Corespondență*, p. 175).

[87] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XII, f. 98—98 v.

[88] T. W. Riker, *The Making*..., p. 265. (ed. rom.—p.334).

[89] A. Crihan, *op. cit.*, p. 90.

[90] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, X, f. 136 v.

[91] *Ibidem*, XXVIII, f. 36.

[92] *Ibidem*, XXVIII, f. 36 v-37.

[93] *D.D.A.I.C.*, I, p. 313.

necontenit frontiera spre a înlesni emigrarea locuitorilor; ei răpesc soldații de pază [94].

Dar marele vecin încălcase la începutul lui 1861 mult mai grav normele de comportament admise de tratate și Cuza nu a ezitat să învinuiască St. Petersburgul de a fi instigat răscoala coloniștilor din Basarabia de sud, fapt ce l-a făcut pe consulul rus de la Iași să se simtă jignit [95].

În aceste condiții, în februarie 1861, ca urmare a tulburărilor provocate în coloniile basarabene în legătură cu încercările lor de recrutare [96], armata română a intervenit cu fermitate [97]. În fața acestei situații triste pentru ei, coloniștii bulgaro-găgăuzi au crezut de cuviință să apeleze și la alte ajutoare externe, în afara celor rusești. La 2/14 februarie 1861 C. Negri informa din Constantinopol că „bulgarii" din Basarabia de sud s-au plîns lui Aali Pașa, ministrul de externe al Porții „. . . de la perte de leurs privilèges antérieurs" [98]. La 20 martie/1 aprilie același an, Baligot de Beyne informa din Constantinopol pe domnitor că o deputăție a „bulgarilor" basarabeni a plecat spre Paris, ducînd cu ei o broșură cu titlul „Les atrocités du gouvernement moldave" [99]. La Constantinopol „deputații" coloniștilor bulgari au avut parte de un „accueil très froid", atît la ambasadorul Franței, marchizul de Lavalette (cuvintele îi aparțin) cît și la legația Prusiei [100]. La Paris „succesul" lor avea să fie la fel de modest. V. Alecsandri informa la sfîrșitul lui aprilie 1861 din capitala Franței că „la députation des bulgares de Bessarabie ne sera écoutée nulle part" [101], Prințul Napoleon și E. Thouvenel, ministrul de externe francez, fiind „dans les meilleurs dispositions" [102] pentru domnitorul român.

Atingerea cea mai însemnată adusă de coloniștii din Basarabia de sud politicii lui Cuza de apărare a integrității teritoriale a statului român a fost memoriul adresat de delegații acestora marelui vizir Mehmed Emin Pașa la 30 aprilie/12 mai 1861. Protestînd contra „. . . les abus des autorités Moldaves" și arătînd că nu mai cred „nullement aux promesses du Prince Couza et de ses autorités" ei nu vedeau altă cale pentru a nu mai emigra, decît aceea „. . . de séparer la Bessarabie annexée, des Principautés-Unies et de l'ériger en Principauté séparée sous la gestion

[94] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, X, f. 187—187 v. Se pare însă că autoritățile române căutau să limiteze pe cît posibil plecarea coloniștilor, recurgînd chiar și la abuzuri. Cuza îl întreba astfel la 4/16 august 1861 pe A. Panu, Președintele Consiliului de Miniștri și ministru de interne al Moldovei, ce știa cu privire la trei sate bulgare care plătindu-și statutar dările, continuau să fie oprite cerîndu-li-se alte impozite „personale" (B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XIX, f. 146). La 5/17 august Panu răspunde că se interesează de clarificarea situației; consulul S. Popov acuza formal partea română „de manque de foi et de franchise dans cette affaire" (*ibidem*, f. 23—23 v; *D.D.A.I.C.*, I, p. 294.

[95] T. W. Riker, *The Making*..., p. 265. ed. rom.—p. 334).

[96] *D.D.A.I.C.*, I, p. 239—240.

[97] *Ibidem*, p. 236, 240; B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XLVII, doc. 130 și 131

[98] E. Boldan, *C. Negri. Corespondență*, p. 175.

[99] Idem, *A. Baligot de Beyne. Corespondență*, p. 34. Documentul este publicat cu dată greșită.

[100] *Ibidem*, p. 65. Documentul este publicat cu dată greșită, data corectă fiind [17]/29 aprilie 1861.

[101] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XIV, f. 310. Documentul este publicat de E. Boldan (*A. Baligot de Beyne. Corespondență*, p. 95—97) cu dată și cu trimitere greșită.

[102] *Ibidem*, XIV, f. 310 v.

directe de la Sublime Porte. Les Bulgares seront heurex d'être administrés par un Gouverneur envoyé par la Sublime Porte, jaloux de prouver leur confiance et leur soumission à leur Auguste Souverain"[103]. Existența Tratatului de la Paris nu părea să-i tulbure pe petiționari, aceștia argumentînd astfel „. . . , ce Traité une fois modifié par l'Union des Principautés sous le Prince Couza, peut être également modifié par la séparation de la Bessarabie annexée, ainsi que nous le solicitons dans le but unique de prospérité et du bien-être de notre peuple"[104].

Aberantul demers era comunicat domnitorului român de către ministrul de externe, Aali Pașa, la 21 iunie/3 iulie 1861[105]. Cuza era informat de acțiunea bulgarilor basarabeni la puțină vreme după ce, potrivit lui A. Baligot de Beyne, aceștia „. . . reconnaissant l'insuccès de leur première entreprise, recommencent ici ⟨la Constantinopol — n.n.⟩ leurs intrigues"[106].

Eșecul acțiunilor lor îndreptate împotriva integrității statului român i-au determinat pe liderii „separatiștilor" de acum 130 de ani să-și revizuiască poziția; nu este mai puțin adevărat că și domnitorul Alexandru Ioan Cuza s-a dovedit conciliant, emițînd un decret privind statutul coloniștilor. La 9/21 august 1861 A. Panu era îngrijorat că nu primise încă decretul domnesc;[107] la 14/26 aceeași lună el îl informa pe domnitor că deputații coloniilor plecau cu decretul domnesc „. . . laissant des bénédictions et des hommages de fidelité pour Votre Altesse"[108]. La 16/28 august consulul francez la Iași, Victor Place, i-a scris domnitorului: „Les députes des colonies bulgares sont venus chez moi et m'ont paru pleins de reconnaissance et de confiance dans ce que Votre Altesse a fait dernièrement pour eux". Ei se plîngeau „. . . du mal que leur a causé la propagande russe"[109].

La rîndul său, statul român, continuînd a promova bunăvoința, s-a străduit să manifeste o atitudine prevenitoare față de minoritățile Basarabiei de sud[110].

Aplicarea de către Principatele Unite a principiului integrității teritoriale și al inviolabilității frontierelor a întîmpinat dificultăți mari nu numai datorită vecinătății celor trei imperii vecine, din care unul era puterea suzerană, ci și datorită acțiunilor unor mișcări de eliberare națională a popoarelor din estul și sud-estul Europei, cărora domnitorul Alexandru Ioan Cuza le-a acordat un sprijin substanțial, tocmai pentru a slăbi „strînsoarea" acestor mari puteri conservatoare ce înconjurau Principatele Unite[111]. Astfel a fost, de exemplu, cunoscutul incident de

[103] *Ibidem*, VII, f. 110—110 v.

[104] *Ibidem*, VII, f. 110 v.

[105] *Ibidem*, VII, f. 108.

[106] *Ibidem*, XIV, f. 320. Documentul are înscrisă data greșită de 10 mai 1861, corect fiind 10 iunie 1861. E. Boldan (*op. cit.*, p. 91—93) preia necritic această dată, considerînd de asemenea greșit că ar aparține stilului vechi. El datează deci eronat documentul: 10/22 mai 1861, data corectă fiind [28 mai]/10 [iunie] 1861.

[107] *D.D.A.I.C.*, I, p. 294.

[108] *Ibidem*, p. 297.

[109] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, XVII, f. 44.

[110] *Ibidem*, XIX, f. 276; XXV, f. 27; XII, f. 122—126 v; IX, f. 161; XXIV, f. 135, 136 etc.

[111] Gh. Constantiniu, *Românii și marile imperii ale Europei moderne*, în „Arhivele Olteniei", serie nouă, 6, București, 1989, p. 75.

la Costangalia (iunie 1863), cînd numai prin forță armata română a putut opri aventura nesăbuită a unui corp de soldați și ofițeri polonezi debarcați lîngă Reni[112]. Violînd frontierele Prnicipatelor Unite și primejduind grav neutralitatea și chiar autonomia țării, expediția polonă a colonelului Z. Milkovski dovedea dimensiunile unor primejdii neașteptate ce puteau expune Principatele Unite unei ocupații militare a Rusiei țariste. Aceasta nu va împiedica pe domnitor să acorde în continuare sprijinul său revoluționarilor polonezi, unguri, bulgari.

Avînd în vedere acest amalgam de situații neprevăzute și de amenințări constante, ținînd seamă că în împrejurări tulburi trupele Imperiilor vecine se concentrau la hotarele noastre, stîrnind îngrijorarea generală a țării, ne apare ca firească atenția pe care „domnul Unirii" a acordat-o apărării armate a „întinselor frontiere"[113]. ale Principatelor Unite și a integrității lor teritoriale. Reorganizarea și modernizarea corpului de grăniceri, eforturile reflectate de hotărîrile Consiliului de Miniștri din 20 decembrie 1863 privitoare la „. . . numirea unei comisiuni mixte pentru alegerea hotarelor țării pe toată linia Statului român" și la „. . . înființarea unei șosele. . . pe toată linia hotarelor României despre Austria și Rusia . . . spre a servi în viitor de linie de demarcație"[114] ilustrează interesul pe care conducerea Principatelor Unite l-a manifestat în legătură cu asigurarea inviolabilității granițelor și a integrității teritoriului național. În același sens trebuie menționată dotarea flotilei de pe Dunăre cu nave „cu caracteristici tehnico-tactice superioare"; în august 1864 era lansată „cea dintîi navă militară fluvială acționată prin forța aburului, numită semnificativ « România »"[115].

Firește, nu întotdeauna succeselor urmau străduințelor. Nu s-au putut redobîndi pămînturile uzurpate de Habsburgi de-a lungul frontierei carpatine. Nu s-a putut schimba statutul Deltei și nu s-a putut clarifica situația insulelor de pe Dunăre munteană. De asemenea nu s-a putut beneficia corespunzător de avantajele comerțului și ale navigației pe Dunăre: statul român era stînjenit în folosirea apelor sale teritoriale de imperiile otoman și habsburgic, precum și de alte puteri ce făceau parte din Comisia Europeană a Dunării, al cărei mandat avea de altfel să fie prelungit după 1865 de mai multe ori[116].

Ținînd seama de statutul extern al Principatelor Române (stat autonom tributar, lipsit de calitatea de subiect de drept internațional), rezultatele dobîndite pe timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza în poli-

[112] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 181—189. Sesizînd implicațiile externe ale evenimentelor din Principate, Baligot de Beyne îi scria agentului român la Paris că aceasta ne impun mai mult ca oricînd prudență și o strictă neutralitate (B.A.R., Serv. Msse, Arh. Al. I. Cuza, IX, f. 104). V. pe larg Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935.

[113] B.A.R., Serv. Msse., Arh. Al. I. Cuza, IV, f. 226—238 v.

[114] * * *, *Istoria trupelor române de grăniceri*, p. 134—138.

[115] * * *, *Istoria militară a poporului român*, IV, p. 430.

[116] N. Bîrdeanu, D. Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române* I. *Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, București, 1979, p. 142; v. și P. Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj, 1986, p. 223—242; L. Bădulescu, Gh. Canja, E. Glaser. *Contribuții la studiul istoriei regimului internațional de navigație pe Dunăre. Regimul de drept internațional al navigației pe Dunăre pînă la Convenția Dunării din 18 august 1948*, București, 1957, p. 95—165; P. Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*. București, 1970, p. 45—68; I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972, p. 43—51

tica de apărare a integrității teritoriale și de asigurare a inviolabilității frontierelor pot fi apreciate ca fericite pentru consolidarea și afirmarea țării în relațiile internaționale. Atingerea unor alte obiective legate de această politică era încă condiționată de dobîndirea independenței, pas pe care națiunea română îl va realiza la un deceniu după actul de la 11 23 februarie 1866.

LE PRINCIPE DE L'INTÉGRITÉ TERRITORIALE DANS LA POLITIQUE ROUMAINE À L'ÉPOQUE D'ALEXANDRE JEAN COUZA

résumé

L'ouvrage aborge la problématique majeure d'une conception de politique extérieure du prince Al. I. Couza : la défense de l'intégrité du jeune Etat roumain et la garantie de l'inviolabilité de ses frontières. Cette politique fut une modalité par laquelle les Principautés Unies, à l'époque une entité politico-territoriale encore dépourvue des attributs de la souveraineté et de l'indépendance, se sont identifiées à un sujet de droit international. L'auteur présente, à partir de documents en grande partie inédits, les conséquences de cette politique de défense de l'intégrité territoriale pour les relations des Principautés Unies avec les empires voisins. Une attention particulière est accordée aux relations des Principautés Unies avec St. Pétersbourg et, dans ce contexte, on commente plusieurs documents inédits concernant les actions séparatistes menées il y a 130 ans par les „Bulgares" des départements rétrocédés à la Moldavie en 1856.

MATIA CORVIN, ASIGURAREA FRONTIEREI DUNĂRENE ȘI ARMISTIȚIUL TURCO-UNGAR DIN 1468

ILEANA CĂZAN

Figura lui Matia Corvin a dominat, alături de cea a împăratului german Frederic al III-lea istoria centrului și sud-estului Europei în cea de-a doua jumătate a secolului XV, influențînd, în mare măsură, relațiile internaționale ale epocii. Însemnătatea lui Matia a depășit cu mult granițele statului ungar și a angrenat forțe politice din sud-estul și centrul Europei, pînă în Italia și Imperiul german, implicînd legături mult mai îndepărtate cu Moscova, Georgia, Hanatul Crimeii și Persia.

Cu toate acestea întreaga gîndire și acțiune politică a regelui Ungariei a fost axată numai pe marile ambiții de expansiune central-europeană și de aceea a tins să scoată regatul din poziția de bastion al creștinătății la Dunăre și de organizator al frontului european antiotoman. Între acțiunile lui Iancu de Hunedoara și cele ale fiului său s-a operat treptat o cezură, cu importante consecințe pentru țările române și cu urmări grave pentru regatul maghiar. Dacă pentru Iancu relațiile cu Apusul au fost un pilon al luptei antiotomane, în scopul alungării turcilor din Balcani, Matia Corvin a considerat războiul cu Imperiul Otoman doar un mijloc de asigurare a securității granițelor și de păstrare a echilibrului de forțe pe linia Dunării. De asemenea tratativele și armistițiile cu turcii nu au fost nicidecum excluse, ci considerate drept puncte de sprijin esențiale ale politicii central-europene, precum și ale celei a echilibrului de forțe la Dunăre.

Studii recente asupra situației economice a Regatului ungar în secolul XV [1], documentele epocii, chiar acțiunile lui Matia relevă clar că ideea ce a guvernat întreaga sa politică a fost cea de constituire a unui „regat dunărean" [2], de fapt un „contra imperiu" care să concureze și să contrabalanseze ponderea Imperiului german.

Țările române, prinse între direcția de înaintare a turcilor și tendința lui Matia Corvin de a abandona lupta antiotomană, ca scop politic permanent, au fost obligate să își adapteze propriile acțiuni, suportînd nu o dată consecințele faptelor ambițiosului rege.

Preludiul noii politici inaugurate de Matia Corvin în direcția central-europeană îl reprezintă anul 1462. Pe baza documentelor și a desfășurării evenimentelor apare limpede atitudinea regelui Ungariei în fața

[1] Zsuzsa Teke, *Rapporti commerciali fra Ungheria e Venezia nel secolo XV*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascemento*, Budapest, 1975, p. 113–149.

[2] I. Barta, I. Berend, Péter Hanák, *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapest, 1974, p. 128–129.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p 769–782, 1992

pericolului otoman. În anul 1462 Matia, deşi aparent, pregătit pentru o campanie antiotomană nu numai că nu a oferit ajutorul scontat lui Vlad Ţepeş, dar, odată oastea turcă alungată, îl închidea pe domnul român sub o învinuire „neclară" [3]. Momentul conflictului între domnul român şi regele Ungariei a fost amplu dezbătut şi argumentat de istoriografia română recentă prin studii şi monografii de mare valoare. De aceea ne rezumăm să amintim cîteva aspecte care relevă tocmai poziţia politică adoptată de Matia Corvin în anul 1462 în scopul de a-şi apăra frontiera dunăreană, fiind în acelaşi timp scutit de a răspunde, printr-un efort militar, cererilor imperative formulate de Veneţia şi Papalitate.

Cu privire la pasivitatea manifestată de regele Ungariei ne raliem opiniei exprimate de Ştefan Andreescu în studiile şi monografia destinate personalităţii lui Vlad Ţepeş [4], şi aducem noi argumente cu privire la subtila campanie de denigrare a domnului muntean în ochii creştinătăţii, campanie dirijată de la Buda, încă de la începutul anului 1462. La 4 martie ambasadorul Petru Thomasi îngrijorat de înaintarea turcilor în Balcani, scria dogelui Veneţiei. Solul veneţian transmitea starea de spirit de la curtea ungară; el vedea iminenta campanie otomană la Nordul Dunării ca pe o pedeapsă stîrnită de tratamentul „plin de cruzime", pe care Vlad Ţepeş îl impusese soldaţilor şi prizonierilor turci („damni et crudelita per esse novamente fate contra turchi et el numere de turchi et de bulgari morti, secondo per i capi puntati") [5]. Sfîrşitul scrisorii aminteşte, din nou, că turcii au de „răzbunat cruzimea făcută de numitul valah" („vendicar la crudelita fata per dito Valacho") [6].

Relatarea pe care o făcea aceluiaşi doge al Veneţiei şi apoi papei solul lui Matia, Ladislau de Vesen, debuta, şi ea, cu informaţia, oficială de data aceasta, că turcii ameninţă N. Dunării cu o expediţie „de răzbunare" împotriva pagubelor provocate de domnul Ţării Româneşti, care neputînd susţine atacul i-a cerut ajutor lui Matia. Campania lui Vlad Ţepeş nu este nicăieri amintită în termeni pozitivi şi Matia pune condiţia clară a ajutorului (bani pentru echiparea şi întreţinerea a 8000 de călăreţi), fără de care nu se putea angaja într-o luptă ce privea întreaga creştinătate, nu numai pe sine [7]. (Item generaliter ubique loquendo observabis, ut dicas Regem Hungariae ex causis satis manifestis pro nunc esse per se satis invalidum ad resistendum Turco. . . ") Sfîrşitul scrisorii era din nou ambiguu în ceea ce privea acţiunea lui Vlad Ţepeş; despre care urma a se discuta „mod special": „Item de intentione Vayvodae Transalpini et quantum incessanter solicitet, ut succuratur sibi a Rege: potesis inter loquendum narrare particularia".

[3] A. Bonffinius, *Rerum Ungaricarum Decades quator cum dimidia*, Francofurti, 1581, Decades III, Liber X, p. 532—533, „. . . cui mulierem, suam quoque consanquineam, legitimo matrimonio coniugerat. Illac profectus *nescio qua causa, quando id nemini satis compertum est*, Draculam in Transsylvaniam cepit".

[4] St. Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula) între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976, Idem, *En marge des apports de Vlad Ţepeş avec la Hongrie* în „Revue Roumaine d'Histoire" nr. 3/1977, Idem, *En marge des rapports de Vlad l'Empaleur avec l'Empire Ottomane*, în „Revue des études sud-est européennes", 1976, nr. 3.

[5] Arhivele Statului Bucureşti, *Microfilme Italia*, Rola 36, cadru 193.

[6] Ibidem.

[7] În *Epistolae Mathiae Corvini, regis Ungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, Aliosque illustres viros*, Claudiopoli, 1745, p. 74.

De altfel în aceeași perioadă o altă sursă de informare transmitea în întreaga Europă imaginea „tiranului sîngeros" — Dracula. Istoricul Serban Papacostea arăta că această sursă, *Povestirile germane*, sînt de fapt o scriere propagandistică, născută la curtea lui Matia [8]. pentru a justifica întemnițarea lui Vlad, întemnițare care nu are nici o legătură cu pretinsa trădare a domnului român. Dorința lui Matia de a scăpa de un aliat incomod, permanentă sursă de conflict cu turcii și dezavuat de propria boierime, apărea clară din graba cu care „în ciuda părerii tuturor[9] l-a confirmat pe domnul adus de turci, Radu cel Frumos". La 15 august 1462 deja vicecomitele secuilor îi îndemna pe brașoveni să păstreze pacea („treugas pacis") cu noul domn [10].

Explicația acestei acțiuni atît de mult discutată este simplă dacă privim contextul central-european în care Matia era angrenat. La înțelegerea situației politice a epocii a contribuit K. Nehring, [11] în ampla sa monografie asupra lui Matia Corvin, precum și Șt. Andreescu [12], ce a stabilit punctele de conexiune între interesele central-europene ale lui Matia și pasivitatea pe frontul antiotoman. În sprijinul acestei analize adăugăm alte cîteva documente. Acordul din 1461 de la Wiener-Neustadt îi aducea lui Matia Corvin recuperarea „Coroanei Sfîntului Ștefan" contra sumei imense de 60000 sau 80000 florini, datorată lui Frederic al III-lea, custodele coroanei, încă din vremea minoratului lui Ladislau Postumul. Evident Matia nu dispunea de această sumă, iar un război cu turcii ar fi fost dezastruos din punct de vedere financiar. Cererile disperate de bani adresate orașelor și marilor nobili ai regatului arată tocmai acest lucru. La 10 august 1462 erau solicitați 5000 de guldeni orașului Kaschau [13], iar o altă scrisoare se adresa Raguzei în același scop. Episcopul de Oradea, la rîndul său, scria „cuidam amic suo Transylvano" ... „nullo modo divídatis vos ab aliis Dominis Regni Hungariae, quorum quilibet pro sua facultate contributionem et auxilium facere promisit pro sacra corona. . ." [14].

Mai mult, Matia nu numai că nu dorea un război cu turcii, dar pentru a scăpa de plata răscumpărării era gata să respecte alianța cu Podiebrad și cu Albert de Austria, fratele rebel al lui Frederic al III-lea, alianță încheiată încă din 1459 [15], intenționînd chiar să participe la asedierea împăratului german, retras la Hoffburg. La sfîrșitul anului 1462 Matia îl trimetea pe Eustatius Frodnacher la Albert ca să îl încredințeze că își va respecta toate promisiunle anterioare (evident cele din 1459) [16], prin care urma să acorde inclusiv ajutor armat.

[8] Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în „Romanoslavica", XIII/1966, p. 159—167.

[9] A. Bonffinius, *op. cit.*, p. 533.

[10] Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei* (secolele XIV — XVI). Drum *si stat*, în *Geneza statului în Evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 176. Vezi și *Documente Hurmuzaki*, vol. XV 1, p. 58.

[11] K. Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich*, München, 1975

[12] Șt. Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Țepeș avec la Hongrie*..., p. 510.

[13] Regestul documentului în K. Nehring *Quellen zur Ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts*, Budapest, 1976, p. 4.

[14] *Epistolae Mathiae Corvini*, p. 96.

[15] Ch. de Coeckelberghe de Dutzele *Histoire de l'Empire d'Autriche depuis les temps les plus reculés*, vol. IV, Vienne, 1847—1851, p. 209.

[16] *Epistolae*..., p. 113.

Lansat deja într-o altă direcţie politică, Matia s-a văzut silit în cursul anilor 1463 — 1464 să facă faţă, pentru prima dată de la preluarea tronului Ungariei, unei invazii otomane ce ameninţa frontiera dunăreană, însăşi securitatea regatului.

Aflat într-o situaţie limită Matia Corvin avea să reia lupta antiotomană arătîndu-se în ochii creştinătăţii un vrednic fiu al marelui comandant de oşti, Iancu de Hunedoara. În urma cuceririi Bosniei de către turci, în 1463, regele Ungariei lansa un atac fulgerător ce îi aducea punctul cheie al fortificaţiilor otomane, cetatea Jayce, împreună cu alte 30 de fortăreţe[17]. Confruntarea decisivă a fost însă cu grijă evitată atît de Matia cît şi de Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, angrenat pe mai multe fronturi (în războiul cu Veneţia început în 1463, în confruntările cu albanezii lui Skander-Beg, pînă la 1467 şi apoi în luptele cu emirul din Karanamia şi cu Uzun-Hassan).

Mulţumindu-se să ducă o politică defensivă, faţă de Imperiul otoman ce viza strict apărarea poziţiilor militare existente, din 1464 — 1466, Matia Corvin revenea în Europa Centrală cu ambiţii de arbitru al conflictelor politice şi de campion al luptei împotriva ereziei husite. Excomunicarea lui George Podiebrad de către papa Paul al II-lea, în 1466, deschidea regelui Ungariei calea spre coroana boemă şi spre constituirea mult rîvnitului regat „dunărean”. Toată domnia sa avea să fie de acum încolo un lung şir de războaie cu cehii, polonezii şi habsburgii, întrerupte de scurte reveniri în forţă la frontiera cu Imperiul otoman, în momentele în care aceasta era ameninţată. Pentru a evita desele ciocniri cu turcii Matia a preferat compromisul unor armistiţii care să îi asigure spatele frontului. Primul dintre acestea a fost cel încheiat în 1468.

Acest armistiţiu a fost adesea ignorat de istoriografie, în cîteva cazuri chiar negat, dar în cele ce urmează aducem argumente ce ne fac să considerăm o certitudine existenţa sa. Această certitudine ne-a fost dată de mărturiile documentelor epocii, precum şi de logica evenimentelor istorice. Cercetarea atentă a surselor confirmă existenta unei „păci” *secrete*, încheiată în 1468 între Imperiul otoman şi regatul ungar. Pacea sau suspendarea ostilităţilor la graniţa sudică ar fi permis Ungariei să-şi concentreze toate forţele spre centrul Europei, condiţia necesară împlinirii proiectului visat[18].

Indicii despre tratativele purtate şi despre încheierea păcii sînt numeroase, deşi ele nu au fost luate pînă acum în consideraţie.

Martori oculari ai evenimentelor, ambasadorii Veneţiei şi ai Milanului, urmăreau şi informau săptămînal despre evoluţia tratativelor cu Poarta. În ianuarie 1468 Gerardus de' Collis, ambasador al Milanului, scria din Buda că vizita solului turc la Oradea (Varadinum)[19] era doar un zvon, lansat pentru a-l sili pe papă să încheie pacea în Italia (din 1467 Veneţia era din nou în război — pînă în mai 1468 — cu Milano, Neapole şi Florenţa)[20]. În aceeaşi lună Veneţia, mai susceptibilă şi mai

[17] L. Elekes, *La politica estera di Re Matia e gli stati italiani nella secondo meta del secolo XV*, in *Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, 1975, p. 249.

[18] R. Kralik, *Histoire de la Vienne depuis l'Empire Romain jusqu'à nos jours*, Paris, 1932, p. 132.

[19] *Mon. Hun. Hist., Acte extera*, vol. IV, p. 90—91.

[20] *Histoire universalle*, vol. II, *De l'Islam à la Reforme*, coordonator R. Grousset, şi N. Léonard, Paris, 1961, p. 574—575.

realistă, dorea răspuns clar, de la ambasadorii lui Matia, la întrebarea dacă regele își va denunța vechile tratate de alianță în favoarea altora noi (inclusiv cu Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui) [21]. În același timp Veneția se arăta, datorită luptelor din Italia, dornică să încheie pacea cu turcii, prin intermediul regelui Matia Corvin.

În februarie 1468 același Gerardus de Collis trimitea două rapoarte ample la Milano. Ducele Galeazo Maria Sforza era direct interesat de situația militară a Veneției, aflată, după cum am menționat, în război cu Milanul și Florența. Acest interes pornea de la faptul că o pace cu turcii ar fi dezangajat importante efective venețiene din Marea Egee și Albania. In cele două rapoarte era prezentată în amănunt politica din Balcani și de la Dunăre. Gerardus de Collis considera că din cauza dificultăților interne și a revoltei orașelor săsești și a secuilor din Transilvania regele Matia nu mai poate susține lupta cu turcii, pacea „plutind în aer" Un ambasador turc s-ar fi prezentat deja, din partea comandantului cetății Smedrevo, punct strategic ocupat de turci, în apropierea Belgradului, pentru a încheia un armistițiu între cele două cetăți („et quello Ambassatore del Capitanio del Smedreo chera venuto per far treuga soluin con queli de Belgrado") [22], încercînd chiar să încheie o pace generală. Pe moment, însă, solul milanez considera că demersurile turcilor au rămas fără rezultat. Gerardus de Collis transmitea, în continuare, informații exacte privind situația militară și politică din Moreea și Albania, unde prin moartea lui Scander-Beg venețienii deveniseră stăpîni pe cîteva puncte strategice importante (Kruja, Scutari). Este amintită și intervenția lui Uzun Hassan, „vhinnico del Turcho", în Trapezunt, pe care îl revendica, ca moștenitor al ultimului împărat bizantin (fiind căsătorit cu Despina, fiica lui Kalo Ioannes, fratele și predecesorul lui David Comnenul).

Veștile despre această pace în care sînt interesate tot mai multe părți se înmulțesc, existența unor tratative, nu a unor simple zvonuri, ce îngrijorau nu numai pe reprezentanții statelor italiene, ci și pe regele Poloniei și Seimul, este certă. În luna martie 1468, în relatarea anchetei ordonate de Cazimir al IV-lea în Moldova [23], pentru a afla adevărul în privința rezultatului campaniei lui Matia, din decembrie 1467, prezentată cronat la curtea regelui maghiar ca o victorie [24], apare inserată o știre ce concordă cu informațiile anterioare. Solul polon confirma scrisoarea amănunțită trimisă de Ștefan cel Mare, dar aducea și amănunte îngrijorătoare pentru Polonia, anume: exista temerea că Matia intenționa să revină în Moldova pentru a răzbuna înfrîngerea suferită („huius namque timoris in foribus sunt indicia, rex etenim Hungariae. . . pretendit sibi ex hoc ignominiam fuisse per Stephanum woyewodam irrogatam, ad quam ulciscendum intencionemque suam, quam preconceperat prosequendum, fertur sine dubio comminari") [25], mai mult Matia

[21] *Mon. Hun. Hist., Acta Extera*, vol. IV, p. 89.

[22] *Ibidem*, p. 93.

[23] Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise du XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie 1467, à la lumière d'une source inédite*, „Revue Roumaine d'Histoire", 1969, nr. 6. Textul tratativelor cu turcii apare în *Anexa* dopiată după *Metrica Coroanei Polone*.

[24] *Chronica Hungarorum finita Budae Anno Domini MCCCLXXIII* (facsimil, Budapesta, 1973) cap. *De coronatione regis Mathiae*.

[25] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 8, (extras).

ar ataca nu numai Moldova ci și Haliciul și pentru aceasta a încheiat pacea cu sultanul, prin ambasadorii acestuia — spunea trimisul polon. („. . . sed eciam Russie consequenter de periculo formidandum foret . . . quia idem rex Hungarie cum imperatore Theucrorum per medium sui locumtenentis, qui hactenus in Hungariam soleniter advenisse famatur, amiciciam, affinitatem et pacem perpetuam fertur de certo practicare")[26]. La acestea se adaugă zvonurile despre condițiile păcii ce apăreau într-adevăr incredibile. Sultanul oferea regelui pe una din fiicele sale de soție și, odată cu ea, Matia ar fi primit ca dotă, toate teritoriile ce aparținuseră în vechime Ungariei, cucerite de turci, în plus Bulgaria și Moldova „superioară", termen ce desemna Valahia, absolvită de plata tributului către Poartă [27]. Era firească îngrijorarea solului polon ce se temea ca Ungaria, cu un asemenea aliat și cu o asemenea bază teritorială, să nu devină pentru Polonia un dușman de temut.

Ceea ce la început a fost doar un zvon se transformă în relatarile italienilor în certitudine. În luna martie, în zilele de 14, 16, 26 și 27, același Gerardus de Collis, neîncrezător în luna ianuarie, devenea tot mai sigur. La 14 martie socotea că o pace secretă, deja încheiată, nu ar fi putut fi ascunsă atita timp („alcuni altri tengano fermo, che la pace de esso Turcho sia facta . . . questo non me pare gia verisimile, perche non si poria celare tanti tampo") [28], dar, că de 15 zile un ambasador al lui Matia (Leonardo Cocho) a fost trimis la Poartă, ca să medieze pacea, atît pentru Ungaria cît și pentru Veneția. In 16 martie informa la Milano că un sol turc s-a aflat două zile la Matia [29]. La 26 martie știrile erau mai categorice. Matia era socotit a fi aliatul Florenței, și al Sfintei Ligi, aflată încă în conflict cu Veneția, această știre amintind de scrisoarea Seniorei din ianuarie 1468, în care cerea lămuriri cu privire la respectarea alianțelor. Pacea cu turcii nu mai este de această dată un zvon ci o posibilitate. „Item ano pur suspecto, chel prefato Re de Ungaria sia secretamente acordato con lo Turcho et facto treuga con esso. . . " [30], chiar dacă nu era încă o certitudine. La 27 martie Gerardus de Collis mai spera încă într-o posibilă vehiculare de informații inexacte, lansate chiar de turci, cu privire la încheierea păcii. Raportul din 27 martie era amplu. Solul turc ar fi sosit la Oradea (Varadinum) cu „400 de cai", încercînd să obțină condițiile păcii atît cu Ungaria cît și cu Veneția, dar regele Matia i-ar fi răspuns că nu este împuternicit să trateze pentru „Serenisima Republică". În același timp regele Ungariei se arăta încrezător în tratativele pe care le ducea împuternicitul comun Leonardo Boldu, aflat la Constantinopol [31]. În plus nota că are informații „de la cineva ce venea din Ungaria de curînd" și care, stînd în Oradea, a văzut „pe rege și pe ambasadorul sultanului", care ar fi ajuns la tratative pentru schimburi teritoriale : Jayce, luată de Matia în 1464, contra Smedreo (Smederevo), schimb care nu i se părea lui Collis posibil, nu pentru că turcii nu ar dori Jayce, ci pentru că cetatea Smedreo era prea bine

[26] *Ibidem*, p. 11.
[27] *Ibidem*, p. 12.
[28] *Mon. Hun. Hist., Acta Extera*, vol. IV, p. 74—75.
[29] *Ibidem*, p. 76.
[30] *Ibidem*, p. 77.
[31] *Ibidem*.

întărita şi se afla prea aproape de Belgrad („Smedreo passo fortissimo sopra lo Danubio, ma non he verisimile, perche la Smedreo ha terra fortissima et ha borgi, *che fano piu de tremilia fuchi poy he uno stacho ne l'ochio a Belgrado*") [32]. În aceeaşi scrisoare trimisă din Veneţia există şi informaţia că trei soli veneţieni au adus ştirea îngrijorătoare că turcii au „intenţia diabolică" de „a separa pe regele Ungariei de Seniorie", pentru a-şi atinge mai uşor planurile. Această ştire concordă cu scurtul pasaj în care însuşi Bonffinius se referă la tratativele duse de turci, cînd cu Veneţia, cînd cu Ungaria, prin intermediul domnului muntean (Radu cel Frumos). Este clar că din cauza frontului din Asia sultanul încerca — spune Bonffinius — prin *soli ce soseau zilnic* („internuncii quoque quotidie mittebantur") să încheie pace sau armistiţiu fie cu Veneţia, fie cu Matia („in Achaia interim Turcus agens ut initum Venetorum cum Mathia fedus rescinderet, nunc Venetos, nunc Panonem cum indutis, tum pace sollicitavit, quin Mathiam per maioris Valachie regulum, quem vaivodam appellant sepe temtavit, *optimas pacis condiciones obtulit*") [33]. De această dată informaţia cu privire la condiţiile foarte avantajoase de pace, oferite de turci, se confirmă, Bonffinius nu recunoştea, făţiş înţelegerea cu Matia şi considera, în acest pasaj, că de fapt tratativele erau o stratagemă pentru a neutraliza măcar pe unul dintre aliaţi, pentră că un război pe două fronturi şi cu mai mulţi duşmani nu putea fi dus cu sorţi de izbîndă. Observaţia sa era de altfel foarte adevărată, cînd considera că dacă turcii şi-ar fi îndreptat forţele într-o singură direcţie ar fi fost mai eficienţi, respectiv în lupta din Asia („vires quosque maximas sola discordia enervari") [34]. În ansamblu, însă, încă o dată Bonffinius confirmă spusele martorilor contemporani.

În mai 1468 Senioria trimitea instrucţiuni lui Francisco Diedo, ambasador la Matia, cerîndu-i informaţii cu privire la rezultatele tratativelor purtate cu turcii, atît de regele Ungariei cît şi din partea Veneţiei, de Leonardo Boldu, capitan al cetăţii Scutari (din Albania) [35]. La 12 mai acelaşi Francisco Diedo trebuia să informeze despre condiţiile în care Matia ar încheia „pacea sau armistiţiu" cu sultanul, avînd împuternicirea să trateze pacea şi din partea Veneţiei" [36].

Din luna iunie 1468 pacea secretă dintre Ungaria şi Poartă părea o certitudine la Veneţia. Deşi condiţiile nu se cunoşteau, urmările erau vizibile. La 24 iunie Galleazzo Sforza era informat că Papa a fost convins de Matia, care nu se mai pregăteşte de război cu turcii, să aprobe expediţia în Boemia [37] (justificată ca luptă împotriva ereticilor). La 2 iulie 1468 ştirea despre primul oraş ars în Boemia sosea la Veneţia [38].

La 10 august la Milano, sosea o altă ştire neliniştitoare. Regele Ungariei aflat în război cu Boemia „a încheiat în *secret* un armistiţiu

[32] *Ibidem*, p. 80.

[33] A. Bonffinius, *Rerum Hungaricarum Decades quator cum dimidia* Budapest, 1941, vol. IV, partea I, p. 19.

[34] *Ibidem*.

[35] *Mon. Hun. Hist.*, vol. IV, p. 83.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*, p. 84.

[38] *Ibidem*, p. 85, Despre „războaiele boeme" vezi K. Nehring, *op. cit.*, p. 33; W. Fraknoi, *Mathias Corvinus, König von Ungaran*, p. 129—136; Cockelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 119 şi următoarele.

cu Turcul" („che secretamente habia treuga con lo Turcho"), nu fără știrea papei, fapt care — după părerea aceluiași Gerardus de Collis — făcea situația pe frontul antiotoman disperată. „Dacă Turcul ar ataca Siria și ar cuceri-o, orice apărare a Creștinilor ar veni prea tîrziu". („che si lo Turcho pigla la Soria ⟨Siria⟩ et che la possa dominare, che omni defesa de Christiani sera tarda") [39]. În septembrie faptul că atacurile turcilor la Dunăre ocoleau Ungaria era un indiciu cert al încheierii păcii" („alo paese del Re de Ungaria dicti turchi non fano oltrajo alcuno, *il perche si judicha habij treuga con esso turcho*") [40].

Deși, după cum am arătat, știrile abundă despre tratativele și încheierea unei înțelegeri turco-maghiare în 1468, pînă în prezent nu s-a luat în considerație decît afirmația explicită a lui Bonffinius despre respingerea oricăror încercări de negocieri. Din cele luate în discuție apare clar un fapt, că au existat tratative cu turcii atît comune maghiaro-venețiene, cît și separate. Rezultatul lor a fost un tratat secret, încheiat după toate datele în mai-iunie 1468, un fel de pace secretă între Ungaria și Imperiul otoman. Din relatările polonezilor, ale lui Bonffinius și ale lui Gerardus de Collis, turcii apar înclinați spre mari concesii, pentru a-și asigura liniștea la Dunăre și păstrarea, în mare, a pozițiilor cucerite (ceea ce nu excludea posibilitatea cedării unei cetăți oricît de importante strategic). Toate aceste condiții, turcii le ofereau pentru a-și consolida pozițiile în Balcani și a-și concentra forțele în fața amplei ofensive ce se pregătea în Asia Mică [41] (conflictul pentru Karamania și acțiunea lui Uzun-Hassan).

În mod evident propunerile erau binevenite pentru Matia, hotărît să înceapă el însuși un alt război, pe cont propriu, în Boemia pentru interese atît economice cît și politice. Dacă un tratat de pace (în accepția diplomației europene) nu s-a încheiat este explicabil ținînd cont atît de concepția otomană privind negocierile de orice fel cu creștinii, cît și datorită caracterului secret al înțelegerii care dezavantaja Veneția. A existat însă un tratat perfectat prin soli și care menționa obligația reciprocă de a menține liniștea la graniță. Conținutul acestei înțelegeri îl putem reconstitui din pasajul inserat de Bonffinius în discursul ținut de Matia pentru justificarea „războaielor boeme" [42]. Nu insistăm asupra manierei proprii umanismului civic italian de a reda argumentația, nici asupra modului în care apare dezbătută problema interesului de stat, ce se află deasupra moralei comune și chiar a celei creștine. Pe lîngă aspectul pur propagandistic, ideologic, ce viza justificarea lansării unui război european și a abandonării luptei cu turcii, apar și condițiile armistițiului luat de noi în discuție. Războiul în Boemia este considerat ca o necesitate imediată, ereticii husiți fiind, spune textul, mai răi decît turcii, pentru că pervertesc sufletele drept-credincioșilor („hoc bellum necessitate magis, quam voluntate suscipiere cogamur, cum Turcico perniciosus esse videatur, Turci preter obsequium et tributa nil aliud exposcunt

[39] *Mon. Hun. Hist....*, p. 86.

[40] *Ibidem*, p. 87.

[41] L. Tardy, *Il ruolo di Venezia nei rapporti persiani e georgiani dell'Ungheria* în *Rapporti Veneto-Ungheresi...*, Budapest, 1975, p. 248 și urm.

[42] A. Bonffinius, *op. cit.*, p. 21.

. . . corporum non animorum imperium querunt; Bohemica heresis . . . ut contrariis semper fluctuet opinionibus")[43]. De aceea cu turcii se poate trata și Bonffinius relatează primirea bună ce s-a făcut solilor turci, aducători ai condițiilor de pace. Pentru a nu micșora în ochii posterității imaginea celui ce se voia a fi apărător al creștinătății, Bonffinius nu mărturisește deschis că Matia a acceptat tratativele, dar spune clar că la audiență a fost prezent și Vlad Țepeș, adus special pentru a-i înspăimînta pe turci și a le impune respect. Regele, spune același text, în conformitate cu tradiția antecesorilor săi, a refuzat să încheie pace cu turcii, fapt ce i-ar fi adus decăderea din demnitatea regală, *dar accepta un armistițiu de facto*, tratat verbal, spune Bonffinius și probabil întărit printr-un schimb de scrisori cu următoarele puncte: păstrarea păcii la graniță („si secum illi bene vixerunt"), oprirea oricăror acte de jaf, violență („si injuriis abstinuerunt, vim et rapinas inhibuerunt")[44].

De altfel lipsa unei înțelegeri scrise nu poate fi considerată o dovadă a absenței unui armistițiu în 1468. Schimbul de solii și angajamentul solemn, asumat verbal, reprezenta pentru dreptul islamic o bază juridică suficientă pentru a legaliza orice act. Înțelegerea a durat, după cum se aștepta și Matia, atîta timp cît ea a fost folositoare Porții. După ce turcii devin stăpîni pe situație pe frontul din Asia[45], în 1473, revin cu forțe noi în Europa.

O dovadă în plus a încheierii acestui armistițiu o considerăm a fi faptul că în timpul campaniilor otomane din 1469, 1471 și 1472[46] ce devastau Croația, Dalmația, Carintia, Austria de Jos, pînă la Friuli, Ungaria era sistematic ocolită. Mai mult, în 1469, Matia a profitat de expediția turcilor pentru a răzbuna un mai vechi conflict cu familia Frangipani, seniorii insulei Veglia, ai Segnei și Modrussei, care preferaseră suzeranitatea Veneției, după ce Senioria preluase Dalmația. Astfel, după ce armata otomană devastează teritoriile fraților Frangipani, aceștia sînt atacați de un corp de oaste maghiar sub conducerea căpitanului lui Matia Corvin, Magyar Blasius („Maierblas")[47], care profitînd de retragerea turcilor, învinși de venețieni, își adjudeca orașul Segna. Conflictul latent s-a dezvoltat, provocînd întîi ruperea alianței cu Veneția, apoi tratativele cu Milano (1473)[48] și Neapole (1476)[49] pentru o alianță *anti-*

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem*, p. 25.

[45] G. Brătianu, *Marea Neagră*, vol. II, București, 1988, p. 286.

[46] Gh. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, vol. IV, p. 226 și urm.

[47] *Monumenta spectantia historiae slavorum meridionalium; Commissiones et relationes venetae*, vol. I, *(1433—1527)*, Zagrabiae, 1877, p. 44—46.

[48] Conceptul tratatului de alianță cu Galeazo Maria Sforza, ducele Milanului arată clar scopul militar *defensiv;* deocamdată se prevedea ajutor armat neîntîrziat dacă Veneția atacă pe unul din cei doi aliați; acest ajutor urma a fi de 4 000 de călăreți și 2 000 de pedestrași, întreținuți de cheltuială proprie, *timp de două luni*, *(Mon. Hun. Hist.*, *Acta Extera*, vol. IV, p. 253—255). Perfectarea alianței a durat pînă la 30 decembrie 1475, cînd „magister Franciscus" era trimis la curtea ducelui Milanului pentru a trata alianța, urmînd „ca totul (să fie) aprobat și sigilat" de către rege. (Arhivele Statului București, *Microfilme Italia*, R. 36, c. 235, 239.) Pentru a urmări oscilația între Veneția și Milano vezi și K. Nehring, *Die Bestände italienischer Archive zur Ungarischen Geschichte in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în „Ungarn Jahrbuch", München, 1970, vol. II, p. 155—157.

[49] Relațiile diplomatice cu Neapole erau inițiate de Iancu de Hunedoara ce sperase că regatul din S. Italiei ar putea fi cointeresat în lupta antiotomană, turcii amenințînd deopotrivă și acest teritoriu. Iancu inițiase și un proiect de alianță antiotomană, prin care Alfons de Aragon,

venețiană, totul culminînd cu războiul deschis în 1480 pentru ocuparea insulei Veglia, apărată de contele Ioannes („Giovanni, Zuone") Frangipani.

Probabil că armistițiul în cauză a fost încheiat pe 5 ani pentru că deja la sfîrșitul anului 1472 se înregistrează primele expediții de jaf la granița sudică, iar din 1473 atacurile devin din ce în ce mai puternice, în 1474 turcii devastînd Transilvania și arzînd Oradea.

Cauzele ce au stat la baza înțelegerii cu turcii sînt legate în primul rînd de interesele lui Matia Corvin în Europa Centrală, interese care îl făceau rivalul Habsburgilor și mai ales al puternicilor Jagielloni. Frederic al III-lea înțelesese încă din vremea minoratului lui Ladislau Postumul că Ungaria, ce stăpînea cea mai mare parte a regiunilor danubiene, dar și Slovacia, Croația și Transilvania, era de fapt poarta S-E Europei, dar și un important avanpost economic și militar spre Marea Adriatică și Marea Neagră [50], chiar dacă aceste regiuni scăpaseră de sub controlul regilor maghiari. Poziția sa slab consolidată și contestată atît în cadrul propriei familii, arhiducele Albert, fratele său, pretinzînd stăpînirea Austriei, cît și în Imperiu de principii germani, l-a făcut să nu se angreneze în cursul anilor '60 ai secolului XV într-o confruntare militară cu Matia. Pe calea tratativelor, prin presiunile exercitate cu ocazia retrocedării Coroanei Sf. Ștefan [51], prin intrigi de tot felul încercase însă să își adjudece, în cazul în care Matia ar muri fără descendenți direcți, titlul de rege al Ungariei.

La rîndul său Cazimir al IV-lea, al Poloniei, urzea planuri de anvergură pentru acapararea Ungariei și Boemiei, pretinzînd chiar moștenirea „legitimă" pentru unul din fii săi, în calitate de nepot al lui Albert de Habsburg, la a cărui moarte, în 1439, izbucnise un adevărat conflict european pentru preluarea moștenirii sale politice, ce însemnase aducerea, vremelnică, sub un singur sceptru, a Imperiului german, a Ungariei și Boemiei. Într-adevăr soția lui Cazimir al IV-lea, Elisabeta, era fiica lui Albert de Habsburg și sora lui Ladislau Postumul, ceea ce îl îndreptățea pe Cazimir să pretindă tronul Boemiei și chiar al Ungariei [52], pentru unul din fiii săi, mai ales că în aceste regate formula „regelui ales" leza-se atît interesele unei părți a nobilimii cît și principiul, general respectat în Europa vremii, al „legitimității" dinastice [53]. Din cauza costisitorului război dus de 13 ani cu Ordinul Teuton pentru stăpînirea Prusiei (1453 — 1466) Cazimir a fost în imposibilitatea de a-și apăra cu forța armelor

regele Neapolelui, urma a deveni regele Ungariei. După ce în anii 1470—1476 relațiile cu Veneția și papalitate devin tot mai reci și mai încordate Matia se va întoarce spre vechiul aliat al tatălui său. Sprijinul în lupta cu turcii va fi așteptat din partea regatului Neapolelui mai ales după căsătoria cu Beatrice, fiica lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui. În 1480 la asediul cetății Otranto colaborarea militară între Matia și Ferdinand, împotriva turcilor, se va concretiza. vezi și E. Denize, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfons V de Aragon*... în „Revista de istorie" nr. 5/1984, p. 782—795, L. Elekes, *La politica extera di Re Matia*..., p. 250—253; Al. Berzevicz, *Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi 1442—1501*, Napoli, 1928, p. 14—15.

50 Marian Biskup, *Die Rivälitat zwischen Jagiellonen und Habsburgern und die Bohmische und die Ungarische Krone im 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*, în „Osterreichische Osthefte", Wien, anul 32, Heft 2, 1990, p. 66.

51 K. Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III*..., p. 11—23.

52 Ch. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, vol. IV, p. 184.

53 K. Nehring, *Ungarn in Europa im zeitalter von Ma thias Corvinus*, în *Mathias Corvinus und die Renaissance*, Schalloburg, 1982, p. 33.

„drepturile legitime”. În 1466 însă acest război se încheia, prin pacea de la Torun [54], iar prilejul redeschiderii „moștenirii boeme” atît pentru Jagielloni cît și pentru Matia Corvin l-a constituit bula de excomunicare dată împotriva lui George Podiebrad, de papa Paul al II-lea, ce acuza pe regele boem că ar fi „eretic, sperjur și înfăptuitor de sacrilegii” [55].

Conflictul cu papalitatea s-a accentuat în condițiile în care Podiebrad susținea cu încăpățînare cauza episcopului de Praga, Rokycana, sprijinitor al utraquiștilor, episcop căruia papa refuza să îi acorde investitura [56].

Atît papa cît și Frederic al III-lea, care, în conflict cu principii germani, era incapabil să mobilizeze o forță armată corespunzătoare, considera că persoana cea mai indicată pentru a stîrpi erezia în Boemia ar fi Matia Corvin [57]. Interesele politice și economice ale regelui Ungariei veneau să se întîlnească în chip neașteptat cu misiunea „sacră” ce i se încredința. De aici graba de a încheia armistițiul cu turcii și de a-și trăda aliatul (Veneția), de care numai interesele militare și financiare de moment îl apropiaseră. Abandona chiar și politica economică tradițională a regilor maghiari, anume *controlul Gurilor Dunării*, în favoarea unei noi orientări economice, în care centrul Europei, cu orașele Breslau și Viena, era punctul nodal [58].

Anul 1468 părea deci propice din multe puncte de vedere planurilor lui Matia. Mai mult, în noiembrie 1468 Frederic al III-lea pornea în pelerinaj la Roma, numindu-l pe Matia locțiitorul său în Austria, ale cărui venituri i le concesiona pe un an. Stăpîn pe o bază de acțiune vastă regele Ungariei se lansează într-o campanie de anvergură în Boemia, purtîndu-se în Austria ca în propriile sale posesiuni. În momentul în care Matia a aflat, însă, că scopul secret al vizitei împăratului la Roma a fost acela de a asigura fiului său Maximilian dreptul la moștenire la tronul Ungariei și Boemiei [59], s-a declanșat un nou conflict, ce a rupt fragila alianță cu Frederic al III-lea. Din decembrie 1468 Matia a început să sprijine pe rebelii din Austria și Stiria împotriva împăratului [60], silindu-l pe acesta să se întoarcă în grabă. Este momentul de ruptură care l-a făcut pe Frederic al III-lea să ofere tronul Boemiei unuia dintre fiii lui Cazimir al IV-lea al Poloniei [61]. Din 1469 pînă la 1471 (la moartea lui Podiebrad) războiul în Boemia devine foarte costisitor, aducînd lui Matia victorii parțiale și necesitînd schimbări rapide de atitudine și aliați. După ce devenise stăpîn pe Moravia și Silezia [62] (cu importantul oraș Breslau) Matia ajungea la o înțelegere cu Podiebrad, care îl recunoaștea succesor legitim la tronul Boemiei [63]. Alături de Podiebrad a continuat, împreună cu fiii acestuia, Victorin și Henric, lupta împotriva împăratului și a Poloniei, mijlocind chiar o reconciliere între Pobiebrad și papă.

[54] M. Biskup, *op. cit.*, p. 68–69.

[55] R. Kralik, *Histoire de Vienne depuis l'Empire Romain jusqu'a nos jours*, Paris, 1932, p. 127 129;

[56] R. de Taillandier, *Tchèques et magyars, Bôhème et Hongrie, XVe XIXes*, Paris, 1932, p. 62

[57] A. Bonffinius, *op. cit.*, ed. 1941, p. 21–23.

[58] I. Barta și colab., *op. cit.*, p. 127–129.

[59] Ch. Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 223.

[60] *Ibidem*, p. 224.

[61] Zdzislav Spieralski, *Die Jagiellonische Verbundenheit bis zum ende des 15 Jahrhundert*, in „Acta Poloniae Historica”, vol. XLI 1980, Warszawa, p. 64–65.

[62] J. Boldenyi, *op. cit.*, p. 111 și urm.; Cl. Sacy, *op. cit.*, p. 233–237.

[63] Coeckelberghe de Dutzelle, *op. cit.*, p. 227.

În acest nou cotext politic Matia se vedea silit, încă din 1469, să caute noi puncte de sprijin împotriva Poloniei. Ştefan cel Mare, ca aliat şi vasal al lui Cazimir al IV-lea, reprezenta un real pericol la graniţa transilvană. Eşecul campaniei din 1467 îi arătase că este un adversar redutabil, aşa că nu numai că nu a încercat o revenire în forţă în Moldova, dar din 1469, anul începerii ostilităţilor cu Polonia, Matia îşi reorientează politica faţă de Ştefan cel Mare. Astfel, la 3 noiembrie 1469 „Johannes literatus, camerarius Albensis" se plîngea că negustorii moldoveni, arestaţi la Sibiu, în timpul conflictului moldo-ungar din 1467, au fost eliberaţi împreună cu toate bunurile lor („prefatos homines wolachos cum rebus ipsorum pacifice abire permisistis . . .")[64]. Era aceasta o primă încercare de normalizare a relaţiilor comerciale, urmată după cîteva luni de un alt demers. La 18 februarie 1470 Radu cel Frumos se plîngea că braşovenii îi furnizează arme lui Ştefan şi că îi ţin „spionii"[65]. De altfel, se pare că armele, cumpărate de Ştefan în perioada menţionată, au fost folosite la atacul Brăilei[66]. Ştefan însuşi, se pare, că a fost sensibil la schimbarea intervenită în raporturile cu Ungaria, pentru că în scrisoarea adresată la 13 iulie 1471 regelui Poloniei, Cazimir al IV-lea, refuza abil, sub pretextul conflictului de graniţă cu domnul Ţării Româneşti şi al atacurilor tătarilor, ajutorul militar cerut de Cazimir pentru fiul său Vladislav[67]. Acesta, deşi ales rege al Boemiei de Dieta din Praga, era împiedicat de Matia să intre în ţară. Ştefan refuza să presteze, el sau fiul său, ajutorul militar la care, de altfel, era obligat prin jurămîntul de vasalitate, reînnoit în 1468 şi care prevedea, în mod expres, posibilitatea ajutorului reciproc într-un război cu Ungaria[68]. În felul acesta Ştefan lăsa deschisă poarta spre o înţelegere cu Matia Corvin.

La 7 august 1471 diacul Grigore era trimis de Ştefan în Transilvania, pentru a stabili legături de prietenie cu Matia[69], prin intermediul administratorului ocnelor regale, Albert, care se arăta „favorabil şi fidel" domnului Moldovei. După aceste tratative legăturile comerciale, întrerupte din 1467, se normalizează. În 1472 se reglementa negoţul între Baia şi Bistriţa[70], iar în 1473 regele Ungariei dădea un privilegiu comercial negustorilor moldoveni, liberi „să vîndă şi să cumpere în pace" în „numitele noastre părţi transilvane"[71]. Strîngerea legăturilor de bună vecinătate continuă. La 26 mai 1473 era în curs un schimb de ambasadori între voievodul Transilvaniei şi Ştefan[72].

În aceeaşi perioadă (1469 — 1473) din studiul documentelor reiese clar că Ţara Românească părăsea, treptat, sfera de interes a lui Matia Corvin. Raporturile economice, ale Ţării Româneşti, apoi cele politice, se înrăutăţesc, invers proporţional cu reluarea bunelor relaţii cu Moldova. Prima cauză a schimbării survenite în politica Ungariei faţă de Radu cel

[64] *Documente Hurmuzaki*, vol. XV/1, Bucureşti, 1911, p. 72.
[65] *Ibidem*, p. 75.
[66] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1985, p. 129.
[67] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 311—313.
[68] *Ibidem*, p. 299.
[69] *Documente Hurmuzaki*, XV_1, p. 77.
[70] *Ibidem*, p. 78.
[71] *Ibidem*, p. 80.
[72] *Ibidem*, p. 80—81.

Frumos ar putea fi încercarea acestuia de a recupera Chilia (după 1467), pe cont propriu și deci în avantajul turcilor [73]. Un indiciu pentru aceste demersuri ar fi tocmai declanșarea conflictului vamal și de jurisdicție cu Brașovul, la 31 iulie 1468, știut fiind că raporturile de bună vecinătate cu acest oraș au fost în tot evul mediu românesc barometrul relațiilor dintre Țara Românească și Moldova [74]. La 6 septembrie 1468 voievodul Transilvaniei, Ioan Pongracz, cerea încetarea ostilităților între brașoveni și negustorii munteni, ostilități ce atinseseră deja un punct critic în momentul în care acestora din urmă li se confiscaseră arcurile și săgețile „pe care le purtau pentru propria apărare" („arces eorum manuales quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt") [75]. Politica ostilă a lui Matia Corvin continuă și acesta nu manifesta nici cea mai mică dorință de a-l sprijini pe Radu în conflictul, declanșat din 1471, cu Moldova. În 1473, cînd Ștefan îl înlătura de la domnie, Radu pornea pribeag în Transilvania, unde în 1474 se plîngea că, deși „supus fidel al regelui", este nedreptățit de brașovenii, instigați de Laiotă Basarab [76], noul domn al Țării Românești. Mai mult, din dorința de a manifesta o bunăvoință crescută față de Ștefan cel Mare, Matia Corvin aproba, în același an, să se reia de la Radu cel Frumos satele Ș>rcaia și Mica, pe care le ocupase ca pribeag [77].

Evenimentele anilor 1468 — 1473, perioadă în care, după opinia noastră, a fost valabil primul armistițiu turco-ungar, încheiat de Matia Corvin în 1468, au marcat angrenarea definitivă a regelui Ungariei în direcția expansiunii central-europene, abandonînd în același timp orice acțiune eficientă pentru alungarea turcilor din Balcani.

Toate acestea au dus la un echilibru de forțe relativ la linia Dunării, care a asigurat prin tratative de pace securitatea granițelor sudice ale Ungariei și stagnarea ofensivei otomane pentru cîteva decenii.

Abilitatea cu care ulterior Matia a încheiat armistițiile din 1483 și 1488 a adus regelui posibilitatea să ocupe Viena în 1485, iar Ungariei supraviețuirea între marile puteri europene la începutul secolului XVI, într-un moment în care forța sa militară și politică era de mult stinsă.

MATHIAS CORVIN, LA SÉCURITÉ DE LA FRONTIÈRE DANUBIENNE ET L'ARMISTICE TURCO-HONGROIS DE 1468

résumé

Dans le présent article, l'auteur se propose de tracer les coordonnées de la politique extérieure de Mathias Corvin pendant l'intervalle 1462 — 1473. C'est le moment où le roi de Hongrie allait abandonner l'action militaire menée par son père, le célèbre commandant militaire Iancu

[73] N. Iorga, *op. cit.*, p. 125—124, 129.

[74] Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești...*, p. 176.

[75] *Docum. Hurmuzaki*, XV_1, p. 60.

[76] I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria din secolul XV — XVI*, București, 1902, p. 74, documentul este redatat de N. Iorga cu anul 1474, în *Doc. Hurmuzaki*, XV_1, nota 3, p. 79.

[77] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 82.

de Hunedoara, qui avait essayé de transformer la Hongrie en un bastion de la chrétienté sur le Danube. Mathias, au contraire, à partir de 1462 lorsque, malgré toutes attentes, il n'est pas venu en aide au prince roumain Vlad l'Empaleur qui combattait contre les Turcs, a poursuivi constamment le maintien de l'équilibre de forces sur le cours du Danube et de la sécurité des frontières avec l'Empire ottoman. Dans cette perspective, les pourparlers et les armistices avec les Turcs n'ont pas du tout été exclus; au contraire, ils furent considérés des points d'appui essentiels de la politique centrale européenne et du maintien de l'équilibre des forces sur le Danube. Parmi ces armistices, nous considérons que le premier qui fut conclu a été celui de 1468. Les tractations de paix ont été régulièrement consignées en 1468 par de nombreux témoins oculaires, comme les ambassadeurs de Venise et de Milan à Bude, l'ambassadeur polonais à la cour de Mathias et Antonio Bonffini. A partir de ces données, insuffisamment mises en valeur jusqu'à présent, l'auteur essaye de montrer que Mathias est parvenu à conclure un accord avec les Turcs en 1468, qui lui a permis d'orienter ses efforts vers le front du centre européen et de s'engager dans les „guerres de Bohème". Le but du roi de Hongrie était d'obtenir la couronne de Bohème et fonder un „royaume danubien" qui réunît des territoires complémentaires au point de vue économique. Ce projet l'a éloigné de la lutte antiottomane permanente; les affrontements militaires de grande ampleur (Jayce 1463 – 1464, Sabácz – 1476) sont des épisodes où on n'a pas cherché à pourchasser les Turcs au-delà du Danube, mais à rétablir l'équilibre de forces.

Il est évident que l'attitude du roi de Hongrie a eu des répercussions tant sur la situation dans le centre de l'Europe que sur la politique des pays roumains, obligés de s'adapter à la nouvelle réalité militaire et de résister seuls sur le front antiottoman. D'ailleurs, les intérêts politiques et militaires ont déterminé les Turcs à observer pendant cinq ans l'armistice conclu en 1468, période pendant laquelle ils furent engagés dans le conflit de Quaraman et ensuite dans celui avec Uzun-Hassan.

DATE NOI CU PRIVIRE LA PREZENȚA CAVALERILOR TEUTONI LA FRONTIERA BANATULUI (1429 – 1437)

EUGEN GLÜCK

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Imperiul otoman devine hegemonul Peninsulei Balcanice întinzînd apoi, stăpînirea nemijlocită în mare parte pînă la Dunăre, iar alte state sînt constrînse să plătească tribut sultanului.

La nord de Dunăre situația se menținea mai favorabilă. Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun (1400 – 1432) și a urmașilor lui imediați a rămas în afara influenței otomane. Țara Românească sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn (1386 – 1418), avînd sprijinul lui Stibor de Stiboritz, voievodul Transilvaniei și totodată cavaler teuton, reușește să respingă incursiunile otomane și mai ales să pună capăt pretențiilor la domnie ale lui Vlad Uzurpatorul (1397), sprijinit de boieri turcofili [1]. Deși pierde Dobrogea, tratatul lui Mircea cu turcii conține condiții mai favorabile decît cele impuse de turci țărișoarelor situate la sud de Dunăre, care încă nu au fost încorporate de sultan. Situația s-a complicat în timpul lui Radu Praznaglava (1421 – 1427 cu întreruperi) care s-a orientat spre otomani. Reacția patriotică pămînteană cu sprijinul lui Pipo Spano, banul Timișorii, a dus în 1427 la întronarea lui Dan al II-lea avînd poziție antiotomană [2].

Presiunea otomană s-a resimțit și la vest de Porțile de Fier, deocamdată sub forma incursiunilor de jaf. Ei s-au izbit însă de forțele conduse de Pipo Spano și alți militari destoinici avînd în subordine și unități formate în Banat, printre care ale cnejilor din sudul provinciei.

Amenințarea otomană crescîndă ca și planul creerii unui mare imperiu al casei de Luxemburg, l-a determinat pe Sigismund în calitatea lui de rege al Ungariei (1382 – 1437) să organizeze cruciada de la Nicopole (1396). Înfrîngerea suferită însă l-a determinat să schimbe strategia ofensivă în una defensivă, asigurînd poziții mai ușor de apărat de-alungul Dunării [3]. Invocînd acest pretext în 1419, este ocupat Banatul Severinului, deținut pînă atunci de Țara Românească. În 1426, încheie o conven-

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 272–273, 260–261; I. Lupaș, *Un nobil polon în scaunul de voievod al Transilvaniei: Voievodul Stibor*, în „Studii și comunicări istorice", II, Cluj, 1940, p. 61–66; Wenzel Gy., *Stibor vajda* (Voievodul Stibor), Budapest, 1874, passim.

[2] Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 60–61, 53–54.

[3] H. Zimmermann, *Europäische Politik und Türkenabwehr zur Zeit Sigmund des Luxemburg*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde", anul 21 (1978), p. 17–22.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 783–792, 1992

ție cu despotul Ștefan Lazarevici, potrivit căruia la moartea lui Belgradul, Golumbațul și alte cetăți sîrbești trec în posesia Ungariei. La decesul despotului (1427) Golumbațul este predat de boierii sîrbi otomanilor. Plănuind cucerirea ei, Sigismund dispune edificarea pe malul nordic al fluviului a unei cetăți denumită Sf. Ladislau (azi Pescari). Sigismund însă suferă o înfrîngere totală, deși primise ajutoare de la Dan și marele duce Vitold al Lituaniei (1428) [4]. Ambele părți beligerante fiind extenuate se încheie un armistițiu pe trei ani.

Sigismund a căutat să liniștească occidentul în privința înfrîngerii suferite susținînd ca doar forțele Țării Românești au pierdut 200 oameni, fapt relatat primarului din Frankfurt am Main [5].

În realitate, situația nou creată a modificat esențial raportul de forțe. Astfel Țara Românească a fost nevoită din nou să plătească otomanilor un anumit tribut.

Devenise clar tuturor forțelor politice contemporane, indiferent de orientarea lor, că pericolul otoman este foarte real. [6] În acest context reia Sigismund de Luxemburg un vechi plan de al lui privind încredințarea cavalerilor teutoni cu paza liniei Dunării. Speranțele lui Sigismund erau legate de performanțele militare și economice ale statului cavaleresc, înființat în zona Balticii pe care voia să le realizeze și în zona Dunării [7]. La fel, au intervenit și simpatiile personale ale regelui care în anul 1429, va figura deja printre „familiarii" ordinului [8].

Demersurile sale au început imediat după dezastrul de la Nicopole, oferind marelui magistru o suită de feude de-a lungul hotarelor sudice ale Ungariei nemi... Konrad von Jungingen și consilierii lui au acceptat oferta privind Țara Bîrsei, stăpînită de cavaleri între 1211 — 1225 și pe care au continuat să o revendice de-a lungul secolelor [9]. Dezastrul armatei otomane de la Ankara (1402) ca și războiul civil ce a urmat între pretendenții la tronul sultanului au diminuat pericolul turcesc. Înfrîngerea suferită de cavalerii teutoni la Grünwald în 1410, față de Polonia a însemnat slăbirea forței ordinului. În această situație tratativele privind așezarea cavalerilor pe Dunăre au fost temporizate [10].

Problema revine în actualitate prin 1418 — 20, urmărindu-se zăvorîrea drumurilor militare ce duceau de la strîmtori pînă la Chilia, respectiv spre Ungaria. Totuși hotărîrile se amînă date fiind reținerile cavalerilor în situația lor tensionată cu Polonia [11]. De asemenea în interiorul statului

[4] Erich Joachim, *König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn, 1429—1432*, in „Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung", 33 Band, 1 Heft, Innsbruck, 1912, p. 91.

[5] Al. Nemoianu, *Unele aspecte ale prezenței teutonilor în Banat*, in „Muzeul Național", II, 1975, p. 381 382.

[6] Arhiva Fundației Culturală Prusacă, Berlin, Fondul Cavalerilor teutoni, Briefarchiv, Varia 219 (in cont. Berlin).

[7] *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens in Mittelalter*, Hrsg. von Udo Arnold, Marburg, 1989.

[8] Gerhard Miller, *Die Familiaren des Deutschen Ordens*, Marburg, 1980, p. 61.

[9] I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 84; Ioan Hațegan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429—1435)*, in „Tibiscus" — istoric, Timișoara, 1978, p. 191—192.

[10] E. Joachim, *op. cit.*, p. 90.

[11] Gustav Sonnenfeld, *Die Lage des Deutschen Ordens nach der Schlacht bei Tannenberg und die Anfänge der Verschwörung des Georg von Wirsberg*, in „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtvereins", 1909, p. 53—71.

cavaleresc elementul slav și din zonele învecinate îi priveau dușmănos, cu husiții erau în contradicție ireconciliabilă și chiar cu Sigismund relațiile erau umbrite din cauza diferendului privind stăpînirea feudei Neumark. Orașele autonome ca și nobilimea din afara tagmei cavalerești formulau revendicări față de conducerea ordinului. Tineretul nobiliar german care alimenta efectivele ordinului, după 1410 se înrola în număr descrescînd[12].

În același timp însă, a intrat în acțiune influentul cavaler Claus von Redwitz, pătruns de ideea protocavalerească a luptei împotriva necredincioșilor. Sprijinindu-l pe Sigismund încă din 1425, căuta și soluția rezolvării problemei Neumark[13]. Regele la rîndul lui se străduia să creeze condițiile interne necesare așezării cavalerilor. La 2 iulie 1426, adresează vicevoievodului Lépes, o scrisoare in care schițează proiectul amintit, cerînd în fond sprijinul „națiunilor" privilegiate ale Transilvaniei în acest sens[14]. La Brașov emite un regulament militar referitor la obligațiile locuitorilor în lupta antiotomană. Pasul decisiv are loc la 9 aprilie 1427, semnînd o scrisoare adresată marelui magistru Paul Rusdorf[15]. Termenii scrisorii au fost concretizați de secretarul regelui cerînd trimiterea unui număr de doi sau mai mulți cavaleri, de fapt conducător militari experimentați. Pe Claus von Redwitz îl dorea în funcția de consilier. Se cereau cîte doi orășeni din Danzig (azi, Gdansk) și Thorn (azi, Torun), versați în circulația mărfurilor și pescuit. Navigația pe Dunăre necesita un număr de oameni calificați, atît în dirijarea navelor cît și construirea lor. Ele urmau să fie prevăzute cu 1000 mateloți. Construirea de poduri trebuia condusă de doi oameni pricepuți printre care renumitul Hans von Ratibor. Printre preocupări a figurat asigurarea pescarilor atît în sectorul fluvial cît și maritim. Serviciile ordinului urmau să fie răsplătite prin cedarea Neumarkului.

Marele magistru deocamdată a discutat doar despre delegarea unui cavaler și a celor patru orășeni, iar condițiile financiare formulate de Sigismund, legate de Neumark au fost considerate exagerate. Ostilitățile din Țara Românească (1427) au întărit și mai mult insistențele lui Sigismund[16]. Ca urmare, marele magistru a trimis preceptorul de Ortelsburg și cițiva comercianți să se informeze[17]. Totodată marele magistru a fost sistematic pus la curent cu situația din Țara Românească[18]. Înfrîngerea de la Golumbaț l-a determinat pe Sigismund la 9 octombrie 1428, să ofere noi favoruri cavalerilor și să insiste pentru preluarea întregii linii a Dunării de aceștia[19]. Demersurile amintite au avut darul să determine conducerea ordinului să ia o decizie pozitivă[20].

[12] E. Joachim, *op. cit.*, p. 92—93.

[13] Berlin, XIII A.

[14] E. Joachim, *op. cit.*, p. 91.

[15] Carl August Lückerath, *Paul von Rusdorf, Hochmeister des Deutschen Ordens 1422—1441*, Marburg, 1969, p. 81—82.

[16] Berlin, XLVII 18 (Scrisoarea din 22 iulie).

[17] Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörény varmegye története* (Istoria Banatului de Severin și a comitatului Severin), Budapest, 1877, Vol. I, p. 37—38; E. Joachim, *op. cit.* p. 94.

[18] Berlin, IV 10, VIII 39, XVII 39.

[19] Ibidem, IV 50.

[20] Eugen Glück, *Documente inedite din arhiva cavalerilor teutoni*, în „Magazin Istoric", seria nouă, iulie 1990, p. 28 și urm.

Istoriografia românească cunoaşte de mai multă vreme, ce-i drept incomplet, descrierea cetăţilor şi districtelor precum şi situaţia economică din sudul Banatului în care s-au angajat conducătorii ordinului [21]. Alte zone nu au fost acceptate de cavaleri. [22]

Cercetările efectuate în arhiva berlineză păstrează descrierea amintită şi care a fost întocmită cel tîrziu în anul 1423, deci realităţile prezentate provin din perioada relativă de pace în zonă asigurată sub conducerea lui Pipo Spano. Astfel aflăm că în zona respectivă existau 24 puncte strategice din care 12 cetăţi, inclusiv şase părăsite şi două cu situaţie neclară [23]. Ele erau aliniate pe malurile Dunării pe o porţiune de vreo 150 km precum şi în adîncime pe teritoriul Banatului, punctele cele mai îndepărtate fiind Mehadia, Alma (azi Prigor), Iladia şi Caransebeş. Pe Dunăre punctele extreme erau Severinul (azi Turnu-Severin) şi spre vest Sf. Ladislau [24]. Conscripţia înmînată cavalerilor preciza numărul apărătorilor [25].

Denumirea fortificaţiei	Efectivul apărătorilor
Severyn (Turnu-Severin)	210
Saan (probabil insula Simian)	216
Vaskapu (Porţile de Fier)	—
Sente Peters (Sînpetru)	—
Cetatea deasupra Severinului	—
Goryn (probabil Gura-Văii)	60
Orsua (Orşova)	350
Cetatea deasupra Orşovei	—
Peczsch (probabil Dubova)	52
Cetatea deasupra Dubovei	
Lybko (Liubcova)	—
Zynicze (Sviniţa)	16
Stanilocz (?)	36
Dranko (Drincova)	28
Ibrast (Lyuborazdia)	28
Peczsch (lîngă Orşova)	24
Sand Ladislaen (Pescari)	456
Possesin (Pojejena)	230
Cetatea deasupra Pojejenei	—
Rybes (la sud de Baziaş)	40
Myhalt (Mehadia)	1156
Halmas (Prigor)	785
Ilyad (Iladia)	576
Soel (?)	—
TOTAL	1623

[21] Babenderende Paul, *Nachrichtendienst und Reiseverkehr des Deutschen Ordens um 1400*, în „Altpreussiche Monatschrift", anul 50 (1913), p. 189—246.

[22] E. Joachim, *op. cit.*, p. 108—115.

[23] Microfilm obţinut prin bunăvoinţa lui P. Bernhard Demel O. T., Originalul Berlin VII 25, 25 a, VII 21.

[24] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Bucureşti, 1989, p. 441—442; Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 384; Ioan Haţegan, *op. cit.*, p. 193, oferă calcule discordante faţă de conţinutul real al documentului.

[25] Localităţile existente se menţionează şi cu denumirea curentă.

Aceste efective considerabile se împărţeau în două categorii. Districtele Mehadia, Almaş şi Iladia totalizau 2817 oameni (60,93%). Cifra poate fi ceva mai mare deoarece în cazul Iladiei nu sînt enumerate toate forţele obligate la apărare. Garnizoanele regale totalizau 1806 oameni (39,06%). Cea mai importantă Sf. Ladislau, era străjuită de 456 oameni, inclusiv 56 puşcaşi. Numărul cunoscut al deţinătorilor de armă de foc a fost doar 198 (4,28%), repartizaţi în zece fortificaţii. Nu se specifică dacă forţele cneziale erau dotate cu astfel de armament. La Sf. Ladislau şi Pojejena era cîte un tun „bun", iar în cetatea Orşovei serveau 276 „slujitori", probabil recrutaţi dintre iobagi.

În ceea ce priveşte compoziţia grupelor de apărători dispunem de date doar privind cele trei districte din sudul Banatului. Acestea se compuneau din 643 cneji, 2066 ţărani, desigur liberi, 62 „păzitori ai drumurilor" şi 46 „purtători ai scrisorilor".

Populaţia districtelor poate fi apreciată la aproximativ 14.000 persoane, în general români [26]. Celelalte categorii de apărători alături de cei recrutaţi dintre românii bănăţeni majoritari, cuprindeau fără îndoială şi sîrbi şi maghiari.

Conscripţia amintită conţine şi anumite date privind situaţia social-economică referitoare la districtele româneşti obligate la plata rentei feudale ce urma să le parvină cavalerilor. În acest sens figurează zona Caransebeş, Mehadia, Almaş, Iladia şi Craşova, acesta cuprinzînd şi sectorul Berzovia.

Viaţa economică locală se caracteriza prin coexistenţa agriculturii şi creşterii vitelor. Producţia cerealieră era pe cale de diferenţiere alternînd cultura grîului cu cea de ovăz. Cantitatea de cereale datorată de fiecare cnezat, cu excepţia districtului Iladia, a fost de 200 cîble (100 grîu, 100 ovăz) [27], Iladia avea obligaţie mai mică, anume o măsură de grîu şi furaje (desigur ovăz) de la fiecare casă, deci total 126 măsuri din ambele produse. Apare şi obligaţia de fîn, impunîndu-se la Caransebeş fiecărui cneaz cîte cinci căruţe. La Mehadia sarcina era fixată global la 40 de căruţe.

În ceea ce priveşte creşterea vitelor, apare renta feudală în forme specifice, fie cu obligaţii fixe, fie proporţionale. Este neîndoios că forţa economică cea mai serioasă în acest sens o reprezenta districtul Caransebeşului. Între obligaţiile comune ale cnejilor figura predarea a cîte un miel, deci în total 743 de miei. Nu putem preciza aportul Caransebeşului necunoscînd numărul exact al cnejilor din acest district.

Importanţa creşterii oilor poate fi dedusă din faptul că în districtul Craşovei fiecare cap de familie e obligat să dea 30 de oi dacă deţin vreo mie de capete.

În districtul Caransebeş cota era fixă, de 40 capete de oi, iar la Mehadia sarcina se ridică la 40 capete. Aceştia, ca şi cei din Iladia şi Almaş mai erau obligaţi şi la 1/50 parte a turmei. La fel, cei din Almaş şi Mehadia datorau lînă şi cîte doi miei.

[26] Calculul nostru se bazează pe obligaţia medievală obişnuită, ca dintr-o familie să presteze serviciu un singur bărbat, iar media familiei am evaluat-o la cinci persoane.

[27] Bogdán István, *Magyar mértékek* (Măsuri maghiare), Budapest, 1987, menţionează şi rezultatele cercetărilor sale privind Banatul, p. 89, 96. Totuşi nu avem nici un reper privind faptul că obligaţiile cneziale au fost exprimate în cible de Timişoara, iar echivalentul contemporan al acestuia rămîne problematic.

Creşterea porcilor fiind în funcţie de mărimea pădurilor de ghindă, este semnalată doar la Almaş şi Mehadia, fixîndu-se obligaţia decimei. La Caransebeş, fiecare cneaz trebuia să dea doi porci. Albinăritul era susceptibil de decimă, făcînd parte din preocupările majore ale locuitorilor.

Ar fi greşit dacă nu am sublinia că şi creşterea vitelor mari, în speţă a bovinelor era prezentă. Obligaţia Mehadiei se ridica la 20 capete, Caransebeşul trebuia să dea 16, iar Caşova 10 vite.

În sfîrşit menţionăm că existau anumite posibilităţi de a răscumpăra băneşte unele obligaţii, ceea ce constituie o dovadă a depăşirii economiei strict naturale. Astfel, Craşova putea să răscumpere renta în oi, iar Caransebeşul avea facultatea de a plăti echivalentul monetar al tuturor obligaţiilor.

Aici e locul să menţionăm şi faptul că drepturile cavalerilor teutoni nu au modificat drepturile comitelui din Timişoara şi a suitei sale la întreţinerea în cazul unei vizite în zonă.

Desigur decizia conducerii ordinului privind acceptarea ofertei făcută de Sigismund trebuia să obţină şi o aprobare internaţională de moment ce apărea o structură militară nouă. La congresul de la Luck participaseră Sigismund de Luxemburg, marele magistru Rusdorf, diriguitorii Poloniei şi Lituaniei precum şi reprezentanţii ţărilor române extracarpatice. Participanţii au luat o hotărîre pozitivă în problemă, dar aceasta s-a dovedit a fi parţial inoperantă dat fiind faptul că Alexandru cel Bun refuza să predea Chilia [28]. În consecinţă cavalerii urmau să se aşeze doar între Belgrad şi Turnu-Severin. La 28 — 29 mai 1429 marele magistru emite instrucţiunile sale grupului care urma să plece la Dunăre. Potrivit acestora ei trebuia să stea la dispoziţia regelui Romei, dar respectînd regulile ordinului şi obiceiurile practicate în Prusia. Li s-a încredinţat realizarea aranjamentelor legate de Neumark. Claus von Redwitz conducătorul grupului pentru orice eventualitate a luat cu el şi copiile legalizate ale diplomelor ce justificau pretenţiile ordinului la Ţara Bîrsei. La originalul instrucţiunilor sînt anexate listele obiectelor de cult şi altor bunuri cu care au fost dotaţi participanţii la expediţia bănăţeană. De asemenea respectivii au fost prevăzuţi cu armamentul obişnuit şi li s-a asigurat şi o dotaţie de 1740 fl. ungureşti, repartizată potrivit rangului fiecăruia.

Din datele oferite de arhiva ordinului aflăm că în ziua de 29 sau 30 mai 1429, a părăsit Königsbergul (azi, Kaliningrad) sub conducerea lui Redwitz un grup de opt membri ai ordinului. Între ei figurau doi cavaleri în rang de „Vogt”, cei proveniţi de la Soldau (probabil Ulrich v. Jungingen) şi Lauenburg, magistrul silvic din Brandenburg, magistrul de pescuit din Nortung, cavalerul Weyler din Königsberg, preceptorul din Johannisburg precum şi un „frate preot” din Osterode [29]. Nu se ştie însă că în afară de slujitorii personali ai acestor demnitari cîţi meseriaşi, pescari şi navigatori i-au însoţit [30].

Grupul a trecut cu aprobarea regelui polon prin Poznan şi Cracovia, sosind la mijlocul lunii iulie la Bratislava, unde se găsea curtea regală.

[28] Berlin, IV 50, 102; E. Joachim, *op. cit.*, p. 95.

[29] Berlin, VII 19, 25; C. A. Lückerath, *op. cit.*, p. 82—83.

[30] Cu ocazia vizitei noastre din 24—26 septembrie 1989, nu am găsit vreun act în acest sens.

Sigismund însă i-a primit rece reproşîndu-le că „a aşteptat mai mulţi meseriaşi". Numirea lui Redwitz în diverse funcţii, ca ban al Severinului, i-a încadrat în sistemul statal al lui Sigismund, frustîndu-i de independenţă. Chiar şi realizarea promisiunilor legate de Neumark au fost amînate, iar în final eliberarea diplomei privind transferul feudei pe seama ordinului (9 octombrie 1429) a fost condiţionată de o taxă de 800 fl. [31].

Sosirea cavalerilor în zona încredinţată lor a fost urmată de elaborarea unui plan strategic. Redwitz a vizitat zona, iar cavalerii au fost repartizaţi în diverse puncte. Efectivele militare din cetăţi urmau să crească la 1370 oameni, dintre care 328 dotaţi cu arme de foc. Lor li se adăugau 550 combatanţi proveniţi din alte categorii între care 150 husari. Dunărea urma să fie păzită de 140 ambarcaţiuni avînd 1400 deservenţi. În acest fel numărul apărătorilor zonei echivala cu 3648 oameni deci cu 201,99% faţă de situaţia anterioară, fără forţele cneziale. Cifrele nu cuprind auxiliarii necombatanţi. În ceea ce priveşte garnizoanele cetăţilor, fără îndoială au fost preluaţi oştenii aflaţi acolo anterior, specificîndu-se că 258 dintre puşcaşi sînt „vechi". Este probabil că navigatorii în întregime sau o mare parte au fost aduşi de cavaleri.

O atenţie deosebită s-a acordat unui număr de opt fortăreţe repartizîndu-se garnizoane mult sporite.

Denumirea	Vechiul efectiv	Noul efectiv	Spor %
Stanilocz (?)	36	64	177,77
Sznicza (Sviniţa)	40	106	265
Pecz (deasupra Orşovei)	52	60	115,38
Orşowa (Orşova)	90	200	222,22
Severin (Turnu-Severin)	210	474	195,50
Gewren (Gura Văii)	60	60	0
Saan (Simian)	216	200	−99,59
Mihald (Mehadia)	—	30	
TOTAL:	734	1194	162,67

Este de menţionat că la Orşova s-a renunţat la serviciile „slujitorilor", iar la Mehadia s-au introdus noi forţe străine. Cetăţile se găseau sub nivelul tehnic contemporan ceea ce a determinat planul refacerii celei de la Stanilocz, repararea celei din Sviniţa şi construirea uneia între aceasta şi cea de la Pecz, etc. În tot cazul în bugetul cavalerilor a figurat o sumă destinată la cca. 60 meseriaşi, dacă îi asimilăm cu puşcaşii. Cheltuielile totale erau apreciate la suma serioasă de 314.822 fl. Din aceasta camerele monetare din Sibiu şi Braşov trebuiau să acopere 150.000 fl., Redwicz fiind numit comitele lor. Minele de argint din Transilvania erau prevăzute cu 60.000 fl. (15000 mărci). Din vînzarea sării adusă pe Mureş trebuiau încasaţi 100.000 fl. Tot din voievodat li s-a asigurat quinquagesima porcilor şi oilor pe trei ani, zeciuiala de vin a arhiepiscopului de Calocca şi venitul pescuitului între Turnu-Severin pînă la localitatea Rybess (necunoscută). Regiunea Jász-Kun din centrul Ungariei urma să livreze nişte cereale restante din 1428 şi 1429, fără să putem echivala cantitatea men-

[31] Fotocopia în posesia noastră. Originalul în Arhiva Centrală a Ordinului din Viena.

ționată. La Seghedin și Solnoc erau scadente redevențele de cerbi [32]. Spesele activităților cnejilor nu figurau în buget, serviciul lor efectuîndu-se pe cheltuială proprie, totodată erau obligați și la plata unei rente în natură.

În realitate rapoartele lui Redwitz adresate marelui magistru sînt pline de lamentații [33]. În martie 1432, raportează că monetăria nu aduce venit. Întrucît acesta reprezenta teoretic peste 48% din încasările preliminate este îndoielnic dacă numărul planificat al apărătorilor cetății s-a putut asigura. Cerealele din regiunea Jász-Kun, Sigismund le-a alocat altui beneficiar. Cnejii și chiar comitatele întîrziau să le pună la dispoziție mînă de lucru pentru fortificații. O colonizare cu elemente germane a fost împiedicată de lipsa teritoriului necesar. Sigismund a ignorat această cerere ca și altele fiind preocupat de încoronarea lui la Roma (1432). Mai mult, Redwitz a fost încadrat în suită fiind absent din Banat în lunile cele mai critice [34].

Deosebit de complicate s-au dovedit a fi relațiile cavalerilor cu obștiile românești locale. Înainte de venirea cavalerilor cnejii reprezentau — cel puțin numeric — principalii apărători ai zonei, obligați la serviciu „cu o lance". În același timp, se bucurau de o fiscalitate relativ favorabilă și erau investiți cu o autonomie administrativă și judecătorească pe temeiul dreptului „valahic". Odată cu așezarea cavalerilor rolul lor militar s-a redus la o forță auxiliară, chemată la arme în caz de pericol „excepțional". A prevalat de acum înainte obligația de muncă la fortificații, ceea ce prevestea deprecierea și mai substanțială a statutului lor. Deși Redwitz nu depășește atribuțiile lui de ban și comite raporturile devin tensionate deoarece nu a știut să exercite competințele regale cu tactul lui Pipo Spano, care evita să intervină nemijlocit în problemele locale. Așa se explică amplificarea litigiului iscat prin delictul lui Emeric de Remetea care răpise 32 oi de la Dionisie de Almaș. Banul la 21 august 1431, se plînge lui Sigismund arătînd că, cnejii citați de el nu se prezintă și nu trimit nici mandatari. La 7 martie 1432, se plînge că lucrările la fortificații sînt refuzate și chiar cu ocazia unei „primejdii mai mici", probabil o incursiune otomană minoră, nu au fost ajutați [35].

Situația a devenit critică însă de pe urma schimbărilor din Țara Românească. Armistițiul încheiat între Sigismund și turci a pus în tot mai multă dificultate pe Dan al II-lea față de otomani și cade în luptă cu aceștia (1431). Alexandru Aldea (1431 — 1436) devine unicul domn al țării. În situația dată s-a văzut constrîns să dea ostateci turcilor și să facă și reverențele la sultan. În același timp, beneficia de sprijinul lui Alexandru cel Bun și încerca să ajute Brașovul și alți factori creștini informîndu-le despre planurile otomane [36].

Situația din Țara Românească și Banat a inspirat îngrijorări ceea ce se oglindește și în corespondența diplomatică a vremii, fără să se ia

[32] Berlin, VII 25 a; E. Joachim, *op. cit.*, p. 99—101, 109—113.

[33] Berlin, VII 24, IV 27.

[34] E. Joachim, *op. cit.*, p. 102.

[35] Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 383—384; *Hurmuzaki, Documente*, vol. I/II, p. 565, nr. 472.

[36] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV — XVI*, vol. I, *1413—1508*, București, 1905, p. 49—52; Gustav Gündisch, *Die Türkenanfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15 Jahrhunderts*, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", anul 2 (1937), p. 402—403.

vreo măsură practică nici după ce Polonia, Moldova, Ordinul Teutonic, Sigismund şi husiţii au încheiat armistiţiu la 1 septembrie 1431 [37]. Sesizînd situaţia lor critică, cavalerii au încercat să stabilească contact cu sultanul, oferindu-i printre altele nişte cîini speciali de vînătoare [38]. S-a pus chiar într-un fel problema plecării lor, dar planul a fost refuzat categoric de marele magistru. În schimb, li s-au trimis 80 oameni pentru nave, iar efectivul cavalerilor a sporit la 13 [39]. Din semnăturile puse pe o jalbă reiese că de fapt doi dintre ei erau preoţi. Tot din acelaşi document aflăm că Johann von Wedraw era căpitan al cetăţii Severinului avînd alături alţi doi cu sarcini gospodăreşti. La Orşova comanda Erben Hawg. La Gura-Văii aceeaşi funcţie deţinea Caspar Götz, iar Niclas Mochburger era căpitanul garnizoanei. La Pojejena funcţiona Peter Hebichler. Atribuţii nelocalizate aveau Oswald Weyler şi Jost von Gundifingher, „maiestru de turn", deci arhitect militar. Albrecht von Ulmeh diriguia pescuitul fiind „maiestru de peşti" la Pecz. Comparînd lista membrilor ordinului cu cea iniţială se constată dispariţia maiestrului silvic şi dublarea preoţilor, noii veniţi avînd în principal sarcini militare, promovarea economiei lăsîndu-se pe planul secund.

Incursiunea otomană hotărîtoare poate fi datată pe baza unor documente certe. La 6 februarie 1432, comitele de Cuvin (Keve) şi comandantul Belgradului cheamă la arme oştenii săi fiind informaţi despre pregătirile otomane [40]. Din scrisoarea marelui duce Swidrigal al Lituaniei, adresată marelui magistru aflăm că prin intermediul voievodului Moldovei i-a parvenit ştirea că otomanii au năvălit prin Porţile de Fier. Aceştia au măcelărit aproape pe toţi apărătorii [41]. Nu putem uita că Alexandru cel Bun era în relaţii strînse cu domnitorul Aldea, el însuşi participant la incursiunea otomană. Evenimentele au fost semnalate şi de rectoratul republicii Ragusei (azi, Dubrovnik) cu relaţii nemijlocite cu otomanii [42]. La 20 iulie 1432, Swidrigal confirmă relatările anterioare [43]. La 2 decembrie komturul din Osterode furnizează marelui magistru detalii obţinute prin intermediul magnatului polonez Ian Stangenberg, potrivit cărora otomanii au cucerit trei cetăţi şi au nimicit oameni şi bunuri [44]. Printre cele distruse se găsea cetatea Sf. Ladislau făcîndu-se încă în 1432 apel la refacerea ei.

În ceea ce priveşte ideile unor cercetători ne exprimăm îndoiala faţă de afirmativa pasivitate a cnejilor români faţă de năvălitori. În documente nu apar plîngeri în acest sens şi nici pedepse aplicabile în mod necondiţionat în asemenea caz. Mai mult, legea din 1433, confirmă sarcinile lor în apărarea Banatului. La fel incursiunea otomană, sprijinită de nevoie de Alexandru Aldea nu a urmărit cotropirea zonei, ci doar o incursiune de jaf, una din multele acţiuni otomane ale epocii menite să asigure zona lor de influenţă.

[37] Berlin, XVIIa 194e, XXIVa 366, XXIX 59, XVIIa 84.
[38] Ibidem, II 87.
[39] Ibidem, XVIIIa 46.
[40] I. Haţegan, *op. cit.*, p. 194.
[41] Berlin, XVIIa 13.
[42] *Diplomatorium relationum Republicae Ragusianae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, p. 374.
[43] Berlin, XVIIa 22.
[44] Ibidem, XXIVa 31.
[45] I. Haţegan, *op. cit.*, p. 195.

După catastrofa din 1432, cavalerii rămași în viață s-au folosit de Caransebeș ca bază de operații. Dintre ei cinci au căzut în luptă, anume : patru la apărarea Severinului (castelanul, gospodarul Kaffensteiner, maiestrul de turn și cavalerul Weyler), iar în loc necunoscut maiestrul de pescuit. Redwitz întorcîndu-se a reluat funcția de ban, fiind semnalat documentar pînă în anul 1435, deși el moare doar cu doi ani mai tîrziu [46]. Alături de el au mai rămas cinci cavaleri combatanți.

După evenimentele din 1432, cavalerii și-au dat seama și mai mult că politica lui Sigismund de Luxemburg este falimentară. Marele magistru Paul von Rusdorf însă deocamdată nu voia să supere pe împărat, îngrijorat de planul acestuia, vehiculat de consiliul de la Basel (deschis în 1431) de a strămuta statul cavaleresc de pe Baltică la granița otomană. Plecarea cavalerilor de la Dunăre propusă de Redwitz ar fi pus în discuție și posesiunea Neumarkului [47].

Spre sfîrșitul anului 1435, împăratul a înțeles că prezența cavalerilor la Dunăre nu oferă securitatea zonei, iar de la Königsberg nu se vor trimite întăriri. Ca urmare a consimțit la desărcinarea lui Redwitz și apoi în anul 1437, a încuviințat treptat și plecarea celorlalți cinci cavaleri cu suita lor. La plecarea ultimului, cavaler Götz, el își exprima speranța de a putea vedea din nou membrii ordinului teutonic la Dunăre [48]. Acest deziderat nu s-a mai realizat. În schimb, consolidarea situației s-a conturat odată cu instituirea lui Iancu de Hunedoara în funcția de ban al Severinului (1438).

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PRÉSENCE DES CHEVALIERS TEUTONIQUES À LA FRONTIÈRE DU BANAT (1429 — 1437)

résumé

Les démarches de Sigismond de Luxembourg concernant l'établissement des chevaliers teutoniques sur le cours du Danube ont commencé aussitôt après le désastre de Nicopolis, quand on a offert au grand maître une série de propriétés situées le long des frontières méridionales de la Hongrie. Le désastre ottoman de Ankara (1402), ainsi que la guerre civile qui suivit, ont diminué le danger ottoman. Dans ce contexte, les pourparlers concernant l'installation des chevaliers sur le cours du Danube furent différés. Le problème redevient actuel vers 1418 — 1420, quand on envisageait de bloquer les routes militaires qui menaient, depuis les Détroits jusqu'à Chilia, respectivement vers la Hongrie. La défaite de Golumbać détermina Sigismond d'offrir, le 9 octobre 1428, de nouveaux privilèges aux chevaliers et d'insister pour que tout le cours du Danube soit contrôlé par ceux-ci. Les recherches entreprises par l'auteur dans les archives de Vienue ont mené à la découverte de nouvelles informations concernant les régions contrôlées par les membres de l'Ordre teutonique.

[46] *Hurmuzaki: Documente*, I II, p. 591, nr. 494, p. 599, nr. 506.

[47] Udo Arnold, *Die Regeln des Deutschen Ordens in Geschichte und Gegenwart*, Marburg, 1985, p. 127.

[48] E. Joachim, *op. cit.*, p. 106—107.

INFORMAȚII NOI PRIVIND CAMPANIA MILITARĂ OTOMANĂ DIN 1711 ÎN MOLDOVA („JURNALUL" LUI AHMED BIN MAHMUD)

ADRIAN TERTECEL

La începutul anului 1711, conflictul otomano-rus pentru stăpînirea Mării Negre ajunsese într-o fază acută. Rusia dorea de multe sute de ani să pună stăpînire fermă pe țărmul nordic al Mării Negre, iar apoi să ajungă la Strîmtori și la Constantinopol (pentru popoarele slave și pentru români-Țarigrad), asigurîndu-și astfel ieșirea la „mările calde". Aceste planuri erau o moștenire de la vechii slavi, de la varegi („drumul de la varegi la greci") și de la Rusia Kieveană. Din secolul al XIII-lea, tătarii erau însă stăpîni peste stepele nord-pontice. Din 1484, Imperiul otoman domina toate țărmurile Mării Negre (hanatul tătar al Crimeei devenindu-i vasal încă din 1475)[1]. Ca și Bizanțul la apogeul său, Înalta Poartă făcuse din Marea Neagră un lac interior al imperiului (folosit mai ales pentru aprovizionarea Istanbulului), nepermițînd nici unui alt stat să se apropie de litoralul acesteia. Cetatea Albă, Oceakovul, cetățile din Crimeea și de la Marea Azov, cavaleria tătarilor crimeeni și a celor din Bugeac, precum și flota otomană garantau stăpînirea solidă a padișahului de la Stanbul asupra acestei regiuni.

Sub domnia lui Petru cel Mare (1689 — 1725), Rusia se afla în plin proces de întărire și dezvoltare pe toate planurile. Încă din 1696, trupele țarului au ocupat cetatea Azov (*Azak*), precum și alte cetăți din apropiere, producînd astfel o primă breșă în sistemul stăpînirii otomane asupra Mării Negre. În urma păcii de la Karlowitz (1699), slăbită de înfrîngerile suferite în fața Austriei și Poloniei, Poarta acceptase pentru moment și stăpînirea rusă asupra Azovului. Atît Rusia, cît și Imperiul otoman așteptau însă momentul potrivit pentru reluarea luptelor. Rusia spera să lărgească breșa, iar Înalta Poartă nădăjduia să o astupe.

După victoria de la Poltava (1709), obținută de țarul Petru cel Mare asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, acesta din urmă s-a refugiat în Imperiul otoman, la Bender (Tighina). De aici, el a acționat ca un catalizator care a grăbit redeschiderea confruntării armate otomano-ruse.

În alianță cu domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir (1710 — 1711) — care spera să obțină astfel independența Moldovei de sub apăsătoarea

[1] Pentru instaurarea stăpînirii otomane asupra tuturor țărmurilor Mării Negre, precum și pentru compararea politicii pontice a Bizanțului și a Înaltei Porți, vezi: Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, Editura Meridiane, București, 1988. vol. II, p. 253—297.

dominație otomană — Petru cel Mare a pătrons în această țară românească în primăvara anului 1711, cu aproximativ 40 000 de ostași. Practic, doar Cantemir (cu cei 10 000 de osteni ai săi) s-a alăturat armatei rusești. Constantin Brîncoveanu (domnul Țării Românești), precum și popoarele creștine de la sud de Dunăre, au rămas în așteptare pentru a vedea cine va învinge în lupta dintre trupele ruso-române ale lui Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir și trupele otomano-tătaro-suedezo-cazace (aproximativ 140 — 150 000 de ostași) aflate sub comanda marelui vizir Baltacı Mehmed Pașa.

Victoria în lupta de la Stănilești (1711) a fost de partea otomanilor, datorită atît superiorității numerice a ostașilor Porții, cît și lipsei de fermitate a lui Petru cel Mare și greșelilor comise de el în cursul operațiilor militare. Prin pacea de la Vadul Hușilor, Rusia se obliga să se retragă din Moldova și să înapoieze Porții cetatea Azov, precum și alte cetăți și teritorii nord-pontice. Dimitrie Cantemir s-a refugiat în Rusia. Poarta și-a consolidat pentru cîteva decenii dominația asupra Moldovei, Țării Românești și țărmului nordic al Mării Negre. În Moldova (1711) și Țara Românească (1716) au fost instaurate domniile fanariote. Poarta nu mai avea încredere în domnii români. Astfel, în loc de obținerea independenței (dorită atît de Dimitrie Cantemir, cît și de Constantin Brîncoveanu), Moldova și Țara Românească aveau să sufere multe decenii o sporire a exploatării economice otomane și o limitare drastică a autonomiei lor.

Acestea au fost — prezentate pe scurt — cauzele, desfășurarea și efectele campaniei militare otomane din 1711 în Moldova [2].

După cum se știe, în analizarea evenimentelor din 1711, istoriografia noastră se bazează mai ales pe informațiile amănunțite oferite de Ion Neculce (martor ocular și, în acea vreme, mîna dreaptă a domnitorului Dimitrie Cantemir), cuprinse în celebra sa lucrare *Letopisețul Țării Moldovei (1661 — 1743)* [3]. Izvoarele otomane referitoare la aceste evenimente sînt numeroase. Însă, pînă în prezent, la dispoziția istoricilor români se află doar datele furnizate de Mehmed Rașid Efendi în lucrarea sa *Rașid Tarihi* (Cronica lui Rașid), publicată în România sub forma unor fragmente traduse în limba română și incluse în volumul III al culegerii intitulate *Cronici turcești privind Țările Române* [4]. Celelalte izvoare otomane privitoare la campania din 1711 sînt deocamdată inaccesibile istoriografiei noastre. Toate sînt scrise în limba turco-osmană, cu alfabet arab. Unele dintre ele au fost publicate, în original, în Turcia. Altele își așteaptă și acum editarea.

De aceea, am tradus din turco-osmană în română „Jurnalul" (*Defter*) lui Ahmed bin Mahmud referitor la campania otomană din 1711 în

[2] Dintre lucrările istorice românești privind campania militară otomană din 1711 în Moldova menționăm: N. Iorga, *Carol XII, Petru cel mare și țările noastre*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., s. II, t. 33, 1911; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, 266 p.; Constantin Măciucă, *Dimitrie Cantemir*, Editura Albatros, București, 1972, 324 p. + ilustr.; Mustafa A. Mehmet, *Cronica lui Mehmed Rașid ca izvor pentru campania de la Prut (1711)*, în „Studii", nr. 4/1961, p. 920—933.

[3] Pentru informațiile privind campania din 1711 cuprinse în cronica lui Ion Neculce intitulată *Letopisețul Țării Moldovei* (1661—1743), vezi: Ion Neculce, *Opere*, (ediție critică îngrijită de Gabriel Ștrempel), Editura Minerva, București, 1982, p. 515—625.

[4] Vezi: Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, Editura Academiei, București, 1980, p. 216—219.

Moldova, considerînd că astfel putem pune la dispoziţia istoriografiei româneşti o importantă sursă de informare privind evenimentele din acel an. Acest „Jurnal" a fost publicat în Turcia, în 1968, de către prof. dr. Akdes Nimet Kurat [5] (textul original în limba turco-osmană şi alfabet arab, precum şi transliterarea acestui text în alfabet latin). Deşi este, după opinia autorizată a profesorului Kurat, cel mai important izvor pentru campania din 1711, totuşi el nu a fost pînă acum publicat în România (în original sau traducere), nici integral şi nici fragmentar.

Despre viaţa lui Ahmed bin Mahmud Efendi ştim destul de puţine lucruri [6]. După unele particularităţi fonetice şi lingvistice din textul „Jurnalului", profesorul Kurat consideră că Ahmed bin Mahmud era originar din Anatolia. Se pare că s-ar fi născut în jurul anului 1680. Data morţii sale o cunoaştem ceva mai exact (1759 sau unul din anii imediat următori). Ca profesie, Ahmed bin Mahmud a fost aproape toată viaţa funcţionar financiar (*maliyeci*). A urcat treptat în rang ajungînd, în 1711, secretar al „Vistieriei Exterioare" (vistieria statului otoman). În 1759 — cu puţin înainte de moarte — ajunsese să deţină importanta funcţie de defterdar de rangul doi (*Şıkk-ı Sâni Defterdarı*).

Din punct de vedere al instruirii, Ahmed bin Mahmud avea un nivel mediu. Era nivelul obişnuit pentru secretarii cancelariilor otomane din perioada respectivă. Unele carenţe din instruirea autorului „Jurnalului" ne sînt relevate de o serie de greşeli de ortografie pe care le comitea la scrierea cuvintelor de origine arabă.

Pe lîngă obligaţiile profesionale, Ahmed bin Mahmud avea (conform obiceiului acelei epoci) şi preocupări în domeniul istoriei, precum şi în alte domenii. Ca secretar al vistieriei otomane, el a însoţit armatele Porţii în campaniile din 1711 (în Moldova), 1715 (în Moreea) şi 1716 (împotriva Austriei). Pentru fiecare din aceste trei campanii, Ahmed bin Mahmud a scris cîte un „Jurnal" care prezintă amănunţit desfăşurarea acestora de la început pînă la sfîrşit. Cele trei „Jurnale" (împreună cu alte însemnări ale autorului) se află într-un manuscris al său care conţine 372 de file şi este legat cu meşină, avînd aspectul unui codice. Filele sînt de culoare gălbuie, fiind scrise pe ambele feţe. „Jurnalul" privind campania din 1711 (de care ne ocupăm aici) este cuprins între filele 330 — 357. În prezent, acest manuscris se găseşte la Berlin, fiind înregistrat cu nr. 1209 la Secţia orientală (Orientalische Abteilung) a fostei Biblioteci de stat a Prusiei (Preussische Staatsbibliothek).

După cum am arătat mai sus, pentru campania Înaltei Porţi din 1711 în Moldova există mai multe izvoare narative otomane. Singurul

[5] Vezi: Akdes Nimet Kurat, *Hazine-i Birun Kâlibi Ahmed bin Mahmud'un (1123—1711) Prut Seferine ait „Defteri"* („Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud, secretar al Vistieriei Exterioare, privind campania de la Prut din anul 1711), în „Tarih Araştırmaları Dergisi" (Revista de cercetări istorice), tom. IV, 1966, nr. 6—7, p. 261—426 (apărut în 1968). Lucrarea menţionată începe cu o introducere (p. 261—266) în care se prezintă cîteva date generale privind viaţa şi opera lui Ahmed bin Mahmud, insistîndu-se asupra „Jurnalului" privind campania din 1711. Urmează textul original integral al „Jurnalului", redat mai întîi în alfabetul arab (p. 267—356), iar apoi transliterat în alfabetul latin (p. 357—426). Mulţumim şi pe această cale domnului conf. univ. dr. Mihai Maxim care ne-a pus la dispoziţie textul original al „Jurnalului" şi ne-a oferit un ajutor inestimabil la verificarea primei părţi a traducerii noastre.

[6] Vezi: Akdes Nimet Kurat, *op. cit.*, p. 261—266.

dintre acestea care s-a publicat pînă acum în România (sub forma cîtorva fragmente traduse în limba română) este *Rașid Tarihi* (Cronica lui Rașid). Mehmed Rașid Efendi — cărturar de înaltă clasă — a fost, în anii 1714 1722, cronicar oficial (*vakanüvis*) al Imperiului otoman. Partea (din cronica sa) referitoare la campania din 1711 — deși redusă ca întindere constituie un izvor istoric de mare însemnătate. Ea are un rol important în completarea informațiilor oferite de Ahmed bin Mahmud.

Mai există patru lucrări otomane de epocă[7], consacrate în întregime expediției sus-menționate. Este vorba de două lucrări anonime — prima fiind realizată cu siguranță de un participant direct — păstrate în manuscris la Topkapı Sarayı (Palatul Topkapı) din Istanbul, respectiv la Arhivele Suedeze de Stat din Stockholm, precum și de lucrările a doi participanți direcți ale căror nume sînt cunoscute (secretarul trupelor de ieniceri Hasan Kürdi și ofițerul de spahii Hüseyin Aga). De asemenea mai există o lucrare (și aceasta scrisă de un participant direct) care se referă doar parțial la campania din 1711. Lucrarea se numește *Umdet ül-Tevârih* (Temelia istoriilor) și a fost scrisă de Kırımlı Hacı Abdülgaffar Efendi[8]. Pentru completarea știrilor oferite de Ahmed bin Mahmud, aceste izvoare narative au și ele o mare importanță. Dacă vom dori să înțelegem mai bine evenimentele din 1711 (cu implicații deosebite în istoria Țărilor Române), va trebui ca în anii următori să traducem în românește și să publicăm (chiar fragmentar) și aceste izvoare otomane.

Deși sursele sus-pomenite pot aduce numeroase completări la informațiile cuprinse în „Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud, totuși acesta din urmă rămîne cel mai important izvor otoman privind campania din 1711, atît prin întinderea, meticulozitatea și amănunțimea textului, cît și prin numeroasele date care nu apar (sau, mai bine zis, nu pot apărea) nici la cronicarul oficial Rașid, nici la alți autori otomani, mai mult sau mai puțin controlați de autorități. Scriind în mod neoficial, Ahmed bin Mahmud notează și lucruri neplăcute pentru înaltele autorități otomane. Uneori, aceste lucruri sînt atît de grave (mita primită de marii demnitari otomani din partea țarului pentru încheierea rapidă și în condiții mai ușoare a păcii de la Vadul Hușilor) încît chiar autorul, sau o persoană în mîna căreia a ajuns mai tîrziu manuscrisul, a rupt și a distrus filele respective[9].

Să trecem însă la ceea ce ne interesează în primul rînd.

Să vedem, deci, ce informații noi, necunoscute pînă acum în istoriografia românească, ne oferă „Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud privind campania militară din 1711 în Moldova[10].

Ahmed bin Mahmud aduce destul de puține știri noi cu privire la Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare, precum și la acțiunile lor militare și politico-diplomatice. În schimb, autorul ne oferă foarte multe informații noi cu privire la activitățile militare și politico-diplomatice întreprinse de armata otomană și de marii demnitari ai Înaltei Porți în timpul

[7] *Idem*, p. 263.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*.

[10] Pentru extragerea acestor informații, am folosit textul original al „Jurnalului" (Akdes Nimet Kurat, *op. cit.*, p. 267—426), precum și traducerea acestuia în limba română realizată de noi (și aflată deocamdată, în manuscris).

campaniei din 1711. De asemenea, ni se prezintă date foarte interesante privind starea de spirit şi mentalitatea ostaşilor şi demnitarilor otomani, modul în care îşi privesc adversarii, folclorul militar creat şi vehiculat în rîndurile acestora, etc. Nu în ultimul rînd, trebuie remarcate ştirile referitoare la starea de spirit a populaţiei turco-tătare din Brăila şi Dobrogea pe parcursul desfăşurării luptelor.

Etapele de marş ale armatei otomane, popasurile, distanţele dintre popasuri, datele la care s-au efectuat acestea şi durata staţionării sînt prezentate foarte amănunţit. Astfel, aflăm că în campania din 1711 armata otomană a parcurs următorul traseu : Istanbul — Edirne — Aitos — — Karnobat — Provadia — Bazargic (Tolbuhin ; Dobrici) — Medgidia — — Babadag — Isaccea — Kartal — Kahul — Stănileşti (şi retur). Între Istanbul şi Isaccea, traseul este identic cu cel parcurs în 1672, cînd otomanii au cucerit puternica cetate poloneză Cameniţa. De la Edirne la Isaccea, drumul a durat 3 săptămîni la ducere şi 4 săptămîni la întoarcere. Distanţele se măsurau de către otomani în ore de mers. O oră însemna 5—6 km.

Sînt demne de reţinut şi informaţiile privind situaţia de atunci a oraşelor Babadag şi Isaccea. După mărturia lui Ahmed bin Mahmud, Babadagul avea, în anul 1711, aproximativ 1800 de case (adică vreo 10 000 de locuitori). În oraş existau 12 geamii mari şi mici, precum şi o baie publică turcească (*hamam*), dar nu este menţionată nici o biserică. Se pare că marea majoritate a locuitorilor erau musulmani (turci şi tătari). Majoritatea caselor erau frumoase şi înconjurate de grădini şi vii (unele semănînd cu nişte adevărate palate).

Pentru acea vreme, Babadagul era deci un oraş prosper şi destul de mare (Bucureştiul nu avea atunci mai mult de 20 — 30 000 de locuitori). Isaccea era un oraş mic, aşezat pe malul Dunării. Avea o cetate cu două turnuri, 2 geamii şi o baie publică turcească (*hamam*). În oraş creştinii (nu se specifică naţionalitatea lor) erau mai mulţi decît musulmanii. Nu sînt menţionate biserici (deşi, datorită numărului important al creştinilor, probabil că existau), în schimb este amintită o mănăstire aflată în apropierea oraşului.

Din ştirile furnizate de Ahmed bin Mahmud, aflăm că pedestrimea de Poartă (ieniceri şi unităţi militare asemănătoare) participantă la această campanie număra cam 80 000 de ostaşi. Cavaleria spahiilor timarioţi (oastea de provincie) şi cavaleria spahiilor de Poartă ştim — din cercetările istoricilor turci contemporani — că aveau atunci un efectiv total de aproximativ 30 — 40 000 de ostaşi[11]. Se poate observa preponderenţa clară a infanteriei de Poartă, dotată cu arme de foc şi plătită din vistieria statului. Armata otomană participantă la expediţia din 1711 număra deci 110 — 120 000 de ostaşi. La aceştia se adăugau aliaţii Porţii (tătarii, suedezii şi unele contingente de cazaci şi polonezi). Rezultă deci, pentru forţele de care au dispus otomanii în campania din 1711, un total de 140 — 150 000 de ostaşi.

Trupele otomane provin, în special, din sangeacurile şi eialetele aflate în Peninsula Balcanică şi Anatolia. Trupele din eialetele

[11] În privinţa organizării militare otomane în secolul al XVIII-lea, vezi: Yücel Özkaya, *XVIII. yüzyilda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı toplum ya antısı* (Instituţiile otomane şi viaţa socială otomană în secolul al XVIII-lea), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayinları, Ankara, 1985, p. 27—60.

Alep şi Egipt sînt puţin numeroase şi reprezintă o excepţie. Armamentul armatei otomane era asemănător cu cel al armatelor europene din acea vreme. Deşi sabia, hangerul şi suliţa au încă un anumit rol, predomină totuşi clar armele de foc (puşti şi tunuri de diferite mărimi şi calibre). Trebuie remarcat numărul mare de tunuri de care dispunea armata otomană (aproximativ 400).

În privinţa demnitarilor şi comandanţilor militari otomani participanţi la expediţia din 1711, autorul ne oferă o listă amănunţită a acestora, începînd cu marele vizir Baltacı Mehmed Paşa şi cu aga ienicerilor Yusuf Paşa şi coborînd pe plan ierarhic pînă la beilerbei şi sangeacbei. Dintre beilerbei se remarcă prezenţa lui Sirke Osman Paşa — beilerbei de Karaman, Yörük Hasan Paşa — beilerbei de Urum, Çerkes Mehmed Paşa — beilerbei de Sivas, Ali Paşa (fiul fostului mare vizir Kara Mustafa Paşa) — beilerbei de Diyarbekir, precum şi a lui Karayılanzade Ali Paşa — beilerbei de Bosnia. Toţi aceştia aveau rang de vizir, datorită importanţei eialetelor lor din punct de vedere strategic şi al efectivelor militare.

Cît priveşte moralul ostaşilor otomani şi al comandanţilor lor, acesta era, înaintea luptei de la Stănileşti, foarte scăzut. Frica otomanilor era foarte mare. Ei se temeau de Petru cel Mare, care dobîndise celebritate în urma victoriei de la Poltava (1709). De asemenea, este de presupus că îşi aminteau de o serie de dificultăţi şi înfrîngeri suferite în trecut de armata otomană pe pămîntul Moldovei, precum şi de bătăliile pierdute în anii 1683 — 1699 în faţa armatelor austriece şi poloneze. În acelaşi timp, ostaşii şi comandanţii otomani nu mai aveau încredere în propriile forţe, în disciplina şi în capacitatea de luptă a armatei otomane. Iată cîteva fragmente din „Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud care reflectă clar această stare de spirit : « Şi musulmanii erau cu toţii amărîţi şi trişti şi spuneau aşa „Doamne, ghiaurul acesta (Petru cel Mare — n.n.) a ajuns foarte îngîmfat. Noi însă sîntem robi slabi. Pentru tine ne-am jertfit sufletele noastre efemere. Trimite-ne acasă, victorioşi şi învingători, la poporul şi familiile noastre, la rudele, părinţii şi prietenii noştri ! Nimiceşte-l, o, Allah, pe ghiaurul cel fără de credinţă !" . . . . . Cei înţelepţi cugetau : „Slavă lui Allah cel Preaînalt, ostaşii islamici (soldaţii otomani — n.n.) sînt foarte mulţi. Însă, din pricină că sînt foarte mulţi, pentru comandanţi a devenit foarte greu să păstreze buna rînduială. O, Doamne, nu ne îndurera ! Chiar dacă majoritatea ostaşilor este aducătoare de pagubă şi, pe deasupra, mai sărăceşte şi oastea". Aşa gîndeau cei înţelepţi. Căci toţi ostaşii islamici ştiau că, dacă oastea islamică nu va fi victorioasă şi învingătoare, va fi primejdie chiar şi pentru oraşul Istanbul. Din această pricină, oastea islamică era foarte îndurerată. Sufletele efemere ale tuturor fuseseră cuprinse de deznădejde ».

Cît despre mentalitatea ostaşilor şi demnitarilor otomani, trebuie subliniat modul în care ei îşi privesc adversarii creştini (români şi ruşi) şi pe comandanţii acestora (Dimitrie Cantemir şi Petru cel Mare). În ciuda recomandărilor profetului Muhammad (care solicită musulmanilor un anumit respect pentru creştini şi mozaici), otomanii nu mai făceau în acea perioadă nici o deosebire în rîndurile „necredincioşilor" (*Kâfir* sau *gâvur*). Creştinii erau dispreţuiţi şi apostrofaţi cu aceeaşi vehemenţă ca şi triburile politeiste din Arabia preislamică. Ahmed bin Mahmud ne

relatează că, la un moment dat, Dimitrie Cantemir (în mod cert un creştin ortodox) ar fi rostit următoarele cuvinte : „Mă jur pe Lât şi pe Uzza". Aflînd că Lât şi Uzza erau două zeităţi păgîne, venerate de arabii preislamici şi blestemate în Coran [12], vom zîmbi, desigur, dar vom înţelege încă o dată cît de mare este influenţa mentalităţilor, a imaginilor-clişeu, asupra unor popoare întregi.

Creştinii care erau aliaţi cu Imperiul otoman (suedezii şi regele Carol al XII-lea) sînt priviţi însă cu o anumită bunăvoinţă şi politeţe. Totuşi, cînd aceştia se opun dorinţelor demnitarilor otomani (iar alianţa dă semne de slăbiciune) se ajunge, şi aici, foarte repede la dispreţul şi vehemenţa cu care sînt trataţi creştinii duşmani Porţii.

În ceea ce priveşte starea de spirit a populaţiei musulmane (turco-tătare) din Brăila şi Babadag, aceasta era asemănătoare cu cea care domnea în rîndurile armatei otomane înaintea bătăliei de la Stănileşti. Populaţia civilă din cele două oraşe era atunci pregătită să fugă spre sud în cazul apropierii trupelor româno-ruse. În acest scop, lucrurile mai importante ale locuitorilor fuseseră deja încărcate în căruţe pentru a facilita, la nevoie, fuga. Frica de care erau cuprinşi musulmanii de acolo este relatată de un imam din Babadag în cuvinte cutremurătoare.

Alte informaţii noi, prezente în „Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud, se referă la tactica de luptă otomană din aceea perioadă. Marele vizir Baltacı Mehmed Paşa explica (în prezenţa principalilor comandanţi şi demnitari otomani) această tactică în cîteva cuvinte simple şi clare. El spunea că atunci cînd unul din statele creştine atacă teritoriul otoman, trebuie adunate rapid cît mai multe trupe ale Porţii. Apoi, duşmanul trebuie atacat repede, cu hotărîre, folosindu-se în acelaşi timp toate trupele disponibile. Astfel, duşmanul urma să fie învins şi nimicit. Pe baza datelor oferite de Ahmed bin Mahmud, putem adăuga aici rolul important jucat în operaţiunile militare otomane de cavaleria uşoară tătară din Crimeea şi Bugeac. Tătarii executau acţiuni de pradă, distrugere şi diversiune în adîncimea teritoriului inamic, slăbind astfel capacitatea de luptă a duşmanilor Porţii. Prizonierii capturaţi de ei puteau oferi ştiri importante privind efectivele şi mişcările inamice. În 1711, armata rusă a suferit destul de multe pierderi din pricina atacurilor tătăreşti fulgerătoare în flancuri şi în spate. Moldova a fost prădată cumplit de tătari, aceştia declarînd, după spusele lui Ahmed bin Mahmud, că de multă vreme nu au mai avut un an aşa de bogat în prăzi. De asemenea, aflăm pentru prima dată că, în vara anului 1711, tătarii au efectuat (ca diversiune) două mari incursiuni de pradă — pe valea Donului şi pe valea Niprului — jefuind multe sate şi oraşe şi luînd numeroşi robi. Aceste incursiuni au fost conduse de prinţul moştenitor al Hanatului Crimeei (*kalgay sultan*), respectiv de fratele acestuia (*nureddin sultan*).

După cum se ştie, cu puţin înainte de lupta de la Stănileşti, un corp de oaste ruso-român a cucerit de la otomani cetatea Brăila. Ahmed bin Mahmud ne furnizează date suplimentare şi în această privinţă. Astfel, aflăm că Davud Paşa (comandantul garnizoanei otomane din Brăila) a fost avertizat de către Constantin Brîncoveanu, domnul Ţării Româneşti, despre iminentul atac ruso-român asupra acestei cetăţi. El a eva-

[12] Vezi: *Coranul* (diverse ediţii), LIII, 19.

cuat populaţia civilă din oraş, ducînd-o în stufărişurile de pe malul Dunării. Întrucît atacul ruso-român a întîrziat, Davud Paşa a dat ordin civililor să se întoarcă în cetate. În ziua următoare, au apărut însă ostaşii ruşi şi români. Datorită ţipetelor de foame, sete şi frică ale femeilor şi copiilor Davud Paşa a fost nevoit să predea repede cetatea pentru a cruţa vieţile acestora. Astfel, după părerea demnitarilor otomani, greşeala lui Davud Paşa (de a ordona întoarcerea civililor în cetate) a avut ca efect cucerirea rapidă a Brăilei de către ostaşii ruşi şi români.

Această victorie n-a avut însă efect asupra evoluţiei războiului ruso-otoman din 1711. Lupta decisivă de la Stănileşti a fost pînă la urmă cîştigată de armata otomană. Şi la acest capitol, „Jurnalul" lui Ahmed bin Mahmud ne oferă o serie de informaţii noi. Astfel, aflăm lucruri destul de exacte despre marile pierderi suferite de unităţile de ieniceri atunci cînd au atacat tabăra întărită ruso-română. Alături de ienicerii de rînd, şi-au pierdut viaţa numeroase agale (care comandau unităţi de 5 — 600 de ostaşi), precum şi mulţi ofiţeri subordonaţi acestora. Moartea unui agă însemna, de obicei, risipirea în debandadă a unităţii pe care o comanda. Se observă ezitarea din ce în ce mai mare a ienicerilor (şi a altor ostaşi otomani) de a mai ataca tabăra ruso-română. Ostaşii otomani au săpat apoi şanţuri şi s-au mulţumit să tragă asupra taberei adverse cu tunurile şi puştile. De asemenea, sînt interesante relatările privind foametea şi setea din tabăra ruso-română, care (alături de ferma încercuire otomană) l-au determinat pe ţar să ceară pace. În acelaşi timp, se citesc cu interes paginile referitoare la tratativele pentru încheierea păcii între Rusia şi Imperiul otoman. Hanul Crimeei s-a opus din răsputeri încheierii păcii, pe motiv că „ghiaurii" nu-şi ţin cuvîntul şi că totul este o viclenie a ţarului. Hanul nu a avut cîştig de cauză. De remarcat, însă, că aşa-numita „viclenie a ghiaurilor" apare ca un leitmotiv pe tot parcursul „Jurnalului", atestînd deja o imagine-clişeu.

Aflăm ştiri noi despre reacţia moldovenilor la încheierea păcii de la Vadul Huşilor şi la retragerea armatei ruse (alături de care se refugia în Rusia şi Dimitrie Cantemir). Sîntem informaţi, astfel, că mulţi moldoveni (adăpostiţi în păduri şi munţi) au continuat să lupte cu armata otomană. Pentru a-i determina să înceteze această luptă, marele vizir a ordonat punerea în libertate a tuturor prizonierilor moldoveni care nu fuseseră duşi încă în afara teritoriului Moldovei. Astfel, după mărturia lui Ahmed bin Mahmud, au fost eliberaţi mii de prizonieri moldoveni (bărbaţi, femei şi copii).

De asemenea, Ahmed bin Mahmud ne oferă ştiri amănunţite despre condiţiile păcii de la Vadul Huşilor, precum şi despre marea importanţă acordată de înalţii demnitari otomani recuperării cetăţii Azov şi a altor cetăţi aflate la nord de Marea Neagră (acestea fuseseră ocupate de Rusia în anul 1696). Atenţia extrem de mare acordată de otomani acestor cetăţi ne ajută să înţelegem cît de mult dorea Înalta Poartă să îşi păstreze stăpînirea deplină asupra Mării Negre. Cînd armata otomană se întorcea din Moldova către Istanbul, cele mai aşteptate şi mai importante ştiri primite de marele vizir se referă la cetăţile sus-menţionate. Curierii soseau des, aducînd ştiri exacte despre etapele în care Rusia preda otomanilor controlul asupra acestor cetăţi. Fiecare veste despre un progres

în acest sens era primită în tabăra otomană cu o bucurie imensă, înălțîndu-se rugăciuni de mulțumire lui „Allah cel Preaînalt".

O altă problemă care i-a preocupat pe marii demnitari otomani, în lunile imediat următoare încheierii păcii cu Rusia, a fost grăbirea plecării regelui Suediei, Carol al XII-lea, de la Bender (Tighina) spre țara sa. Deși în cursul anului 1711 nu s-a reușit nimic în acest sens (regele Suediei pretinzînd că pentru a efectua o astfel de călătorie are nevoie de o escortă foarte puternică, de bani mulți și de garanția că rușii nu vor încerca să-l atace și să-l captureze pe drum), totuși atenția cu care marele vizir s-a ocupat de această problemă ne arată marea importanță acordată de conducătorii otomani soluționării ei. Astfel, ar fi slăbit încordarea de la granița ruso-otomană, iar vistieria Înaltei Porți ar fi fost scutită de cheltuirea unor sume imense pentru întreținerea regelui Suediei, a demnitarilor și a ostașilor săi.

Cînd armata otomană, întorcîndu-se din Moldova spre Istanbul, a trecut Dunărea de la Kartal la Isaccea, toți ostașii și demnitarii otomani au răsuflat ușurați. S-au făcut mari rugăciuni de mulțumire pentru izbîndă. Relatînd acest moment, Ahmed bin Mahmud arată clar că ostașii și demnitarii otomani au considerat că dacă Petru cel Mare ar fi învins în bătălia de la Stănilești, el ar fi trecut apoi Dunărea și — ajutat de Dimitrie Cantemir, Constantin Brîncoveanu și de popoarele creștine din Balcani — ar fi putut cu ușurință să ocupe întreaga Peninsulă Balcanică și să ajungă la Istanbul. Astfel, Imperiul otoman ar fi suferit un dezastru de pe urma căruia nu și-ar mai fi putut reveni. Otomanii priveau victoria obținută de ei la Stănilești ca pe un adevărat miracol, ca pe o salvare dăruită în ultimă instanță de „Allah cel Preaînalt".

În concluzie, dacă în Moldova ar fi sosit ceva mai multe trupe rusești și dacă operațiunile militare ruso-române ar fi fost conduse cu mai multă fermitate și iscusință, este cert că armata otomană ar fi putut fi învinsă. Problema care se pune (și care rămîne deschisă) este dacă o victorie rusească ar fi fost cu adevărat binefăcătoare pentru Moldova (și pentru Țările Române în ansamblul lor).

Izvoarele narative otomane (ca de altfel și documentele otomane de cancelarie) ne aduc, iată, pe măsura cercetării lor, noi informații privind istoria poporului român în evul mediu și la începutul epocii moderne. Ne exprimăm speranța că traducerea în limba română și publicarea acestor izvoare în România va continua și se va amplifica în anii următori. Să nu uităm că, pînă acum, în țara noastră s-a tradus și publicat de abia o infimă parte din sutele de mii de izvoare otomane (documente de cancelarie și izvoare narative) referitoare la istoria românilor și aflate în prezent în numeroase arhive și biblioteci din Turcia și din alte țări.

NOUVEAUX RENSEIGNEMENTS CONCERNANT LA CAMPAGNE MILITAIRE OTTOMANE DE 1711 EN MOLDAVIE (LE „JOURNAL" D'AHMED BIN MAHMUD)

résumé

L'étude se propose de mettre en relief une source narrative ottomane inconnue jusqu'à présent dans l'historiographie roumaine. Il s'agit

du „Journal" (*defter*) d'Ahmed bin Mahmud — secrétaire de la trésorerie ottomane — concernant la campagne militaire ottomane de 1711 en Moldavie. Le „Journal" fut publié en 1968 en Turquie par le prof. dr. Akdes Nimet Kurat.

Comme on le sait, en juillet 1711, l'armée ottomane a vaincu à Stănileşti les troupes russes et roumaines commandées par le tsar Pierre le Grand et le prince de Moldavie, Démètre Cantemir. Ainsi, la suzeraineté ottomane sur la Moldavie se maintenait et s'accentuait.

L'analyse du „Journal" met en évidence nettement la crise et le déclin de l'Empire ottoman, y compris sur le plan militaire. On comprend ainsi mieux le fait que la victoire de Stănileşti a été obtenue in extremis par une armée ottomane démoralisée, où la discipline parvenait difficilement à s'imposer. Les Ottomans mêmes considéraient cette victoire comme un véritable miracle, dont „Allah le Tout-Puissant" leur avait fait don.

ORIGINEA ȘI DOMNIA LUI ALEXANDRU VODĂ CORNEA (C. 21 DECEMBRIE 1540 – 9 SAU 16 FEBRUARIE 1541) – DUPĂ DOCUMENTE INEDITE DIN POLONIA *

CONSTANTIN REZACHEVICI

Șirul celor peste 180 de domni români, la care se adaugă puzderia pretendenților, prezintă încă multe necunoscute, date incerte sau controversate, legate, între altele, de originea sau limitele cronologice ale stăpînirii unor voievozi din Moldova și Țara Românească. Între aceștia, un personaj aproape enigmatic — datorită puținătății informațiilor păstrate în legătură cu el și al caracterului uneori contradictoriu al acestora — este Alexandru Cornea, domn al Moldovei vreme de abia o lună și cîteva săptămîni (c. 21 decembrie 1540 — 9 sau 16 februarie 1541), care, vorba cronicarului: *„abca și-a uns gura cu mierea stăpînirii și a pierit înainte de vreme"* [1].

Ridicat la domnie în mod cert de marea boierime ostilă lui Petru Rareș, pe care îl trădase în 1538, înlesnind îndepărtarea sa din domnie de către Suleiman Magnificul, dar în cele din urmă și față de urmașul acestuia Ștefan Lăcustă, numit de sultan, Alexandru era în mod sigur un descendent din Ștefan cel Mare, aparținînd familiei domnitoare a Bogdăneștilor (*eronat numită a Mușatinilor* îndeosebi din secolul trecut !). Dar cine era cu adevărat tatăl său a rămas pînă astăzi o chestiune controversată, ca de altfel și alte probleme legate de scurta sa domnie. Aceasta cu atît mai mult, cu cît *nu era cunoscut pînă acum nici un document provenind de la acest voievod.*

Iată însă că putem da la iveală cu acest prilej un act inedit *emis chiar de Alexandru vodă Cornea*, spre finalul scurtei sale domnii (la începutul lui februarie 1541), pe care l-am aflat mai demult în Polonia, și anume o scrisoare a sa către Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród, care pe lîngă însemnătatea informațiilor istorice conținute, indica cu precizie, prin însăși afirmația voievodului, pe tatăl și chiar pe bunicul lui Alexandru Cornea. La acesta adăugăm scrisoarea, de asemenea inedită, trimisă tot atunci de Ieremia vameșul și Drăghici Turcu de la Hotin, aceluiași Gh. Jazłowiecki, cu știri interesante despre poziția boierilor partizani ai lui Alexandru Cornea față de apropierea de hotarul dunărean a lui Petru Rareș cu sprijin turcesc, în vederea reluării domniei. Ambele izvoare, pe care le-am menționat

* Comunicare la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Institutul de Istorie „N. Iorga", Academia Română, 20 noiembrie 1991.

[1] *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, p. 87, 102.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 803–827, 1992

doar la locul potrivit, în lucrarea închinată lui Petru Rareş [2], fac parte din varianta principală, originală, a colecţiei de documente polone *Acta Tomiciana*, din care am publicat documente inedite şi cu alte prilejuri, şi văd acum pentru întîia oară lumina tiparului în anexa lucrării de faţă.

★

Domnia lui Alexandru Cornea se plasează într-un spaţiu dramatic, de criză dinastică şi intensificare a presiunii turceşti asupra Moldovei, avînd drept rezultat pierderi teritoriale pentru ţară, răscoala acesteia, şi în final asasinarea domnului Ştefan Lăcustă de către marea boierime, nemulţumită de felul în care acesta se angajase în lupta antiotomană. Nu i-a fost dat însă lui Alexandru Cornea să rezolve situaţia de criză din anii 1538 — 1540, ci paradoxal, tocmai impetuosului şi uneori chiar nesăbuitului pînă atunci Petru Rareş, cuminţit şi dovedind nebănuite calităţi diplomatice, după asprele încercări ale pribegiei din acei ani în Transilvania şi la Constantinopol.

Debutul crizei l-a constituit trădarea lui Petru Rareş de către marea boierime din gruparea Găneştilor şi Arbureştilor, în frunte cu Mihu „hatmanul" şi Gavril Trotuşan logofătul, în toamna anului 1538, acţiune care l-a împiedicat pe Rareş să se concentreze pentru oprirea invaziei lui Suleiman Magnificul, după ce izbutise să încheie, la sfîrşitul lui august 1538, pacea de la Hotin cu polonii, aliaţii acestuia, prima parte a încercării sale de anihilare, pe rînd, a inamicilor săi coalizaţi [3].

Numirea *pentru prima oară de către sultan a unui domn a Moldovei* a constituit un simptom evident a crizei, chiar dacă acesta, Ştefan, poreclit Lăcustă încă din vremea domniei sale (21 septembrie 1538 — c. 20 decembrie 1540), făcea parte din familia domnitoare, fiind fiul unui fecior al lui Ştefan cel Mare (Alexandru, probabil un urmaş nelegitim al marelui domn, deosebit de fratele său omonim, întîiul născut, legitim, al marelui domn, care murise în 1496, aşadar cu doisprezece ani înaintea naşterii în 1508 [4], a nepotului său de frate, Ştefan Lăcustă) [5], şi prin numirea sa sultanul renunţase să transforme Moldova, pe care o considera „cucerită", de altfel complet prădată, inclusiv de tezaurul domnesc, în provincie otomană, sub conducerea unui Mehmed bei [6]. Numai că Ştefan Lăcustă, care de la vîrsta de 5 ani şi pînă la 30 de ani a crescut

[2] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 202.

[3] Idem, *Tratatul între Petru Rareş şi Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice", IX — X (1978—1979), p. 313—325. Izvoarele şi bibliografia referitoare la campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (iulie-noiembrie 1538), la *ibidem*, p. 305—309. Ulterior, Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1982, p. 143—158; Mihail Guboglu, *Campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (1538) într-o cronică turco-tătărască*, în *Românii în istoria universală*, III³, Iaşi, 1988, p. 1—20.

[4] La 22 noiembrie 1538 Fabio Magnanelli arată că Ştefan Lăcustă era în vîrstă de 30 de ani (*Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti 1968, p. 466), fiind născut, deci la 1508.

[5] Cf. şi părerea lui C. Cihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XIV (1977), p. 105—109 (cu istoriografia problemei), mai apropiată de realitate decît cea exprimată de Ştefan S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VIII (1975), p. 187—192.

[6] Hurmuzaki, II¹, p. 143, nr. LXXIV.

şi a trăit la curtea sultanilor, fiind considerat (desigur, cu o anume exagerare) în 1538 la luarea domniei *„că este ca un paşă"* [7], iar de către boierii care l-au asasinat, în decembrie 1540, că *„era turc îmbrăcat în veşmîntul nostru"* [8], n-a reuşit prea mult să schimbe în decursul domniei imaginea sa de *„creatură oarecare"* a lui Suleiman Magnificul, din *„suita"* căruia făcuse parte, cum îl prezenta regele Poloniei în 1539 [9]. Astfel că nu întîmplător o relatare din Viena consemna în februarie 1539 că „Sandrin (Ştefan Lăcustă, după numele tatălui său — *n.a.*) nu este nimic; sultanul are şi ţine Moldova" (*Sandrinus nihil est; Turca habet et tenet Moldavia*) [10], iar o alta spaniolă, că „prin firea sa Sander este mai bun turc decît guvernatorul său" (*mesmo Xander es tan buen turco como su governador*), acesta din urmă numit de sultan pe lîngă el [11], ceea ce avea oarecare temei [12].

În zadar (la nivelul mentalităţii vremii, fireşte) s-a străduit Ştefan Lăcustă să încheie tratate sau legături prieteneşti cu Sigismund I cel Bătrîn al Poloniei, cu regii Ferdinand I de Habsburg şi Ioan Zápolya, cu voievozii Transilvaniei, Ştefan Mailat şi Emeric Balassa, sau cu unele oraşe ardelene, lăsînd impresia unei politici favorabile creştinilor [13]. În acest sens anunţînd, chiar în 1539, pe regele Poloniei asupra intenţiilor agresive ale turcilor asupra Germaniei şi Ungariei şi despre planurile tătarilor împotriva Poloniei [14]. Din nefericire pentru acest nepot al lui Ştefan cel Mare, vădind reale calităţi diplomatice, atît în interior, în relaţiile iniţiale cu marea boierime care îl acceptase de voie de nevoie, cît şi pe plan extern, două au fost, în principal, evenimentele potrivnice care i-au adus deznodămîntul fatal. Pe de o parte, străduinţele personale ale lui Petru Rareş la Constantinopol, desfăşurate pe parcursul întregului an 1540, însoţite de sume importante (cele mai mari desinate pînă atunci acestui scop !), pentru redobîndirea domniei, străduinţe asupra cărora am stăruit amănunţit cu alt prilej [15], au contribuit în final, la „destituirea de către sultan" (*a Turca destituto*) a lui Ştefan Lăcustă [16], cel mai tîrziu la începutul lui decembrie 1540. Acesta din urmă refuzînd aparent să ia orice măsură de contracarare a acţiunilor lui Rareş [17]. Faptul a pro-

[7] Relatările din 1538 ale lui Fabio Mignanelli (*Călători străini*, I, *loc. cit.*) şi Stanislav Górski (Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 229—234).

[8] Hurmuzaki, Supliment II[1], p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 25.

[9] *„Alumnum quendam suum"; „ex cohorte sua"* (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria Romăniei culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 11, 13).

[10] În Moldova se aflau 7 000 de călăreţi turci (A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 297).

[11] Relatare spaniolă manuscrisă, nefolosită pînă acum în legătură cu Alexandru Cornea, la Alexander Randa, *Pro Republica Christiana*, München, 1964, p. 27, nota 35.

[12] Cf. şi Tahsin Gemil, în vol. *Petru Rareş*, p. 158—159.

[13] Pentru domnia lui Ştefan Lăcustă cf. îndeosebi Ştefan S. Gorovei; în vol. *Petru Rareş*, p. 162 174; idem, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 93, 95—96; idem, *Petru Rareş (1527—1538; 1541—1546)*, Bucureşti, 1982, p. 155 162, 179 181; Ioan Aurel Pop, *Cu privire la domnia lui Ştefan Lăcustă*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVII (1985—1986), p. 79—97; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI — XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 163.

[14] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 19—21.

[15] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 198—201.

[16] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 33—34; cf. şi Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 95.

[17] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 30—31.

vocat, probabil, teama grupării boiereşti a Găneştilor şi Arbureştilor de represiunea lui Petru Rareş, numit de altfel de către sultan, în decembrie 1540, din nou domn al Moldovei [18]. Trebuie să menţionăm însă că inactivitatea lui Ştefan Lăcustă la Constantinopol era dictată, ceea ce nu s-a observat pînă acum, chiar de amintita grupare boierească, de vreme ce domnul lăsase încă din primăvara lui 1540 treburile de la Constantinopol la hotărîrea lui Mihu „hatmanul" [19]. Evident această grupare se orienta spre relaţii de forţă cu Înalta Poartă.

Pe de altă parte, aceeaşi grupare boierească nemulţumită de prudenţa diplomatică, de altfel firească la un domn numit de sultan, a lui Ştefan Lăcustă (care cerea, sub diferite pretexte, un răgaz de doi ani), în ceea ce priveşte recuperarea pe cale militară a teritoriului Moldovei ocupat de Suleiman Magnificul în 1538, a intrat în conflict, mai mult sau mai puţin deschis, cu acesta în toamna lui 1540, prezentîndu-i cereri ultimative în acest sens, provocînd, se pare, o reacţie ameninţătoare din partea lui Ştefan vodă [20].

La drept vorbind, *teritoriul amintit era considerabil*, şi e lesne de înţeles că pierderea lui a stîrnit mari nemulţumiri. După cercetări mai noi, bazate şi pe documente polone pe care le-am publicat recent, rezultă că sultanul ocupase şi anexase în dreapta Nistrului un teritoriu cuprins de la sud de noul sangeacat al Tighinei (numai între Tighina şi Cetatea Albă erau 35 de sate) pînă la cetatea Sorocăi, transformată şi ea împreună cu ţinutul din jur în sangeacat, reşedinţa unui bei. Teritoriu colonizat chiar cu ţărani turci, după obiceiul otoman, la porunca lui Suleiman Magnificul (care vor fi retraşi oficial de către Poartă, cu excepţia celor din „raiaua" Tighina, abia în 1552), şi pe care numai cu mari sacrificii băneşti, sporirea haraciului şi nu puţină abilitate diplomatică va izbuti de-abia Petru Rareş, în 1541, la începutul celei de-a doua domnii, să-l realipească Moldovei, mai puţin Tighina (Bender), cetatea construită de turci şi ţinutul din jur, care va rămîne „raia" turcească [21]. Desigur, Ştefan Lăcustă nu era vinovat de pierderea acestui teritoriu, iar boierii care îi vor lua viaţa l-au acuzat desigur pe nedrept că: „*a început cu încetul a da ţara împăratului (Suleiman Magnificul — n.a.); voia să-i dea tot ţărmul de la Dunăre pînă la munte, precum şi Nistrul tot*" [22].

Pierderea teritorială, mult mai mare chiar decît cea din 1484 (Chilia, Cetatea Albă şi Bugeacul), era însă greu de suportat, ca şi abuzurile turcilor în teritoriile cotropite şi în vecinătatea acestora, astfel că, dacă nu a provocat, gruparea boierească menţionată, a susţinut desigur, în prima jumătate a lui noiembrie 1540, acţiunile antiotomane ale moldovenilor dintre Tighina şi Cetatea Albă în teritoriile de curînd anexate, vizînd

[18] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 201; Ştefan S. Gorovei în *idem*, p. 173—174.

[19] Ilie Corfus, *loc. cit.*

[20] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV Bucureşti, 1937, p. 397—398; Ştefan S. Gorovei, în vol. *Petru Rareş, loc. cit.*

[21] Izvoarele şi bibliografia problemei la Constantin Rezachevici, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină în anii 1541—1542, după noi izvoare polone. — Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542* — (I), în „Revista istorică", I (1990), nr. 5, p. 441—442 şi p. 433; (II), nr. 7—8, p. 701—704. *Elementa ad fontium editiones*, LVI, ed. Carolina Lanckorońska, Roma, 1982, p. 178. Cf. şi Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 89—92.

[22] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 139—141; nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori*, p. 26.

recuperarea a peste 60.000 de oi, acţiune soldată cu uciderea a 150 de turci şi ciobani, şi care ar fi provocat cererea dregătorilor otomani din Chilia, Cetatea Albă şi Tighina către sultan de a se trimite în fiecare dintre acestea cîte 5.000 — 6.000 de ostaşi. Diplomatul polon Iacob Wilamowski afirmă chiar că *„aceasta s-a întîmplat cu voia voievodului şi a întregii ţări"*, iar influentul boier Petru Vartic a fost trimis de Ştefan Lăcustă, dar şi de către boieri, înainte de 27 noiembrie 1540, la Jan Tarnowski, castelanul Cracoviei, spre a obţine ajutorul acestuia, în vreme ce Toma logofătul (fost mare logofăt) cerea prin mijlocirea lui Wilamowski sprijinul regelui Poloniei [23].

Indiferent cum, acţiunea antiotomană fusese aşadar pornită. Dar e greu de crezut că ea a fost condusă de Ştefan Lăcustă [24], prudentul domn numit de sultan. Dacă ar fi fost aşa de ce l-ar mai fi ucis boierii din gruparea Găneştilor şi Arbureştilor, opţiune extrem de dramatică, crima politică, de jos în sus (*regicidul*) nefiind în obiceiul ţării, după cum recunoşteau chiar asasinii (*„Au fost două-trei răscoale, sub alţi domni. Dar noi, boierii, n-am îngăduit să-l taie, pentru că la noi nu era obiceiul acesta, şi nu va fi cît vom trăi"*). Mai mult chiar, aceştia arată foarte limpede motivul asasinatului, la cîteva zile după comiterea acestuia: faptul că Ştefan Lăcustă *„nu voia să asculte pe nimeni"* şi se afla chipurile în legături tainice cu sultanul. Astfel încît, *„văzînd că nu se poate face nimic cu dînsul, s-a iscat într-o noapte răscoală, şi s-a făcut dreptate asupra lui şi asupra tuturor oamenilor pe care împăratul* (Suleiman Magnificul — *n.a.*) *îi trimisese în ţară"*. Boierii ştiau că pentru înlăturarea violentă a domnului, *„vom plăti noi cu capetele noastre şi cu sîngele nostru"*, şi totuşi insistă: *„Dumnezeu ne e martor că nu s-a putut altfel"* [25], Ştefan Lăcustă fiind cu totul refractar deci la o acţiune deschis antiotomană. Conjuraţia fusese pregătită înainte de 27 noiembrie 1540, de vreme ce Petru Vartic, trimis cum am văzut, mai demult de Ştefan Lăcustă la Jan Tarnowski, a putut să expună acestuia, în realitate, năzuinţele boierilor complotişti şi ale candidatului lor [26].

Momentul de apogeu al crizei anilor 1538 — 1540, asasinarea lui Ştefan Lăcustă de către *„o samă de boieri din curtea lui anume Găneştii şi Arbureştii"*, în frunte cu albanezul Mihu „hatmanul" şi Gavril Trotuşan logofătul, în jurul datei de 20 decembrie 1540 [27], noaptea, în cetatea Sucevei, într-un loc arătat încă cu oroare pînă în vremea lui Nicolae Costin [28], a fost în acelaşi timp semnalul uciderii tuturor turcilor trimişi de sultan în Moldova, altfel spus, *semnalul adevăratei răscoale antiotomane.*

Actul următor, desfăşurat foarte probabil chiar a doua zi, după obiceiul de alegere a domnilor români, a fost înălţarea în scaunul de la

[23] I. Corfus, *op. cit.*, p. 31—34. Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 92—93.

[24] Cf. părerea lui Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 93—94, şi *Istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1986, p. 422—423.

[25] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26. Şi Grigore Ureche afirmă că pe Ştefan Lăcustă îl ura *„curtea toată"* (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. II-a, P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 160).

[26] Hurmuzaki, *loc. cit.;* N. Iorga, *op. cit.*, p. 27; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, (I), p. 439.

[27] Şt. S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii (Fragmente istorice, 1538—1541)*, în „Cercetări istorice" (Serie nouă), Iaşi, II (1971), p. 158.

[28] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 200.

Suceava a noului domn Alexandru Cornea, omul de încredere al grupării boierești amintite, care, pe lîngă Mihu „hatmanul", adică portarul Sucevei, și Gavril Trotușan, mare logofăt, cuprindea boieri îndeosebi din familiile Găneștilor și Arbureștilor, sau înrudiți cu aceștia [29], unii ieșind acum la iveală din scrisoarea inedită a lui Ieremia vameșul de Hotin către căpitanul Cameniței [30]. Cine era acest personaj și cum se numea el în realitate, pentru a-l putea identifica între pretendenții domnești din primele trei decenii ale secolului al XVI-lea?

Oricît ar părea de ciudat, numele său nu a fost corect identificat pînă în prezent, în cadrul istoriografiei științifice. Cronica lui Macarie, episcopul de Roman, contemporan cu personajul nostru, îl numește: „*un oarecare Alexandru, poreclit Cornea*" [31]. Un sfert de veac după moartea lui, cronica moldo-polonă îl indică simplu doar sub numele de „*Cornea*" [32], iar cea a lui Bielski, din același veac XVI, îi spune numai „*Alexandru*" [33]. În al doilea sfert al secolului următor, Grigore Ureche relatează că ucigașii lui Ștefan Lăcustă: „*au rădicat domnu pre Alixandru vodă, ce-i ziciia Cornea* [. . .] *Și daca l-au rădicatu domnu, i-au pus numele Alexandru vodă*" [34]. Iar Nicolae Costin, redînd aceeași versiune, spune că: „*au rîdicat cu toții domnu pe Cornea, portarul Sucevii* [. . .] *și i-au schimbat numele de i-au zis Alexandru Vodă*" [35]. Versiune ce a trecut și la cronicarul muntean Radu Popescu, după care, boierii au ridicat domn „*pe Cornea, care au fost portar mare* [. . .] *și i-au schimbat numele de i-au zis Alixandru vodă*" [36].

Cum vedem, nici una din aceste relatări nu-i indică originea, în schimb din ele rezultă destul de limpede că Alexandru era nume domnesc, de altfel foarte răspîndit în Moldova în secolele XV — XVI, adoptarea unui astfel de nume, prin înlocuirea numelui de botez, fiind de asemenea mult uzitată la urcarea în scaun, îndeosebi a unor fii nelegitimi. În vreme ce Cornea, inițial o *poreclă*, cum mărturisește episcopul Macarie, cu multiple sensuri, derivate de la substantivul „corn", ca de altfel, și în vechea limbă franceză [37], sau poate chiar de la topicul omonim [38], a căpătat din secolul al XVII-lea în cazul de care ne ocupăm, înțelesul de nume

[29] Pentru aceștia, cf. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147—154; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 176.

[30] Cf. *Anexa II.*

[31] *Cronicile slavo-române*, p. 87—102.

[32] *Idem*, p. 171, 185.

[33] G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice", Iași, I (1925), p. 138.

[34] Grigore Ureche, *loc. cit.*

[35] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 418.

[36] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 50.

[37] Unde din „corn" *(cor)* provin *Cornel*, *Cornut*, *Cornu* etc. cu sensul de încornorat (soț înșelat) (Emmanuelle Hubert, *Origine des noms de familles*, Geneva, 1981, p. 72).

[38] Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 148, consideră *cornea*, „numele dracului", o poreclă derivată de la *corn*, sau în legătură cu un topic. Cf. și N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 249. Numeroase sate și locuri în Moldova: Cornești, Corni, Corniasca, Cornișor, Cornit, Cornova, Cornu (cu determinative), la Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României*, A. Moldova. Veacurile XIV — XVII (1384—1625). *Indicele numelor de locuri*, București, 1990, p. 67.

propriu [39], pentru ca ulterior, din a doua jumătate a secolului să apară chiar ca nume de familie [40].

În realitate, adevăratul nume de botez al pretendentului care în decembrie 1540 urca pe tronul Moldovei, era cel de *Alexe* (corect *Alexie*), ştirea o furnizează bine informatul contemporan al său Paul Giovio, după care boierii adversari al lui Petru Rareş: *„chiamă grabnic din Podolia, unde rătăcia pînă atunci pe junele moldovean Alexe, de neam domnesc* (adolescentem Moldauum nomine Alexem regiae stirpis); *îl aduc la domnie şi-l aşează sub patronajul lor în capitala Suceava"* [41]. Giovio ştia aşadar, că pretendentul Alexe, poreclit în Moldova Cornea, şi înălţat în scaun sub numele de Alexandru vodă, era de neam domnesc. Aceiaşi informaţie privitoare la numele de botez — *Alexie*, de data aceasta forma ortodoxă corectă! [42] — al noului domn, apare şi în istoria ungară a lui Nicolae Isthvanfi, redactată spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, care însă socotea pe „Alexie fiul principelui Ilie de demult" (*Alexius quidam Eliae quondam principis filius*) [43]. Acesta din urmă fiind identificat de Gheorghe Şincai în cronica sa, ce înregistrează relatarea lui Isthvanfi, cu „Elia care s-au tăiat la anul 1501 la Petricov", fiul lui Petru Aron, decapitat înaintea solilor lui Ştefan cel Mare de către polonii care au refuzat să-l predea acestora [44], identificare preluată întocmai, cum vom vedea, de Ştefan S. Gorovei. Iar mai înainte de acesta de către Dimitrie Onciul („Alexandru III Cornea (1540 — 1541), fiul bastard al lui Iliaş, fiul lui Petru III") [45].

Este interesant de observat că N. Isthvanfi foloseşte şi numele de Alexandru, atunci cînd se referă la acesta în calitate de principe („*Alexandro principe*") [46], altfel, spus, în cadrul aceleiaşi scurte relatări, apar la locul cuvenit atît numele de botez cît şi cel domnesc al lui Alexandru Cornea.

În documentele diplomatice ale vremii, Alexandru Cornea apare însă întotdeauna în chip firesc doar cu numele său voievodal, aceleaşi izvoare indicînd uneori, fără nici o şovăire, originea sa domnească, de fiu al lui Bogdan III (1504 — 1517) şi nepot al lui Ştefan cel Mare. Cea dintîi relatare este chiar scrisoarea grupării boiereşti care îl înălţase pe tron, adresată regelui Poloniei, spre informare şi cerere de ajutor, în primele zile de după acest eveniment, aşadar în ultima decadă a lui decembrie 1540. Referindu-se la *„stăpînul nostru voevodul Io Alexandru"*, boierii afirmă că *„am luat alt domn nou, pe care-l ştim cu toţii că e coborîtor al domnilor, fiu al lui Bogdan Vodă şi nepot al bătrînului Ştefan Vodă,*

[39] Un boier muntean „Cornia" (Cornea) comandant în oastea lui Mihnea III, la 1659 (Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 187).

[40] Ion Neculce aminteşte pe Gligorie *Cornescul*, boier din ţinutul Hotinului, care în 1672 a realizat în ceară macheta cetăţii Cameniţa (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 213). Cf. şi A. Eremia, M. Cosnicianu, *Nume de persoane (Îndreptar antroponimic)*, ed. a III-a, Chişinău, 1974, p. 101 (epoca contemporană).

[41] B. Petriceicu Hasdeu, în „Archiva istorică a României", II (1865), p. 39, 41. Cf. şi Paul Giovio, *Historia sui temporis*, Paris, 1558, p. 265.

[42] În calendarul ortodox, cuviosul Alexie este pomenit la 17 martie.

[43] Nicolae Isthvanfi, *Historia de rebus ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622, p. 222.

[44] Gheorghe Şincai, *Chronica românilor şi a mai multor neamuri*, ed. a II-a, II, Bucureşti, 1886, p. 282, 161 (anul 1501).

[45] Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, I, Bucureşti, 1968, p. 539.

[46] Nicolae Isthvanfi, *op. cit.*, p. 223.

moştenitor drept al ţării Moldovei. Ne-am supus lui cu toţii şi am hotărît să ne fie domn şi să domnească precum au domnit întîi bunicul, apoi tatăl său . . . "[47]. Dacă această relatare ar putea fi bănuită de părtinire (deşi ne întrebăm de ce ar face-o, de vreme ce şi Ştefan Lăcustă, cel ucis de autorii ei, era tot un nepot al lui Ştefan cel Mare), în schimb cea adresată de la Vilna de către Toma Sobocki (sol polon la Poartă în 1539 — 1540, deci un personaj bine informat) ducelui Albert al Prusiei, la 21 ianuarie 1541, e obiectivă, şi ea mărturiseşte că ucigaşii lui Ştefan Lăcustă : „au ales ei înşişi pe un altul, numit Alexandru, fiul lui Bogdan voievod de odinioară" (*Electus ab eis ipsis alter, nomine Alexander, filius olim Bochdani Voyvode*)[48]. Referirea este la Bogdan III, fiul lui Ştefan cel Mare şi a Mariei, fiica lui Radu cel Frumos din Ţara Românească, şi nu la fratele acestuia Bogdan Vlad, care a trăit între 1481 — 1497, fără a ajunge să domnească; cei doi fraţi fiind deseori confundaţi în istoriografia noastră pînă la ultimul timp[49].

Alte documente polone, referitoare la scurta sa domnie îl numesc, după obicei, doar „Alexandru voievod", fiind de acum un personaj cunoscut în regatul vecin[50], în vreme ce la curtea lui Ferdinand I de la Viena ştirile despre el n-au mai apucat să pătrundă, în dreptul numelui său din chiar textul jurămîntului lui de credinţă faţă de regele habsburg al Ungariei, redactat în cancelaria acestuia, în ianuarie 1541, fiind lăsat loc alb[51].

Nu e de mirare că problema originii lui Alexandru Cornea, pe care Dimitrie Cantemir nici măcar nu-l înregistrează în lista domnilor Moldovei[52], şi pe care alte cronici din veacul al XVIII-lea îl pomenesc pornind de la datele letopiseţului lui Ureche[53], nu a preocupat de obicei pe istoricii din secolele XIX — XX, care fie că ignoră această chestiune[54],

[47] Hurmuzaki, *loc. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26—27.

[48] Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 326, nr. XXXIV.

[49] Cf. observaţiilor lui C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 104—105, şi părerile lui Constantin Burac, *Bogdan-Vlad urmaşul lui Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, XXV¹ (1988), p. 247—252.

[50] Hurmuzaki, Supliment, II¹, p. 143—144, nr. LXXI; II⁴, p. 279, nr. CXLVIII; N. Iorga, *op. cit.*, p. 349, nr. VII.

[51] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 21—22 (*in persona ipsius* [loc alb] *domini mei"*). Documentul nu putea fi alcătuit la Cetatea Nouă (Roman) şi atribuit lui Petru Rareş, cum consideră I. Minea, *Despre Alexandru Cornea, pretendent la tronul Moldovii*, în „Cercetări istorice", Iaşi, VIII — IX (1932—1933), nr. 2, p. 200—204, fiind evident redactat în cancelaria lui Ferdinand I.

[52] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 136—137.

[53] În cronica dinainte de 1733, atribuită lui Vasile Buhăescu cămăraşul, este inserată destul de corect, sub anul 1540 domnia lui „*Alexandru Vodă al treilea ce i-au zis Cornea*" (*Istoria Ţării Româneşti şi a Moldovei de Vasile Buhăescu cămăraşul*, ed. Em. Kretzulescu, în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", XIV (1913), p. 167).

[54] Cf. Gh. Asachi, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1970, p. 139—141; I. Heliade R⟨ădulescu⟩, *Elemente de historia românilor sau Dacia şi România*, ed. a II-a, Bucureşti, 1869, p. 184—185 (nici măcar nu aminteşte domnia lui Alexandru Cornea); Gr. G. Tocilescu, *Manual de istorie română...*, Bucureşti, 1886, p. 186; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, Bucureşti, 1986, p. 457 („Răsculaţii cheamă deci la tron pe unul Alexandru Cornea. Acesta pretindea şi el a fi de neam domnesc [...] va fi fost un fiu natural sau un pretins fiu natural al unui domn anterior"); I. Minea, *op. cit.*, p. 200—204; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1976, p. 280; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 648 (autor N. Stoicescu); Paul Simionescu, *Petru Rareş, domnul şi vremea sa*, Bucureşti, 1970, p. 142—146; Dumitru Almaş, *Petru Voievod Rareş*, Bucureşti, 1970, p. 98 etc.

fie că admit descendența sa din Bogdan III [55]. De abia în 1971 Ștefan S. Gorovei reia, dincolo de simple afirmații, problema originii lui Alexandru Cornea, pornind de la prelucrarea de către Gh. Șincai a datelor amintite ale lui N. Isthvanfi. El consideră astfel, într-un șir de lucrări (la început doar ipotetic, apoi convins, iar în cele din urmă admițînd că originea personajului *„nu e încă stabilită”*), că Alexandru Cornea era fiul pretendentului Ilie, cel decapitat de poloni la Czehow, în 1501, și nepotul lui Petru Aron, că fiind el însuși pretendent la domnie încă din 1504, în 1523 s-a ridicat din Polonia, sub numele de Alexandru, împotriva lui Ștefan cel Tînăr, ajungînd pînă la Cahul, pentru ca în 1535 să obțină sprijinul regelui Poloniei împotriva lui Petru Rareș, iar în 1541, la moarte, după o „lungă carieră de pretendent”, ar fi avut 50 — 55 de ani. În toate aceste supoziții cîntărind greu numele de Alexandru [56]. Păreri, care în diferitele stadii au fost preluate de istoriografia perioadei în următoarele două decenii [57].

Nu știm pe ce s-a bazat afirmația lui Isthvanfi că Alexie-Alexandru de la 1540 — 1541 ar fi fost fiul lui Ilie, identificat de Șincai, evident doar după potrivirea de nume, cu Ilie, fiul lui Petru Aron, cel executat în 1501. În realitate, numele fiului lui *„Ilie decapitatul”*, la rîndul său pretendent în 1504, la moartea lui Ștefan cel Mare, *nu ne este cunoscut* [58]. Apoi, s-a observat deja, că un pretendent cu numele de Alexandru nu putea veni din Polonia la 1523 tocmai pînă la Cahul, în sudul Moldovei, ci era vorba de un personaj venit de pe teritoriul otoman [59] sau, adăugăm, din Țara Românească. În sfîrșit, Paul Giovio mărturisește, cum am văzut, că pretendentul Alexe (Alexie-Alexandru Cornea) de la 1540 era un „adolescent”, adică un om tînăr, „tînărul domn” (*juvenis Palatinus*) numindu-l și o relatare polonă din 1541 [60], ceea ce poate fi foarte bine acceptat pentru un copil al lui Bogdan III (născut înainte de 1517, anul morții tatălui său, ar fi putut avea în 1540 în jur de 25 de ani), dar nu se potrivește în nici un chip cu un pretendent de „vreo 50 — 55 de ani”,

[55] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 76; Vasile I. Cărăbiș, *Un domn al Moldovei: Alexandru-Vodă-Cornea*, București, 1946, p. 9, 31; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 324, 360; idem, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 323; idem, *Istoria românilor*, IV, p. 393 etc.; I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 66.

[56] Șt. S. Gorovei, *Gâneștii și Arbureștii*, p. 156—157; idem, *Note istorice și genealogice*, p. 186—187; idem, *Mușatinii*, p. 96; idem, în „Magazin istoric”, XI p. (1977), nr. 3, p. 39; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 176—187; idem, *Petru Rareș*, p. 181.

[57] Șerban Papacostea, în comentariul la N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 330, nota 15, acceptă „originea incertă a lui Alexandru poreclit Cornea”; Georgeta Penelea, în notele la N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 344, nota 86, consideră că „era fiul lui Ilie (cel ucis în Polonia în 1501) și nepot de fiu al lui Petru Aron. Originea sa este controversată”; iar Nicolae Stoicescu, în notele la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, p. 472, nota 40, acceptă descendența lui Alexandru Cornea din Ilie.

[58] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. III, t. XV, 1934, p. 77. Nici Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină*, p. 163, nota 97, nu împărtășește părerea lui Șt. S. Gorovei despre identificarea lui Alexandru Cornea cu pretendentul din 1504, fiul lui Ilie cel decapitat în 1501.

[59] C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei*, p. 108; I. Minea credea că pretendentul din 1523 era Gonțea vornicul (*Iarăși despre Gonțea vornicul*, în „Cercetări istorice”, VIII — IX (1932—1933), nr. 2, p. 215—219), iar Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 165, nota 107, presupunea că ar putea fi Alexandru, fiul lui Ștefan Lăcustă.

[60] Hurmuzaki, II⁴, p. 279, nr. CXLVIII; A. Veress, *Documente*, I, p. 23.

aspirant la domnie încă din 1504, care la 1540, după mentalitatea vremii, ar fi fost socotit de-a dreptul bătrîn. Şi apoi să nu uităm numele. Alexie, cel poreclit Cornea, şi-a luat numele domnesc Alexandru abia în decembrie 1540. Aşadar, *toţi pretendenţii cu acest nume domnesc din primele trei decenii ale secolului al XVI-lea nu au nici o legătură cu el*. Ca atare, nu putea fi el nici pretendentul Alexandru, cel care trăia *„onest şi demn"* în Polonia ca nepot al lui Ştefan cel Mare, pentru care stăruia la 26 februarie 1535 Sigismund I pe lîngă sultan, spre a înlocui cu el pe Petru Rareş [61], ipoteză care a întrunit destule adeziuni [62].

Iată însă că primul dintre cele două documente inedite aflate în Polonia, pe care le publicăm acum, şi anume chiar scrisoarea lui Alexandru Cornea către Gh. Jazłowiecki, starostele Cameniţei, de la începutul lui februarie 1541, care devine astfel *singurul act cunoscut emis de acest efemer domn moldovean*, pune capăt controverselor asupra originii sale. Domnul se intitulează explicit: *„Alexandru voievod, fiul lui Bogdan voievod, nepotul bătrînului Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei"* (*Aliexander Voievoda sin Bohdana woyewodi, wnuk starego Stephana Voyewodi, Boza miloscjia pan Ziemie Moldawskj*) [63]. Nu vedem de ce nu l-am crede. Contemporanii săi au făcut-o; nimeni nu i-a contestat acest titlu la vremea sa. Iar dacă Petru Rareş, ar fi declarat înaintea paşalelor de la Poartă, după cum aflase Paul Giovio, că era un *„om de tot obscur, simplu instrument, prin care boierii voiesc a-l despoia de domnie pe el, Petru adevăratul lor principe"* [64], aceasta nu era decît o explicabilă încercare de denigrare a adversarului, tot astfel cum şi Ştefan Lăcustă, pe vremea cînd era pretendent, în 1531, îl înfăţişase solului polon la Poartă pe Rareş drept un „ţăran" (*der Pawer*), uzurpator al moştenirii sale [65].

Bătrînul şi suspiciosul rege al Poloniei, Sigismund I, a acceptat fără şovăire pe nepotul lui Ştefan cel Mare, schimbul de solii între ei s-a mişcat cu o neobişnuită iuţeală, ba chiar în chip cu totul neaşteptat, regele a jurat el însuşi primul credinţă lui Alexandru voievod, înaintea trimişilor acestuia, în cadrul ceremoniei feudale de încheiere a legăturii dintre cele două părţi, desfăşurată la sfîrşitul lui decembrie 1540 sau începutul lui ianuarie 1541 [66].

Cu ce ar cîntări mai greu afirmaţia tîrzie, prin nimic justificată documentar a lui N. Isthvanfi, amintită mai sus, şi identificarea cu totul arbitrară a lui Gh. Şincai, preluată iniţial ipotetic de Ştefan S. Gorovei. Şi apoi nu era necesară, după mentalitatea vremii, o ascendenţă atît de ilustră pentru a fi acceptat la domnie. Era suficient ca pretendentul să fie „os domnesc", indiferent din ce ramură a familiei domnitoare. Restul depindea de forţele sale şi cele ale partizanilor săi. Nu era deloc

[61] *Acta Tomiciana*, XVII, Wrocław, 1966, p. 143.

[62] Pe lîngă Ştefan S. Gorovei (nota 56 *supra*); Ilie Corfus, în „Studii", XXI (1968), nr. 3, p. 574, nota 2; Veniamin Ciobanu, *Ţările române şi Polonia. Secolele XIV — XVI*, Bucureşti, 1985, p. 165 (citind lucrările unor autori poloni).

[63] *Anexa I.*

[64] B. Petriceicu Hasdeu, în „Archiva istorică a României", II (1865), p. 39—41; Paul Giovio, *Historia*, p. 265—266.

[65] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XXIII, Bucureşti, 1913, p. 29; idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 324.

[66] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 143—144, nr. LXXI; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 360.

infamant, cum au considerat unii istorici, cu mentalitatea de astăzi, faptul înregistrat de Grigore Ureche, și preluat de alte cronici românești că pretendentul Alexandru Cornea *„fusese slugă la Mihul hatmanul"*, iar apoi portar la cetatea Sucevei [67]. Chiar termenul de „slugă" se aplica la acea vreme numai unui personaj de rang (spre deosebire de cel de „slujitor", atribuit celorlalte categorii sociale în timpul lui Ureche). Fii nelegitimi de voievozi practicau tot felul de îndeletniciri și viața lor nu era deloc ușoară înaintea dobîndirii domniei. De altfel, tînărul Alexie a fost sigur un apropiat al lui Mihu „hatmanul", avînd foarte probabil chiar o dregătorie legată de cea a susținătorului său, mare portar (căpitan sau „hatman" — după expresia polonă) a Sucevei, adică comandant al oastei moldovene, vreme de unsprezece ani (1530 — 1541) [68]. De altfel, chiar înaintea execuției din februarie 1541, Alexandru Cornea a mărturisit lui Petru Rareș că nu el a dorit domnia, ci Mihu este cel care l-a îndemnat cu tărie spre aceasta [69].

Foarte probabil tot la sfatul lui Mihu „hatmanul" el s-a refugiat în Podolia, ca pretendent domnesc, atunci cînd relațiile boierilor din gruparea condusă de acesta au început să se deterioreze în raporturile cu Ștefan Lăcustă, fapt petrecut foarte probabil în toamna 1540. Alexandru Cornea este desigur acel pretendent nenumit, urmărit de Lăcustă, la care se referă acesta în scrisoarea adresată bistrițenilor la 25 octombrie ⟨1540⟩ mulțumindu-le pentru praful de pușcă trimis, pe care îl va plăti mai pe urmă, pentru că acum *„noi sîntem pe urma acelui lotru, în slujba cinstitului domnului împărat* (Suleiman Magnificul — *n.a.*), *și în slujbă crăiască și a noastră"* [70]. Că era vorba de Cornea rezultă limpede din scrisoarea adresată ducelui Prusiei, doar cinci zile mai tîrziu, la 30 octombrie 1540, de N. Sieniawski, castelanul de Belz, hatman de cîmp și căpitan de Halici și Colomeea, care se referea la cei doi pretendenți care i-au contestat domnia lui Ștefan Lăcustă. Unul fiind acel fiu al lui Petru Rareș ucis de oamenii lui Lăcustă în toamna lui 1538 [71], iar celălalt fiind un fiu al lui Ștefan cel Mare: *„vero filius olim Stephani, Voyvoda eciam Moldavie"*, tocmai desfășurarea în acel răstimp a acțiunii acestuia prilejuind

[67] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 160; Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 418; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 50.

[68] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 218. Desigur că Alexandru Cornea nu a putut fi el însuși „portar mare" al Sucevei, cum credea Radu Popescu, *loc. cit.*

[69] Relatarea lui N. Sieniawski, la 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei si Cetății Albe*, p. 348—349, nr. VII, și traducerea pasajului la p. 820 a studiului de față).

[70] Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, București, 1931; p. 522—523. În schimb porunca lui Ștefan Lăcustă către bistrițeni din 11 ianuarie ⟨1539 sau 1540⟩ pentru prinderea unor slugi a unui oarecare Alexandru (*ibidem*, p. 523—524) nu se referă la un pretendent cu acest nume, și oricum nu îl privește pe Cornea care nu se numea astfel înaintea domniei. Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 393. Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, București, 1978, p. 107, afirmă, referindu-se la decembrie 1540, că Alexa Cornea „rîvnea de două luni la tronul Moldovei".

[71] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 120—121. Nu se poate însă accepta identificarea pretendentului din 1540 cu Teodor, fratele vitreg al lui Petru Rareș, care fusese ucis încă din 15?? (Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și arheologice*, p. 198—199; Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 183).

consemnarea în relatarea dregătorului polon [72]. Este de altfel, încă o mărturie despre originea lui Alexandru Cornea, ca descendent al lui Ştefan cel Mare, Sieniawski necunoscînd în acele momente de debut ale pretendenţei acestuia, că el era de fapt nepotul marelui domn [73]. Oricum, nu se cunoaşte nici un fiu propriu-zis al lui Ştefan cel Mare, pretendent la tronul Moldovei în 1540.

După urcarea în scaunul de la Suceava, Alexandru Cornea a continuat acţiunile militare antiotomane, începute în preajma uciderii predecesorului său, încercînd desigur să redobîndească pe această cale, la dorinţa grupării boiereşti pe care o reprezenta, teritoriile ocupate de turci la 1538 (*„jumătate din ţară”* apreciază cronica moldo-polonă) ca şi pe cele răpite în 1484. Sintetizînd sugestiv, amintita cronică afirmă că *„le-a luat ţara înapoi”* [74]. Cu excepţia celor două relatări menţionate ale lui Iacob Wilamowski, din 27 noiembrie şi de după această dată, care arată că răscoala antiotomană a început înaintea morţii lui Ştefan Lăcustă [75], celelalte relatări polone şi turceşti ale vremii sînt de acord că acţiunile antiotomane ale moldovenilor s-au desfăşurat *în vremea lui Alexandru Cornea, în ultima decadă a lui decembrie 1540 şi începutul lui ianuarie 1541.* Ele înfăţişează tabloul unor operaţii militare riguroase, apreciind că *„au fost ucişi şi toţi turcii care se aşezaseră în locurile acelea”* (anexate în 1538) [76]. Au fost atacate ţinuturile de sub Cetatea Albă, Chilia (ale cărei suburbii au fost arse), Tighina şi chiar Oceakov, zeci de mii de oi şi vite ale noilor stăpînitori au fost ridicate din Bugeac, numeroase bunuri ale acestora au fost prădate [77]. Însuşi Suleiman Magnificul se plîngea regelui Poloniei că *după asasinarea lui Ştefan Lăcustă*, răsculaţii moldoveni au năvălit în împrejurimile Cetăţii Albe şi ale Tighinei, distrugînd mai multe sate locuite de turci, ucigînd o mulţime de lume şi luînd numeroase prăzi [78].

Alexandru Cornea şi boierii care îl sprijineau s-au implicat într-o activă politică externă, încheind cu operativitate, la cumpăna anilor 1540 — 1541 un tratat de alianţă, însoţit de jurăminte de credinţă în toată regula, cu regele Poloniei, relaţiile cu Podolia vecină şi cu starostele Cameniţei, Gh. Jazlowiecki, bucurînde de un tratament special [79], ceea

[72] N. Iorga, *op. cit.*, p. 323, nr. XXXII.

[73] Dacă Cornea, refugiat doar în toamna lui 1540 în Polonia, ar fi fost acel pretendent Alexandru care s-a adăpostit în Polonia vreme îndelungată, în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea, desigur N. Sieniawski i-ar fi cunoscut bine originea.

[74] *Cronicile slavo-române*, p. 174, 184.

[75] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, p. 31—34; pentru datarea corectă a actului nr. 26, cf. Constantin Rezachevici, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină* (I), p. 451, nota 113.

[76] N. Iorga, *op. cit.*, p. 326, nr. XXXIII.

[77] *Ibidem*, p. 190, 326, nr. XXXIV; idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 360; Hurmuzaki, II[1], p. 215, nr. CLXXIV; II[4], p. 274, nr. CXLIV; Ion I. Nistor, *Basarabia, pivot politic al Moldovei voievodale*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. III, t. XXVI, 1944, p. 242; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 154, nota 633.

[78] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 150—152, nr. LXXV, ; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 76.

[79] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 143—145, nr. LXXI. Trimişii lui Sigismund I erau Andrei Teczyński, castelan de Polanec, viitor voievod de Lublin şi staroste de Sniatyn şi Rohatin, care va juca un rol însemnat în relaţiile diplomatice moldo-polone îndeosebi din 1545 înainte, şi Jan Bieliński, canonic de Płock (acesta din urmă în legătură cu depunerea jurămîntului de credinţă faţă de regele Poloniei de către Alexandru Cornea şi boierii din sfatul său).

ce explică destinaţia către acesta a celor două scrisori ale lui Alexandru Cornea şi Ieremia vameşul de Hotin, cu cereri de ajutoare, de la începutul lui februarie 1541, la care ne referim mai jos. La sfîrşitul lui decembrie 1540 trimit soli la Braşov [80]. Iar în ianuarie 1541 un ambasador al lui Cornea vizita pe voievodul Transilvaniei, Ştefan Mailat [81], în vreme ce un altul jura credinţă, în numele domnului său, lui Ferdinand I, rege al Ungariei, la Wienerneustadt, şi o altă ambasadă era trimisă la fratele acestuia, împăratul Carol Quintul. Cei doi Habsburgi erau îmbiaţi din partea domnului Moldovei cu promisiunea de alianţă a acestuia cu suveranii creştini şi făgăduiala furnizării a 40000 de călăreţi moldoveni (efectivul clasic al *„oastei celei mari”* din Moldova în secolele XV — XVI !) [82], în schimbul cererii a 10000 de pedestraşi, cu aceste efective putînd fi susţinute atacurile oricăror oşti turceşti. Numai că atît Ferdinand I cît şi Carol Quintul au refuzat, sub diferite pretexte, oferta de alianţă, care însă n-a scăpat atenţiei Înaltei Porţi, de unde ambasadorii lui Alexandru Cornea s-au întors fără a obţine acceptarea noii domnii [83].

De fapt, însuşi Suleiman Magnificul recunoştea că a hotărît să redea tronul Moldovei lui Petru Rareş în legătură cu atacul asupra raialelor otomane din sud-estul Moldovei, deci după mazilirea lui Ştefan Lăcustă, noul domn, Alexandru Cornea, nefiind nici măcar luat în calculele sultanului [84]. Acordarea efectivă a domniei (investirea) lui Rareş a avut loc, tot după mărturia sultanului, în urma morţii lui Ştefan Lăcustă [85], deci spre sfîrşitul lui decembrie 1540. Drept urmare, la 9 ianuarie 1541 Petru Rareş a pornit de la Adrianopol, unde se afla sultanul, spre Silistra, la vadul Dunării, rămînînd aici de la 23 pînă după 28 ianuarie. După care, la începutul lui februarie 1541 a sosit la Brăila, rînduindu-şi *„puţina oaste”* [86] cu care venise de la Poartă, pentru a-l înfrunta pe Alexandru Cornea.

Pînă acum se ştia din relatarea lui Grigore Ureche că Alexandru se afla în Cetatea Roman, unde a fost părăsit de boieri, care au fugit în tabăra lui Petru Rareş, de la Brăila [87], cu excepţia cîtorva dintre cei mai de seamă care au rămas la Roman, în frunte cu Mihu „hatmanul”.

[80] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 107.

[81] Victor Motogna, *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 142, *Anexa*, raport din Hust către Ferdinand I, la 4 februarie 1541. Cf. şi I. Minea, *Despre Alexandru Cornea*, p. 204, care datează nejustificat actul la 15 februarie 1541!

[82] Constantin Rezachevici, Dan Căpăţînă, *Campania lui Ştefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, Bucureşti, 1975, p. 48—49; Constantin Rezachevici, *Efectivele oştilor din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară”, 6/1973, p. 105, cf. şi p. 96.

[83] A. Veress, *Documente*, I, p. 21—22; Paul Giovio (la B. P. Hasdeu, în „Archiva istorică a României”, II (1865), p. 41—42; cf. şi *Historia sui temporis*, p. 266). După N. Isthvanfi, *Historia de rebus ungaricis*, p. 222, Cornea a trimis la Ferdinand I pe Petru Rubeus „pretorul oraşului Sibiu”, sau „ispravnicul Sibiului”, cum îl numeşte Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovel*, p. 418. Radu Constantinescu, *loc. cit.*, confundă solia lui Ion diacul, trimisă de Ştefan Lăcustă (Hurmuzaki, II¹, p. 214, nr. CLXXI) cu cea a lui Alexandru, trimis de Alexandru Cornea (cf. şi Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 201, nota 178).

[84] Hurmuzaki, Supliment, II¹, p. 151—152, nr. LXXV.

[85] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 35—36.

[86] G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, p. 138. Efectivele oastei lui Rareş, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 202.

[87] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161.

Cronicarul contemporan, Macarie, afirmă, la rîndul său, că *„toată mulțimea boierilor moldoveni, dacă au prins de veste, s-au revărsat* [. . .] *lăsînd în părasire pe nenorocitul Cornea, și ca înaripați au ajuns la Brăila și au primit cu brațele deschise pe domnul lor* (Petru Rareș — *n.a.*) *și căzînd la dînsul, primiră iertare pentru îndrăzneala lor*" [88]. Aceasta s-a petrecut după sosirea lui Rareș la Brăila, deci după 28 ianuarie 1541, desigur în prima săptămînă din februarie, și domnul reîntors i-a iertat pe toți cei care i s-au alăturat pe teritoriul noii raiale a Brăilei, la sud de hotarul moldovean [89].

Dar Cornea a fost părăsit și de membrii ai grupării sale, a Găneștilor și Arbureștilor, care de teama unei eventuale răzbunări a lui Rareș nu au trecut în tabăra acestuia, ci s-au grăbit între primii să fugă în Polonia sau (ulterior) în Lituania, încă înainte ca domnul restaurat să intre în Moldova. Între aceștia se numărau frații Gănescu, Ieremia și Văscan și rudele lor : Ieremia humelnicul (jitnicerul) și Ștefan Mînjea paharnicul, unchi prin alianță, și Pătrașcu, fiul lui Bran voinicul de Vaslui, cumnatul lor, iar dintre Arburești : Gliga, fiul lui Luca Arbore și Ion Crasnăș, nepotul de văr al celui dintîi și fratele vistiernicului Crasnăș, cel rămas la Roman, la care se adaugă Toader Tăutu, feciorul comisului Pătrașcu Tăutu (care a rămas însă pînă la moarte alături de domn) și alții mai puțin însemnați [90]. Frămîntarea trebuie să fi fost mare între boierii din jurul lui Cornea, de vreme ce rude foarte apropiate (tată și fiu în cazul celor doi Tăutu) s-au despărțit : puțini însoțindu-l pe domn pînă la capăt, alții rămînînd la Roman ori fugind la Brăila sau în Polonia și Lituania.

Referindu-se la cei din ultima categorie, Rareș însuși cerea regelui Poloniei, la 25 mai 1541, extrădarea *„unor asemenea oameni de nimic*", care *„cînd au văzut și au auzit că ne apropiem de Moldova, acest vrăjmaș al nostru pe nume Gănescul, deopotrivă cu soții săi au prins fuga către stăpînirile preasfinției voastre maiestăți*" [91].

Dincolo însă de știrile tîrzii sau vagi ale cronicarilor amintiți, care se referă evident la ultimele zile ale lui Cornea (din prima jumătate a lui februarie 1541), cînd acesta se afla în Cetatea Roman, de unde a coborît spre Galați pentru a-l înfrunta pe Rareș, ce s-a întîmplat cu Alexandru Cornea în a doua jumătate a lunii ianuarie și începutul lui februarie 1541 ? Aici intervin informațiile cu totul noi cuprinse în cele două documente inedite descoperite în Polonia. Din ele aflăm că în mod cert, Alexandru s-a aflat în Cetatea Neamțului, cel puțin din vremea cînd turcii cu Petru Rareș, erau la Silistra (23 — după 28 ianuarie 1541), iar boierii din jurul său, au încercat să ia legătura prin partizanii lor din Hotin cu starostele Camenițel, și a rămas la Neamț, unde staroste (pîrcălab) era Daniel, un om de încredere al său [92], pînă după intrarea lui Rareș cu

[88] *Cronicile slavo-romîne*, p. 87, 102.

[89] Reconstituirea acestor evenimente, cu menționarea izvoarelor, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 201—203. Cf. și Ștefan S. Gorovei, în *idem*, p. 178. Radu Constantinescu, *loc. cit.*, afirmă greșit că Petru Rareș, „pleca la 11—12 februarie 1541 împotriva lui Alexandru, iar nu a sultanului (sic)…"; de altfel, și celelalte cîteva rînduri pînă la sfîrșitul capitolului conțin erori. Greșită este și afirmația nejustificată a lui I. Minea, *op. cit.*, p. 200, după care Rareș: „la 6 ianuarie era la Silistra, de unde a trecut la Brăila".

[90] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 213—214.

[91] *Ibidem*, p. 232; idem, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină* (II), p. 688, 690.

[92] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 146, 148, nr. LXXII. Numele lui Daniel pîrcălabul de Neamț nu apare la N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (sec. XIV — XVII)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", Iași, VIII (1971), p. 410.

turcii în Moldova, la începutul lui februarie 1541. Această scurtă perioadă din domnia lui Alexandru Cornea dinaintea deplasării la Roman a rămas așadar, necunoscută sau neamintită de Ureche și Macarie.

Din cetatea Neamțului, Alexandru Cornea adresează o scrisoare în limba polonă lui Gh. Jazlowiecki, starostele de Camenița, cu cereri de ajutor împotriva lui Petru Rareș și a turcilor care îl susțineau. Gest firesc, de vreme ce Jazlowiecki era nu numai un vechi inamic personal al lui Rareș, ci și principalul dregător regal din Podolia însărcinat cu supravegherea relațiilor polono-moldovene.

Scrisoarea lui Alexandru Cornea, de altfel, cum aminteam, *singurul act cunoscut acum de la acest domn al Moldovei*, trebuie datată după trecerea de către Petru Rareș cu trupe turcești, a hotarului moldovean, între Brăila și Galați, acțiune pomenită în document, adică după 28 ianuarie (cînd Rareș a sosit la Brăila) și înainte de 9 sau 16 februarie 1541 (cînd Cornea a fost executat), foarte probabil la începutul lui februarie 1541. Ea s-a păstrat în două manuscrise polone: în cel inițial din *Acta Tomiciana*, colaționat în epocă pe baza originalului (purtînd ca atare mențiunea „lecta"), după care o reproducem în paginile de față [93], și într-un altul din Biblioteca Universității Jegiellone din Cracovia, necolaționat și conținînd unele erori [94].

Misiva lui Cornea este o adevărată pagină de cronică. De pe poziția adversă lui Petru Rareș, rivalul acestuia îl acuză înaintea dregătorului polon, că în timpul primei domnii: *„mult rău a făcut în toate părțile și s-a certat cu toate țările creștine, pînă ce i-a adus pe turci asupra sa și asupra țării sale, și s-a întîmplat așa după cum milostivirea voastră știe apoi ce a făcut cu această biată țară, cum a dus-o de rîpă"*. Concepția lui Alexandru Cornea era identică cu cea a boierilor din gruparea care îl ridicase la domnie, și care în scrisoarea adresată regelui Poloniei, în ultima decadă a lui decembrie 1540. afirmaseră despre Rareș că înainte de 1538: „cu niciunul din domnii ce sînt în jurul acestei țări a noastre creștine, n-a vrut să rămîie în pace, ci ar fi purtat război într-una [. . .] Ci măria ta însăși știe cîte rele a adus sieși și țării noastre creștine și cît rău a făcut țării prin obiceiul lui cel rău. Și Dumnezeu știe cum se va isprăvi. El a fost pricina, Petru voievod, de au venit turcii asupra lui și a țării, și el a fost gonit din țară . . ." [95]. La fel îl vor acuza boierii munteni pe Mihai Viteazul în 1599, pornind de la o motivație asemănătoare [96], care ținea evident de mentalitatea boierimii române din secolul al XVI-lea, în raport cu țările creștine, Imperiul otoman și „liniștea" ei internă.

Scrisoarea lui Cornea către starostele Cameniței îl acuză pe Rareș, vădit denigrator, că *„a vîndut țara turcilor"*, aceasta fiind arătată în vechile hotare, dinainte de expediția lui Suleiman Magnificul din 1538, de la Dunăre pînă la Nistru și Hotin. Referirea privește desigur tratativele purtate de Petru Rareș la Constantinopol, pentru redobîndirea domniei,

[93] Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2651, k. 41. *Anexa* I.

[94] Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, r. 6560, s. 812—813. Arh. St. București, *Microfilme Polonia*, r. 74 2, c. 691.

[95] Hurmuzaki, Supliment II[1], p. 139—141, nr. LXX; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. 25.

[96] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 209.

din cursul anului 1540, care, în realitate, știm acum, că departe de a „vinde" Moldova, au urmărit, dimpotrivă, restituirea vechilor hotare ale acesteia, chiar cele dinainte de 1484, pe cale diplomatică[97], spre deosebire de Alexandru Cornea și gruparea boierească a Găneștilor și Arbureștilor, care urmăriseră inițial, în fond, înfăptuirea aceluiași obiectiv, însă cum am văzut, pe cale militară.

După ce arată că oastea turcească (care îl însoțea pe Rareș) a intrat în Moldova *„și a mers peste țara noastră de parcă ar fi vrut s-o calce în picioare și s-o bată cu război și s-o ruineze pînă la capăt"*, ceea ce era o exagerare, cu scopul de a provoca teama starostelui Cameniței, de vreme ce Petru Rareș cu ajutoarele sale turcești abia trecuse hotarul raialei Brăilei, așezîndu-se tabăra în Moldova pe malul Siretului sau al Dunării, la sud de Galați[98], Alexandru Cornea îi solicită ajutorul. Ajutor direct, dar și pe lîngă ceilalți staroști poloni de la hotar, care la rîndul lor să-i acorde sprijin, *„ca să putem apăra această biată țară de păgînătate"*(!)

Cam în aceeași vreme, Ieremia vameșul și Drăghici Turcul, ambii din cetatea Hotinului se adresează aceluiași staroste de Camenița, Gheorghe Jazlowiecki, în numele boierilor din gruparea lui Alexandru Cornea. Trimisul lor, Drăghici portarul, fusese la Neamț, la Alexandru, iar boierii acestuia i-au poruncit prin el lui Andreica Șeptelici, pîrcălabul de Hotin, să-i scrie lui Jazlowiecki și altor dregători poloni pentru ajutor. Cum însă Șeptelici lipsea de la Hotin, porunca au îndeplinit-o cei doi boieri hotineni.

Ei anunțau *„vești foarte rele, că vin turcii cu Petru Voievod, și vor să-l pună domn în țara noastră"*. Turcii erau la Silistra, așteptînd unitățile otomane trimise în Transilvania împotriva voievodului Ștefan Mailat. Boierii lui Alexandru Cornea declarau că nu-l doresc pe Petru Rareș, care, chipurile, ar fi făgăduit turcilor *„să le dea țara dintre Prut și Nistru, de la Hotin pînă la Cetatea Albă"*, precum și cetatea Cameniței. Ei afirmau că țin cu Alexandru voievod și vor să se bată cu turcii pe viață și pe moarte! Cereau însă, în caz de înfrîngere, să se poată refugia la Camenița, precum și ajutor în oameni, însă numai atunci cînd se va dezlănțui lupta. La întoarcerea în cetatea Hotinului pîrcălabul Șeptelici urma să scrie mai pe larg starostelui Cameniței.

Scrisoarea lui Ieremia vameșul și Drăghici Turcul, cuprinsă în exemplarul original al *Actei Tomiciana*[99], alături de cea a lui Alexandru Cornea, colaționată (cu mențiunea „lecta"), spre deosebire de copia aflată la Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia, care are o omisiune de nume și repetiții în text[100], menționează evenimente din a doua jumătate a lui ianuarie 1541, cînd turcii cu Rareș erau la Silistra, nu amintește de intrarea acestuia din urmă în Moldova, și nici de faptul că Alexandru Cornea scrisese din Cetatea Neamțului el însuși lui Gh. Jazlowiecki. Ținînd însă seama de timpul necesar circulației știrilor între Silistra și Hotin, eventual prin Cetatea Neamțului, este foarte probabil că scrisoarea celor doi boieri datează din primele zile ale lui februarie 1541, ca și cea a lui Cornea, putînd fi, însă, în fapt, anterioară acesteia.

[97] Idem, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină* (I), p. 428—430, 433—434; (II), p. 696—698; idem, în vol. *Petru Rareș*, p. 231, 234.

[98] Grigore Ureche, *loc. cit.*

[99] Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2655, k. 45 (*Anexa* II).

[100] Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, r. 6560, s. 810—811, Arh. St. București, *Microfilme Polonia*, r. 74/2, c. 690.

Oricum, evenimentele s-au precipitat şi dregătorii poloni de la hotar n-ar fi avut timp să intervină. În continuare, foarte probabil, aşa cum afirmă Grigore Ureche, Alexandru Cornea s-a deplasat la începutul lui februarie 1541 la cetatea Romanului (Cetatea Nouă), deoarece aici era într-adevăr locul tradiţional de concentrare a oştilor moldovene. Tot de aici fugiseră şi boierii, care, cum aminteam, s-au închinat lui Petru Rareş în tabăra de la Brăila. Astfel că la Roman au rămas, pe lîngă starostele (pîrcălabul) Teodor, om de încredere al lui Cornea [101], dintre sfetnicii săi mai însemnaţi : Mihu „hatmanul", Gavril Trotuşan logofătul, Crasnăş vistiernicul şi Cozma logofăt al doilea, prea compromişi faţă de Petru Rareş, încă din vremea evenimentelor din toamna lui 1538, care vor fi arestaţi de Rareş *„în Cetatea cea Nouă cu turnuri puternice"* [102], spre, sau după, mijlocul lui februarie 1541. Aceştia nu l-au însoţit, aşadar, pe Alexandru Cornea, care cu oastea adunată la Roman, totuşi considerabilă — 15000 — 20000 de oameni [103] — , s-a îndreptat spre Galaţi pentru a-l înfrunta pe Rareş.

Numai că lîngă Galaţi, înaintea bătăliei, Alexandru Cornea a fost trădat şi părăsit de aproape toţi boierii care îl mai însoţeau, împreună cu trupele pe care le conduceau, în frunte cu Efrem Huru, marele vornic al Ţării de Jos, comandant al oastei sale, care au trecut de partea lui Rareş [104]. Fireşte, nu s-a mai dat nici o bătălie. Cornea a fost prins şi predat de ai săi lui Petru Rareş ; Paul Giovio şi alte relatări ulterioare, crezînd chiar că „boierii conjuraţi" l-ar fi măcelărit, trimiţîndu-i doar capul lui Rareş, spre a dobîndi iertarea acestuia pentru trădarea faţă de el din 1538 [105]. Chiar şi însemnarea de epocă, de la sfîrşitul scrisorii lui Ieremia vameşul şi Drăghici Turcul către Gh. Jazlowiecki, cuprinsă în *Acta Tomiciana*, afirmă că *„a fost omorît puţin după aceea de supuşii săi moldoveni"* [106]. Contemporanul Macarie mărturiseşte însă limpede : *„Cornea a fost prins de unii şi trimis lui Petru voievod"* [107], versiunea lui Grigore Ureche (părăsit de ai săi a căzut în mîinile lui Petru Rareş) [108] încercînd parcă să atenueze josnicia trădării.

Oricum judecata şi executarea lui Alexandru Cornea a urmat în grabă, Rareş nesocotind, se pare, chiar porunca sultanului de a-l trimite la Constantinopol [109]. Evenimentul a avut loc la Galaţi sau în vecinătate, într-o zi de miercuri din primele trei săptămîni ale lunii feburarie 1541,

[101] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 146, 148, nr. LXXII. Nici Teodor nu apare între pîrcălabii de Roman, la N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni*, p. 413. Deşi nu erau dregători de graniţă, ci desigur, în virtutea legăturilor de credinţă faţă de Alexandru Cornea, doar pîrcălabul de Neamţ, Daniel, şi cel de Roman, Teodor, au fost numiţi, în chip neobişnuit, drept „consilieri" din partea domnului, la adunarea pentru judecarea litigiilor de hotar moldo-polone, convocată conform tratatului încheiat cu regele Poloniei (Hurmuzaki, *loc. cit.*)

[102] *Cronicile slavo-romîne*, p. 87, 102. Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 203.

[103] A. Veress, *Documente*, I, p. 23; Hurmuzaki, Supliment I[1], p. 3, nr. VI.

[104] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 202, nota 189, 210.

[105] Paul Giovio, *Historia sui temporis*, Paris, 1558, p. 266. Izvoare ulterioare, la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 203, nota 195; cf. şi Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 420.

[106] *Anexa* II.

[107] *Cronicile slavo-romîne*, loc. cit.

[108] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162.

[109] *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-romîne*, p. 174, 185.

pe 9 sau 16 a lunii[110]. Martorii moldoveni din Suceava i-au comunicat apoi lui N. Sieniawski, castelanul de Belz, că: „*Alexandru care fusese ales voievod a rugat să fie însemnat la nas, dat să intre pe viață într-o mănăstire printre călugări, luînd pe Domnul Dumnezeu rugător și martor că « eu însumi nu am vrut să fiu domn, ci singur Mihu m-a îndemnat cu tărie la aceasta ». Petru voievod a spus către el: « Să fie asta pe sufletul aceluia care te-a îndemnat la aceasta » și l-a dat în seama călăului*"[111], care i-a tăiat capul pe loc. Nu se știe unde i-au fost înmormîntate rămășițele, și nici nu i se cunosc urmași, tînărul domn părînd a nu fi fost nici măcar căsătorit.

Decapitarea — execuție rezervată în evul mediu în general persoanelor de rang[112] — e încă o dovadă că Alexandru Cornea făcea parte din familia domnească a Bogdăneștilor, altfel, pentru îndrăzneala de a se fi ridicat domn i s-ar fi aplicat, eventual după tortură, în orice caz o pedeapsă infamantă, precum tragerea în țeapă[113]. Cornea a cerut așadar, cu deplină îndreptățire, să fie însemnat la nas și trimis la mănăstire, pedeapsa cea mai blîndă care se impunea în țările române pretendenților din stirpea domnească[114]. Rareș nu-i contestă acest drept, dar nici nu i-l acordă, preferînd pedeapsa maximă, ceea ce se încadra în normele morale ale vremii. În fond, executarea nepotului — pretendent de către unchiul său dinspre tată era considerată în evul mediu o răfuială firească, pe deplin justificată în mentalitatea epocii, în lupta pentru domnie din sînul aceleiași familii, și nicidecum o crimă politică, așa cum am văzut, în cazul uciderii lui Ștefan Lăcustă, că era socotit „regicidul". Cel puțin o astfel de răfuială în țările române extracarpatice se practica la vedere după o judecată publică, oricît de sumară, în vreme ce în Occident, în Anglia sau în Italia mai cu seamă, ea îmbrăca de cele mai multe ori forma asasinatului.

[110] Grigore Ureche, *loc. cit.*; Macarie, în *Cronicile slavo-române*, p. 87, 102. Șt. S. Gorovei, *Gîneștii și Arbureștii*, p. 157, consideră că „pînă la 21 februarie, cînd (Petru Rareș) ajunge la Suceava, sînt două zile de miercuri: 2 și 9 februarie", optînd pentru executarea lui Alexandru Cornea la 9 februarie 1541 (și în vol. *Petru Rareș*, p. 178; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 185). În realitate, a mai existat și *miercuri 16 februarie 1541*, care poate fi luată în calcul (Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203). Afirmația lui I. Minea, *Despre Alexandru Cornea*, p. 201, că Petru Rareș a intrat în Iași la 19 februarie 1541) și tot la aceeași dată în Suceava (p. 202), este o inadvertență.

[111] „Alexander, ktory byl obran voyevoda, prosszil aby mu byl noss urssnacz dal, a zivo puszczycz w manastyr, myedzi kalohory, chczacz Jän (*sic* — n. N. Iorga; Pan — *n.a.*) Boga proszycz i povyadayacz, zem ya nye chezyal bycz Hospodarem, yedno mye Myhul k themv gwalthem przivyodl. Povyedzial mv Pyotr Vayvoda: Nyechay tho na thego dusshi bandzie kto czie pazivyodl k themu, y dal go za them sczyacz" (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 319, nr. VII). Traduceri libere, interpretative, la N. Iorga, *op. cit.*, p. 348—349, și Ștefan S. Gorovei, în vol. *Petru Rareș*, p. 178; *idem*, *Mușatinii*, p. 96.

[112] Este ciudat că Paul-Henri Stahl ignoră acest aspect în a sa *Histoire de la décapitation*, Paris, 1986.

[113] Astfel, Ștefan Răzvan, țigan de neam, a fost tras în țeapă, iar nu decapitat de Ieremia Movilă, la 11 decembrie 1595, după înfrîngerea suferită lîngă Suceava (Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1937, p. 218, 222), pentru îndrăzneala de a se ridica domn al Moldovei fără a fi „os domnesc".

[114] Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, a fost „crestat" la nas (se despicau nările) în 1608 de către Radu Șerban, ceea ce nu l-a împiedicat mai tîrziu să-i devină ginere acestuia din urmă, atunci cînd ambii se aflau în exil. Iar fiul lui Radu Șerban, Constantin Șerban, poreclit „Cîrnul", tocmai fiindcă fusese „însemnat" la nas de către Matei Basarab, a ocupat dregătorii în vremea acestuia, și i-a urmat la tron.

O dată cu Alexandru Cornea a fost executat și „*Pătrașco, carile să ținea de dînsul*"[115]; singurul boier care i-a rămas credincios pînă la capăt fiind așadar Pătrașcu Tăutu, fiul ultimului mare logofăt al lui Ștefan cel Mare, Ioan Tăutu, și ginere al lui Mihu „hatmanul"[116]. După care, Petru Rareș a pornit spre Bîrlad, unde Efrem Huru, vornicul Țării de Jos, i-a făcut „*mare ospăț și cinste*", trecînd apoi pe la Roman, unde a arestat pe Mihu „hatmanul" și ceilalți trei boieri amintiți mai sus, pentru a intra în cele din urmă în Suceava, la 22 februarie 1541, reluîndu-și domnia după o pribegie plină de încercări, care a durat aproape doi ani și jumătate[117].

Ceremonia instaurării lui „*Petru voievod peste toată țara Moldovei*", în numele sultanului, de către comisul Hușein și alți curteni împărătești, a avut loc în cetatea domnească a Sucevei la 10 martie 1541[118]. După care, în prezența acelorași reprezentanți ai sultanului, a doua zi, vineri 11 martie, a avut loc execuția, care urma unor „*grele munci*" (torturi) a acelor patru boieri de seamă: Mihu „hatmanul", Gavril Trotușan logofătul, Crasnăș vistiernicul și Cozma logofăt al doilea, acei „*lei sălbateci și lupi încruntați*", cum îi numea Ureche[119], la care „*încruntați*" însemna în limba veche „plin de sînge", referire la uciderea de către ei a lui Ștefan Lăcustă. De altfel, Petru Rareș, a avut marea abilitate, pe care am subliniat-o și cu alt prilej, de a executa cu aprobarea sultanului și în prezența trimișilor acestuia tocmai pe acele căpetenii ale boierilor trădători față de el, care în 1538 trecuseră de partea turcilor, făcîndu-l să piardă domnia, sub pretextul pedepsirii asasinilor lui Ștefan Lăcustă, cel numit atunci de sultan, căruia i-a trimis, de altfel, și capetele lor[120].

Cei executați au fost înlocuiți de Rareș în sfatul domnesc cu foști dregători ai lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, trecuți de partea sa din primul moment. Firește, au fost înlăturați din sfatul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș pîrcălabii de credință ai lui Cornea, Daniel și Teoder, din Cetatea Neamțului, respectiv Roman. Cît despre pîrcălabul de Hotin, Andreica Șeptelici, care, după cum am văzut din scrisoarea boierilor din cetate către Gh. Jaztowiecki, a lipsit tocmai cînd Alexandru Cornea avea mai mare nevoie de el pentru obținerea ajutoarelor din Polonia, deși nu-l avea la inimă, Rareș s-a mulțumit să-i ia stărostia Hotinului, punînd în loc pe Nicoară Hîra cămărașul, care îl însoțise în pribegie în Turcia[121]. Șeptelici va fi totuși executat, împreună cu un anume Avram Rotîmpan (Rotumpan), în ianuarie 1543, la curtea domnească din Hîrlău, după întoarcerea lui Petru Rareș din campania în Transilvania, în legătură însă, foarte probabil(?) cu greșeli săvîrșite în vremea acesteia[122].

★

În 1991 s-au împlinit 450 de ani de la moartea tragică a lui Alexandru Cornea, prilej să remarcăm că rivalitatea sa dramatică — în sînul

[115] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162.

[116] Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 153. Cf. și Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 209, nota 27.

[117] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 203, și nota 202.

[118] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, p. 36–37.

[119] Grigore Ureche, *loc. cit.*

[120] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 208–209.

[121] N. Iorga, *op. cit.*, p. 319, N. Sieniawski, la 19 martie 1541, text polon.

[122] Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 210–211, 214.

aceleiași familii — cu vărul său, Ștefan Lăcustă, și cu unchiul său, Petru Rareș, nu a fost, cum s-a părut, doar un episod în lupta pentru domnia Moldovei spre mijlocul veacului al XVI-lea. Cel puțin Cornea și Rareș au venit la domnie în 1540 — 1541 cu scopul mărturisit de a reîntregi hotarele Moldovei în formele dinainte de 1538 (1484). Ambii au slujit această idee pînă la moarte, numai că fiecare în felul său. Cel dintîi cu armele, fără nici o șansă reală de reușită în confruntarea cu Imperiul otoman, ajuns tocmai atunci la apogeul puterii sale, cel de-al doilea pe cale diplomatică, mai pragmatică, izbutind însă să redobîndească în acest fel, în cele din urmă, teritoriile răpite de sultan în 1538, cu excepția Tighinei. Oricum, scurta domnie — mai puțin de două luni — a lui Alexandru vodă Cornea se înscrie, cel puțin simbolic, în cartea rezistenței românești antiotomane.

ANEXĂ

I

1541 〈începutul lui februarie〉. Cetatea Neamțului.

ALEXANDRU CORNEA CĂTRE GHEORGHE JAZŁOWIECKI.

Îl anunță că Petru Rareș, care în trecut s-a certat cu țările creștine și prin acțiunile sale i-a adus pe turci asupra Moldovei, ruinînd-o (în 1538), a intrat în țară cu oaste turcească, astfel încît cere ajutorul său și al altor staroști poloni.

De adventu Woyewoda Petri ad Valachia cum Turcis [123].

Petit auxilia contra Petrum.

Alexander Woiewoda Valachorum Georgio Jazłowiecki Capitaneo Camenicensis [124].

Aliexander Voiewoda, sin Bohdana Wogewodi, wnuk starego Sthephana Vogewodi, Boza miloscia pan Ziemie Moldawskj, pishemvi elmoznemu panu a panu Giurye [125] Jaslowieczkiemu z Buczaca Staroszczie Kamienieczkiemu i Czerlienohorodzkiemu przziaczielu nasshemu dobremu[y mieziiaszu bliszniemu] [126]. Daiem znac washei milosci, iss gdi biel Piothr woiewoda panem Ziemie Moldawskei wielie bil zlego podzielął na wszithki stronÿ i wadzięl sie ze wshithkimy ziemiami Chrescianskemÿ, poti poki bil nie przziwiodl Thurkow na sie [127] i na swa ziemie, ÿ przidalomu sie tak iako wassa milosz wiecie pothim czo vezinil nad thą biedną ziemią, iako ią ponedziel. Pothim przedal ziemie Thurkom, i iessze iei ma wieczi nisli then Sthephan Woiewoda, poczawsschi od samego Dunaia aliesi do samego Dniesthra i Choczinia.

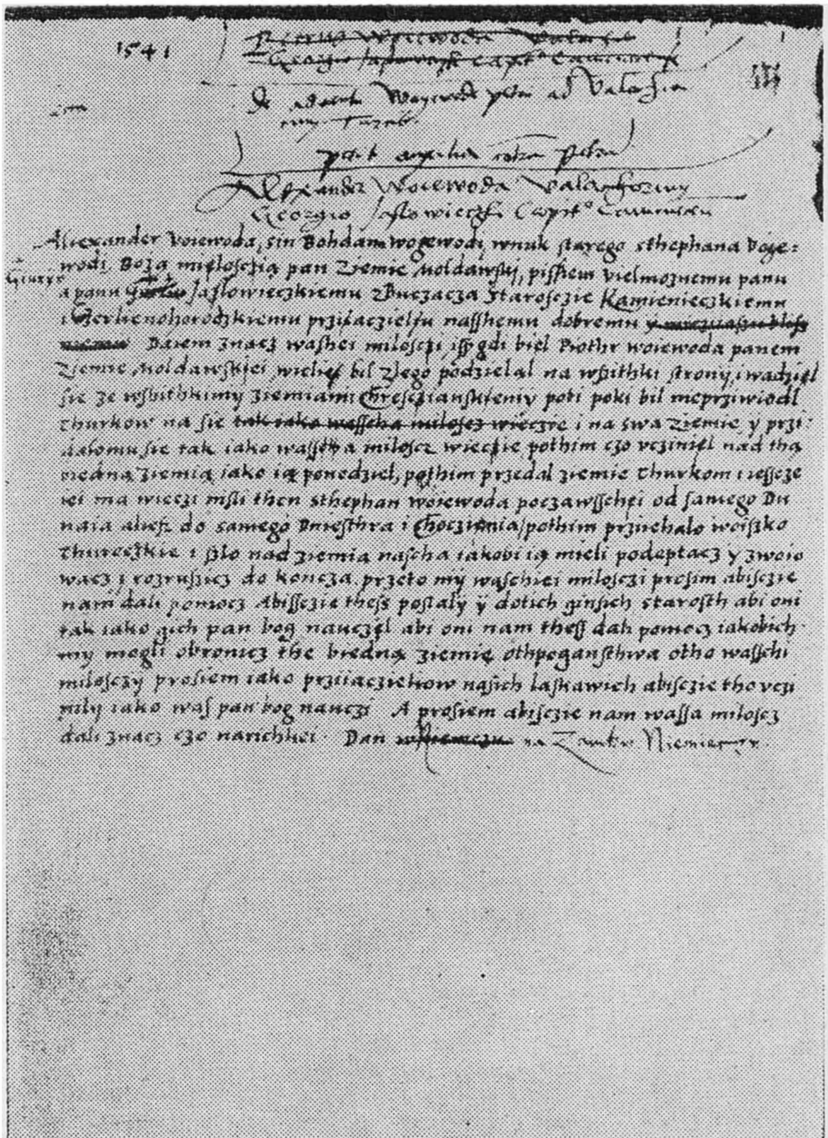
[123] Deasupra scris de altă mînă decît de cea a copistului, ulterior șters, referirea fiind eronată; „Petrus Woiewoda Valachorum Georgio Jaslowieczki Capitaneo Camenicensis".

[124] Pînă aici scris de altă mînă, ca rezumat al documentului.

[125] Scris inițial „Yuriu", ulterior corectat pe margine în „Giurye" (în legătură cu românescul „Giurgiu" = Gheorghe).

[126] Iar text tăiat cu o linie: „ÿ mieziiaszu bliszniemu". De remarcat cuvîntul românesc „megiaș" (!)

[127] Urmează propoziția: „tak iako wasscha miloscz wieczie", ștearsă cu o linie, fiind plasată în rîndul următor.

1541

Alexander Woiewoda Walachorum
Georgio Jasłowieczki Capit° Camenecen

Alexander woiewoda, sin Bohdam wogewodi, wnuk starego sthephana voyewodi, Boza milosczią pan Ziemie Moldawsky, pisshem vielmoznemu panu a panu ~~Girzi~~ Jaslowieczkiemu zBuczacza starosczie Kamienieczkiemu i Czerlienohorodzkiemu przijacziel[ow]u nasshemu dobremu ~~y ...~~ ~~...~~ Dawem znacz wassei miloscz[i] isz gdi biel Piothr woiewoda panem Ziemie Moldawskiei wiele bil zlego podzielal na wssithkie strony i wadził sie ze wssithkimy ziemiami Chresczianskiemy poki poki bil nieprziwiodl thurkow na sie ~~tak iako wassha milosczi wieczie~~ i na swa ziemie y przijaczielomu sie tak iako wassha milosc wieczie pothim czo uczinił nad tha biedna ziemią iako ią ponedził, pothim przedał ziemie thurkom i iessze iei ma wieczi msli then sthephan woiewoda poczawsschei od samego Dunaia alisz do samego Dniesthra i Choczimia, pothim prziechalo woisko thureczkie i szło nad ziemia nascha iakobi ią mieli podeptacz y zwoiowacz i rozrussicz do konicza, przeto my wasschiei miloscz[i] prosim abisczie nam dali pomocz Abisczie thesz postaly y dotich ginsich starosth abi oni tak iako gich pan bog nauczył abi oni nam thesz dali pomocz iakobichmy mogli obronicz the biedna ziemię othpoganstwa otho wasschi milosczy prosiem iako przijaczielow nasich laskawich abisczie tho uczinily iako wasz pan bog nauczi A prosiem abisczie nam wassa miloscz dali znacz czo narichlei Dan ~~...~~ na Zamku Niemiecz...

Fig. 1. — Scrisoarea lui Alexandru Cornea din Cetatea Neamţ către Gh. Jazłowiecki, starostele Cameniţei, de la începutul lui februarie 1541, singurul act cunoscut pînă acum emis de acest domn al Moldovei (din *Acta Tomiciana* — varianta originală).

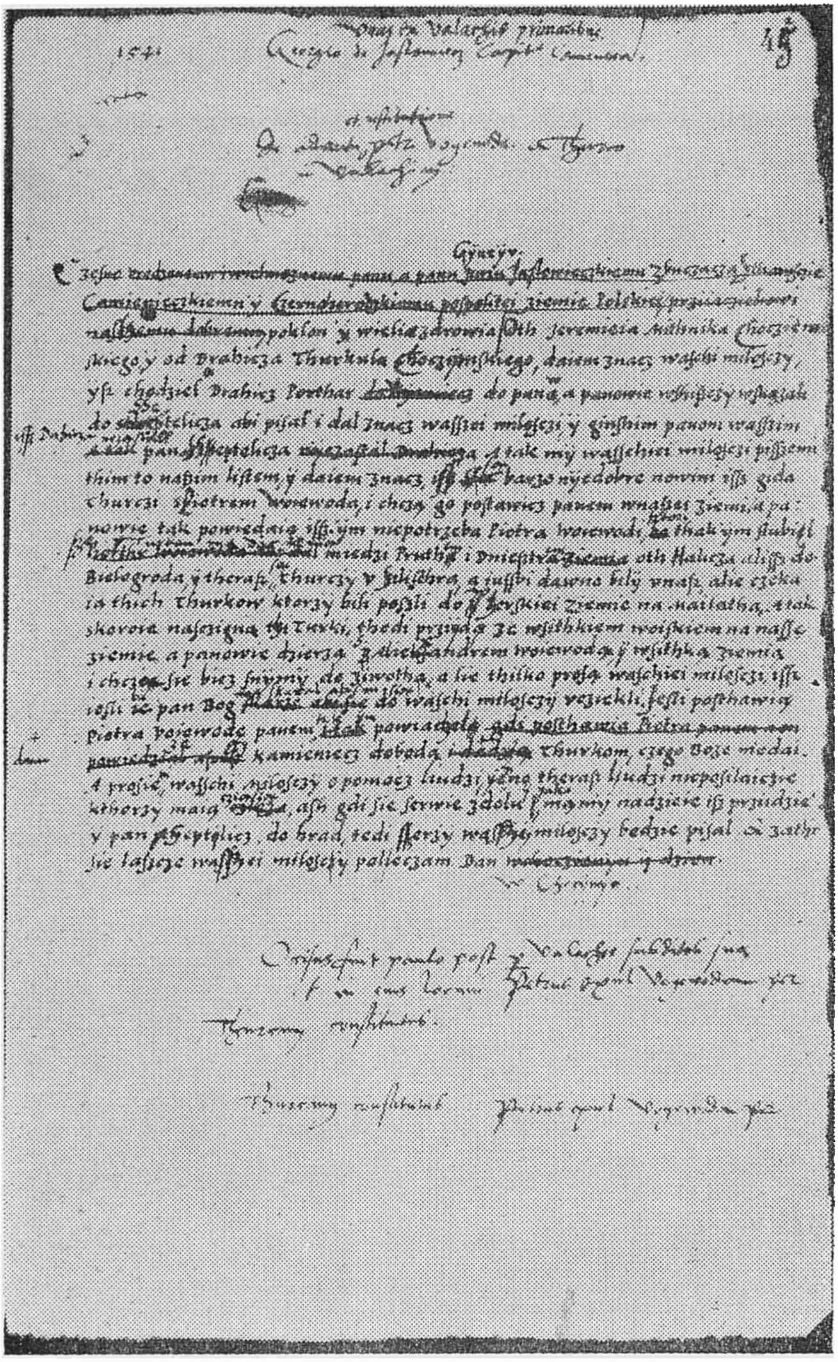

Fig. 2. — Scrisoarea lui Ieremia vameșul și Drăghici Turcul din Cetatea Hotin, din primele zile ale lui februarie 1541, către Gh. Jazlowiecki, în numele grupării boierești, care sprijinea pe Alexandru Cornea (din varianta originală a *Actei Tomiciana*).

Pothim prziiechalo woiszko Thureczkie i szlo nad ziemią nascha iakobi ią mieli podeptacz ÿ zwoiowacz i rozrusziez do koncza.

Przeto mÿ waschiei miloseczi prosim abisczie nam dali pomocz. Abissczie thess poslalÿ ÿ do tich ginsich starosth, abi oni tak iako gich pan bog nauczil, abi oni nam thess dali pomocz, iakobich mÿ mogli obronicz the biedną ziemię oth poganstlwa. O tho wasschi milosczÿ prosiem, iako przíiaczieliow nasich laskawich, abisczie tho vezinilÿ iako was pan bog nauczi. A prosiem abisczie nam wassa milosez dali znacz czo narichliei. Dan na Zamku Niemieczu.[128]

Biblioteka Narodowa, Varşovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2654, k. 44.

Despre sosirea voievodului Petru în Moldova cu turcii.

Cere ajutoare împotriva lui Petru.

Alexandru voievodul moldovenilor către Gheorghe Jazłowiecki căpitan de Cameniţa.

Alexandru voievod, fiul lui Bogdan voievod, nepotul bătrînului Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, scriem puterniculului domn Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Cameniţa şi de Czerwonogród, prietenului nostru bun [şi megieşului apropiat]. Dăm de ştire milostivirii voastre, că atunci cînd Petru voievod[129] a fost domn al ţării Moldovei mult rău a făcut în toate părţile şi s-a certat cu toate ţările creştine, pînă ce i-a adus pe turci asupra sa şi asupra ţării sale[130], şi s-a întîmplat aşa după cum milostivirea voastră ştie apoi ce a făcut cu această biată ţară, cum a dus-o de rîpă. Apoi a vîndut ţara turcilor, şi încă a avut din ea mai mult decît acest Ştefan voievod[131], începînd de la Dunăre şi pînă la Nistru şi Hotin.

Apoi a venit oastea turcească şi a mers peste ţara noastră de parcă ar fi vrut s-o calce în picioare şi s-o bată cu război şi s-o rumeze pînă la capăt[132].

De aceea noi vă rugăm pe milostivirile voastre să ne daţi ajutor. Să trimiteţi de asemenea şi la alţi staroşti, ca ei astfel după cum îi va învăţa Dumnezeu, ei la fel să ne dea ajutor, ca noi să putem apăra această biată ţară de păgînătate. Vă rugăm pe milostivirile voastre, ca pe prietenii noştri binevoitori, să faceţi aceasta cum vă va învăţa domnul Dumnezeu. Şi vă rugăm ca milostivirile voastre să ne daţi cît mai grabnic de ştire. S-a dat în Cetatea Neamţului.

II

1541 ‹începutul lui februarie›. Hotin.

IEREMIA VAMEŞUL HOTINULUI ŞI DRĂGHICI TURCUL CĂTRE GHEORGHE JAZŁOWIECKI.

Îl înştiinţează despre sosirea turcilor cu Petru Rareş la Silistra. Boierii lui Alexandru Cornea aflaţi la Cetatea Neamţului ar vrea să

[128] Scris în loc de „w Niemczu", şters în text.
[129] Petru Rareş.
[130] Expediţia sultanului Suleiman Magnificul din 1538.
[131] Ştefan Lăcustă.
[132] Se referă la intrarea lui Petru Rareş în Moldova, între Brăila şi Galaţi, cu oaste turcească, la începutul lui februarie 1541.

reziste, dar totuși în cazul instaurării lui Rareș cer îngăduința să se retragă la Camenița, și ajutor în oameni.

· Unus ex Valachie primoribus Georgio de Jaslowecz Capitaneo Camenicensis.

Ex restitutione.

· De adventu Petri Voyevode a Thurco in Valachiam[133].

Czesno urodzanemu i wielmoznemu panu, a panu Gÿuryu[134] Jaslowieczkiemu z Buczacza, Stharosczie Camienieczkiemu ÿ Czernochorodzkiemu, pospolitei ziemie Polskiei, prziiaczieliowi nasszemu dobremu[135], poklon ÿ wielie zdrowia oth Jeremieia Mithnika Chocziemskiego ÿ od Drahicza Thurkula Chocziÿmskiego. Daiem znacz waschi milosczÿ, ÿsz chodziel Drahicz Porthar [do Niemiec[136]], do panow, a panowie wshiszczÿ wskazali do Sseptelicza abi pisal i dal znacz wasszei miloscziÿ ginshim panom wasszim. Ysz Drahicza nezastall[137] pana Sseptelicza[138]. A tak mÿ wasschiei miloscziÿ piszem i thim to naszim listem, ÿ daiem znacz iss sa barzo nÿedobre, issz gida Thurczi s Piotrem Woiewoda, i cheza go postawicz panem w naszei ziemi. A panowie tak powiedaią, issz ÿm niepotrzeba Piotra Woiewodi, ktori[139] thak ÿm slubil Piothr woiewoda, ma dal ziemia[140] miedzi Piutham i Dnieszthram[141], oth Halicza alissz do Bielogroda.

Y therasz a thurczÿ u Silisthra, a iussbi dawno bilÿ u nasz, alie czekaia thich Thurkow, ktorzÿ bili poszli do Wengerskiei Ziemie na Mailatha. A tak skoro ie nasczigną thezi Turki, thedi prziÿdą ze wsithkiem wôiskiem na nasse ziemie.

A panowie dzierzą s Aliexandrem[142] woiewodą ÿ wsithka ziemią, i chezą sie bicz s nÿmÿ do ziwothą. Alie thilko prosą waschiei miloszczi, issz iesli ie[143] pan Bog skarze abi się[144], do waschi miloszczÿ uczieckli. Jesli posthawią Piotra Voiewoda panem, tak ÿm[145] powiadzal[146], Kamieniecz debędą i daiem[147] Thurkom, czego Boze nie dai. A prosiem wasschi Miloszczÿ o pomocz liudzi, ÿedno therasz liudzi nieposilaiczie, kthorzy maią cziązą[148], ash gdi sie serwie z dolu.

[133] Pînă aici scris de altă mînă decît cea a scriitorului *Actei Tomiciana.*

[134] Corectat peste „Juriu".

[135] Pînă aici subliniat în text.

[136] Șters în text.

[137] În loc de „a tak", șters în text, scris deasupra „ysz Drahicza nezastall".

[138] După acest cuvînt urma „nÿezastal Drahicza", șters în text. Propoziția avea deci alt sens înainte de a fi îndreptată în epocă după original.

[139] Scris în loc de „bo", șters în text.

[140] „Piothr [...] ziemia" scris peste „Piothr woiewoda abi dal", șters în text.

[141] Urmează „ziemia", șters în text.

[142] Corectat în text în loc de: „z Alieksandrem".

[143] Deasupra e scris „sie".

[144] Peste „skarze abi sie", șters în text, o corectură apropiată ca sens (greu descifrabilă).

[145] Scris peste „i tak", șters în text.

[146] Urmează: „gdi posthawia Piotra panem, a on powiedzial as (indescifrabil din cauza ștersăturii) däiem (adăugat în afara rîndului) y" (cînd îl vor pune pe Petru domn, iar el a spus că da și), șters în text.

[147] Scris în afara rîndului, în loc de „dadzia", șters în text.

[148] Corectat peste „czieza", șters în text.

Ÿ jako[149] mąmÿ nadzieie isz prziidzie ÿ pan Septilicz do hrad, tadi skerzÿ wasshey miloszczÿ bedzie pisal. A zathim sie łaszeze wasshey miloscÿ polieczam. Dan w Chocymyu[150].

Occisus fuit paulo post per Valachos subditos suos et in eius locum Petrus exul Voyevoda per Thurcum constitutus[151].

Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2655, k. 45.

Unul dintre boierii Moldovei către Gheorghe Jazlowiecki căpitanul Cameniței.
Restaurarea.
Despre readucerea lui Petru voievod[152] de către sultan în Moldova.

Cinstitului de neam bun și puternicului domn, domnului Gheorghe Jazłowiecki de Buczacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród din țara Republicii polone, prietenului nostru bun, plecăciune și multă sănătate de la Ieremia vameșul Hotinului și de la Drăghici Turcul de la Hotin. Dăm de știre domniei tale, că Drăghici portarul a mers [la Neamț][153], la domn[154], și domnii[155] toți i-au poruncit lui Șeptelici[156] ca să scrie și să dea de veste milostivirii tale și altor domni de-ai voștri. Drăghici nu l-a găsit pe domnul Șeptelici. Și astfel îți scriem noi milostivirii tale și prin această carte a noastră și îți facem cunoscut că sînt vești foarte rele, că vin turcii cu Petru Voievod[157], și vor să-l pună domn în țara noastră. Iar domnii[158] spun așa, că lor nu le trebuie pe Petru voievod, care Petru voievod le-a făgăduit[159] așa, ca să le dea țara dintre Prut și Nistru, de la Halici pînă la Cetatea Albă.

Și acum turcii sînt la Silistra, și ar fi fost demult la noi, dar așteaptă pe acei turci, care s-au dus în Țara Ungurească împotriva lui Mailat[160]. Și așa îndată ce vor ajunge acești turci la ei, atunci vor veni cu toată oastea asupra țării noastre.

Dar domnii[161] țin cu Alexandru voievod și întreaga țară, și vor să se bată cu ei pe viață[162]. Roagă doar pe milostivirea voastră ca, dacă Domnul Dumnezeu îi va învinui, să fugă la milostivirea voastră. Dacă îi vor pune domn pe Petru voievod, așa spun ei[163], că va cuceri Camenița și o dă turcilor, nu da Doamne aceasta. Și roagă pe milostivirea voastră pentru ajutor în oameni, numai oamenii să nu-i trimite-ți acum, cît au greutăți, pînă cînd se va dezlănțui de la soartă.

149 Adăugat deasupra rîndului.
150 Scris în loc de ,,w Chocziènÿu ÿ dzien", șters în text.
151 Adnotare de altă mînă. Dedesubt însemnarea neterminată: ,,Thurcum constitutus Petrus exul Voyevoda per", care reia, de fapt, o parte din adnotarea anterioară.
152 Petru Rareș.
153 Într-adevăr, Alexandru Corneă se afla la Cetatea Neamțului.
154 Alexandru Cornea.
155 Boierii.
156 Andreica Șeptelici, pîrcălab al Cetății Hotinului.
157 Petru Rareș.
158 Boierii.
159 Turcilor.
160 Ștefan Mailat, voievod al Transilvaniei.
161 Boierii.
162 Se înțelege: ,,pe viață și pe moarte".
163 Boierii.

Şi cumva avem nădejde că va veni şi domnul Şeptelici în cetate, cînd va scrie pe larg milostivirii voastre. Iar cu aceasta mă recomand bunăvoinţei milostivirii voastre. Dată în Hotin.

A fost omorît [164] puţin după aceea de supuşii săi moldoveni, şi în locul lui a fost pus de către sultan Petru, voievodul exilat.

L'ORIGINE ET LE RÈGNE DU PRINCE ALEXANDRU CORNEA (V. 21 DÉCEMBRE 1540 – 9 OU 16 FÉVRIER 1541) – SELON DES DOCUMENTS INÉDITS DE POLOGNE

résumé

L'étude occasionnée par le présence en Pologne, dans la collection originale de l'*Acta Tomiciana*, de deux documents inédits datés du début février 1541 : *le seul acte connu jusqu'à présent émané d'Alexandru Cornea*, l'éphémère prince de Moldavie (vers le 21 décembre 1540 – 9 ou 16 février 1541) – une lettre à caractère politique adressée à Georges Jazłowiecki, commandant de Cameniţa et une deuxième adressée au même personnage par l'administrateur des douanes Ieremia et Drăghici Turcul de la forteresse de Hotin, les deux en polonais, font revivre l'un des moments les plus dramatiques de la crise politique et dynastique traversée par la Moldavie de 1538 à 1541, à savoir entre l'expédition de Soliman de Magnifique qui a entraîné la fin du premier règne de Petru Rareş (1527 – 1538), et le début de son deuxième règne (1541 – 1546).

Parmi ces moments il y a la révolte antiottomane du groupement des boyards Găneşti et Arbureşti (novembre-décembre 1540), dont le but était de rétablir par l'action militaire la frontière moldave radiée par le sultan en 1538, la mise à mort par les boyards du prince Stefan Lăcustă (1538 – 1540), qui n'était pas favorable à l'action antiottomane (vers le 20 décembre 1540), et l'avènement immédiat d'Alexandru Cornea, le candidat du groupe de boyards mentionné. Le nouveau prince, de son nom de baptême Alexie, surnommé Cornea, avait pris le nom princier d'Alexandru. Il était, selon le témoignage des sources polonaises de l'époque, des boyards qui l'ont élu et de la lettre mentionnée, le fils naturel de Bogdan III (1504 – 1517) et le petit-fils d'Etienne le Grand (1457 – 1504). Donc il faut abandonner l'opinion qui supposait que le jeune prince était le fils du prétendant Ilie (executé par les Polonais en 1501) et petit-fils de Petru Aron, qui avait fait une carrière étrangement longue de prétendant au trône et qui était assez âgé.

Alexandru Cornea a continué vigoureusement les actions militaires antiottomanes pour reconquérir les territoires moldaves en direction de Cetatea Albă, Kilia et Bender, de même que les démarches diplomatiques européennes pour obtenir du soutien. Mais Soliman le Magnifique a donné de nouveau le trône de Moldavie à Petru Rareş (décembre 1540), sans tenir compte de Cornea. En se préparant pour l'affrontement, dans la

[164] Alexandru Cornea. Însemnare de epocă, de altă mînă, privitoare la evenimentele istorice care au urmat celor la care se referă scrisoarea boierilor din Hotin.

seconde moitié du mois de janvier et au début de février 1541, Alexandru Cornea se retira dans la forteresse de Neamţ en demandant secours au commandant de Cameniţa, G. Jazłowiecki, auquel se sont adressés aussi les boyards de Hotin par les lettres inédites, présentées par nous, où on trouve des renseignements entièrement nouveaux au sujet des événements.

Mais la bataille entre les deux rivaux, près de Galaţi, où Petru Rareş était arrivé, n'a pas eu lieu. Trahi par la plupart de ses boyards, Alexandru Cornea fut fait prisonnier et exécuté par le vainqueur la 9 ou 16 février 1541. Il y eut ensuite à Suceava, le 11 mars, le règlement de comptes avec les chefs du groupement antiottoman, qui avaient trahi Rareş aussi en 1538.

En réalité, la rivalité entre Alexandru Cornea et Petru Rareş fut un affrontement entre deux tendances à réunifier les frontières de la Moldavie, l'une militaire l'autre diplomatique. Celle-ci, représentée par Rareş, a remporté d'ailleurs des succès remarquables : les territoires moldaves occupés par le sultan en 1538 furent récupérés pacifiquement, à l'exception de Bender et de ses environs.

ION GHERASIM GORJANU — UN CĂRTURAR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CONSTANTIN M. BONCU

Printre primii discipoli ai lui Gheorghe Lazăr, ctitor al învățămîntului românesc, care a activat pentru redeșteptarea conștiinței naționale, se află și *Ion Gherasim Gorjanu*.

În copilărie — se născuse la confluența a două secole, în satul Bengești, nu departe de satul lui Tudor — populația Gorjului era deseori expusă unor atacuri organizate de către bande de turci înarmați. Tatăl său, Radu Gorjanu, căpitan de plai, luptase cu mult curaj în fața acestor jefuitori pînă ce, într-una din aceste bătălii, pazvangiii l-au luat prizonier, împreună cu familia și i-au vîndut la Constantinopol [1].

Supus unui regim de austeritate, asemenea celor aflați în captivitate, a suportat privațiuni sortite a-l determina să uite de părinți, de afecțiunea acestora, de patrie.

A fost obligat să-și schimbe numele in „Ioniță Olteanu" [2], să învețe limbi orientale și occidentale, cu intenția de a fi folosit în relații cu popoarele supuse Imperiului sau în relații cu alte popoare, pe cale diplomatică.

În scurt timp, cu multă abilitate, își însușește limba turcă, arabă, greacă, franceză, rusă și italiană [3].

Făcîndu-se cunoscut și apreciat, Riga — cojocar la curtea domnitorului Caragea, impresionat de condițiile inumane în care trăia și surprins de inteligența sa, îl răscumpără și, împreună cu alți copii români, este trimis in țară [4].

Modul de viață imprimat în captivitate s-a răsfrînt pozitiv asupra spiritualității și activității sale de mai tîrziu.

În București, binefăcătorul său îl înscrie la o școală grecească, pe care o părăsește îndată ce se deschide școala lui Gheorghe Lazăr, la care are colegi pe Ioan Heliade Rădulescu și alți reprezentanți ai culturii românești [5].

Aici, la școala marelui cărturar, se conturează personalitatea și năzuințele sale.

După terminarea cursurilor de la „Sf. Sava", i se oferă titlul și funcția de stareț, luînd numele de „părintele Gherasim" [6]. Însă structura sa spirituală il determină să renunțe la viața monahală și își îndreaptă pașii spre instruirea și educația laică [7], spre cunoașterea și răspîndirea limbii române.

În anul 1831 urmează „cursul normal" de pregătire a candidaților de profesori de la colegiul „Sf. Sava".

Apreciat ca „...iubitor de folosul neamului său și înzestrat cu învățătura limbii românești și a altor limbi străine", Ion Gherasim Gorjanu, cu ocazia înființării învățămîntului național, în 1832 este numit profesor la Vălenii de Munte, reședința culturală a județului Saac, cu scopul de a înființa școala națională [8].

[1] Gh. Moisescu, *Istoria școalelor din Vălenii de Munte; 1830—1931*, p. 102; „Învățămîntul primar", an IV, nr. 5, 1898 mai 15, p. 37; Revista „Convorbiri didactice", an IV, nr. 1, p. 816.

[2] Natalia Boncu, *Ion Gherasim Gorjanu*, „Flamura Prahovei", 2.XII.1966; „Învățămîntul primar", an IV, nr. 5, 1888 mai 5, p. 137.

[3] „Învățămîntul primar...", p. 138.

[4] G. Bogdan Duică, *Istoria literaturii române moderne*, București, p. 207.

[5] „Învățămîntul primar", an IV, nr. 5, 1898, mai 15, p. 138; Revista „Convorbiri didactice", an IV, nr. 1, p. 816.

[6] *Ibidem*.

[7] Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 6121 1831, f. 2.

[8] Ibidem.

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 829—833, 1992

Dezinteresați, orășenii înstăriți îl întîmpină cu o vădită ostilitate, preferau învățămîntul particular și nu erau dispuși să contribuie la înființarea acestei școli; comportare asemănătoare manifestînd și conducerea orașului, obligată prin lege să asigure condițiile de funcționare. Prin repetate insistențe și, mai ales, datorită avertismentului primit din partea Eforiei, conducerea orașului, după o întîrziere de cinci luni, hotărăște ca școala să funcționeze într-un local impropriu, insalubru[9].

Era școala din care dascălul gorjan a făcut să fie auzită și înțeleasă slova românească deopotrivă la orașe și sate, indiferent de starea materială a părinților. Medelnicerul Mîrza, reprezentant al vieții politice din oraș, începe o campanie ostilă profesorului. Defăimîndu-l și minimalizînd rolul învățămîntului public[10], afirma că: ,,. . . n-o să deștepte dumnealui pe fiii pîrcălabilor și plugarilor, ca mîine poimîine să-l ia peste picior"[11].

Pasiunea cu care lucra îl face cunoscut și apreciat, numărul elevilor crește, depășind cu mult dimensiunile localului. Indiferența manifestată de autoritățile locale față de necesitățile școlii, îl determină pe Ion Gherasim Gorjanu să raporteze Eforiei lipsurile care îl împiedicau să-și facă datoria, dificultățile întîmpinate.

De altă parte, dascălii școlilor particulare, din acest oraș, pentru a-și atrage elevi din rîndul celor cu stare, făceau diverse intrigi pentru a determina retragerea acestora din școala publică[12]. Abuzurile subocîrmuitorului iau proporții, recurge la ofense, la acte de violență împotriva profesorului, amenințîndu-l că ,,. . . în soroc de cinci zile să plecè din Văleni, căci aici — mărturisea acesta — nu vei mai mînca pîine"[13]. Dar munca pasionată și perseverentă, desfășurată de Gorjanu, a făcut ca părinții să fie mulțumiți, apreciind că profesorul ,,își jertfește toate puterile sale pentru luminarea și împodobirea fiilor noștri cu învățături și povățuiri"[14], satisfacții semnalate Eforiei prin numeroase scrisori de mulțumire.

Despre considerația de care se bucura școala vorbește și faptul — menționat de Nicolae Iorga — care afirmă că la cursurile lui Ion Gherasim Gorjanu asista și fiul adoptiv al consulului englez E. L. Blutte, care rămăsese impresionat de competența pedagogică și de pregătirea sa științifică: ,,Ecsălența sa agentul englezesc va fi destulă mărturie la înaintările cele grozave ale școlarilor, care a vizitat școala în 4 august și au rămas plin de mirare"[15].

Încurajat de asemenea satisfacții, continuă să înfrunte intrigile, defăimările, totala împotrivire a medelnicerului, care provoacă numeroase anchete[16].

Domnitorul și directorul Eforiei, personal, constată starea deplorabilă a localului în care funcționa școala, lipsa de sprijin din partea autorităților locale, discordia dintre orășeni și hotărăsc închiderea școlii pînă la construirea unui nou local, iar Ion Gherasim Gorjanu primește rangul de pitar și este transferat[17].

În 1842 începe activitatea în calitate de profesor la școala națională din Ploiești, unde a aplicat principiul ca tineretul să învețe ,,mai întîi limba românească".

La 20 august 1840, domnitorul Gh. Bibescu a vizitat Școala normală din Ploiești, cînd un școlar din clasa sa a ținut o cuvîntare de bun venit. Cu acest prilej, Vodă a cercetat la învățătură și cîțiva școlari, printre care și pe cel ce rostise cuvîntul, dăruindu-le 100 lei[18].

La insistențele negustorilor și a conducerii orașului, care asigurau buna funcționare a acestei școli, acceptă a se preda ore de limba greacă numai elevilor absolvenți a două clase de limba română, adică acelor care ,,știau să scrie și să citească românește"[19].

Neobosită activitate a desfășurat și pentru ca ,,școlile în limbi străine să aibă, fiecare, o clasă de limba română"[20].

Concomitent, după repetate intervenții, obține aprobarea Eforiei ca școlile particulare, în care se învățau limbi străine, să respecte planul și programa școlii naționale, încît elevii să poată trece, fără dificultate, de la o școală la alta[21]. Obține apoi aprobarea Eforiei ca

[9] Idem, Administrative Noi, 469 1835, f. 172.
[10] Idem, M.C.I.P., 4142/1831, f. 67.
[11] Ibidem, 142/1837, f. 12; Ibidem 6675/1837, f. 30.
[12] Ibidem, 4142/1831, f. 72.
[13] Ibidem, 141/1837, f. 12.
[14] Ibidem, 4142/1831, f. 61.
[15] ,,Revista istorică", București, an I, 1915, p. 135.
[16] Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 6675, p. 7—32.
[17] Ibidem, 22/1845 f. 32.
[18] ,,Învățătorul satului", III, 1916, p. 92.
[19] Constantin M. Boncu, *Școala prahoveană, secolele X — XIX*, Edit. Didactică și pedagogică, p. 41; Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 1776/1844, f. 138.
[20] Ibidem, p. 41.
[21] Arhiva St. Ploiești, Ocîrmuirea Saac 20/1838, f. 12; Idem, Pref. Prahova 22/1845, f. 1, 94, 169.

toate școlile din acest oraș să folosească manualele recomandate pentru școala națională, școlile particulare românești fiind obligate să renunțe la bucoavnă, ceaslov, să folosească aceste manuale și scrierea după „caligrafia de reformă" [22].

Pasiunea cu care a activat pentru cunoașterea și răspîndirea limbii române a contribuit la progresul învățămîntului și culturii românești. Cu aceeași devoțiune participă și la afirmarea învățămîntului public la sate.

„Mai îndrăznesc și prin aceasta — afirma în raportul său din 23 ianuarie 1848 — a spune că nerăspunderea salariilor învățătorilor, precum și marea neîngrijire ce se vede din partea autorităților respective asupra a orice atinge de învățăturile comunale au ajuns la gradul cel mai după urmă al indiferenței....", cerînd Eforiei „măsuri mai strajnice în această treabă" [23].

O remediere a acestei situații era dificilă, depășea posibilitățile profesorului superior. O intervenție salutară a acestuia, originală pentru vremea aceea, care a contribuit la îmbunătățirea învățămîntului, a fost publicarea unei „cărticele", în care învățătorii comunali primeau îndrumări referitoare la modul de a proceda la instruirea elevilor, un veritabil îndrumător metodic.

Prin grija sa, învățămîntul sătesc începe a se afirma, fără a se ridica la valoarea celui urban. Era un început promițător în sensul că țăranii începuseră a manifesta dorința de a se lumina prin școală.

„Profesorul superior" s-a făcut cunoscut și în viața culturală din prima jumătate a secolului trecut. Încă din primul an al activității sale didactice, în 1832, publică „Dascăl de limba franțuzească", un abecedar român-francez, scris în formă de dialog, cu litere latine, iar pronunția în alfabetul chirilic, util școlilor particulare și celor publice de la orașe. Împreună cu Dinicu Golescu, sînt cei dintîi autori de manuale pentru studierea acestei limbi [24].

În prefață, autorul se adresează școlarilor, îndemnîndu-i „ca tot românul să învețe limba sa, cu tot fundamentul ei..." și, numai după aceea, să învețe limba franceză și italiană, apreciindu-le „...ca cele mai vii și mai dătinate în toată lumea...". Cu indignare și mîhnire se adresa însă școlarilor care, sub îndemnul părinților, antrenați în schimbul de mărfuri, frecventau școli grecești, dojenindu-i „...iar de vă este vouă să fiți ticăloși cu totul și întunecați la toate, învățați limba grecească...", atitudine fermă, aplicată consecvent în toată activitatea sa [25].

„Cuvîntul înainte", semnat de I. G. Gorjanu, cuprindea și numele unor cunoștințe din județele Prahova și Saac, cărora le oferea cartea — o veritabilă invitație ca aceștia să învețe limba franceză, chiar dacă se aflau în ierarhia gradelor boierești [26].

Într-o altă carte, publicată în 1836, a procedat la înlocuirea unor cuvinte străine cu altele desprinse din fondul principal de cuvinte al limbii române. Referindu-se la acest procedeu, exclamă: „O! Ce rușine ca stăpînul să se ajute de averea slugilor sale!", asemănînd acest procedeu cu metafora „Soarele se împrumută de lumină de la lună..." [27].

Deosebită atenție a acordat și învățămîntului sătesc. În „Școlarul sătean" prezintă un dialog angajat între învățător și școlar și între un părinte și fiul lui, elev. Recomandă și susține, prin discuții angajate de personajele sale, ca mijloc de progres în învățămînt metoda intuitivă.

Autorul acestui manual, primul din literatura didactică redactat pentru necesitățile învățămîntului sătesc, aprecia că învățătorii erau obligați ca aceste îndrumări „să le tipărească în inimile școlarilor...", asigurîndu-i că „...vor dobîndi tot ceea ce este mai bun..." [28].

Redactarea acestor manuale îl situează pe Ion Gherasim Gorjanu, alături de Traian Pleșoianu, Ioan Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru, printre primii autori de manuale didactice din Țara Românească.

Cu vădite preocupări intelectuale, ctitorul învățămîntului din Vălenii de Munte, aprofundează și pune în valoare cunoștințele însușite în captivitate și realizează trecerea din literatura străină.

[22] Ibidem.

[23] Arhiva ist. centrală, M.C.I.P., 1291/1847, f. 210.

[24] Idem, „Dascăl pentru limba franțozească...", 1832, p. 1—182.

[25] Ibidem, p. 1—38.

[26] Ibidem, p. 2, 3.

[27] „Învățămîntul primar", an IV, Nr. 5, 1898 mai 15, p. 130.

[28] Ion Gherasim Gorjanu, *Școlarul sătean sau cărticica cuprinzătoare de învățături folositoare*, București, Tipografia pitarului Nenovici C., 1840, p. 1—73.

În perioada activității sale din Vălenii de Munte — cea mai fecundă — a publicat traducerea operei „Halima sau povestiri antologicești arăbești, pline de băgări de seamă și de învățături foarte frumoase și de mirare compuse în limba arăbească de prea învățatul derviș Abubechir", cunoscută sub numele de *Halima*.

Volumul I este scris în 1835 și cuprinde 14 povestiri, însumînd 135 de pagini; este precedat de trei maxime referitoare la agricultură, viața ostașului și lecturii, despre care afirmă că „Omul pe cît citește este mai mult, cu atît mai mult i se împodobește sufletul și mintea cu daruri bune și plăcute"[29].

În același an este tipărit și volumul al II-lea, ce cuprinde 235 de pagini, fiind retipărit și în 1899, textul acesta fiind precedat de numeroase maxime[30].

Volumul al III-lea, tipărit în 1837 cuprinde 274 pagini. Ca și celelalte, prezintă fabule, basme, anecdote împrumutate de arabi de la popoarele din Orientul antic, sînt completate, de catre dervișul Abubechir, cu basme populare arabe și elemente caracteristice vieții arabe. Povestirea acestor specii literare se succede astfel încît desnodămîntul unei specii să fie continuu amînat prin introducerea în text a altor povestiri care, la rîndul lor, sînt continuate cu altele, atenția cititorului fiind necontenit reținută de evenimente noi.

La sfîrșitul acestui volum librăria-editoare I. Romanov din București, tipărește o listă — printre primele, dar și printre puținele care se mai păstrează — în care sînt menționate cărțile ce se aflau de vînzare în cele două librării din București, singurele din Țara Românească din acea vreme, în 1836. Fără ca această listă să fie întocmită după criterii științifice moderne, cuprinde un număr mare de titluri, traduceri, lucrări originale, reflectînd preocupări ale generației de la 1848[31].

Volumul al IV-lea, tipărit în 1838, cuprinde 231 pagini, cu același conținut antrenant. Între cele 24 de povestiri, se află și alegoria referitoare la dascălul său, Gheorghe Lazăr. Volumul se încheie cu urarea „Să fiți sănătoși și români adevărați"[32].

Cititorul acestor amuzante și captivante întîmplări, cu *Ali Baba și cei 40 de hoți*, etc., cunoscute sub numele de *O mie și una de nopți*, este invitat să mediteze asupra unor maxime, aforisme, exprimate în forme populare, cu intenția de a se reglementa noi relații între oameni față de patrie, muncă, cinste, etc. „Iubită e patria — se afirmă într-una din ele — dacă se ține cu Unirea", sau „Neprețuită este sănătatea dacă se respectă curățenia, nelăcomia multor feluri de mîncare și se evită viața lascivă"[33].

Despre această operă, contemporanii afirmă „Prin conținutul său de idei, prin gustul rafinat pentru artă și fast și prin înțelepciunea populară practică, izvorîtă dintr-o experiență milenară, culegerea reprezintă o adevărată oglindă a vieții sociale și morale a lumii arabe medievale"[34].

Cu aceleași preocupări, Ion Gherasim Gorjanu traduce și publică „Bucăți alese de Lucian Samosata", o selecție din opera acestui scriitor și filozof grec, scrise sub influența filozofului grec ateu Epicur.

Prin dialoguri satirice, pamflete, povestiri fantastice ridiculizează aroganța, meschinăria, avariția și cupiditatea, trăsături predominante ale mentalității celor înstăriți, aspecte ce reflectă dorința traducătorului de a schimba atitudinea oamenilor, corolarul activității sale. Un volum selectiv din această operă a apărut în 1959[35].

Ion Gherasim Gorjanu este apreciat și pentru cunoștințele sale în domeniul astronomiei, pe care le-a utilizat la alcătuirea calendarelor astronomice care, pe lîngă informații calendaristice, cuprindeau scrieri originale sau traduceri amuzante, cum ar fi: *Chestiunea Orientului*, traducere din Emille Gireardin și chiar studii istorice care denotau interesul autorului pentru istoria patriei: *Istorii ale războaielor domnilor români*, *Privilegiuri antice ale Țării Românești*[36].

Paralel cu aceste preocupări, cărturarul prahovean activează, în calitate de comisar de propagandă, pentru înfăptuirea principiilor revoluției de la 1848.

[29] Idem, Halima sau povestiri antologicești arăbești, pline de băgări de seamă și de învățături foarte frumoase și de mirare, compuse în limba arăbească de prea învățatul derviș Abubechir, 1835, vol. I, p. 1—131.

[30] Ibidem, vol. II, 1835, p. 1—235.

[31] Ibidem, vol. III, 1837, p. 1—274.

[32] Ibidem, vol. IV, 1838, p. 1—231.

[33] Ibidem, vol. II, p. 215.

[34] *Dicționar enciclopedic român*, vol. II, p. 647.

[35] *Ibidem*, vol. III, p. 167.

[36] „Curierul românesc", 1831, p. 84, 112; Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 113; Natalia Boncu, *Ion Gherasim Gorjanu*, în „Flamura Prahovei", nr. 9/XII 1966.

Mobilizează învățătorii din satele prahovene la adunarea ținută la Școala normală, la 4 iulie, arătîndu-le necesitatea înființării și organizării gărzilor naționale[37].

Participă la organizarea unui club de „oameni tineri", de la tribuna căruia solicita aplicarea articolului 13 din Proclamație și acuza proprietarii și conducerea țării că tergiversau aplicarea reformei agrare[38].

Alături de ceilalți comisari de propagandă, mobilizează participarea țăranilor și tîrgoveților pentru a participa la arderea Regulamentului organic, ce a avut loc în Ploiești, în prezența autorităților, în ziua de 7 septembrie[39].

Odată cu intrarea trupelor împărătești, este arestat și trimis la Văcărești, fiind acuzat că: „...ai săvîrșit cele mai înflăcărate turburări, făcînd propagandă îndată după izbucnirea revoluției, cu patimă și cu dorința izbutirii revoluției, ai fost în toate adunările zgomotoase de atunci, ai ținut cluburi în școala națională, urcîndu-te pe catedra școlii și cuvintînd cuvinte de mare turburare și foarte calomnioase pentru proprietari și notabilitățile țării"[40].

După opt luni de detenție, „cu sănătatea în proastă stare și sărac", este eliberat pe „chezășie"[41].

Spre surprindere, constată că, asemenea altor dascăli, participanți la revoluție, fusese destituit, iar școlile de pe întreg cuprinsul țării, închise. Fără întîrziere este înștiințat că biblioteca școlii, pe care o dotase cu valoroase traduceri din limba franceză și cărți necesare instruirii candidaților de învățători, fusese distrusă de trupele intervenționiste. Zadarnice au rămas eforturile depuse pentru a se disculpa de vinovăție, de obligația de a achita contravaloarea cărților dispărute[42].

Nemulțumit de cele petrecute, a refuzat postul de președinte al Tribunalului Prahova, oferit de guvernul instaurat imediat după 1848 și, consecvent principiilor revoluției, militează pentru înfăptuirea Unirii[43].

Inevitabil, se preocupa de rezolvarea dificultăților materiale. După 1850 tipărește calendarele sale, deosebit de apreciate de publicul cititor.

Greutățile materiale continuă să-l apese, deși activitatea sa ar fi trebuit să-l scutească de grijile existenței. Într-o scrisoare adresată fiului său mai mare, spunea: „Nu uita, fiule, greutățile casei noastre... am vîndut pe Viorica, ce da lapte pentru frații tăi mai mici, fiindcă ne trebuiau lemne de iarnă. Nicolache, fratele tău cel mic a răposat, dar să trăiți voi care mai sînteți"[44].

Recunoscut printr-o laborioasă și complexă activitate patriotică, Ion Gherasim Gorjanu a demonstrat, statornic, pe toată durata activității sale, preocuparea de a promova o etică nouă, orientarea spre progres și a militat pentru aplicarea în viață a principiilor generației de la 1848.

Ctitorul învățămîntului din Vălenii de Munte a avut, afirma Nicolae Iorga, un rol de frunte în afirmarea literaturii populare și didactice din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

[37] *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 59; Ibidem, I, p. 544.

[38] Ibidem, p. 119; A. Stan, *Participarea țăranilor la revoluția de la 1848*, în „Revista Arhivelor", an V, nr. 1, 1962, p. 214; Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom IV, *Corespondențe*, Edit. Academiei, p. 94.

[39] *Ibidem*, p. 661.

[40] *Anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, tom I, p. 544; *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, 1962, p. 119.

[41] *Documente privind anul revoluționar 1848*, 1962, p. 119.

[42] Arh. Ist. Centrală, M.C.I.P., 1291/1847, p. 374, 380, 393, 394, 407; Ibidem, 2126/1843, f. 173—175, 167—168; Ibidem, 1776/1844, f. 91.

[43] Arh. St. Ploiești, Prefectura Prahova, 28/1857, f. 82—96, 108.

[44] Ion Gherasim Gorjanu, „Calendar", 1851, p. 82.

RADU SCARLAT ARION, DIPLOMAT ŞI DIZIDENT

CONSTANTIN ARION

După cercetări destul de aprofundate, făcute de Radu Scarlat Arion, numele de *Arion* este menţionat pentru prima oară în anul 1647; Ştefan Grecianu, în cartea sa *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti* (1913), menţionează data de 1661. *Dicţionarul enciclopedic Ilustrat* (1931) ca şi *Dicţionarul istoric, arheologic şi geografic* (1937) al lui O. G. Lecca pomenesc pe Constantin C. Arion (1855 1923), om politic şi pe Eraclé Arion (1838–1904), general. După Lecca Arionii sînt o familie boierească din Ţara românească, din judeţul Ialomiţa. Lucian Predescu, în *Enciclopedia Cugetarea*, dă detalii despre Anton I. Arion (1824–1897), Constantin C. Arion, Dinu C. Arion (1894–1966), profesor universitar, Eracle Arion, George G. Arion, profesor de entomologie la Academia de Înalte Studii Agronomice din Bucureşti, Mihai (Mişu) A. Arion (1884–1963), ministru plenipotenţiar, Scarlat C. Arion, tatăl lui Radu Scarlat Arion (1868–1937), jurist şi în fine, Virgil C. Arion, profesor universitar (1861–1942).

Radu Scarlat Arion este deci fiul lui Scarlat Constantin Arion, căsătorit cu Ecaterina Christopol, descendentă a lui Athanase Christopol din Castoria (1772–1847), poet şi publicist care a trăit cea mai mare parte a vieţii în România. În 1821 el l-a ajutat pe Alexandru Ipsilanti, în faimoasa Eterie, în lupta pentru libertatea Greciei de sub jugul turcesc.

Radu a avut un frate, arhitectul Vasile Scarlat Arion (1902–1977) şi o soră, Elena Scarlat Arion (1909–1989), căsătorită cu principele Matei Basarab Brâncoveanu.

Radu Arion s-a născut la Bucureşti, în ziua de 16 mai 1904; a locuit cu părinţii în casa din strada Biserica Amzei la Bucureşti şi la moşia Arion de la Asan Aga — Bujoreni de pe şoseaua Alexandriei. Casa din strada Biserica Amzei a fost construită în jurul anului 1896 de Vasile Christopol şi renovată între anii 1987–1990; clădirea este declarată monument istoric. Faptul că Radu Arion a trăit la moşia familiei a avut o influenţă foarte mare asupra întregii sale vieţi. I-a dezvoltat pasiunea pentru tot ce a fost pămînt strămoşesc, ţărani, viaţă la ţară şi a devenit, graţie acestor sentimente, un luptător activ pentru drepturile omului. Pentru el nimic nu era mai sfînt decît ţara lui, România. Sentimentul acesta cred că a fost moştenit şi de noi, copiii lui...

Cînd vorbea despre viaţa la moşie, Radu Arion trăia toate momentele cu o nemărginită dragoste; de fapt acesta a fost epicentrul existenţei sale şi tot ce a făcut, după ce a plecat din ţară, ca diplomat, a rămas legat de pasiunea pentru viaţa de la Asan Aga.

Studiile secundare le-a făcut la Bucureşti, la Liceul Sf. Sava şi în sudul Franţei, la Nisa, unde a trăit ca refugiat, împreună cu familia. Aceasta pentru că, în 1917, cînd România a fost ocupată în parte de forţele armate germane, Arionii s-au refugiat mai întîi la Moscova, trăind primele momente ale revoluţiei ruse iar de acolo au plecat în Franţa, prin St. Petersburg şi Scoţia.

Întors în ţară, după sfîrşitul primului război mondial, Radu Arion s-a pregătit pentru admiterea la Sorbona, unde a urmat studii de drept. La Universitatea din Bucureşti şi-a trecut doctoratul cu specialitatea drept roman. În 1930 a fost admis, pe bază de concurs,

* În luna noiembrie 1991, domnul inginer Constantin Arion din Atena a vizitat Institutul nostru informîndu-ne că a decis să-i doneze arhiva Legaţiei române de la Atena (în copie) din perioada celui de al doilea război mondial. E vorba în primul rînd de totalitatea rapoartelor diplomatice ale tatălui său, însărcinatul cu afaceri şi şef de misiune Radu Scarlat Arion, din care unele n-au mai apucat a fi trimise la Bucureşti. Întregul fond xerografiat se află acum în posesia Institutului de istorie „Nicolae Iorga". A doua tranşă a donaţiei o va forma arhiva Radu Arion privitoare la activitatea exilului românesc din perioada comunistă.

În continuare publicăm textul conferinţei pe care domnia sa a avut amabilitatea s-o ţină în faţa membrilor Institutului de istorie „Nicolae Iorga" cu prilejul amintitei vizite. *(Redacţia)*.

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p.834–836, 1992.

la Ministerul Afacerilor Străine, împreună cu prietenul său din copilărie Ionel Magheru. În 1932 s-a căsătorit cu Viorica Ionescu Clejani care i-a rămas toată viața alături, ca sprijin moral și material de nepreţuit. În 1938 a ocupat primul — și ultimul său post — în diplomație, la Atena. Acolo Legația României era condusă de ministrul Eugen Filotti. Cînd a ajuns în capitala elenă, a ocupat postul de al treilea secretar de Legație. Curînd aceasta s-a transformat în ambasadă — Ambasada Regatului României. Ca ambasador a fost numit Radu Djuvara, care l-a înlocuit pe Eugen Filotti și care a rămas în această calitate pînă la începutul celui de al doilea război mondial. Cînd au izbucnit ostilitățile, ambasada a redevenit legație, avînd ca ministru, numai pentru cîteva luni, pe Constantin Gane, scriitorul. După plecarea acestuia, Radu Arion a fost numit însărcinat cu afaceri, cu grad de al doilea secretar de legație, devenind șeful misiunii diplomatice române la Atena pînă în ziua de 28 ianuarie 1946; atunci a refuzat să se întoarcă în țară iar în anul următor, 1947, a cerut azil politic Greciei.

În 1941 războiul era în plină desfășurare; Grecia se lupta cu succes împotriva italienilor dar este învinsă de forțele armate germane. Radu Arion trimite în țară rapoarte „confidențiale, strict confidențiale sau secrete", adresate lui Mihai Antonescu, Președintele Consiliului de Miniștri și ministru a.i. al Afacerilor Externe. Iată tema cîtorva dintre ele: *Conducerea războiului; Rușii albi; Mizeria morții pe stradă; Situația economică și politică, acte de sabotaj; Vizita lui Mussolini la Atena: Acte de sabotaj în Creta; Lupta împotriva rebelilor antarți; După Stalingrad; Distribuirea alimentelor; Propaganda română; Pericolul comunist în Grecia; Capitularea Italiei; Grecia după război? Bombardarea Pireului; Vizita arhiepiscopului Damaskinos; 10 mai 1944; 23 august 1944.*

Iată extrase din raportul datat 10 februarie 1942: „După statisticile obținute de la Crucea Roșie Internațională — statistici aici alăturate — mortalitatea populațiunii din Atena și Pireu și din împrejurimile acestor două orașe pentru luna decembrie 1941 este de aproape cinci ori mai mare decît anul trecut în aceiași epocă, iar mortalitatea din cauza foamei s-a ridicat mai bine de unsprezece ori mai mult. În rubrica „cauze patologice" s-au clasat morții de foame, iar cadavrele lor au fost ridicate de pe stradă. În luna noiembrie 1941 au fost 266 de morți pe stradă, în decembrie 374, pe cînd în aceleași luni ale anului 1940 morții pentru „cauze patologice" nu se ridicau decît la 16 și 32. Cifrele sînt reci, ele pot părea, la prima vedere, mici însă pentru ca mortalitatea să se ridice cu atîta la o populațiune atît de mare ca a Atenei și a Pireului și a comunelor învecinate, care se cifrează azi la un milion cinci sute de mii de suflete, aceasta înseamnă o stare de decădere materială și morală de zece ori mai mare, aceasta înseamnă o stare de mizerie și de boală extrem de întinsă. Mizeria și suferința sînt de altfel adînc gravate în trăsăturile marcate ale tuturor persoanelor ce se văd pretutindeni aici, în fețele lor palide, supte de sînge, în ochii lor nemăsurat de măriți, triști și pierduți. Mizerie și suferință în cerșetorii cari — în număr nemaipomenit — sînt peste tot pe străzi și vin după tine să le dai orice; mizerie și suferință în strigătele lor de foame, în copiii cu capete mari, picioare subțiri, scheletice, genunchi imenși. Sînt scene care se văd pe străzi, scene îngrozitoare. Oamenii cad deodată pe trotuar, stau întinși, nemișcați, în bătaia vîntului; lumea trece, obișnuită acum cu acestea, rar trecătorii se opresc să ajute, să ajute — în gîndul lor — pentru ce? Problema omului ce a căzut nu s-a închis, ea se mai pune mîine pentru el, pentru alții, pentru mulți și poate pentru cei care ajută azi. Străzile sînt murdare; în stradă se mai vinde și cumpără ce se mai poate găsi: portocale, lămîi, unele legume, săpun și stambă, la prețuri fantastice ce cresc din zi în zi. Impresie de bîlci sărăcăcios.

În toată această mizerie, vaporul turcesc care aduce la două săptămîni 1 800 de tone de alimente, este așteptat cu grijă și nerăbdare extraordinară. Cînd se întîmplă de nu vine, lucrul ia proporțiile unui dezastru. În schimb cînd e vorba să aducă 2 500 tone de alimente, lumea își exprimă mulțumirea. Grație acestor alimente — distribuite sub controlul Crucii Roșii Internaționale — s-au putut organiza „supe populare", în care numai odată pe zi se dă copiilor cîte o supă de fasole sau de cartofi, de-a rîndul cîte zece zile una sau alta, căci nu se poate să-și procure altceva, stocuri nu sînt și nu se pot face. Chiar cei ce sînt mai mici de un an primesc tot fasole, neputîndu-se să li se dea lapte. Se dă supă, dar numai copiilor sănătoși, copiii bolnavi nu primesc nimic, ei sînt sortiți pieirei, supa nu ar ajunge. Se întîmplă scene îngrozitoare: mame care își aduc copiii bolnavi ca să mănînce și ei ceva; mame — răzbite de foame — care caută să ia din porțiunea copiilor lor.

Foametea e de asemeni cumplită în insule. Situațiune disperată în Egina, unde la o populațiune de 13 500 de oameni au murit în ultimul timp 3 800. Hidra, Miconos suferă din greu.

În provincie, la munte în special, lipsurile sînt mari, populațiunea /e/ înfometată

Trebuind să schițez acest tablou atît de negru, cuvintele mele nu pot da decît o slabă imagine a realității de aici. Trebuie să trăiești o mizerie colectivă umană atît de gravă pentru a-ți putea da seama ce înseamnă aceasta.

Şi din toata această mizerie colectivă au ieşit din umbră toţi speculatorii „pieţei negre" cari, profitînd de situaţiunea alimentară disperată, vînd alimente la preţuri fabuloase, îmbogăţindu-se.

Marchez aici efortul făcut de Crucea Roşie Internaţională pentru a alina mizeria şi durerea din Grecia, efortul făcut — acum în ultimul rînd — de Elveţia, precum şi profunda impresiune produsă de deciziunea guvernului nostru de a trimite populaţiunei române şi şcolilor noastre din Grecia 3 000 tone de porumb şi alimente".

Ca urmare a acestui dramatic semnal de alarmă Radu Arion a fost chemat la Bucureşti, spre a da relaţii mai amănunţite. La întrevederea cu mareşalul Ion Antonescu, unde a asistat regina Elena (care a pledat cu căldură cauza conaţionalilor ei) şi regele Mihai („care nu vorbeşte, ascultă numai"), după două minute de pledoarie a diplomatului, mareşalul a spus: „Arion, ajunge. Ai la dispoziţia ta 100 de vagoane cu alimente". Ele au fost distribuite de Crucea Roşie prin intermediul mitropolitului Greciei Damaskinos, ca şi cu ajutorul primarului Atenei copiilor şi diverselor instituţii. Multe scrisori de mulţumire păstrate în arhiva legaţiei atestă gestul nobil al României.

În legătură cu actele de sabotaj comise în partea continentală a Greciei şi în primul rînd în Creta, şeful misiunii diplomatice române a fost în măsură să intervină pe lîngă autorităţile germane şi italiene, reuşind să salveze multe vieţi omeneşti. E vorba de amiralii Panas şi Constantin Tsatsos, cetăţenii Makas, Cavadias şi Callogeropoulos, ca şi de muncitorii de la fabrica de bere FIX şi de la întreprinderea de transporturi urbane (tramvaie) — în total aproape 75 de persoane.

Am dat mai multe relatări din rapoartele făcute de Radu Arion ca să punem în evidenţă cît de multe probleme serioase şi complexe au ocupat misiunea diplomatică română. Au existat şi probleme delicate, ca protecţia aromânilor, care erau ameninţaţi de antarţi, era cea a voluntarilor aromâni, gata să formeze o brigadă dispusă să lupte contra antarţilor; apoi regimul prăvăliilor evreieşti în zonele aromâneşti, chestiunea şcolilor şi a bisericilor româneşti ş.a.

La sfîrşitul războiului, toată legaţia română a fost rechemată la Bucureşti, relaţiile diplomatice cu Grecia fiind întrerupte. Radu Arion a fost singurul care a rămas pe loc la Atena şi s-a ocupat de arhiva instituţiei. Cu ajutorul soţiei şi a celor doi fii el a salvat tot ce s-a putut. Chestiunea chiriei neplătite mult timp ca şi cea a lefurilor restante au rămas probleme nerezolvate pînă azi.

Abdicarea şi plecarea regelui Mihai din ţară au însemnat pentru Radu Arion începutul dizidenţei, care a luat sfîrşit odată cu viaţa lui. De fapt el a fost printre primii dizidenţi români. În condiţii materiale şi morale foarte grele — fără lucru, fără venituri — dar cu speranţa că într-o zi şi ţara noastră va vedea zile mai bune, Radu Arion a început să se ocupe de refugiaţii din România. Mai bine de 12 000 de persoane, greci din România şi români, au trecut prin casa lui din Atena. A început să scrie în presa liberă numeroase articole despre România, fără să ţină seama de pericolul la care se expunea. Citez cîteva titluri: *Mai multă conştiinţă! În faţa umanităţii, pentru umanitate! 10 mai; Frica; Grecia; În sfîrşit; Opriţi răul! Berna; Consideraţii asupra politicii internaţionale; Criza morală; A început tîrguiala? Grigore Gafencu; Politica internaţională; Imperiul roşu; Tristul adevăr.*

În toată publicistica lui, Radu Arion n-a făcut decît să repete incontinuu Occidentului, prin toate mijloacele pe care le avea la dispoziţie: „Nu ne abandonaţi, căci o să vie şi rîndul vostru!" Materializarea dizidenţei lui s-a făcut şi prin participarea la activitatea organizaţiilor românilor din exil; el a fost membru în CAROMAN (Paris), Romanian Welfare (Washington) şi Comitetul Naţional Român (Washington).

Radu Scarlat Arion s-a stins după o lungă suferinţă la Atena, în ziua de 16 septembrie 1991, înconjurat de dragostea şi respectul tuturor. Ultimele cuvinte pe care le-a rostit pe patul de moarte n-am să le pot uita niciodată. Mă întorsesem tocmai din ţară şi i-am spus că fusesem la Asan Aga, fosta moşie a Arionilor, unde dusesem ajutoare umanitare. Deschizînd ochii obosiţi mi-a spus: „Costache, ce plăcere mi-ai făcut!"

Tata a trăit aproape jumătate din viaţă departe de ţara lui şi de cei pe care i-a iubit; a murit în exil şi a fost îngropat în exil. Repet acest cuvînt căci mă doare nespus ca un mare român ca el să fie îngropat departe de ţara lui şi nu aici la Belu, în cavoul familiei, unde-i este locul. Cosciugul i-a fost acoperit cu drapelul său, tricolorul legaţiei române din Atena din timpul războiului.

UN MEMORIU INEDIT AL LUI ION C. BRĂTIANU DIN PERIOADA EXILULUI

VALERIU STAN

Ion C. Brătianu, de la a cărui moarte am comemorat anul trecut o sută de ani, se numără fără îndoială printre cele mai de seamă personalităţi pe care le-a dat naţiunea română în veacul al XIX-lea. Alături de N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, I. Ghica, Goleştii şi alţii el face parte din generaţia de la 1848, acea generaţie care avea să prezideze procesul de constituire şi organizare a României moderne.

Participant activ la revoluţia din Ţara Românească, după ce asistase la triumful acesteia în Franţa, I. C. Brătianu se remarcă în rîndul conducătorilor revoluţiei prin concepţiile sale radicale şi prin contactul permanent cu masele populare orăşeneşti. Adept al unor măsuri ferme, se pronunţă pentru transpunerea rapidă în practică a principiilor proclamate de revoluţie, pentru convocarea unei adunări constituante pe baza votului universal, ca şi pentru o atitudine de respingere a ingerinţelor străine atît din partea puterii suzerane — Imperiul otoman, cît şi a celei protectoare — Rusia ţaristă [1].

Exilat în urma înăbuşirii revoluţiei prin intervenţia armată a celor două puteri, se stabileşte în toamna anului 1848 la Paris, unde va rămîne timp de nouă ani. În primii ani ai exilului el speră, ca şi alţi exilaţi, în posibilitatea izbucnirii unei noi revoluţii, ceea ce-l determină să acţioneze în acest sens. Preconizată în spirit mazzinian, noua revoluţie trebuia să ducă la ridicarea concomitentă a popoarelor asuprite contra tiraniei şi absolutismului. Contactele stabilite cu fruntaşii mişcării republicane din capitala Franţei ca şi cu reprezentanţi ai luptei de eliberare a altor popoare, urmărirea atentă a evenimentelor din Ungaria şi Transilvania în primăvara anului 1849, de care lega speranţa reaprinderii revoluţiei şi la est şi sud de Carpaţi, angajarea sa cu hotărîre, curaj şi ingeniozitate în acţiuni conspirative menite să ducă la pregătirea din timp a spiritelor, la menţinerea unui contact neîntrerupt cu patrioţii rămaşi în ţară, colaborarea cu articole în presa franceză şi a emigraţiei, îndeosebi în revista „Republica română" apărută la Paris (1851) şi Bruxelles (1853), din al cărei comitet de redacţie a făcut parte, sînt subordonate în întregime acestui scop [2].

Sesizînd la timp — aceasta şi ca urmare a propriei experienţe [3] — imposibilitatea unei noi ridicări revoluţionare a popoarelor europene, el nu va ezita să-şi adapteze concepţiile şi maniera de acţiune la noile împrejurări în schimbare. Într-adevăr, după lovitura de stat de

[1] Cf. Apostol Stan, *Ion C. Brătianu: rolul său în revoluţia de la 1848 şi în exil*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu", tom V — VI, 1979, p. 29 şi urm. Istoriografia noastră nu dispune încă de o monografie corespunzătoare, serios documentată, despre Ion C. Brătianu, cea a lui C-tin Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul. Timpurile. Opera (1821—1891)*. Cu o prefaţă de Al. Lapedatu. Tîrnu-Severin, 1940, 251 p. fiind de mult depăşită.

[2] Ibidem, p. 39—48.

[3] În iunie 1853, considerat „un element foarte periculos", Ion C. Brătianu a fost arestat şi implicat în complotul numit de la Hipodrom şi Opera comică contra lui Napoleon III. Achitat de învinuirea de participare la complotul amintit, a fost totuşi condamnat de Tribunalul corecţional din Paris la 3 ani închisoare şi 500 franci amendă pentru afilierea la o societate secretă şi deţinerea ilegală a unei prese de imprimat clandestine. Graţie intervenţiei prietenilor săi francezi, precum şi a protecţiei ce i-o acorda însuşi principele Jérôme Napoleon, vărul împăratului, a primit permisiunea de a-şi ispăşi pedeapsa în sanatoriul doctorului Blanche din Passy, unde va rămîne pînă la 14 iulie 1856, cînd a fost eliberat. Cf. C. C. Angelescu, *O pagină din viaţa lui Ion C. Brătianu. Complotul din 1853 împotriva lui Napoleon al III-lea*, în „Studii şi cercetări istorice" (Iaşi), XX, 1947, p. 171—208.

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 837—845, 1992

la 2 decembrie 1851 din Franța a lui Ludovic Napoleon Bonaparte, precum și după eșecul revoltei de la Milano din februarie 1853, care a discreditat pe Mazzini și parțial Comitetul democratic european de la Londra, organism al democrației menit să coordoneze eficient lupta revoluționară pe continent, posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții devenise incertă. Pe de altă parte, redeschiderea crizei orientale în vara aceluiași an deschidea o perspectivă nouă luptei de eliberare națională. De aceea, renunțînd la pregătirea unei noi revoluții — fără a rupe însă complet legăturile cu mișcarea revoluționară europeană — exilații își vor îndrepta cu precădere atenția spre diplomație și propaganda legală. Prin articole de presă, memorii și broșuri de propagandă, dar și prin contacte directe cu personalități ale vieții politice europene, ei vor urmări să neutralizeze atitudinea dușmănoasă a marilor imperii limitrofe față de aspirațiile românilor și, în același timp, să facă din chestiunea română o problemă de interes european, a cărei rezolvare se impunea cu necesitate. Totodată, vor renunța la revendicarea unității integrale a tuturor românilor în granițele aceluiași stat, revenind la punctul de vedere adoptat în 1848: unirea principatelor Moldova și Țara Românească, mai ușor de realizat în conjunctura internațională favorabilă creată de războiul Crimeii[4].

Deși aflat în detenție, Ion C. Brătianu va participa activ la opera de informare și în același timp de captare a interesului puterilor occidentale — îndeosebi al Franței — pentru cauza românească. Ultimii săi ani de exil, pînă la reîntoarcerea în țară în vara anului 1857, sînt deosebit de fructuoși din acest punct de vedere. Este perioada în care, pe lîngă articolele publicate în presa franceză, elaborează cele trei memorii cunoscute și anume: cel adresat împăratului Napoleon al III-lea în 1853, publicat ulterior doar parțial, *Memoriul asupra Imperiului Austriei în chestiunea Orientului*, apărut la Paris în 1855, și *Memoriul asupra situației Moldo-Valahiei după Tratatul de la Paris*, tipărit de asemenea în broșură în 1857, ambele în limba franceză. Ceea ce caracterizează aceste scrieri[5] este accentul pus pe rolul românilor de a reprezenta în Orient, ca element latin, civilizația occidentală și totodată de a constitui o barieră în calea expansiunii țariste, nu numai prin poziția lor geografică, dar și prin faptul că erau un popor numeros, omogen ca limbă, religie, tradiții și aspirații. Pentru a-și îndeplini acest rol, era însă necesar ca moldovenilor și muntenilor să li se permită să se unească într-un singur stat, incluzînd în cuprinsul său și Basarabia și avînd frontariile delimitate de Marea Neagră, Nistru, Carpați și Dunăre. Constituirea acestui stat era absolut necesară dacă se dorea ca soluția dată chestiunii Orientului să nu fie efemeră. Memoriile relevă totodată optimismul și încrederea autorului lor în triumful idealului național.

În afara celor trei memorii menționate, Ion C. Brătianu este și autorul unui alt memoriu inedit, adresat la 25 februarie 1855 din Passy diplomatului francez Édouard Antoine Thouvenel, numit cu puțin timp înainte ambasador la Constantinopol, după ce anterior deținuse funcția de conducător al Direcției politice din Ministerul Afacerilor Externe, memoriu pe care am avut plăcuta surpriză să-l descoperim în fondul de microfilme Franța de la Arhivele Statului București[6]. Conceput sub formă de scrisoare, documentul relevă faptul că I. C. Brătianu avusese chiar o întrevedere cu diplomatul francez, intuind că acesta, în noul post ce i se încredințase, putea juca un rol însemnat în reglementarea problemelor privitoare la cele două țări române. Întrucît în cursul conversației ce avusese loc nu reușise să se facă înțeles, el revenea în cuprinsul memoriului asupra chestiunilor abordate cu acel prilej.

Ca și în *Memoriul asupra Austriei în Chestiunea Orientului*, apărut în același an, el caută să atragă atenția asupra pericolului pe care-l reprezenta pentru echilibrul european și îndeosebi pentru interesele Franței consolidarea poziției Austriei în sud-estul continentului ca urmare a ocupației militare a Principatelor de către această putere. Soluția preconizată în memoriu pentru contracararea acestei primejdii era aceea ca puterile occidentale să se sprijine în războiul lor contra Rusiei nu pe Austria ci pe popoarele din Orient, polonezii, creștinii din Imperiul otoman și mai ales românii din Principate, restituindu-le Basarabia și recunoscîndu-le dreptul de a se reuni într-un singur stat, organizat din punct de vedere intern în conformitate cu propriile aspirații și nevoi.

Numai astfel, se sublinia în memoriu, s-ar fi putut da o soluție durabilă chestiunii orientale, eliminîndu-se influența Rusiei asupra popoarelor din această parte a Europei, iar statele nou create — Polonia și România — ar fi avut o altă însemnătate decît dacă ar fi luat naștere în urma unui congres european. În plus, acceptînd colaborarea polonezilor, românilor și creștinilor din Imperiul otoman, puterile occidentale nu numai că și-ar fi cruțat propriile forțe, dar ar

[4] C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*. București, Edit. Academiei, 1960, p. 158 și urm.

[5] *Din scrierile și cuvîntările lui Ion C. Brătianu. Lupta pentru redeșteptarea națională*. București, 1921, p. 116—120, 149—181, 241—276.

[6] Vezi anexa.

fi dobîndit o mare influență în răsăritul și sud-estul Europei atît față de Rusia cît și față de Austria. Aceasta din urmă — credea Brătianu — n-ar fi avut motive să se opună participării popoarelor respective la război, întrucît posesiunile și rolul ei ca mare putere pe continent n-ar fi fost cîtuși de puțin lezate.

Trebuie precizat că asemenea idei și argumente întîlnim nu numai în scrierile lui Ion C. Brătianu. Ele apar și in memoriile elaborate de alți exilați, ca N. Golescu sau Gh. Magheru de pildă, dovadă că aceștia acționau unitar în lupta efectivă pentru constituirea unui stat național românesc.

Demersurile diplomatice ale exilaților privind dobîndirea concursului puterilor occidentale, îndeosebi al Franței, pentru o participare efectivă a românilor la lupta împotriva țarismului vor rămîne însă fără rezultat. Din rațiuni dinastice și de echilibru european, Napoleon al III-lea, deși privea, in anumite limite, cu simpatie mișcarea de eliberare a românilor și polonezilor, refuza să facă apel la concursul acestora, căutînd soluții militaro-diplomatice unor chestiuni care preocupau naționalitățile din răsăritul Europei [7]. De altfel, chiar dacă ar fi dorit acest lucru, împăratul Franței nu avea capacitatea de a decide singur în probleme care afectau și interesele altor mari puteri. Drept urmare, războiul Crimeii nu s-a transformat într-un război revoluționar, de eliberare a popoarelor de sub dominația unor imperii multinaționale, cum sperau exilații, ci a rămas ceea ce fusese încă de la început, un război între marile puteri ale vremii.

Activitatea diplomatică desfășurată de emigrația revoluționară română în marile capitale europene, inclusiv prin trimiterea de memorii miniștrilor și diplomaților țărilor occidentale, prin tipărirea de broșuri, difuzate apoi in cercuri mai largi, activitate în care Ion C. Brătianu a jucat un rol important, nu va rămîne însă fără urmări, silind în cele din urmă marile puteri să ia în dezbatere problemele privind viitorul Principatelor și reorganizarea lor. Calea spre înfăptuirea statului național român modern era astfel deschisă.

ANEXĂ

Lettre de Mr. Bratiano, le célèbre Homme d'Etat roumain alors réfugié en France à la suite des événements dont l'année 1848 avait été le théâtre en Valachie et qui avaient determiné son expulsion de sa patrie, comme „complice de Mazzini" (1855)*

Monsieur,

Je ne fais pas un compliment en vous disant que c'était un grand bonheur pour moi de vous voir: vous allez avait *(sic!)* une grande action sur le sort qu'on va faire à mon pays et c'est tout dire. Malheureusement j'ai presque regretté l'entrevue dont vous m'avez honoré; car le conversation a été si confuse que je crains qu'il n'y ait eu méprise sur mes sentiments et sur ma manière de voir. Permettez moi donc de revenir dans cette lettre sur les questions que nous avons touchées; non pas pour les mieux approfondir, mais pour les mieux préciser.

Les Italiens disent: *quand même contre l'Autriche;* nous en disons autant pour la Russie. Aussi si nous étions obligés de choisir entre deux maux, contre la Russie et l'Autriche, nous préférions cette dernière, car elle est plus civilisée. De même qu'entre la Turquie et l'Autriche nous préférions la Turquie; parceque non seulement elle est incapable de menacer notre nationalité mais sous l'influence de la France et de l'Angleterre, comme elle le sera dorénavant, elle ne pourra pas mettre des entraves à la civilisation des Principautés.

Si donc j'ai eu l'air d'être plus preoccupé de l'Autriche ce n'est pas en raison de plus d'antipathie pour elle mais parceque aujourd'hui, grâce à Dieu, nous ne sommes plus exposés à être sacrifiés par les puissances occidentales à la Russie, tandis que nous courrons fortement risque d'être confiés aux rênes paternels de votre nouvelle alliée; que dis-je? nous le somme déjà quoique à titre provisoire. Et comme je sais, monsieur, que c'est à contrecoeur que les alliés, et surtout la France, sacrifieraient une population de cinq millions d'hommes qui par le sang, par les traditions, par l'esprit et par intérêt d'existence tiennent à la société occidentale, comme j'ai la conviction aussi que ce n'est point une raison de force majeure qui impose ce sacrifice aux puissances occidentales, mais l'erreur que toute nouvelle question amène après elle, nous tâchons, mes amis et moi, d'attirer l'attention de la diplomatie occidentale sur des points de cette question qu'elle pourrait négliger comme insignifiante et qui, à notre avis, lui faciliteraient les moyens de régler la question d'Orient plus conformément à ses intérêts qui sont les nôtres aussi.

[7] Ap. Staff, *op. cit.*, p. 51.
* Însemnare a lui Ed. Thouvenel pe document.

Monsieur, quelques soient nos opinions nous sommes assez pratiques (nous ne le serions pas que l'instinct de conservation nous forcerait à l'être) pour ne point demander des choses contraires à l'essence du gouvernement français, et à sa raison d'être, et quelques patriotes que nous soyons nous ne le sommes pas au point de tomber dans l'absurdité, de demander que notre pays soit le pivot de l'Europe et qu'elle soit boulversée pour la Roumanie. Aussi, depuis que la question d'Orient est revenue sur le tapis, nous n'avons pas mis en ligne de compte les moyens révolutionnaires pour arriver à une solution. Mais en dehors de ceux-ci il en reste encore deux que vous me permettrez d 'examiner avec vous.

Le premier c'est celui d'une alliance avec l'Autriche et d'autres puissances, avec le seul concours des bataillons qu'elles mettront en ligne. Le second, celui où tout en conservant les alliances que je viens d'indiquer, on accepterait le consours des Roumains des Principautés et de la Bessarabie, celui des Polonais qui se trouvent sous la domination russe et celui de tous les chrétiens de l'Empire turc en les appelant à une égalité parfaite avec les musulmans.

Dans le premier cas les Russes se trouveraient en face des armées d'où l'élément orthodoxe est complètement exclu comme unité, et qui viendraient deffendre l'Autriche et la Turquie; dans ce cas les Russes croiraient combattre l'Autriche, la Turquie et leurs alliés, comme orthodoxes et comme slaves. Animés ainsi de sentiments et d'idées d'un ordre supérieurs, ils deviendraient de jour en jour ce qu'ils ont commencé à devenir en Crimée, plus difficiles à vaincre, plus braves. Vous admettrez aussi, monsieur, que dans ce cas non seulement tous les autres slaves de la Turquie er de l'Autriche, mais les Polonais eux même seraient avec la Russie; tandis que les autres orthodoxes, les plus antipathique à la Russie, assisteraient à cette lutte le coeur navré des maux du présent sans pouvoir relever leur âme par l'espoir d'un avenir certain et conforme à leurs désirs. A part ce triste état de l'Orient il peut fort bien se faire aussi que, la guerre étant transportée en Russie même et l'émotion d'une invasion moscôvite ayant ainsi disparu, l'occident lui même se desaffectionât d'une guerre qui ne regarderait plus que l'avenir; surtout quand les moyens pour garantir cet avenir ne sont ni assez surs, ni assez en rapport avec les sacrifices qu'on fait ni d'une nature à exciter l'enthousiasme de l'Europe comme l'aurait fait par exemple la reconstitution de la Pologne, la formation d'un état roumain sur la mer noire et l'émancipation des chrétiens de la Turquie.

Je sais bien que toutes ces considérations sont de peu de valeur et que ce n'est point le plus ou moins de sacrifices, le plus ou mois de difficultés qui feront changer à la France et à l'Angleterre les moyens qu'elles ont choisis pour réaliser l'abaissement de la Russie.

Aussi j'arrive à la question principale, à l'ordre de choses qu'on établira en Orient pour que cet abaissement ne soit pas éphémère et qu'en même temps les intérêts de la France soient garantis. Cette question a d'autant plus d'importance qu'elle est le but même de la lutte actuelle et que la Russie est plus à craindre en temps de paix qu'en temps de guerre. Cet ordre de choses sortira des conditions même dans lesquelles on aurait fait la guerre et de la situation respective de chaque puissance alliée à la conclusion de la paix. Or la guerre faite dans les conditions que je viens de supposer la France et l'Angleterre se trouveraient définitivement en Orient avec les seules forces qu'elles auraient tirées de chez elles, sans pouvoir s'appuyer sur aucune force locale; tandis que l'Autriche serait chez elle et placée, grâce à son habileté et à la complaisance de la France, à la tête de la plus belle armée de l'Europe, avec ses finances restaurées représentant les intérêts de l'Allemagne en Orient et reconciliée avec l'opinion publique européenne. Je demande donc si dans ces conditions les puissances occidentales pourraient à la fin de la guerre imposer à l'Autriche la création de forces nouvelles contre la Russie qui par cela même qu'elles seraient en dehors d'elle la limiteraient aussi? On peut répondre catégoriquement que non. L'Autriche restera donc la seule barrière sérieurse contre la Russie et comme telle on ne pourra point lui refuser les moyens de devenir plus forte que par le passé et aussi forte que possible. J'ajoute même qu'on créerait d'autres qu'elles ne seraient encore que ses satellites qu'elle pourrait absorber quand bon lui semblerait.

Les choses s'arrangeraient d'autant plus facilement de la manière que je viens d'indiquer que l'Autriche, avec son habilité ordinaire, saura présenter ses exigences sous des apparences si modestes, si peu enquiétantes pour le présent que personne ne cherchera leurs conséquences dans l'avenir. On ne voudra même pas y penser, car c'est presqu'une folie de croire que la France serait disposée à recommencer une guerre avec l'Autriche pour des questions d'un avenir plus ou moins éloigné; surtout que non seulement l'Allemagne serait avec l'Autriche dans ce cas là mais la Russie elle même.

Cette nouvelle position de l'Autriche peut aboutir à deux résultats. Dans un cas elle serait à la hauteur de l'ambition qu'elle dénote surtout depuis 48 et saurait par un large mode de colonisation, par la création de grands intérêts commerciaux et industriels, par l'éducation publique et par d'autres moyens que lui donne la machine gouvernamentale, s'approprier et germaniser tout le pays depuis les portes de Vienne jusqu'à la mer noire, une des plus riches contreés de l'Europe, et devenir ainsi une puissance allemande homogène, que aurait un pied sur la mer

noire et l'autre sur l'Adriatique, situation qui lui donnerait le moyen de ressaisir de nouveau et sans partage l'hégémonie de l Allemagne, en lui offrant en retour l'Orient. Alors l'Empire d'Autriche, qui serait de nouveau l'Empire Allemand, s'etenderait du Rhin à la mer noire et de la Baltique à l'Adriatique, et l'équilibre européen serait ainsi, encore une fois, plus compromis que jamais.

Cette supposition n'est pas aussi chimérique qu'on pourrait le croire de prime abord. Les Allemands ont l'ambition que leur inspire leur nombre et leur degré de civilisation; ils souffrent du petit rôle qu'ils jouent comme puissance européenne et tendent aujourd'hui à l'unité plus qu' à tout autre chose. L'Autriche a saisi cette disposition et l'exploite depuis 48 avec un certain succès, et si François Joseph se montrait capable de la réaliser, les Allemands se presseraient autour de lui. Quant à la germanisation des parties non allemandes de l'Autriche, le gouvernement de Vienne travaille dans ce sens avec une grande activité et un tact parfait.

Dans l'autre cas l'Autriche, ne pouvant pas arriver à son but, resterait un composé de plusieurs morceaux hétérogènes prêt à partir en éclats au premier choc, comme cela pourrait se faire aujourd'hui, et alors il est évident qu'elle ne pourrait plus faire un pas en Allemagne et que son influence serait toujours balancée par celle de la Russie. En effet, supposons que les Allemands plus soucieux des intérêts de leurs petits cercles oubliaient et sacrifiaient ceux de la grande patrie; que plus jaloux de leur individualité provinciale ils renonçaient à leur importance comme nation allemande, qu'ils refusaient, avec la suprématie de l'Autriche, la grande voie que ouvrirait l'Orient à la domination allemande, et qu'ils continuaient à peupler le nouveau monde du surplus de leur population; supposons aussi que les slaves, les magyares et les Roumains malgré la centralisation de 1850 qui a supprimé toutes les constitutions nationales et mis entre les mains de l'Autriche une machine puissante pour pouvoir tout broyer et tout absorber; que malgré le développement de l'industrie et du commerce qui sous la direction du gouvernement autrichien peut servir à dénationaliser et à attacher à sa fortune tous ces différents peuples; que malgré la déception qu'ils vont avoir à la vue de l'armée française venue pour protéger l'Autriche et non, comme ils éspéraient, pour concourir à l'émancipation des peuples; supposons que malgré tout et en dépit d'une foule d'autres causes, la nationalité de ces peuples reste intacte et inébranlable et qu'ils conservent la même haine pour la domination autrichienne. Je demande à qui pourrait profiter un pareil état de choses? Certes, ce ne serait point à la France qui, n'ayant aucun point d'appui en Orient et son drapeau étant compromis, n'aura aucune prise sur ces nations. Ce ne serait donc que la Russie qui, quelque loin qu'on l'aurait refoulé, recolterait tout le fruit. L'histoire est là pour constater que ce n'est pas autant la valeur des soldats ni le génie militaire de czars et de leurs généraux qui ont aménè les moscovites sur la mer noire, le Pruth et la Vistule; mais que ce sont plutôt les sympathies des peuples chrétiens d' Orient, qui voyaient dans les moscovites leurs libérateurs; et si aujourd'hui encore les occidentaux ne font rien pour leur faire voir que le salut est ailleurs, leurs sympathies pour la Russie deviendront plus vivaces que jamis. Aussi dans cette hypothèse d'une alliance exclusive avec l'Autriche l'avenir de l'Europe serait livrée à elle ou de nouveau à la Russie. Dans une lettre où je ne m'était proposé que de toucher la question, je me suis peut - être trop étendu sur cette première hypothèse; je me hâte donc d'arriver à la seconde, celle où les puissances occidentales, tout en acceptant le concours de l'Autriche et en lui garantissant ses possessions, voudraient faire revivre aussi toutes les forces qui se trouvent en Orient en dehors d'elle et sur lesquelles elle n'a aucun droit ni direct ni indirect, car elles appartenaient ou appartiennent encore toutes à la domination ou simplement à l'influence exclusive de l'ennemi commun.

Les forces auxquelles les puissances occidentales devaient faire appel sont 1er. Les Roumains des Principautés, en leur restituant la Bessarabie, cedée par le Porte à la Russie en violation de nos traités avec elle, en leur reconnaissant le droit de se réunir en un seul état et de se constituer à l'intérieur conformément à leur besoin, rejetant toutes les institutions que la Russie leur a imposé comme des chaines pour les attacher à son état. Cet état Roumain, quoique d'une ordre secondaire, aurait une grande importance par sa situation et plusieurs autres causes.

2. Les Polonais, en déclarant l'indépendance de la Pologne Russe.

3. Les chrétiens de la Turquie en décrétant sur le champ l'égalité civile, religieuse et politique dans l'Empire Turc.

En donnant ainsi satisfaction aux besoins pressants des populations d'Orient, la Russie est vaincue d'avance et son influence est détruite à jamais. En effet, devant le drapeau des Roumains orthodoxes et celui des Polonais slaves, le drapeau de la Russie, n'ayant plus rien à promettre, ne représentera que le despotisme du czar, menaçant des droits acquis.

Dans ces nouvelles conditions l'Orient ferait jaillir des sources de forces inconnues jusqu' ici que les puissances occidentales n'auraient qu'à organiser et à diriger, et elles pourraient ainsi épargner au moins la moitié des sacrifices qu'elles font. De plus les alliés se trouvant dans un monde sympathique et lié à leur fortune acquéreraient une grande force autant contre la Russie que vis-à-vis de l'Autriche elle-même qu'on tiendrait alors non seulement par l'Italie mais aussi par la Roumanie, que serait dans ce cas la base des opérations militaires des alliés. Car quoiqu'on en dise l'Autriche n'a abandonné l'alliance Russe que sous la pression de l'opinion publique et parce que l'union de la France et de l'Angleterre mettait son existence même en danger. Je peux même ajouter qu'on ne la maintiendra dans cette nouvelle alliance qu'en lui imposant ou en lui cédant trop.

Autant à la Russie les moyens que je viens d'indiquer pour la vaincre serviraient aussi à créer des barrières solides pour l'arrêter dans l'avenir. L'état polonais et l'état roumain, qui auraient reçu batême sur le champ de bataille et auxquels les victoires donneraient conscience de leur valeur, seraient d'une toute autre trempe s'ils prenaient naissance dans un congrès. Ces deux forces sont les seules sur lesquelles la France pourra toujours compter et s'appuyer pour avoir prise sur l'Orient.

Quels sont les arguments spéciaux avec lesquels l'Autriche pourrait s'opposer à ce qué les puissances occidentales fassent la guerre à la Russie dans ces dernières conditions? Touche-t-on à ses possessions ou même à des pays qu'elle protège, ou sur lesquels elle a une influence? Pas le moins du monde. De même pourrait elle dire qu'on touche à un ordre de choses par lequel elle pourrait répondre dans l'avenir de la securité de l'Europe et de la sienne propre? Ce serait une prétention ridicule. Elle pourrait encore moins prétendre que ces deux états peuvent l'inquiéter dans ses possessions, quand par leur création même on éloigne un voisin d'un tout autre danger pour elle, qui a toute sa raison d'être en lui-même, tandis que les deux nouveaux états ne pourront exister qu'en s'appuyant sur l'Europe dont l'Autriche fait partie.

Surtout que cet état de choses que nous demandons ne serait jusqu'à un certain point que de redresser les empiètements que la Russie a fait sur des traités non abolis et qui font loi en Europé; en effet, le royaume de Pologne existe en partie d'après les traitès de 1815 que régissent encore l'Europe de même que les traités qui lient les Principautés à la Porte (les seuls qui règlent la situation de ces Principautés dans la république Européenne) leur assurent non seulement l'intégrité de leur territoire et par conséquent la Bessarabie, non seulement l'autonomie intérieure, mais aussi une situation politique qui leur donne le droit de compter parmi les états Européens. En dernier lieu comment l'Autriche pourrait-elle s'opposer à ce que les puissances occidentales se créassent des points d'appui en Orient sans trahir une mauvaise volonté patente et une arrière-pensée.

Je finis, monsieur, comme j'ai commencé que quant à nous autres Roumains arrive *(sic!)* que pourra, nous sommes quand même contre la Russie et quand même avec la France.

Agréez, monsieur, l'assurance de ma haute considération et la certitude que vous me trouverez toujours votre très humble et obéissant serviteur.

1855 Fevrier 25 *I. C. Bratiano*
Passy

Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 115, c. 639—650; Archives Nationales, Paris, Papiers Thouvenel.

☆

Scrisoarea d-lui Brătianu, celebrul om de stat român refugiat atunci în Franța ca urmare a evenimentelor din anul 1848 ce au avut loc în Valahia și care au determinat expulzarea sa din patrie ca fiind „complice al lui Mazzini" (1855)

Domnule,

Nu fac un compliment spunîndu-vă că a fost o mare fericire pentru mine de a vă întîlni: dumneavoastră veți avea un mare rol asupra soartei ce va fi rezervată țării mele și cu aceasta am spus tot. Din nefericire, aproape că am regretat întrevederea cu care m-ați onorat, căci conversația a fost atît de confuză încît mă tem ca ea să nu fi creat o impresie greșită asupra sentimentelor și felului meu de a vedea lucrurile. Permiteți-mi deci să revin în această scrisoare asupra problemelor pe care le-am atins atunci, nu pentru a le aprofunda, ci pentru a le preciza mai bine.

Italienii spun: oricum contra Austriei; tot astfel spunem și noi cu privire la Rusia. De asemenea, dacă am fi obligați să alegem între două rele, Rusia și Austria, noi am prefera pe aceasta din urmă, căci este mai civilizată. La fel, între Turcia și Austria noi am prefera Turcia, nu numai pentru că aceasta este incapabilă să ne amenințe naționalitatea, ci pentru că, sub influența Franței și Angliei, cum va fi de acum înainte, ea nu va putea pune piedici evoluției Principatelor.

Deci, dacă par mai preocupat de Austria, aceasta nu se datorează unei antipatii mai mari față de ea, ci pentru că astăzi, slavă Domnului, noi nu mai suntem expuși a fi sacrificați de puterile occidentale Rusiei, în timp ce riscăm puternic să fim încredințați conducerii părintești a noului dumneavoastră aliat; ce spun? noi sîntem deja în această situație, deși cu titlu provizoriu. Și cum știu, domnule, că numai în silă aliații și mai ales Franța au sacrificat o populație de cinci milioane de oameni, care prin sînge, tradiții, spirit și interesul existenței aparțin societății occidentale, deoarece, de asemenea, am convingerea că nu un caz de forță majoră a impus acest sacrificiu puterilor occidentale ci eroarea pe care orice nouă chestiune o aduce cu ea, noi ne străduim, eu și prietenii mei, să atragem atenția diplomației occidentale asupra aspectelor acestei probleme pe care ea ar putea s-o neglijeze ca fiind lipsită de importanță, problemă care, după părerea noastră, i-ar facilita mijloacele de a reglementa chestiunea Orientului mai conform intereselor ei, care sunt de asemenea și ale noastre.

Domnule, oricare ar fi opiniile noastre, noi suntem destul de practici (n-am fi astfel dacă instinctul de conservare nu ne-ar obliga la aceasta) pentru a nu cere lucruri contrare interesului esențial al guvernului francez și rațiunii sale de a fi și, cu toate că sîntem patrioți, noi nu vom împinge lucrurile pînă acolo încît să cădem în absurditatea de a cere ca țara noastră să fie pivotul Europei și ca aceasta să fie tulburată de România. De asemenea, după ce chestiunea Orientului a fost repusă pe tapet, nu am mai contat pe mijloace revoluționare pentru a ajunge la o soluție. Dar, în afara acestora, mai rămîn încă două căi pe care îmi veți permite să le examinez împreună cu dumneavoastră.

Prima este aceea a unei alianțe cu Austria și alte puteri, cu ajutorul numai al batalioanelor pe care ele le pot pune în linie de bătaie. A doua, aceea în care păstrînd alianțele pe care tocmai le-am indicat, se va accepta concursul românilor din Principate și din Basarabia, al polonezilor care se găsesc sub dominația rusă, precum și al tuturor creștinilor din imperiul turc, chemîndu-i la o perfectă egalitate cu musulmanii.

În primul caz rușii se vor găsi în fața unor armate din care elementul ortodox ca unitate este complet exclus, armate care au venit să apere Austria și Turcia; în acest caz rușii vor crede că se războiesc cu Austria, Turcia și aliații lor ca ortodocși și ca slavi. Animați de astfel de sentimente și idei de un ordin superior, ei vor deveni din zi în zi ceea ce au început să devină în Crimeea, mai dificil de învins, mai viteji. Veți admite de asemenea, domnule, că în acest caz nu numai toți ceilalți slavi din Turcia și Austria, dar înșiși polonezii vor fi alături de Rusia, în timp ce ceilalți ortodocși, cei mai antipatici, vor asista la această luptă cu inima întristată de relele prezentului fără a putea să-și împace sufletul cu speranța unui viitor sigur și conform dorințelor lor. Pe lîngă această tristă situație a Orientului, s-ar putea foarte bine ca — războiul fiind transportat chiar pe teritoriul Rusiei iar primejdia unei invazii dispărînd astfel — Occidentul însuși să-și piardă interesul pentru un război ce nu va mai fi privit ca avînd viitor, mai ales cînd mijloacele pentru garantarea acestui viitor nu sunt nici destul de sigure, nici corespunzătoare cu sacrificiile ce se fac și nici de natură să suscite entuziasmul Europei, cum ar fi făcut-o de exemplu reconstituirea Poloniei, formarea unui stat român la Marea Neagră și emanciparea creștinilor din Turcia.

Știu bine că toate aceste considerații sunt de mică importanță și că nu sacrificiile sau dificultățile mai mari sau mai mici au fost acelea care au determinat Franța și Anglia să-și modifice mijloacele pe care ele le-au ales pentru a înfăptui umilirea Rusiei.

Ajung acum la chestiunea principală, la ordinea de lucruri ce se va stabili în Orient pentru ca această umilire să nu fie efemeră și pentru ca, în același timp, interesele Franței să fie garantate. Chestiunea are o importanță cu atît mai mare cu cît ea reprezintă însuși scopul luptei actuale, iar Rusia este mai de temut în timp de pace decît în timp de război. Această ordine de lucruri va ieși din înseși condițiile în care s-ar face războiul și din situația respectivă a fiecărei puteri aliate la încheierea păcii. Or, războiul făcut în condițiile pe care le presupun, Franța și Anglia se vor găsi definitiv în Orient numai cu acele forțe pe care le pot aduce singure, fără a putea să se sprijine pe vreo forță locală, în timp ce Austria va fi la ea acasă și plasată, grație abilității ei și complezenței Franței, în fruntea celei mai frumoase armate a Europei, cu finanțele restabilite, reprezentînd interesele Germaniei în Orient și reconciliată cu opinia publică europeană. Întreb deci dacă în aceste condiții puterile occidentale vor putea la sfîrșitul războiului să impună Austriei crearea de forțe noi contra Rusiei, care prin însăși faptul că vor fi în afara controlului ei vor fi limitate. Se poate răspunde categoric că nu. Austria va rămîne deci singura barieră serioasă contra Rusiei și ca atare nu se va putea să i se refuze mijloacele de a deveni

mai puternică decît în trecut și cît mai puternică posibil. Adaug că, chiar dacă se vor crea alte forțe, ele nu vor fi decît sateliții săi, pe care îi va putea absorbi atunci cînd va crede de cuviință.

Lucrurile se vor aranja cu atît mai ușor în maniera pe care o arăt cu cît Austria, cu abilitatea sa obișnuită, va prezenta exigențele sale sub aparențe atît de modeste, atît de puțin neliniștitoare pentru prezent, încît nimeni nu va cerceta consecințele lor în viitor. Nu se va dori nici măcar să se ia în considerație acest lucru, căci este aproape o nebunie să crezi că Franța va fi dispusă să reînceapă un război cu Austria pentru problemele unui viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, mai ales că în acest caz nu numai Germania dar și Rusia va fi de partea Austriei.

Această nouă poziție a Austriei poate să ducă la două rezultate. Pe de o parte, ea va fi la înălțimea ambiției pe care o arată mai ales după [18]48 și va ști, printr-o largă colonizare, prin crearea de mari interese comerciale și industriale, prin educația publică și prin alte mijloace pe care i le dă mașina guvernamentală, să-și însușească și germanizeze tot teritoriul care se întinde de la porțile Vienei pînă la Marea Neagră, una dintre cele mai bogate regiuni ale Europei, și să devină astfel o putere germană omogenă, avînd un picior la Marea Neagră și altul la Adriatica, situație ce îi va da mijlocul de a redobîndi hegemonia Germaniei, fără s-o împartă cu nimeni, oferindu-i acesteia în schimb Orientul. Atunci Imperiul Austriei, care va fi din nou Imperiul German, se va întinde de la Rin la Marea Neagră, și de la Baltica la Adriatica, iar echilibrul european va fi astfel, din nou, mai compromis ca oricînd.

Această presupunere nu este atît de himerică cum s-ar putea crede la prima vedere. Germanii au ambiția pe care le-o inspiră numărul lor și gradul lor de civilizație: ei suferă din cauza rolului neînsemnat ce-l joacă ca putere europeană și tind astăzi la unitate mai mult ca la orice altceva. Austria a sesizat această dispoziție și o exploatează după [18]48 cu un anumit succes, iar dacă Francisc Iosif se arată capabil s-o realizeze, germanii se vor strînge în jurul lui. Cît despre germanizarea părților negermane ale Austriei, guvernul de la Viena lucrează în acest sens cu o mare energie și un tact perfect.

În al doilea caz, neputînd să-și atingă scopul, Austria va rămîne un conglomerat de mai multe teritorii eterogene gata să se desfacă în bucăți la primul șoc, cum s-ar putea întîmpla astăzi, și atunci este evident că ea nu va mai putea face niciun pas în Germania iar influența ei va fi întotdeauna contrabalansată de aceea a Rusiei. De fapt, să presupunem că germanii, mai preocupați de interesele micilor lor cercuri, au uitat sau au sacrificat pe acelea ale marii patrii, că mai geloși de individualitatea lor provincială au renunțat la importanța lor ca națiune germană, că refuză, o dată cu supremația Austriei, la marea cale ce o deschide Orientul dominației germane și că vor continua să populeze lumea nouă [America — n.n.] cu surplusul populației lor. Să presupunem de asemenea că slavii, maghiarii și românii, în pofida centralizării d n 1850 care a suprimat toate constituțiile naționale și a pus în mîna Austriei o mașină puternică pentru a putea să macine și să absoarbă totul, că în ciuda dezvoltării industriei și comerțului care, sub conducerea guvernului austriac, poate servi la deznaționalizarea și atragerea de partea sa a tuturor acestor diferite popoare, că cu toată decepția ce o vor avea la vederea armatei franceze venită pentru a proteja Austria și nu, cum sperau ei, pentru a contribui la emanciparea popoarelor, să presupunem deci că în pofida tuturor acestora și a unei multitudini de alte cauze, naționalitatea acestor popoare rămîne intactă și de nezdruncinat și că ele vor păstra aceeași ură față de dominația austriacă, întreb cui poate folosi o astfel de stare de lucruri? Desigur că nu Franței care, neavînd nici un punct de sprijin în Orient iar drapelul său fiind compromis, nu va avea nici o influență asupra acestor națiuni. Aceasta nu va folosi decît Rusiei care, oricît de departe ar fi dată înapoi, va culege toate roadele. Istoria este martoră pentru a constata că nu atît valoarea soldaților, nici geniul militar al țarilor și al generalilor lor au fost acelea care au adus pe moscoviți la Marea Neagră, Prut și Vistula, ci mai degrabă simpatiile popoarelor creștine din Orient care vedeau în ruși pe eliberatorii lor. Și dacă astăzi încă occidentalii nu fac nimic pentru a le arăta că salvarea este în altă parte, simpatiile lor pentru Rusia vor deveni mai puternice ca niciodată. De asemenea, în această ipoteză a unei alianțe exclusive cu Austria, viitorul Europei va depinde de aceasta sau, din nou, de Rusia. Într-o scrisoare în care nu mi-am propus decît să ating aceste probleme m-am întins poate prea mult asupra acestei prime ipoteze; mă grăbesc deci să ajung la cea de-a doua, aceea în care puterile occidentale, acceptînd totuși concursul Austriei și garantîndu-i posesiunile, ar dori de asemenea să facă să reînvie toate forțele ce se găsesc în Orient în afara acesteia și asupra cărora ea nu are nici un drept, nici direct, nici indirect, căci ele au aparținut sau aparțin încă toate dominației sau pur și simplu influenței exclusive a inamicului comun.

Forțele la care puterile occidentale trebuie să facă apel sînt: 1. românii din Principate, restituindu-le Basarabia, cedată Rusiei de Poartă prin violarea tratatelor noastre cu ea, recunoscîndu-le dreptul de a se reuni într-un singur stat și de a se constitui în interior în conformitate cu nevoile lor, precum și respingînd toate instituțiile pe care Rusia le-a impus ca lanțuri pentru a-i atașa imperiului ei. Acest stat român, deși de o importanță secundară, va avea o

mare însemnătate atît prin situația sa geografică cît și datorită altor cauze 2. polonezii, declarînd independența Poloniei, rusești 3. creștinii din Turcia, decretînd pe loc egalitatea civilă, religioasă și politică în Imperiul otoman.

Dînd astfel satisfacție nevoilor presante ale populațiilor din Orient, Rusia este dinainte învinsă iar influența ei va fi nimicită pentru totdeauna. De fapt, în fața drapelului românilor ortodocși și a celui al polonezilor slavi, drapelul Rusiei, neavînd nimic de promis, nu va reprezenta decît despotismul țarului amenințînd drepturi deja cîștigate.

În aceste noi condiții Orientul va face să țîșnească izvoarele unor forțe necunoscute pînă acum, pe care puterile occidentale nu vor avea decît să le organizeze și să le dirijeze, putînd astfel cruța cel puțin jumătate din sacrificiile ce le fac acum. În plus aliații, găsindu-se într-o lume plină de simpatie și legată de soarta lor, vor dobîndi o mare forță atît contra Rusiei cît și față de Austria însăși, forță ce ar putea-o folosi nu numai prin Italia ci și prin România, care va deveni în acest caz bază de operații militare a aliaților. Căci orice s-ar spune, Austria n-a abandonat alianța rusă decît sub presiunea opiniei publice și pentru că alianța Franței și Angliei punea însăși existența ei în pericol. Pot chiar să adaug că nu o vor menține în această nouă alianță decît impunîndu-i sau cedîndu-i mult.

Cît privește Rusia, mijloacele pe care le indic pentru a o învinge vor servi de asemenea la crearea unor bariere solide pentru a o opri în viitor. Statul polonez și cel român, care ar primi botezul pe cîmpul de luptă și cărora victoriile le-ar da conștiința propriei valori, vor avea o cu totul altă forță decît dacă ar lua naștere într-un congres. Aceste două state sînt singurele pe care Franța va putea întotdeauna conta și se va putea sprijini pentru a avea priză în Orient.

Care sînt argumentele speciale pe care Austria ar putea să le invoce pentru a se opune ca puterile occidentale să facă război Rusiei în aceste din urmă condiții? Privesc ele posesiunile sau chiar țările pe care ea le protejează ori asupra cărora are vreo influență? Cîtuși de puțin. De asemenea ar putea ea spune că se atinge o ordine de lucruri prin care ar răspunde în viitor de securitatea Europei și de a sa proprie? Ar fi o pretenție ridicolă. Austria va putea cu atît mai puțin pretinde că aceste două state o neliniștesc în ceea ce privește posesiunea ei, cu cît prin însăși crearea lor se îndepărtează un vecin care reprezintă un pericol mai mare pentru ea, pericol ce are întreaga sa rațiune de a fi prin el însuși, în timp ce cele două noi state nu vor putea să existe decît sprijinindu-se pe Europa din care Austria face și ea parte.

Aceasta cu atît mai mult cu cît noua stare de lucruri pe care noi o cerem nu va face pînă la un anumit punct decît să redreseze încălcările pe care Rusia le-a făcut în privința unor tratate neabolite și care reprezintă legea în Europa; de fapt, regatul Poloniei există parțial conform tratatelor din 1815 care guvernează încă Europa, după cum sînt în vigoare și tratatele care leagă Principatele de Poartă (singurele care reglementează situația Principatelor în republica europeană), asigurîndu-le nu numai integritatea teritoriului și prin urmare Basarabia, nu numai autonomia internă, ci și o situație politică care le dă dreptul de a se număra printre statele europene. În definitiv cum ar putea Austria să se opună ca puterile occidentale să-și creeze puncte de sprijin în Orient, fără a-și da pe față o nouă rea voință vădită și un gînd ascuns?

Închei, domnule, așa cum am început, că în ceea ce ne privește pe noi românii, fie ce-o fi, noi suntem totuși contra Rusiei și oricum alături de Franța.

Primiți, domnule, asigurarea înaltei mele considerații...

1855 februarie 25
Passy

I. C. Brătianu

SESIUNE ŞTIINŢIFICĂ CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 535 ANI DE LA ÎNSCĂUNAREA LUI ŞTEFAN CEL MARE CA DOMN AL MOLDOVEI

În zilele de 11–12 aprilie 1992 s-a desfăşurat în oraşul Suceava o sesiune de comunicări şi referate ştiinţifice dedicată împlinirii a 535 ani de la urcarea lui Ştefan cel Mare pe tronul Moldovei, organizată sub egida Direcţiei generale a Arhivelor statului filiala Suceava, Inspectoratului judeţean pentru cultură, Muzeului Bucovinei, Arhiepiscopiei Sucevei şi Rădăuţilor şi Universităţii „Ştefan cel Mare" din localitate. În prima zi în aula Universităţii „Ştefan cel Mare" a avut loc festivitatea de deschidere a lucrărilor acestei manifestări ştiinţifice în prezenţa unui numeros public format din cadre didactice de toate gradele, cercetători ştiinţifici, muzeografi, arhivişti şi studenţi, în cursul căreia au luat cuvîntul: prof. Pavel Blaj, directorul Muzeului Bucovinei, I.O.S. Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Daniel Catargiu, prefectul judeţului Suceava, Gheorghe Toma, primarul municipiului Suceava, prof. Carol König, reprezentantul Ministerului Culturii, prof. dr. Mihai Gramaticu, prorectorul Universităţii „Ştefan cel Mare", prof. Marcel Mureşanu, consilier şef la Inspectoratul pentru cultură al judeţului Suceava, care în cuvîntul lor au scos în evidenţă importanţa acestui mare eveniment din istoria Moldovei în evul mediu cînd datorită multiplelor calităţi ale lui Ştefan, fiul lui Bogdan al II-lea, de temerar comandant militar, abil diplomat, priceput administrator, spirit cucernic faţă de biserica pe care a înzestrat-o cu bunuri materiale, privilegii şi scutiri s-au făcut progrese fără precedent în domeniul economic, social, politic şi cultural în special în emanciparea ţării de sub suzeranitatea otomană, fapt pentru care acesta a intrat în conştiinţa societăţii ca erou al naţiunii româneşti.

În continuare au fost prezentate următoarele comunicări în plen: Virgil Teodorescu (Direcţia generală a Arhivelor Statului Bucureşti) *Simboluri ale cinstirii dedicate lui Ştefan cel Mare;* Mitru Ghiţu (Directorul Serviciului de stat de arhiva a Republicii Moldova), *Amintirea lui Ştefan cel Mare oglindită în documentele de arhivă;* Alexandru Roman (Directorul Arhivelor naţionale din Republica Moldova), *Ştefan cel Mare şi Sfînt simbol al renaşterii naţionale a Republicii Moldova;* prof. univ. Timitei Melnic (Şeful catedrei de limba română la Universitatea din Cernăuţi), *Gînduri despre Ştefan cel Mare şi lupta Moldovei pentru independenţa şi integritatea teritorială;* prof. univ. candidat în ştiinţe Alexandrina Cernov, (Universitatea din Cernăuţi), *Ştefan cel Mare şi emanciparea poporului român în trecut şi azi;* Gavriil Irimescu (Directorul Filialei Arhivelor statului Suceava), *Ştefan cel Mare, figura luminoasă a istoriei naţionale;* Taras Seghedin (Suceava), *Ştefan cel Mare, promotor al ocrotirii naturii în Bucovina,*

În după amiaza aceleiaşi zile lucrările Sesiunii de comunicări şi referate s-au desfăşurat în cadrul următoarelor secţii. *I.* Arheologia epocii lui Ştefan cel Mare; *II.* Mărturii istorice despre vremea lui Ştefan cel Mare; *III.* Ştefan cel Mare şi universul vieţii spirituale.

La secţia I au fost audiate următoarele comunicări: Al. Andronic (Iaşi) *Din problematica arhitecturii ecelsiastice în Moldova epocii lui Ştefan cel Mare;* Alex. Artimon (Muzeul de istorie „Iulian Antonescu", Bacău), *Mărturii arheologice privind epoca lui Ştefan cel Mare în zona central-vestică a Moldovei;* Al. Rădulescu (Muzeul Banatului Timişoara), *Despre o locuinţă din vremea lui Ştefan cel Mare descoperită la Udeşti (Suceava);* Paraschiva Victoria Batariuc (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Decorul ceramic al bisericilor ctitorite de Ştefan cel Mare;* Mihai Jelesneac (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Arta decorativă moldovenească din timpul lui Ştefan cel Mare restaurată la Suceava.* La secţia a II-a au fost prezentate comunicările ce urmează: Mihaela Bădescu (Direcţia generală a Arhivelor Statului Bucureşti), *Politica orientală de alianţe antiotomane a lui Ştefan cel Mare;* Pavel Blaj (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Consideraţii asupra bătăliei din 12 aprilie 1457;* Veniamin Ciobanu (Institutul de istorie „A. D. Xenopol" Iaşi), *Idee şi fapta politică la Ştefan cel Mare;* Mihai Lazăr (Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava), *Politica fiscală a lui Ştefan cel Mare;* Vasile Manole (Direcţia Generală a arhivelor statului Bucureşti), *Apogeul puterii navale moldoveneşti sub Ştefan cel Mare;* Victor Spinei (Institutul de arheologie Iaşi), *Realităţi demografice în Moldova în secolele XIV – XV;* Constantin Şerban (Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava), *Ştefan cel Mare în conştiinţa europeană;* Olga Ştefanovici (Muzeul Bucovinei Suceava), *Ştefan cel Mare în medalistică.*

„Revista istorică", tom III, nr. 7–8, p. 847–850, 1992

La secția a III-a au fost prezentate comunicările: Constantin Blănaru (Inspectoratul școlar județean Suceava), *Valori expresive în evocarea lui Ștefan cel Mare (literatura română)*; Mihalachi Brudiu (Muzeul de istorie Galați), *Un prețuitor al lui Ștefan cel Mare — Epaminonda Bucevschi*; Nicolae Carlan (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Ștefan cel Mare: efigia voievodului în publicistica lui Mihai Eminescu*; Mihai Ștefan Ceaușu (Institutul de istorie „A. D. Xenopol" Iași), *Ștefan cel Mare în conștiința bucovinenilor — iluminism și istorie*; Iachint Ciuntulcac (Mănăstirea Putna), *Putna, necropola lui Ștefan cel Mare*; Aura-Doina Clopotari (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Imaginea lui Ștefan cel Mare în legendele culese de S. Fl. Marian*; Nicolae Cojocaru (Seminarul Teologic Suceava), *Ștefan cel Mare — erou legendar*; Vasile Demciuc (Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților), *Ștefan cel Mare și Sfînt*; C. Dominte (Universitatea din București), *Originea numelui de familie al poetului nostru național*; Dan Jumara (Muzeul de Literatură al Moldovei, Iași), *Unitatea țărilor române în concepția lui Ștefan cel Mare*; Paul Leu (Suceava), *Cuvîntul de îngropăciune la moartea lui Ștefan cel Mare*; V. Matei (Direcția generală a Arhivelor statului București), *Ștefan cel Mare — un portret necunoscut al domnitorului într-o carte rară străină*; G. Ostafi (Muzeul Bucovinei, Suceava), *Comemorarea lui Ștefan cel Mare și Suceava în anul 1901*; Doina Papuc, Liviu Papuc (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu", Iași), *Ștefan cel Mare — simbol al ființei naționale*; I. Popescu Sireteanu (Universitatea „Al. I. Cuza" Iași), *Din toponimia Bucovinei*; Lidia Prisecaru (Direcția generală a Arhivelor statului București), *O istorie universală despre români — Cronica de la 1780 (cu mențiuni despre Ștefan cel Mare)*, Radu Tataruca (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" Iași), *Moldova lui Ștefan cel Mare*.

La toate secțiile comunicările prezentate au fost urmate de întrebări și discuții menite să completeze expunerile audiate. Totodată ele au scos în evidență unele aspecte ale problemelor care au stat în fața autorilor acestora. De asemenea s-a remarcat nivelul înalt științific al lucrărilor acestei sesiuni în majoritatea cazurilor elaborate pe baza unui valoros material documentar fie provenit din săpăturile arheologice fie din documentele din arhive și biblioteci. Discuțiile au mai remarcat faptul că cercetările privind domnia lui Ștefan cel Mare au fost îmbogățite cu noi contribuții menite să scoată în relief și mai mult personalitatea marelui domn care în urmă cu peste o jumătate de mileniu a intrat în conștiința contemporanilor la nivel european prin activitatea politică, diplomatică, militară și culturală.

A doua zi la 12 aprilie participanții au luat parte la slujba arhierească oficiată la paraclisul din incinta cetății de scaun Suceava de un sobor de înalți ierarhi și preoți din Moldova și Bucovina în frunte cu I.P.S. Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, onorată și cu prezența domnului Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova. Apoi s-a vizitat expoziția „Moldova lui Ștefan cel Mare" organizată la Muzeul Bucovinei cu sprijinul muzeografilor din acest muzeu și cu arhiviști de la filiala arhivelor statului din localitate. În după amiaza aceleiași zile participanții la sesiunea științifică au efectuat o excursie documentară la unele ctitorii din epoca lui Ștefan cel Mare și din secolul al XVII-lea și anume: mănăstirile Dragomirna, Pătrăuți, Putna și biserica Bogdana din Rădăuți, necropola domnilor Moldovei.

Mirela Șerban

SESIUNE DE COMUNICĂRI: MIHAIL KOGĂLNICEANU, Chișinău, 26 — 27 mai 1992

În zilele de 26 și 27 mai 1992, la Chișinău, sub egida Academiei de științe a Republicii Moldova și din inițiativa Institutului de teorie și istorie literară subordonat instituției menționate, s-a desfășurat o sesiune de comunicări dedicate lui Mihail Kogălniceanu, cu ocazia împlinirii a 175 ani de la naștere. Figură tutelară a culturii naționale, a închegării statului român modern și a consacrării lui ca entitate politică independentă, Kogălniceanu stîrnește astăzi un mare interes în Basarabia, desprinsă parțial de sub fostul Imperiu sovietic și pornită pe calea afirmării identității naționale și a sentimentului de românitate. Cum la mijlocul secolului trecut Kogălniceanu, prin scrierile și activitatea lui prodigioasă culturală, literară și publicistică a fost unul dintre deschizătorii de largi orizonturi pentru comunitatea românească în ansamblu, peste frontierele politice, conaționalii din Basarabia se identifică cu acesta. Și nu numai prin ascendența lui locală, ci mai cu seamă prin operă. Găsesc în aceasta din urmă o bogată sursă de inspirație în acțiunea de afirmare a culturii naționale, într-o provincie atît de urgisită de puterea sovietică, destructurată teritorial și afectată cu precădere în limbă prin procesul de rusificare.

Sesiunea a beneficiat de o participare numeroasă — printre care a subsemnatului, de cercetători științifici și profesori universitari de la Chișinău, Iași, Cluj și București, cu o tematică de largă deschidere, pe măsura activității vaste și variate a lui Kogălniceanu. Au fost astfel prezentate ipostaze diferite ale vieții și activității acestuia: epistolier, publicist, scriitor, om politic, diplomat etc., conturîndu-i-se momentele mari ale implicărilor în procesul renașterii naționale, organizării României moderne și reformelor instituțional-politice din secolul trecut.

Comunicările au fost audiate de un mare număr de oameni proveniți nu numai din medii academice, ci și din domeniul culturii și învățămîntului. Mass-media, cu deosebire Radio și TV, au difuzat o informație largă, opiniei publice oferindu-i-se un Mihail Kogălniceanu de mare actualitate. Sesiunea a constituit deci un moment remarcabil atît pentru recuperarea trecutului în această parte de Țară, cît și în acțiunea de regăsire laolaltă a tuturor românilor

Apostol Stan

ACTIVITATEA CERCULUI ȘTIINȚIFIC ETTORE MAJORANA DIN ERICE — TRAPANI

În ultimii ani a crescut și diversificat simțitor activitatea cercului științific Ettore Majorana din Erice — Trapani (Sicilia). Acest centru, care în anul 1988 sărbătorea cea de-a 25-a aniversare a existenței sale, organizează și seminarii din domeniul culturii medievale europene.

Fiecare manifestare are o temă definită și este susținută de un număr impresionant de cadre universitare, în special din Europa de Vest și America, dar și din Africa și Asia. Ele au durata unei săptămîni și se țin în cursul toamnei, începînd cu luna septembrie. Acțiunile pe de o parte țin să clarifice unele probleme istorice, iar altele au un caracter practic.

Astfel, între 18—24 septembrie 1988 tema propusă a seminarului a fost problema jurămîntului în jurisprudența secolelor XIII—XVII. Conferențiarii au abordat în principal această problemă în realitatea Franței, Italiei, Spaniei. Concomitent a avut loc cursul „Scripte, cărți și texte în provinciile imperiului bizantin". Desigur, pentru un cercetător din România, interesul cel mai mare putea avea tema *Manuscrise grecești și slavone în limba slavonă*, condusă de prof. I. Sevcenko de la Universitatea Harvard (USA).

În perioada 18—25 septembrie 1988 a fost abordată și tema *Frontiere și populații în lumea mediteraneană în evul mediu*. O durată mai scurtă a funcționat „Școala internațională de studii pentru Europa de răsărit" (27—30 IX 1988). Ea s-a ocupat în principal de creștinarea rușilor. Printre lectori a figurat și I. Andreescu cu tema *Cultura figurală la ruși și Bizanț*. De un mare interes a fost comunicarea prof. I. Kloczowski (Lublin) intitulată *Atlasul istoric al creștinării Europei Orientale*.

Între 16—22 septembrie 1989 a avut loc partea a II-a din cursul privind cultura europeană în secolele XVI — XVIII. Ceva mai tîrziu, la 18—24 septembrie 1989 s-a desfășurat prima sesiune închinată epocii lui Frederic al II-lea și lumii mediteraneene. Tot în perioada dată, anume 24—30 septembrie 1989 s-au ținut lucrările celui de-al treilea seminar dedicat puterii în biserică și societate în evul mediu tîrziu. Cu cîteva zile mai tîrziu, între 1—10 octombrie, cu o durată ceva mai lungă s-a ținut cursul al doilea privind *Dreptul comun în Europa medievală; problemă și perspective*. Ultimul curs al anului 1989 a fost o anumită continuare a celui precedent, avînd tema *Dreptul comun și dreptul propriu în Europa medievală*. Ambele cursuri de drept au analizat în principal situația în principalele țări din vest și biserica romană.

Programul anului 1990 cuprinde patru manifestări. Prima, între 16—23 septembrie, are ca scop continuarea sesiunii precedente, dedicată epocii lui Frederic al II-lea. De această dată au fost abordate problemele în 33 de comunicări dedicate culturii și științei contemporane.

Săptămîna dintre 24—30 septembrie 1990 a fost dedicată și celui de-al patrulea seminar, avînd ca temă *Riturile și ritualele în societățile medievale (sec. XIII XVI)*.

Un interes deosebit a putut stîrni cel de-al treilea curs, avînd ca subiect „Autografe în evul mediu: probleme paleografice și filologice", care s-a derulat între 28 septembrie — 2 octombrie 1990. Dintre cele 16 probleme atacate, cele mai importante par să fi fost cele care s-au referit la autografele carolingiene și umaniste.

Ultimul curs al anului are o temă cu un cerc larg de interes european, cuprinzînd tema *Mari juriști și principalele școli juridice în Europa medievală*. Cele 12 comunicări au atacat legislația contemporană, inclusiv cea canonică.

În tot cazul merită din partea istoricilor români să fie urmărite manifestările din Erice.

Eugen Glück

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În perioada 18 mai 7 iunie 1992, în cadrul sistemului bilateral de schimburi ştiinţifice dintre Academia Română şi a Ungariei, am efectuat o călătorie de documentare de trei săptămîni în Ungaria.

Deplasarea de studii a avut ca obiectiv principal completarea planului de lucru şi a tezei de doctorat. Investigaţiile le-am efectuat în principal în arhivele statului din Budapesta, biblioteca Institutului de istorie, biblioteca monumentelor de artă din Budapesta.

În Arhivele statului din Budapesta pentru planul de lucru la *Diplomatariu secuiesc* vol. VI am verificat (parţial) documentele originale, inedite, pe care le-am introdus în acest volum. Menţionez că aceste documente din secolul al XVII-lea au fost transcrise, dactilografiate şi analizate critic de către mine.

Pentru teza de doctorat cu tema: *Registrele militare secuieşti din sec. al XVII-lea* am continuat şi completat informaţiile, mai ales asupra antecedentelor istorice ale structurilor sociale vizate în funcţie de zonă şi ţari. Aşadar, în urma documentării tema principală: dezvoltarea societăţii secuieşti pe baza lustrelor militare din sec. al XVII-lea, va fi lărgită şi în contextul Europei centrale şi sud-estice.

Urmărind în genere depistarea de informaţii noi de orice gen asupra planului de lucru şi tezei de doctorat, în secţia microfilme din Arhiva statului din Ungaria am descoperit trei izvoare de o importanţă deosebită. Este vorba de conscripţii din Scaunul Odorhei, păstrate în Haus —, Hof — und Staadtsarchiv Ungarische Akten — Allgemeine Akten. Primul dintre ele datează din anul 1638, din timpul lui Gheorghe Rákóczi I, care se referă la statutul juridic şi social-civil al secuilor din scaunul Odorhei; el are 268 pagini.

În Conscripţia din anul 1682 şi ea inedită şi necunoscută pînă acum sînt înscrişi capii de familii inapţi pentru serviciul militar sau handicapaţi, iar cea de a treia conscripţie, anume din anul 1692 cuprinde numele nobililor şi pedestraşilor puşcaşi din Scaunul Odorhei. Menţionez că toate cele trei izvoare vor fi folosite la redactarea tezei de doctorat.

În cursul deplasarii, am avut o serie de întrevederi cu personalul de specialitate, printre care cu directorul Institutului de istorie Dl. Glatz Ferencz şi directorul adjunct Szàsz Zoltán. În urma convorbirilor personale amintite şi-au exprimat dorinţa de colaborare mult mai strînsă cu istoricii, institutele şi bibliotecile din România, contacte care ar putea oferi posibilităţi noi pentru apropierea dintre oamenii de ştiinţă români şi maghiari, posibilităţi de cunoaştere reciprocă.

T. Simon Kinga

RECENZII

JEAN NOUZILLE, *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire Ottoman*. Berg International Editeurs, Paris, 1991, 265 p.

Rareori o carte de istorie, deci consacrată trecutului, răspunde unui interes de cea mai strîngentă actualitate ca volumul prezentat aici. Astăzi, cînd războiul civil devastează o Iugoslavie dezagregată, o cercetare a factorilor care au făcut atît de fragilă unitatea regatului sîrbilor, croaţilor şi slovenilor, proclamat la 1 decembrie 1918 şi devenit în 1929 Iugoslavia, apoi cea a federaţiei de republici socialiste, creată de mareşalul Iosip Broz Tito, este de cel mai mare interes. Toată lumea este de acord că unul din cei mai importanţi factori ai fărîmiţării Iugoslaviei au fost vechile diviziuni ce conturau stăpînirile străine — în speţă, otomană şi austriacă.

Istoria acestor frontiere a găsit în Jean Nouzille pe cercetătorul cel mai potrivit. Militar de formaţie (autorul este colonel în rezervă), atent, aşadar, la geografie şi topografie, cu un stagiu în Algeria — unde definiţia frontierei dată de regele Abd-al-Aziz III ibn Saud (p. 255) se întîlneşte cu conceptul modern de frontieră — în sfîrşit, autor a numeroase „*travaux d'approche*" (p. 261—262), care i-au dat o stăpînire perfectă a surselor şi literaturii consacrate temei, Jean Nouzille întrunea toate calităţile pentru a desfăşura o investigaţie întru totul înnoitoare.

Prima parte a lucrării este consacrată evoluţiei conceptului de frontieră, din antichitate în evul-mediu, autorul stăruind asupra conceptului şi organizării frontierei în Imperiul roman, întinderea dată acestor probleme fiind pe deplin justificată de regăsirea unor similitudini în organizarea frontierei austro-otomane. O scurtă incursiune în istoria frontierei imperiului bizantin, ar fi sporit elementele de analogie cu confiniile austriece.

Cea de-a doua parte urmăreşte evoluţia limitelor celor două imperii austriac şi otoman. Politica de expansiune a celui din urmă (Viena a fost asediată de turci, pentru prima dată în 1529), a generat, prin reacţie, acea „cortină de fier" (p. 57) a lumii creştine, care au fost confiniile militare ale Imperiului habsburgic.

Autorul cercetează amănunţit etapele procesului de apariţie a confiniilor, în secolul al XVI-lea, cînd, după o perioadă de confruntare, urmează una de relativă stabilitate în secolul următor, pînă la cel de al doilea asediu al Vienei (1606—1683).

Marea ofensivă austriacă de după despresurarea capitalei imperiale a deplasat frontiera austriacă în nord-vestul Peninsulei balcanice. Noile confinii austriece, organizarea lor în Slavonia, Banatul Timişoarei, Serbia austriacă (1717 1739), Oltenia (1718—1739), problemele confesionale şi desfăşurările militare de pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea fac obiectul părţii finale a cărţii.

Aşa cum remarcă profesorul Jean Béranger în prefaţa sa, istoria frontierei militare austro-turce se înscrie duratei lungi (1522—1881), şi Jean Nouzille, chiar dacă a privilegiat prima jumătate a secolului al XVIII-lea, nu a scos această perioadă din perspectiva acestei „*longue durée*". Termenul de frontieră cheamă aproape automat numele marelui istoric american Frederic Jackson Turner, cu a sa teorie a frontierei, destinată, în concepţia lui, să îndeplinească o funcţie esenţială în modelarea democraţiei americane. Confiniile austriece au fost departe de a juca un rol similar; dar ele au creat o zonă întinsă „un adevărat stat militar autonom, a cărei suprafaţă era de 50.754 km² în 1756 şi va mai fi de 35.000 km², în momentul dizolvării lor" (p. 254).

Acest microstat militar este pus sub lupă de Jean Nouzille, care a urmărit fixarea limitelor sale, obligaţiile militare ale populaţiilor slave din interiorul său *graničari* (de unde la noi *grăniceri*) fiind văzuţi ca nişte descendenţi ai *limitanei*-lor romani, regimul lor economic, social şi confesional, măsurile luate la Viena şi realităţile locale. Se dezvăluie astfel un capitol de cel mai mare interes în istoria relaţiilor austro-turce, ca şi un altul în istoria administrativă şi militară a imperiului habsburgic. Paginile cărţii abundă în date, evenimente, oameni şi locuri, iar Jean Nouzille, perfect cunoscător al teritoriului cercetat (a călătorit de mai multe ori în aceste zone) şi al mediului uman (graţie şi cunoaşterii limbii sîrbo-croate), a reconstituit magistral efortul Curţii din Viena de a asigura paza graniţelor prin ostaşii, care, avîndu-şi familia şi gospodăria în zona de

frontieră, erau interesaţi să o apere, fiindcă luptau nemijlocit pentru familia şi bunurile lor.

Două personalităţi îşi impun pecetea asupra măsurilor de organizare a confiniilor: Eugeniu de Savoia şi prinţul de Saxa-Hildburghausen. Cel dintîi, considerat cu dreptate a fi „creatorul politicii balcanice a Austriei" (p. 251) nu a putut să realizeze decît parţial obiectivele sale, dar performanţele sale sînt vrednice de elogiu. Între succesorii săi, prinţul de Saxa-Hildburghausen a găsit formulele cele mai adecvate pentru a întări *Cordonul* protector al Imperiului.

Pentru istoricul român, cartea lui Jean Nouzille prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, ea tratează momente şi aspecte ale istoriei spaţiului românesc. Banatul, intrat sub stăpînirea Imperiului habsburgic, în urma războiului austro-turc din anii 1716—1718 şi Oltenia, aflată sub autoritatea imperială între păcile de la Passarowitz (1718) şi Belgrad (1739); în al doilea rînd, ea oferă un concludent termen de comparaţie pentru regimentele grănicereşti create de Curtea din Viena în Transilvania; în sfîrşit, cartea lui Jean Nouzille oferă date noi pentru înţelegerea politicii Curţii din Viena, în ceea ce se numeşte Problema orientală, în general, şi în spaţiul dunărean, în special.

Autorul cunoaşte cele mai importante contribuţii ale istoricilor români la studiul temelor abordate şi le valorifică în ancheta sa. Îi semnalăm marele studiu consacrat de Gabriel Bădărău raporturilor politice româno-austriece, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" pe anii 1985 — 1988. Istoricul iesean a abordat o serie de aspecte ale politicii habsburgice în spaţiul românesc, tratate şi de Jean Nouzille sau completîndu-l.

Una din marile probleme de istorie europeană ce interferează cercetarea istoriei frontierei austro-otomane este aceea a politicii de reformă a Curţii din Viena în secolul al XVIII-lea. Preocupate de ţăran în dubla sa ipostază de contribuabil şi de soldat, autorităţile imperiale au luat măsuri pentru a-l proteja împotriva abuzurilor nobiliare şi a-l pune în situaţia de a-şi îndeplini obligaţiile fiscale şi militare. Robert Mandrou (*L'Europe „absolutiste". Raison et raison d'Etat, 1641—1775*, Paris, 1977), a pus, poate, cel mai clar şi cel mai sintetic, în lumină, aşa cum o arată şi subtitlul cărţii sale, raţiunile de stat ale „absolutismului luminat". Urmărirea politicii de frontieră — dacă ne este îngăduită această formulă — din perspectiva măsurilor reformatoare este o direcţie de investigaţie ce se anunţă înnoitoare şi fecundă.

Oltenia, în perioada stăpînirii austriece, a constituit un teren timpuriu de încercare a politicii de reformă a Curţii din Viena, politică dictată — repetăm — de exigenţe politice, militare şi fiscale şi nu de ceea ce avea să fie filosofia luminilor. A fost politica imperială din Oltenia un model pentru Constantin Mavrocordat în elaborarea reformelor sale, cum considera Şerban Papacostea, autorul celei mai temeinice cercetări asupra administraţiei austriece în Oltenia, sau, cum credem noi, atît autorităţile imperiale cît şi domnul fanariot s-au aflat în faţa aceloraşi dificultăţi şi au încercat soluţii similare? — iată o întrebare pe care cartea lui Jean Nouzille o readuce în actualitate.

Şi tot în lumina constatărilor sale va trebui reexaminată problema regimentelor grănicereşti din Transilvania, care, între altele, au stimulat dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor transilvăneni (E.g. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1984, p. 221—226). Lărgirea cadrului de investigaţie prin comparaţie cu situaţia din nord-vestul Peninsulei balcanice, nu poate fi decît benefică pentru aprofundarea realităţilor transilvane.

Pentru cititorul român numele lui Jean Nouzille rămîne asociat, în primul rînd, de cartea sa *Le calvaire des prisonniers de guerre roumains en Alsace—Lorraine, 1917—1918* (Bucureşti, 1991). Este, desigur, o asociere de caracter afectiv, dată fiind tema cărţii. *Histoire de frontières* este o contribuţie de înaltă valoare la cunoaşterea unei probleme majore de istorie europeană pentru care autorul merită stima ştiinţifică a lectorilor săi.

Florin Constantiniu

SONIA ANDERSON, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna, 1667 — 1678*, Clarendon Press, Oxford, 1989, 324 p.

Cartea de faţă este un studiu biografic al diplomatului şi omului de litere englez Paul Rycaut. Întocmită cu deosebită seriozitate şi investigaţii în variate surse, ea aparţine deopotrivă mai multor domenii: biografiilor de personalităţi, istoriei diplomatice, istoriei speciale a activităţilor unei companii şi agenţii comerciale în epocă.

Pentru a reda biografia diplomatului Rycaut, Sonia Anderson a împletit toate firele documentare pe care le-a cercetat: cronologia vieţii personale şi oficiale, mo-

mentele de bază ale întemeierii factorilor occidentale europene în Imperiul otoman — în cauză la Smyrna —, viața cotidiană a acestora cu meseriile practicate, instituțiile lor: biserică, justiție, trezorerie, consulat, relațiile acestor factorii cu autoritățile otomane și cu adversarii, concurenții lor de pe continent: olandezi, francezi; de asemenea lucrările prin care Paul Rycaut a intrat in galeria oamenilor de litere și de știință.

Înainte de toate, autoarea ne prezintă spațiul universal și special in care avea să debuteze cariera diplomatului englez: orașul Smyrna, important centru economic din Imperiul otoman, dar și creuzet al unor variate îndeletniciri (negustorie, navigație) și etnii, populații: turci, greci, olandezi englezi, francezi; agenția Companiei engleze a Levantului cu toate aspectele activității sale.

Orașul, locul, atmosfera, par predestinate astfel să primească și să modeleze personalitatea lui Rycaut atit de intermediar economic, politic între alți semeni, cit și istoric și memorialist.

Originea sa, o familie olandeză emigrată în Anglia, cu urmași ce se integrează în societatea engleză, pare și ea că își pune amprenta. Capitolul II intitulat și *Ucenicia consulului* sugerează acest lucru. S-a născut posibil în 1628—după *Dictionnary of National Biography* — sau între 17 noiembrie și 23 decembrie 1629 — după datele bisericii parohiale — în familia lui Peter Rycaut, negustor venit în Anglia din Antwerp din Olanda. Străbunicul său pare că a fost ofițer în armata spaniolă din provinciile olandeze. Mama se spune că ar fi fost spaniolă. Prin familie mai avea numeroase legături în Spania, Portugalia, Italia. Membrii ei făceau afaceri în Mediterana.

Peter Rycaut și-a trimis copiii în învățămîntul englez și a căutat să pătrundă în rîndurile societății engleze, căsătorindu-și o fiică cu un baronet. Simpatiile sale au fost promonarhiste.

Paul Rycaut a fost trimis la 16 ani la Trinity College, la Cambridge, împreună cu frații săi Thomas, James și Samuel. El a fost interesat de studiile heraldice, teologice, filozofice, politice, limbilor străine, domeni care i-au format calitățile pentru cariera de mai tîrziu. Înscrierea sa apoi la Universitatea Alcala din Henares în Spania și înnodarea de relații cu unele personalități de aici îl aduc în atenția politicienilor. Pentru cunoștințele sale lingvistice este folosit în redactarea corespondențelor oficiale. Ajunge a fi prețuit și luat sub protecția unor oameni politici, cum este Winchilsea, care îl și lansează în cariera de consul al Companiei Levantului în Smyrna.

Calitățile lui deosebite de negociator duc la prosperitatea agenției engleze de la Smyrna, prin îmbogățirea și protejarea negustorilor englezi și mărfurilor lor, prin cultivarea unor negustori și agenți capabili ca Jacob Turner din Hamden, Richard Langley, iar autorități turcești de seamă din familia Köprülü.

Activitatea agenției engleze se leagă în perioada de vîrf de persoana lui Rycaut. În consecință și autoarea a așezat capitolele privind activitatea Companiei la Smyrna în principalele sale compartimente: oficiali și instituții (consul, trezorier, capelan), finanțe, resurse, activitatea de navigație și continuarea capitolului privind ucenicia și instalarea lui Rycaut drept consul la Smyrna. Cu atit mai mult cu cît în timpul său privilegiile acordate Angliei prin capitulații de către Imperiul otoman cu fost reînnoite.

Într-o lume etnică deosebit de diversă sub aspect fizionomic, social, economic și politic, ceci și din punct de vedere al intereselor, diplomatul Paul Rycaut se interesează de apărarea averilor și securității coloniștilor englezi, iar și ai altor popoare: greci, armeni olandezi, etc. care cer protecția Angliei, de încasarea taxelor de navigație, de ancoraj și de import-export pentru bunul mers al Companiei, de verificarea monedelor care intrau în trezorerie, dar și de îmbogățirea orașului Smyrna cu cărți și biblioteci.

Prin așezare și atmosferă Smyrna era un „cultural meeting pot". După războiul cu Veneția din 1645 turcii au construit aici un fort cu intenția de a ține sub control vasele străine care ancorau aici.

Pe „Strada Francă" fluturau drapelele agențiilor străine — venețiene, olandeze, franceze, engleze. Actele căpitanului de vapor erau semnate deopotrivă de cadiul turc și de consulul țării respective.

Se întîlneau într-un fel cosmopolit și tolerant 13—15 moschei, 7 sinagogi, 3 biserici romano-catolice, 2 biserici grecești ortodoxe, apoi biserici ale englezilor, genovezilor, olandezilor servind drept capele ale Consulatelor.

Conversația și educația locuitorilor se făcea în cîteva limbi deopotrivă.

Dintre greci mulți erau atrași spre profesia de interpreți, dragomani pe lîngă consulate. La rîndul lor bisericile catolice executau o acțiune de influențare și misionarism.

Etniile și interesele se întrepătrundeau. Dar respectarea și reglementarea afacerilor devenise un mod de viață.

După 1678 Rycaut revine în Anglia. Fiind deosebit de apreciat pentru calitățile sale diplomatice și cunoștințele sale științifice este folosit în continuare de către oficialitățile engleze. În octombrie 1680 el este acela care a redactat scrisorile regale către sultan și vizir. În 1686 este trimis la Dublin, în

Irlanda, fiind secretar şef al lui Henry Hyde. În martie 1689 este recomandat pentru postul de rezident englez pentru cele trei mari oraşe Hamburg, Lübeck, Bremen, cu sediul la Hamburg, unde va sta pînă în 1700.

Aici a girat agenţia engleză cu reprezentanţi politici influenţi englezi şi negustori, clerici englezi din diverse centre ale lumii: Constantinopol, Smyrna, Viena.

A cultivat foarte mult relaţiile cu Viena pe unde se scurgeau în această perioadă principalele informaţii privind Turcia şi Austria, intre care fuseseră operaţii militare şi se purtau tratative de pace. Ceea ce este mai interesant este faptul că informaţiile de la Viena proveneau de la Constantinopol prin „Valahia" — deci pe la români. Exista aici o rută rapidă şi eficientă, organizată de vechiul dragoman al Porţii Marc Antonio Mamucca della Torc. Paul Rycaut a beneficiat aşadar de o bogată informaţie asupra situaţiei Imperiului otoman.

Diplomatul englez, înzestrat cu o capacitate deosebită de observaţie şi de informare ne-a lăsat şi o operă de istorie, care şi-a găsit ecou în numeroase ţări europene, fiind tradusă. în mai multe ediţii şi fiind chiar utilizată de autori celebri, mai ales paginile care privesc istoria Imperiului otoman. În 1662 — 1663 a scris şi publicat *The Capitulations*. În 1666 termină de redactat *The Present State of the Ottoman Empire*, unde a utilizat şi date furnizate de agenţi ai principilor ţărilor române, Moldova şi Valahia. Aceasta a apărut începînd cu Londra în 1667 în mai multe ediţii şi încheind cu traducerea sa în alte limbi: franceză la Paris şi Amsterdam în 1670 şi 1671, 1672, Rouen, 1677, olandeză la Amsterdam in 1670, germană la Frankfurt în 1671 şi Augsburg în 1694, italiană — Veneţia, în 1672, 1673, Bologna în 1674, polonă — în 1678 şi rusă la St. Petersburg in 1711. Racine s-a inspirat pentru descrierea atmosferei. Dimitrie Cantemir în lucrarea sa *Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane* de asemenea. Cu această lucrare, la propunerea lordului Henry Howard a devenit membru al Academiei Regale din Londra.

Alte lucrări: *The Present State of the Greek and Armenian Churches*, Londra, 1679 şi de asemenea traduse în franceză Middelburg, 1690, 1692, Amsterdam 1696, 1690, 1698 şi 1710, germană: Augsburg 1693, 1700, 1701; *The History of the Turkish Empire (or Turks)* (1623—77), Londra, 1680—79; traduse în franceză: Paris 1682, 1683, 1684, germană: Augsburg (1694, 1700, 1701), olandeză, 1684; *The History of the Turks* (1679 — 99), Londra 1701; *A Memorial to the Senate of Hamburg* Edinburgh 1679, 1700, *Diplomatic Letters from Hamburg* Middle Hill, 1841, *The Life of Numa Pompilius*, Londra, 1681, 1688, 1693, 1700, 1703; *The Critick*, Londra, 1681; *Sabatei Levi*, Londra, 1609 — în peste 26 de ediţii engleze şi străine.

Lucrarea Soniei Anderson rămîne o operă de referinţă pentru studiul personalităţii şi vieţii lui Syr Paul Rycaut şi în egală măsură pentru istoria diplomaţiei, lucru ce l-am evidenţiat încă de la început; un model pentru cercetarea biografică. Se sprijină pe o solidă documentaţie in bibliotecile şi arhivele engleze: British Library, Finch Manuscripts Leicestershire, Record Office, Leicester, Public Record Office, Bodleian Library Oxford — numai cîteva enumerăm aci din numeroasele utilizate; ca şi din acelea ale altor ţări ca: Franţa, Grecia, România, Turcia, Statele Unite.

Un apendice al lucrărilor lui Rycaut şi un indice de nume de persoane şi localităţi însoţesc lucrarea.

Cartea reprezintă o contribuţie la istoria diplomaţiei. O istorie a diplomaţiei care se petrece în principal în spaţiul nostru sud-est european şi a impresionat pe unul din creatorii ei, Sir Paul Rycaut.

Lucia Taftă

JEAN-BAPTISTE DUROSELLE, *Historie de l'Europe*. Éditions France, Loisirs, Paris. 1990, 423 p.

O istoric a Europei, văzută „dintr-o perspectivă europeană şi nu naţională". Astfel şi-a caracterizat Frédéric Delouche proiectul, apelînd în vederea realizării sale la cunoscutul istoric Jean-Baptiste Duroselle, a cărui faimă şi autoritate au depăşit nu numai fruntariile Franţei ci şi pe cele ale continentului nostru. Printr-o impresionantă capacitate de sinteză, J. B. Duroselle a urmărit să contureze şi să analizeze fenomenele proprii istoriei Europei, care o individualizează în ansamblul celei universale, fenomene ce depăşesc limitele diverselor entităţi de ordin lingvistic, statal sau naţional. Totodată autorul constată şi explică existenţa în Europa, de-a lungul veacurilor, a unor tendinţe şi forţe unificatoare ale comunităţilor umane pe întinse zone ale continentului, ce s-au manifestat periodic sub diverse aspecte (militar, economic, politic, spiritual) în cadrul structurilor şi mentalităţilor specifice societăţii europene, în diversele ei etape istorice.

După asemenea criterii şi-a structurat autorul lucrarea. Cele 19 capitole ale acesteia

constituie, în ultimă instanță, prin conținutul lor, o nouă periodizare argumentată a istoriei Europei „din perspectivă europeană". Titlurile sînt nu numai sugestive dar, mai ales, concludente pentru cele menționate mai sus: *Preistoria Europei*, *Marea epocă a celților*, *Antichitatea: înțelepciunea greacă și măreția romană* (stupefianta cucerire romană, dreptul roman, statul și familia, imperiul roman factor de asimilare, viziunea romană asupra Europei), *Primele patru secole de cucerire creștină a Occidentului* (aspecte fundamentale ale influenței iudeo-creștine, expansiunea creștinismului în Occident, imperiul creștin) *Marea epocă a germanilor*, *Carol cel Mare, rege al Europei?* (Carolingienii, Carol cel Mare, Imperiul ,renașterea carolingiană, descompunerea Imperiului și dezvoltarea regatelor), *Europa asediată* (arabii, normanzii, slavii, ruptura dintre Occident și Bizanț, papalitatea și Imperiul), *Apogeul lumii creștine occidentale*, (secolele XII—XIII), *Către o Europă a statelor* (secolele XIV —XV), *Absolutism, libertăți și cosmopolitism* (De la monarhia de drept divin la absolutismul luminat: zorile libertații în Țările de Jos și Marea Britanie; „Europa franceză" și cosmopolitismul, zorii naționalismului; Începutul revoluției industriale), *Marea revoluție occidentală și deziluzia* (unitatea revoluției, „marea națiune" și Europa, revoluția occidentală și naționalismul, expansiunea revoluționară și deziluzia patrioților europeni), *Napoleon și falsa Europă prin cuceriri*, *Un fenomen european: revoluția industrială*, *Europa, romantismul și națiunile* (Congresul de la Viena „concertul european", naționalismul, Europa romantică, era tulburărilor și războaielor), *Către catastrofa europeană (1871—1914)*, *Europa se autodistruge (1914—1945)*, *Reînvierea și speranțele Eurôpei.*

Jean-Baptiste Duroselle își începe lucrarea cu un capitol consacrat peisajului european, sub diversele sale aspecte, inclusiv sub cel demografic și lingvistic. Europa nu este însă, pentru istoricul francez o entitate geografică și, cu atît mai puțin ,rasială ci una instituțională și mentală. Pentru J. B. Duroselle Europa înseamnă societatea grecoromană în antichitate, lumea creștină în evul mediu, după 1054 limitată la cea catolică, inclusiv cea reformată, începînd din secolul al XVI-lea, apoi societatea ce a cunoscut epoca luminilor, remodelată de revoluțiile burgheze de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Evoluțiile, evenimentele neincluse în această sferă aparțin, ca atare, fie periferiei Europei (cazul Bizanțului după Justinian), fie unei alte „lumi", a islamului, în cazul popoarelor din sud-estul continentului, inclusiv al românilor începînd din secolul al XIV-lea sau al XV-lea. Rusia, de asemenea nu face obiectul „istoriei Europei" (chiar și reformele și războaiele lui Petru cel Mare) pînă nu sînt constatate de autor unele tendințe spre menționatul model european (Ecaterina II este amintită ca exponent al absolutismului luminat) și, mai ales, pînă cînd imperiul țarilor nu va constitui, el însuși, un factor al „evoluțiilor europene", mai precis din perioada războaielor napoleoniene. Prin prisma aceluiași concept, sud-estul continentului începe să fie iarăși considerat parte a Europei din momentul în care consecințele „marii revoluții occidentale" (denumire dată pe bună dreptate de J. B. Duroselle Revoluției Franceze cu toată ideologia ei) au cuprins și această zonă, sub aspect instituțional și mental, în sensul afirmării și legiferării libertăților și drepturilor fundamentale ale omului, cu corolarul autodeterminării națiunilor și al constituirii statelor naționale.

Europa, delimitată de același concept, a reprezentat într-adevăr de-a lungul istoriei, în special din veacul al XV-lea pînă la mijlocul secolului al XX-lea, centrul cel mai creativ al lumii ,ceea ce nu se datorește— după cum subliniază J. B. Duroselle — unei superiorități rasiale ci unei interdependențe de factori, de ordin militar, politic și economic. Originea acestui fenomen s-ar afla în rezultatul luptei dintre imperiu și papalitate din secolele XI—XII. Datorită faptului că nici una dintre părți n-a repurtat o victorie categorică asupra celeilalte, Europa occidentală n-a cunoscut „nici teocrația intolerantă, nici cezaro-papismul" și a putut accede treptat spre libertatea spirituală indispensabilă oricărei activități creatoare. În fine o altă cauză a aceluiași fenomen, menționat mai sus (evoluînd de la simpla curiozitate a omului la gustul spre cercetare tehnică ulterior științifică) ar constitui-o marea varietate a mediului geografic, determinînd pe de o parte, crearea unei diversități tot atît de mari de unelte. Pe de altă parte, lungimea coastelor europene, raportată la suprafața mică a continentului, a stat la baza înclinației europenilor spre navigație, spre comerțul maritim, care la rîndul său a determinat „descoperirile geografice", cu toate implicațiile și consecințele lor, economice, politice și militare, ce au marcat următorul curs al istoriei Europei occidentale. J. B. Duroselle neglijează însă, după părerea noastră, un alt factor (fără a face totuși abstracție de el), asupra căruia insistă însă R. S. Lopez (cu o viziune asemănătoare asupra Europei), într-o analiză ce se întinde însă numai pînă la mijlocul secolului al XIV-lea [1]. „Mai norocoasă decît Asia, decît Africa sau chiar decît Europa ortodoxă, expusă șocurilor nomade

[1] Robert Lopez, *Naissance de l'Europe*, [Paris], 1962.

pînă la finele evului mediu—serie amintitul istoric italo-american—Europa catolică a avut la dispoziție un întreg mileniu fără mari zguduiri, pentru a se dezvolta civilizația, a cărei beneficiari sîntem"[2]. Constatarea întemeiată a lui Lopez este însă la fel de valabilă și pentru secolele următoare căderii Constantinopolului, rolul protector al civilizației occidentale în calea invaziilor cu caracter pustiitor ale tătarilor revenind mai ales lumii slave, ucrainiene și ruse, pe cînd, la Dunărea de Jos, Țările Române au constituit, dacă nu întotdeauna un obstacol de netrecut în fața expansiunii otomane, oricum o permanentă zonă tampon, între Orientul islamic și societatea care, conform concepției lui J. B. Duroselle, reprezenta în secolele XV — XVIII, Europa.

Un prim aspect al istoriei Europei, în amintita viziune, constă dintr-o succesiune de fenomene cu caracter comunitar. sub diverse forme de manifestare, evident, la nivelul mentalității colective specifice fiecărei epoci („Imperiul", biserica catolica, cruciadele, umanismul renascentist, cosmopolitismul „luminilor", universalismul ideologiei Revoluției Franceze, timidele încercări ale unei uniuni europene din perioada dintre cele două războaie mondiale constituirea treptată a actualei Comunități Europene). Totodată Europa a cunoscut tentative de unificare prin forță sau amenințare, asemenea încercări de scurtă sau lungă durată fiind însă respinse de societatea europeană, odată ce vizau hegemonia unui stat sau a unei națiuni asupra celorlalte (politica Franței în perioada napoleoniană sau a Germaniei bismarckiene din ultimele decenii ale secolului trecut, iar în contemporaneitate monstruosul *Lebensraum* nazist sau la fel de nocivul „lagăr socialist"). Cea de-a doua fațetă a istoriei Europei este reprezentată de fenomenul contrar integrării ,cel conflictual, sub forma mai ales a războaielor. O frînă în calea constituirii unei unități europene a fost — conform demonstrației din *Histoire de l'Europe* — și este încă, naționalismul, apărut în secolul XVIII. Ca și majoritatea actualilor exponenți ai istoriografiei occidentale, J. B. Duroselle folosește însă același termen pentru două direcții și forme deosebite de manifestare ale fenomenului pe care, în contextul analizei le și apreciază diferit dar nu și explicit. Considerăm că nu poate fi identificat Risorgimento-ul italian cu naționalismul mussolinian și nici cel maghiar (chiar și la 1848 și, cu atît mai mult, după 1867) cu mișcarea națională a românilor transilvăneni și cu cea a națiunilor slave de pe cuprinsul monarhiei habsburgice și nici pangermanismul, panslavismul rus și naționalismul englez sau francez, din perioada expansionismului colonial, cu lupta de eliberare a popoarelor din cadrul Imperiului Otoman. Cum cele menționate mai sus nu constituie o notă aparte a cărții lui J. B. Duroselle ci au o răspîndire foarte largă în literatura istorică occidentală, o discuție pe această temă ar depăși cu mult cadrul comentariului de față.

După cum am mai amintit, statele și națiunile din centrul și, mai ales, din sud-estul continentului din sînt prezente în *Histoire de l'Europe*, în măsura în care acestea se încadrează în conceptul autorului asupra Europei. Ca atare, în urma revoluției condusă de Atatürk, Turcia a intrat în Europa. De aceea este regretabil că în masiva și, incontestabil, valoroasa lucrare a lui Jean-Baptiste Duroselle, societatea românească este aproape inexistentă, cu atît mai mult cu cît la 1848, a constituit limita sud-estică a unei „revoluții europene", nu numai sub aspect evenimențial ci și mental, iar prin structurile create, în anii imediat, următori, România a devenit prin excelență „stat european", ca să nu mai vorbim de gîndirea si activitatea diplomatică a lui Nicolae Titulescu din perioada interbelică.

În schimb, profesorul Duroselle are perfectă dreptate cînd „exclude" din Europa toate țările din răsăritul și sud-estul continentului după ce, la sfîrșitul celui de al doilea război mondial, acestea au ajuns sub dominația sovietică, instaurîndu-se regimuri comuniste totalitare care n-au distrus doar structurile statului de drept ci au încercat să creeze o mentalitate colectivă de tip medieval-asiatic. Totodată nu putem decît să subscriem la concluziile autorului atunci cînd afirmă că prin constituirea treptată a structurilor economice și politice ale actualei Comunități Europene, războiul, pe cuprinsul acesteia, a devenit o instituție vetustă, o practică din domeniul trecutului, datorită în parte și modificării mentalității colective.

Care vor fi viitoarele frontiere ale Europei? Dacă Occidentul va acorda un sprijin eficace țărilor ce s-au eliberat în 1989 de comunismul totalitar, dacă acestea la rîndul lor vor deveni treptat autentice state de drept și cu o economie bazată pe libera inițiativă si concurență, atunci — scrie în încheiere reputatul istoric francez — „este permisă o mare speranță, care s-a subînțins în întreaga carte: aceea de a vedea adevărata frontieră a Europei retrăgîndu-se continuu către răsărit".

O sinteză remarcabilă, bazată pe o bogată bibliografie (ce se desprnde din textul lucrării fără a avea însă un aparat critic propriu-zis) dar și pe o experiență îndelungată a autorului de profesor la Sorbona, în ultima instanță o fundamentare istorică a actualei Comunități Europene. *Histoire de l'Europe* (apărută la

[2] *Ibidem*, p. 121.

Paris în 1990 şi publicată simultan în mai multe limbi de mare circulaţie) se înscrie printre lucrările fundamentale ale lui Jean-Baptiste Duroselle. Ea conţine totodată un mesaj generos.

Şerban Rădulescu-Zoner

ANNELI UTE GABANYI, *Die unvollendete Revolution*, München, 1990, 230 p.

Cu a doua ediţie a sintezei monografice „Revoluţia neterminată" consacrată finalului celei mai totale dictaturi est-europene şi dificilei tranziţii către democraţie în România, cercetătoarea germană încearcă să investigheze în spatele imaginilor din decembrie 1989, mai ales al acelora controversate, şi să răspundă unor întrebări de genul: A fost răsturnarea lui Ceauşescu rezultatul unei lovituri de stat sau al unei autentice revoluţii populare? Care era structura regimului? Cine sunt actualii deţinători ai puterii din rîndurile „Frontului Salvării Naţionale?" Cum se prezintă noua politică internă, externă şi economică a ţării?

În retrospectivă, reprezentarea oficială a evenimentelor rămîne şi azi substanţial debitoare şi contestabilă. Revelaţii ulterioare intercontrastante n-au făcut decît să sporească ponderea părţii de contradictoriu şi neverosimil ce impietează *ab initio* asupra înţelegerii pateticei revoluţii a decembriştilor români. Cunoaşterea ei n-a progresat sensibil, singura certitudine fundamentală rezultată şi din acest studiu fiind una potrivit căreia, neterminată şi în sens negativ şi în sens pozitiv, rezoluţia continuă.

Transformarea *ad hoc* a unui studiou de emisie în centrală de prestaţii logistice şi tribună publică, ştergerea curentă a limitei dintre informaţie şi punere în scenă pînă la transformarea TVR în maşină de inventat prezent, au determinat o descalificare a receptării mondiale standard — iniţial generoase — a revoluţiei românilor. Devenită tot mai gravă în evidenţa ei, dezinformarea programatică vizînd condiţionarea psihologică a destinatarilor de mesaj i-a diminuat într-atît credibilitatea încît ea e acum amplu taxată drept o tele-revoluţie, instituţia menţionată fiind execrată în plan naţional ca principal ignobil instrument de pervertire în slujba neoputerii.

Evenimentele celor şapte zile ale revoluţiei sînt relatate zi cu zi, pentru ultima, oră cu oră. Tendinţa de ocultare a preexistenţei F.S.N., de cultivare a unei pseudotransparenţe, generează dubii şi suspiciuni persistente. Alterări şi falsificări practicate selectiv în funcţie de destinaţia internă sau externă a informaţiei, s-au revelat universal contraproductive. În acest fel, ipotezei propulsării spontane de către revoluţie a unor personaje în centrul puterii, i-a luat locul convingerea că evenimentele au constituit în realitate traducerea în act a unui plan preconceput de o grupare politică urmărind intenţii şi ţeluri clar definite. Prin acapararea ei de către F.S.N., se consacra ajungerea la putere a unei fracţiuni din cadrul P.C.R., o schimbare de elite ca atîtea în decursul agitatei lui istorii considerabil influenţate de P.C.U.S. Interzicerea P.C.R. în 1924 nu fusese în fond decît efectul luărilor de poziţie antinaţionale dictate de Moscova — pe tema unităţii de stat şi a minorităţilor. După 23 august, lupta între exponenţii celor două direcţii principale ale sale — una naţional comunistă, cealaltă internaţionalistă loială Kremlinului — va condiţiona configuraţia scenei politice române, cea dintîi impunîndu-se definitiv în 1961. Decizia pentru o politică de relativă independenţă faţă de centrul extern era afirmată clamoros prin documentul din aprilie 1964. Au fost necesare trei decenii pentru ca fracţiunea internaţionalistă să reia timona în partidul unic şi în stat precumpănitor sub înfăţişarea unor funcţionari temporar dizgraţiaţi ori a descendenţilor lor, *homines novi* reprezentînd anti-elita concurentă, dominată de un puternic sentiment al frustrării îndelungate şi de preocuparea primordială a conservării pîrghiilor de comandă recuperate.

Identificînd elemente şi manifestări ale aspiraţiilor la reformă şi mai ales la succesiune în P.C.R. şi aprofundindu-le, autoarea a publicat pe această temă şi eseurile: „Disgraced Romanian leader calls for changes" (Romanian Situation Report Nr. 10, RFER, 21.9.1987) şi „Ceausescu und kein Ende? Der Kampf um die Nachfolge hat bereits begonnen" (Südosteuropa, 9 1988).

Cauzele căderii lui Ceauşescu sunt ilustrate pregnant împreună cu expresiile cultului personalităţii şi formele rezistenţei crescînde împotriva tiraniei, un loc aparte ocupîndu-l tulburările de la Braşov din 15 noiembrie 1987 examinate într-o paralelă cu Timişoara 1989, în ansamblul unei constelaţii care făcea imposibilă pînă în decembrie subversiunea.

Noul factor de putere — F.S.N. — identitatea, componenţa şi ascensiunea lui, cu biografii de protagonişti ajustate ce-şi exaltă unele date de *curriculum* estompînd sau omiţînd altele, ocupă în tratare capitolele centrale.

Corifeii se recunosc reprezentanţi ai unei organizaţii politice de stînga fideli „valorilor comunismului" (*Figaro Magazine* 8.1.1990). Marcaţi împovărător de ideologic, fără a da probe concludente că fac eforturi să se emancipeze de sub tutela ei, aceştia simulează o nonşalanţă extraideologica de „patrioţi competenţi", pragmatici dar şi accentuat élitari. Prin criteriile de selecţie dar şi prin ostentarea apartanenţei la aristocraţia roşie, ei afişează cu cinică aroganţă un complex de superioritate. Etaloanele inteligenţă şi competenţă ar fi valorizate de ei într-o meritocraţie ideală în care considerabilul număr de oameni simpli (*stupid people*) ar fi încîntat de domnia oligarhiei deştepţilor cu condiţia garantării unei bunăstări la limita de jos.

Recuperarea cadrelor preţioase şi costisitoare ale vechiului regim e o regulă de bază pentru cel nou. Se impunea ca structurile preexistente să fie preluate, „umplute" cu competenţii furnizaţi de el, experienţa în deosebi aceea a puterii politice — fiind considerată formă superioară de competenţă. Silogistic, bărbatul „cu cea mai înaltă experienţă a puterii" se află, legitim, în vîrful piramidei (The Observer, 15.1.1990).

Oricit de imorală poate să apara opiniei poticnirea cotidiană de demnitari grav compromişi în poziţii înalte de putere, mişcarea acestui neomandarinat care-şi succede sieşi, pare să urmeze schema: ministrul demisionează, locţiitorul avansează, aparatul prosperă intact, fară nici o pauză de penitenţă. Frontul camuflează în sine un partid de cadre, un partid restaurativ a cărui prioritate urgentă a constituit-o readucerea sub control a revoltei populare, subordonarea imediată a structurilor democratice apărute autonom. Partidului Comunist Român i s-a constatat decesul numai în măsura identificării cu clanul Ceauşescu. Refuzîndu-i povara imaginii şi a moştenirii nemateriale, F.S.N. a respins iniţial ideea de a se defini ca partid, reclamîndu-se drept „o mare uniune a poporului", o mişcare civică, promotoare a unui socialism reformist. Autodeclarat unică putere în stat, consiliul său s-a structurat ca un corp cu prerogative legislative şi executive exorbitante, inexistente într-o democraţie. Structura Frontului cu consiliul echivalent unui comitet central, şi cu biroul executiv reproducînd biroul comitetului politic executiv P.C.R., corespunde modelului unei organizaţii de cadre. La fel e organizat şi restul ierarhiei, cu treptele de competenţe. Aşa cum prescrie decretul lege din 27.12.1989, noua conducere preia „structurile de putere ale fostului regim dictatorial" fără a atinge „aparatul". Prin diviziunea puterilor în stat, ea înţelege încadrarea apropiaţilor ei activi în aparatul identic celui anterior al partidului unic în funcţii de guvernare şi în funcţiile subordonate ale administraţiei statale. De aceea, imediat după ancorarea sa, ea purcede zeloasă la umplerea „vidului de putere" si la realizarea prin măsuri populiste a propusului consens naţional. Un asemenea program îi aduce un suport de opinie vast în raport cu al tuturor celorlalţi actori, reţeta constînd din abolirea reglementărilor impopulare, ameliorarea vieţii cotidiene, suprimarea simbolurilor comuniste candid interpretate ca decizie de suprimare a comunismului, generoase declaraţii rămase la stadiul intenţional.

În România a avut loc în decembrie o revoltă populară îndreptată atît contra regimului Ceauşescu cît şi a sistemului comunist, ceea ce a dus la confruntarea sîngeroasă. Staţionarea în alte ţări ex-satelite a unor trupe sovietice sau accesul sovietic la aparatul lor militar şi de securitate făcea posibilă acolo intervenirea relativ facilă în schimbarea conducerii. Lipsindu-i Moscovei acest instrument în cazul României unde apărarea se baza pe subordonarea forţelor armate şi de securitate exclusiv comandamentului naţional, pentru instaurarea unei noi conduceri trebuia demontat întîi aparatul defensiv al puterii. Insuficienţa şi inadecvarea surselor face dificilă în prezent determinarea cuprinzătoare a grupelor, persoanelor şi acţiunilor din ziua Z. Una dintre precizările aduse de autoare, este aceea potrivit căreia nici un rol n-a revenit în căderea regimului funcţionarilor din eşalonul cel mai apropiat vîrfului puterii, nu numai loiali dar şi servili pînă la autoanulare.

De la început Frontul a avut de înfruntat problema legitimităţii. După euforia decembristă dubiile şi necunoscutele s-au multiplicat: S-a călit gruparea în focul revoluţiei (răscoalei populare) precum pretinde, ori a fost vorba de o acţiune plănuită de o grupare preexistentă cu scop bine determinat? În ce raport se aflau conducătorii ei cu partidul comunist căruia i-au aparţinut cu toţii şi nu numai ca simpli membri? Iar dacă lovitura de stat a fost programată de o organizaţie preconstituită, ce rol era destinat Uniunii Sovietice şi ce rol a jucat ea efectiv?

Frontul respinge cu obstinaţie teza puciului mascat, reprezentanţii săi de frunte discreditînd-o ca teză a lui Ceauşescu. De un conflict violent între două direcţii rivale înăuntrul P.C.R., una naţionalist-dogmatică, alta moderat-reformatoare şi prosovietică, nu se doreşte să se ştie nimic la Bucureşti. Secondaţi de sovietici, fruntaşi ai F.S.N. declară peremptoriu că organizaţia lor n-a existat înainte de 22 decembrie şi că, în consecinţă, ea nu putea conspira. Ea s-a născut spontan din revoluţie. În plus, se adaugă, activitatea conspirativă ar fi fost imposibilă.

Teza conspiraţiei e acreditată în special de mass-media franceză. Conform acesteia

au avut loc contacte preliminare între protagoniști atrași ocazional la Biblioteca Sovietică de aceeași pasiune pentru șah. (*Libération*, 4.1.1990, *Le Figaro*, 5.1.1990). Un apropiat al F.S.N. a furnizat detalii semnificative asupra acestei activități conspirative în baza cărora planurile ar fi fost definite pînă la 10 decembrie (*Le Figaro*, 5.1.1990).

Cu toată vehementa contestare de către membri ai consiliului Frontului a oricărei identități cu gruparea omonimă constituită cu mult înainte de 22 decembrie, inclusiv în pofida unui videofilm ce o atestă, repetatele desmințiri n-au avut deloc darul să evacueze dubiul legitimității sale revoluționare rezidînd în primul rînd în defectul său congenital. Un proeminent membru al său ca Mihai Lupoi diferențiază net între momentul prerevoluționar al organizării F.S.N. și acela al constituirii sale publice (*Neue Zürcher Zeitung*, 5.1.1990). Cazimir Ionescu confirmă de asemeni preexistența Frontului, o evidență și pentru surse străine credibile.

Argumentul conducerii F.S.N. conform căruia omniprezența și eficacitatea serviciilor de securitate ar fi făcut cu neputință conspirația, eludează tocmai rolul lor foarte important dacă nu chiar decisiv în prepararea și înfăptuirea răsturnării (*Neue Zürcher Zeitung*, 7 8.1.1990, *Le Figaro*, 19.1.1990).

Amănunte asupra aportului acestor servicii în eveniment, pot întîrzia să apară în domeniul public, dar nedeterminarea lor precisă sau rezerva care mai stăruie asupra lor nu pot răpi cooperării acestora atributul evidenței.

Examinînd tratamentul rezervat forțelor armate de comandantul lor suprem și motivele acutizării tensiunii dintre acesta și armată, autoarea evidențiază ipoteza ca o parte a conducerii ei să fi reflectat la deposedarea sa de putere printr-un exercițiu de rezolvare bonapartistă căruia U.R.S.S. nu i-ar fi fost ostil.

Referitor la rolul armatei în decembrie, cercetătoarea apreciază că informația disponibilă nu autorizează încă un răspuns univoc la întrebarea dacă titularul ministerului apărării și primii săi locțiitori au participat activ la planurile de înlăturare a lui Ceaușescu ori s-au limitat doar să semnalizeze că armata română excludea o „soluție chinezească". Generalul Milea îi apare oricum ca una din figurile-cheie, moartea sa fiind interpretată ca punctul de cotitură ce declanșa rebeliunea pe scară largă a forțelor armate.

În legătură cu alternativa ridicare populară sau lovitură de stat, este ipotizată și analizată în ceea ce se prezintă ca aspecte ale ei, o luptă pentru putere între armată și F.S.N. În plan extern, este cercetată în același cadru „doctrina Gorbaciov" ca doctrină Brejnev inversată și reflectarea ei în lumea românească și în evenimentele din decembrie, cu specială referire la sugestia unei intervenții militare sovietice în cursul acestora: o temă controversată pentru că oficialități atît din țară cît și moscovite continuă să asigure mereu neîntrebate și contrazise de evidențe că ea n-a fost nici solicitată nici luată în considerare. În context este ilustrată și poziția S.U.A. și a Marii Britanii de acceptare a ideii unei astfel de intervenții.

Într-un capitol distinct sunt studiate postulate, priorități și probleme ale politicii externe a României postceaușiste, reliefîndu-se primele contacte diplomatice ale noului regim și semnificația lor, cu accent pe noul debut cu partenerul preferat, Uniunea Sovietică, atitudinea rezervată, inițial ambiguă a exponenților F.S.N. față de avîntul mișcării de renaștere culturală și națională a românilor din Basarabia și de aspirația lor declarată de reunire cu țara, conduita Ungariei în timpul revoluției și contenciosul românomaghiar cu preocupantele resurgențe naționalist-șovine, xenofobe.

În ansamblul temei întoarcerii în Europa, a reinserării României în sistemul ei de valori morale și politice, se acordă o atenție mai mare Franței ca mediatoare privilegiată în proces, pe urmele relațiilor istorice tradiționale dar și al unor factori din afara sferei acestora, raporturilor Bonnului cu Bucureștii și modului în care noile condiții din țară ar putea influența pozitiv viața social-culturală și școlară a minorității germane, relațiilor reci — în stadiul examinat cu S.U.A.

Perspectivele economiei de piață sunt estimate ca incerte și nesemnificative cu tot caracterul favorabil al unor tendințe, fie și timide, de liberalizare datorită îndepărtării ezitante de centralism, pseudoreformei agriculturii, falselor promisiuni și speranțelor dezamăgite de un regim ce și-a dobîndit popularitate pe datorie, printr-un ansamblu de inițiative populiste. Indiciile puse în lumină în sensul că F.S.N. întreprinde o politică economică ce nu rezolvă probleme de structură, creînd dimpotrivă, în mod iresponsabil, noi dificultăți constituind pentru viitor o grea ipotecă, sunt clare și numeroase. Dar, se accentuează concluziv, poate că inițiativa cea mai primejdioasă a sa a fost aceea de a face cadouri și promisiuni electoraliste prin care a deșteptat în rîndurile populației așteptări pe care nici un guvern nu le va putea împlini.

Perioadei de pînă la alegerile din mai, libere dar ale căror rezultate au fost precondiționate, îi sunt conservate paginile finale în care se instituie o paralelă cu alegerile din 1946. Un partid original, simultan jucător și arbitru părtinitor, cu sateliți inabil mimetizați, obține grație bonificației autooferite din plecare, dezinformării, diversiunii

teroarei psihice, o victorie atît de masivă încît proporțiile ei minează de la început șansele unei reale democrații. Generator și întreținător de conflicte sociale, interetnice și interconfesionale, F.S.N. impunea țării un inestimabil tribut suplimentar de suferință, agravînd în mod preocupat reculul ei social-moral și economic.

După efemera euforie, procesul de entropie revoluționară continuă în România fără să se întrevadă starea de echilibru. Telerevoluția se autodecriptează progresiv ca spectacol de elemente de contrarevoluție, informația televizată e vădit tendențioasă pînă la scandalos, libertatea presei e limitată prin monopolul hîrtiei, tiparului și distribuției, prin perturbarea organizată a liberului acces la destinatar a celei neguvernamentale.

Proclamația de la Timișoara consemna că revoluția e neterminată, că o parte semnificativă a societății române e decisă să o continue. Revoluția română s-a întors la punctul ei de plecare, intrînd prin lansarea acestui document de seamă al ei într-o nouă fază. Dacă jertfele n-au fost zadarnice, atunci tranziția de la dictatură la pluralism, democrație și economia de piață nu va putea fi stopată la jumătatea drumului. Acesta e mesajul major, clar al Proclamației. Tot atît de limpede este și faptul că prima de încredere de care F.S.N. s-a bucurat netulburat, e considerabil erodată fără ca pacea socială pe care electoratul român a pus-o deasupra opțiunilor libertății politice și economice, să se contureze ca perspectivă apropiată.

Autoarea, născută la București, activează de douăzeci de ani în Germania, în prezent la prestigiosul Südost-Institut din München, fiind considerată și în plan internațional o cercetătoare afirmată de teme românești. În această calitate, scrie pentru presa cotidiană și periodice de specialitate, e prezentă cu comentarii la radio și televiziune. Parte din concluziile sau estimările sale fondate pe o explorare temeinică de surse abundente prevalent străine, vor putea fi confirmate sau nu printr-o aprofundare ulterioară a temei a cărei bază documentară românească insuficientă, cercetătoarea e prima care o deplînge. O mai mare transparență în acest domeniu, cu eliminarea tabuurilor, va servi desigur progresului acestei cercetări.

Ștefan Delureanu

CAROL IANCU, *Bleichröder et Crémieux. (Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878—1880)*. Centre de recherches et d'études juives et hébraïques, Université Paul Valery, Monpellier, 1987, 264 p.

Ne-a parvenit, cu mare întîrziere, o lucrare extrem de interesantă privind împrejurările internaționale ale obținerii independenței de stat a României în anii 1877—1878. Investigațiile laborioase ale autorului, cel care dirijează colecția *Sem. Etudes juives et hébraïques*, în arhivele franceze ale Alianței Izraelite au dat la iveală mărturii concludente despre rolul decisiv al „iudaicității" europene în dobîndirea statutului internațional al României.

Destinat, desigur, în primul rînd cititorului din afara granițelor românești, volumul cu cele 107 scrisori schimbate de doi dintre fruntașii evreimii franco-germane este prefațat de o succintă introducere în istoria evreilor din România. Autorul socoate, fără a indica vreo sursă, că evreii s-au aflat „de secole" aici, organizați în corporații și participînd decisiv la viața politică și mai ales economică a țării. Sînt citați Lăzărică Zaraful și Saie Senders ca implicați în evenimentele revoluționare din 1848.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „une poussée démographique" aduce masiv evrei din Rusia și Galiția în România, unde concomitent se trezește naționalismul „excesiv" al autohtonilor. Cele două fenomene fiind divergente, autorul admite că ele au creat o comoție în societatea românească, prelungită pînă la primul război mondial.

Din punctul de vedere al evreimii europene, o comunitate de rit mozaic, activă, folositoare, trăind pe pămîntul românesc, era primejduită de intransigența xenofobă a politicienilor de la București și Iași. Singura șansă de salvare rămînea o politică „intervenționistă" la nivel continental. Cu migală și răbdare, Carol Iancu amintește, avînd corespondența celor doi în sprijin, toate acțiunile de acest fel: memorii adresate guvernelor marilor puteri; sprijin economic condiționat; trimiterea de mesageri în haină diplomatică la București (e cazul lui B. J. Peixotto, consul al SUA, subvenționat de organizațiile evreiești de peste Ocean „dans le seul but" de a-i apăra pe evrei); comentarea politicii românești față de evrei în cercurile politice europene; crearea de „comitete românești" în marile capitale; agitarea presei, „acest auxiliar foarte acceptabil". Apoi solicitarea evreilor influenți din guvernele

europene: lui Disraeli i se amintește insistent: „la posterité /juive/ pourra-t-elle pardonner!"? Crémieur îi scrie lui Waddington: „Au nom du Ciel, ne cédez rien à Bratiano, c'est à dire à la Roumanie. La Roumanie est la nation la plus en dehors de tout sentiment de justice".

La această formidabilă pregătire psihologică — și nu numai — evident argumentele României păleau. Lucrul s-a văzut limpede la Congresul de la Berlin din 1878, unde s-a statuat regimul politic al Europei de sud est. Recunoașterea independenței României a fost condiționată de emanciparea evreilor trăitori în România, de acceptarea lor ca cetățeni cu drepturi egale (articolul 44 din Tratatul susecvent). Citîndu-l pe Crémieux, Carol Iancu apreciază că momentul a însemnat „l'apothéose", „la victoire juive" și el s-a datorat acelui „Homme Providentiel" care a fost bancherul evreu al cancelarului Bismarck, baronul Gerson von Bleichröder. La 3 iulie 1878 acesta dădea tuturor plenipotențiarilor întruniți la Berlin un „banchet magnific" pentru „victoria în cauza românească". Un poem trimis în același timp de la Iași îl socotea „un nou Moise" pentru conaționalii săi.

În euforia momentului evreimea europeană a crezut că cei 400 000 de evrei aflați în România vor deveni peste noapte cetățeni români. Căci atunci se mai adăugase un element favorizant: concesiunea construirii căilor ferate române de către consorțiul Stroussberg și falimentul acestuia fuseseră încredințate spre rezolvare, cu protejarea investitorilor germani, de către Cancelarul de Fier, aceluiași „om providențial". E curioasă părerea autorului aici că falimentul s-a datorat în parte cererilor excesive de despăgubire formulate de proprietarii moldoveni.

Adusă pînă la acest punct fierbinte, prezentarea lui Carol Iancu reține nesemnificativ argumentele românilor în problema evreiască; el își însușește optica din epocă a împricinaților, ceea ce face cartea vulnerabilă la o analiză obiectivă, unde trebuie luate în seamă, cu egală solicitudine, toate părerile.

Nu este în intenția noastră să pledăm punctul de vedere al autorităților românești din anii '80 ai secolului trecut; pe de altă parte însă nici nu se poate accepta un *unicum* în istorie și anume: incorporarea unei comunități străine într-o masă națională printr-o dispoziție internațională. Dincolo de convulsiile pe care o atare măsură le-ar fi provocat în societatea românească, se ignorau în văzul tuturor legi ale statului de drept, inspirate din generoasele principii umanitare ale Revoluției Franceze, principii invocate chiar de evrei. Și este cel puțin ciudat că un specialist avizat ca profesorul Carol Iancu nu a încercat pînă acum să cerceteze structura comunității evreiești din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ar fi constatat atunci că în majoritate era vorba de oameni hăituiți din Rusia și Austria, fără o meserie precizată, fără a avea alt element comun cu țara ocrotitoare decît găzduirea ca atare. Integrarea progresivă pe care o sugerau românii rămînea — și timpul le-a dat dreptate — singura soluție aptă a evita permanentizarea conflictului. Evreii înșiși trăitori în România înclinau spre dialogul cu parlamentul țării, constată Carol Iancu; dar tot el susține o ciudățenie: că evreii din România au fost „presați" să ceară naturalizarea individuală spre a dovedi temeinicia politicii guvernului I. C. Brătianu.

Autorul nu admite că legile țării trebuiau puse de acord cu diktatul impus de concertul european. Și aceasta pentru că principiile de drept, principiile liberale, principiile democratice n-ar mai fi avut valoare în România acelor ani dacă s-ar fi invocat doar în ceea ce-i privește pe evrei și n-ar fi ținut seama și de situația de fapt a statului român. Respingerea înlocuirii articolului 7 din Constituția României cu articolul 44 al Tratatului de la Berlin (sugerată de Alianța Izraelită), convocarea Constituantei, modificările corespunzătoare ale prevederilor constituționale pentru primirea condiționată a evreilor sînt elemente care dovedesc, indiscutabil, că principiile de drept aveau întiietate la București asupra forței.

„Conspirația monstruoasă" antievreiască, formată, în credința autorului, în România după războiul de independență a întărit sentimentul național evreiesc. În 1882 s-a ținut la Focșani primul congres sionist din istorie, urmat de emigrarea a 228 de evrei din România în Izrael, unde au întemeiat colonii sătești.

Trebuie să fim recunoscători lui Carol Iancu pentru publicarea acestei corespondențe inedite. Ea adaugă numeroase elemente noi, nebănuite, la înțelegerea procesului dificil de obținere a independenței de stat a României. Interpretarea lor însă, rezumată în ideia antisemitismului funciar propriu românilor, cantonează lucrarea în sfera literaturii de propagandă. Păcat.

Georgeta Penelea Filitti

CHANTAL MILLON-DELSOL, *Les idées politiques au XXe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1991, 258 p.

Prestigioasa editură Presses Universitaires de France publică lucrarea profesoarei de filozofie şi istorie a ideilor politice de la Universitatea din Paris Chantal Millon-Delsol, „Les idées politiques au XXe siècle".

Lucrarea universitarei pariziene este structurată în 5 mari capitole, plus accesoriile indispensabile oricărei lucrări ştiinţifice: concluzii, tablou cronologic politico-cultural, bibliografie şi index.

Cele 5 secţiuni principale analizează tot atîtea modele de structurare statală: modelul marxist, rasist /nazist/, fascist /etnocratic/, socialist /egalitar/, statul garant /de drept/.

O asemenea departajare ne determină să considerăm că disjuncţiile operate sînt viabile mai puţin în ceea ce priveşte modelul socialismului egalitar, el neputînd avea concreteţe în planul realpolitikului. Acest socialism — este numit liberal, sub necesitatea de a fi diferenţiat de marxist-leninism, socialismul real.

Problema care şi-o pune socialismul liberal /egalitar/ este posibilitatea reunirii într-o singură viziune, într-o singură realizare politică a marxismului şi a statului de drept. Socialismul liberal astfel trebuie să-şi asume aspectele umanitare şi pozitiv dinamice ale fiecărui sistem politic ce-l originează. Aceasta implică declanşarea unei revoluţii proletare căreia să nu-i fie necesară violenţa utilizată de leninism-stalinism. Diferenţa faţă de celelalte modele analizate este că socialismul egalitar este o utopie politică, neputîndu-se găsi o umanizare între finalităţile revoluţionare şi metodele de aplicare.

Statul de drept spre deosebire de celelalte agregate social-politice şi-a dovedit eficacitatea politică printr-un respect mai mare faţă de fiinţa umană, lăsată să se dezvolte neprogramat, refuzîndu-şi orice pretenţie de regrupare a datelor axiologice ale personalităţii umane. Personalitatea umană este înţeleasă efectiv ca personalitate în sensul curentului romantic, cadrul legislativ asigurînd o marjă foarte mare de acţiune omului. Libertatea asigurată individului este parte din libertatea asigurată de statul de drept lumii, el neasumîndu-şi vreo sarcină în vederea recompunerii după o singură lege a acesteia. Dacă legea tuturor totalitarismelor nu este legea, ci forţa dată de putere, legea statului de drept este voinţa de a cupla forţa şi dreptul, în aceeaşi absenţă a vreunei ambiţii justiţialiste pe seama vreunei clase asupra alteia sau exaltarea vreunui principiu fie el şi obiectivat, statul în cazul fascismului italian, rasa şi spaţiul vital în cazul Germaniei naziste, etc. în baza asigurării revanşei politice sau a păcii sociale. Binele societăţii nu este în cazul democraţiei un bine exclusiv al unei grupări mai mult sau mai puţin elitiste aflate la putere, ci un bine rezultat din adiţia tuturor obiectivărilor ideii de bine în plan individual. Statul de drept fără a propaga ideea unei societăţi egalitare, obligă individul să se înscrie în propriile sale coordonate pentru a face faţă unei cerinţe, unei societăţi care-l judecă ca individ. Acest fapt este asigurat prin existenţa simultan activă şi relativ independentă a celor 3 puteri /+4 + cea a presei/ stare garantată de statul fundamental posibilităţilor şi libertăţilor.

Fără apologia autocratică a totalitarismelor statul de drept recunoaşte efectiv constituţia ca lege fundamentală reglînd activitatea şi acţiunea sa. În statul totalitar nu există limită a duratei de exercitare a autorităţii şi măsurile guvernamentale consideră autoarea nu sînt supuse restricţiilor. Aici se impune aplicarea unui element de corijare. Puterea în statul totalitar este stopată de un nivel de putere superior numai în momente de criză acută în stat, sau în virtutea unor capricii personale.

Statul de drept justifică puterea mai multor centri, el înscriindu-se în maniera lui Proudhon de putere anarho-federalistă în care centru este peste tot şi circumferinţa nicăieri. Metafora lui Proudhon rămîne totuşi o metaforă, în democraţie existînd legal o limită de exercitare a sa pentru fiecare centru de putere. În plus o zonă de exercitare a puterii nu este o mulţime cu un singur element ea interferîndu-se cu alte zone ale altor tipuri de putere.

Statul de drept rămîne un model străin ideii privării de suveranitate, înţeleasă ca putere de a decide în situaţii excepţionale, conform poziţiei lui Max Weber, specificată în „Etica protestantă şi spiritul capitalismului".

Autoarea citează părerea lui Georges Burdeau din „La democratie" conform căreia în statul de drept nu se asigură instalarea definitivă la putere pentru nici o echipă conducătoare şi că nici o politică nu este decît provizoriu oficială. În realitate principiile politice generale sînt păstrate, ele făcînd parte din bagajul „ideologic" al statului de drept.

Concluzionînd putem fi de acord cu Chantal Millon Delsol că structurile politice, teoria statului se reduc de fapt la axiologic, la preeminenţa unei idei, sau a alteia asupta corpului social. Atunci cînd o gîndire politică situează ierarhic pe primul loc o viziune „globală", centralistă şi unică asupra lumii, este vorba de un stat totalitar. Această viziune nu acordă importanţă efectivă omului, în

sine, ci îl supune automat unui principiu care-l depășește. Marele merit al statului de drept este că repune în prim plan o imagine antropocentrică asupra lumii, persoana devenind după penetranta expresie a lui Edmond Mounier un absolut față de toate celelalte realități materiale sau sociale, chiar și față de alte persoane umane (E. Mounier, *Manifeste au service du personnalisme*). Oarecum „partinică" față de realitățile studiate, cartea universitarei franceze rămîne un bun cîștigat în cîmpul preocupărilor generate de conceptele istorice și politologice.

Florin Müller

NOTE

* * * *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*, Voltaire Foundation Taylor Institution, Oxford, XII + 207 p.

Cu ocazia celui de al VIII-lea Congres Internaţional de Iluminism, care s-a desfăşurat la Bristol între 21—27 iulie 1991, *Voltaire Foundation* din cadrul cunoscutului *Taylor Institution* a prezentat specialiştilor mai multe lucrări de profil. Printre acestea, de un deosebit interes s-a bucurat *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1991*. Chiar de la prima consultare, volumul apare ca un instrument de lucru indispensabil în munca de cercetare şi de valorificare a diferitelor aspecte, probleme şi teme oferite cu generozitate de secolul Luminilor.

Volumul debutează cu o *Prefaţă* (p. IX), scurtă dar cuprinzătoare, datorată lui Andrew Brown, în care se justifică apariţia unei noi ediţii din lucrare. Urmează, ca şi la ediţia din 1987 (pe care am avut-o la dispoziţie), o prezentare comprimată a profilului *Societăţii Internaţionale de Studii a Secolului al XVIII-lea* (p. V). Editorul atrage atenţia asupra scopului cultural şi ştiinţific al societăţii şi în ceea ce priveşte căile de îndeplinire a menirii ei spirituale. În continuare, luam contact cu trei utile secţiuni, consacrate celor 20 *Societaţi naţionale* (p. VI—VII), 21 *Societăţi Regionale* (p. VIII—IX) şi 37 *Centre de cercetare* (p. VIII XI). Este mai mult decît dezolant că, în România, unde există totuşi numeroase preocupări dix-huitièmiste [1], să nu fie activă şi nici înregistrată o societate naţională, regională ori centru de cercetare profilat pe secolul al XVIII-lea.

Partea întiia a repertoriului mai conţine şi *Lista abrevierilor* (p. XII).

Propriu-zis, *Repertoriul Internaţional al dix-huitièmiştilor* (pp. 1—168) conţine 7 548 poziţii, înregistrînd, de fapt, tot atiţia cercetători ai veacului Luminilor, răspîndiţi pe întreg globul. Faţă de situaţia anului 1987, cînd au fost înregistraţi doar 6 868 cercetători [2], se observa o afluenţă de specialişti în problematica veacului Luminilor. Informaţiile asupra fiecărui cercetător sînt sumare dar elocvente. Se precizează, aşadar, după numele cercetătorului, instituţia unde îşi desfăşoară activitatea, adresa la care poate fi contactat, problematica ştiinţifică din secolul al XVIII-lea pe care o abordează constant şi sistematic.

Gradul de utilitate ştiinţifică şi practică al repertoriului creşte, în măsura în care vom consulta partea a doua. *Indexul geografic* (pp. 169 186) şi *Indexul general* (pp. 187 207) facilitează în mod real începutul unei documentări pentru abordarea secolului Luminilor. Dacă prin lectura primului index ne putem orienta eficace şi rapid pe o întinsă arie geografica, de fapt o hartă simbolică a preocupărilor de cercetare iluministă, cel de al doilea index este elocvent în ceea ce priveşte problematica densă şi variată, abordată de specialist pentru o perioadă de timp, cît şi lumea secolului Luminilor (cu elite şi persoane puţin cunoscute), care a stat în atenţia cercetării.

Şi de data aceasta, parcurgerea volumului este de natură să ne pună în contact cu felul în care au fost receptate, pe plan internaţional şi din multiple motive, preocupările cercetătorilor români asupra secolului al XVIII-lea. Dacă în ediţia anului 1987 au fost înregistraţi nouă cercetători [3], de data aceasta numărul lor a crescut la treisprezece. Cu toate acestea avem de-a face cu o palidă reflectare a situaţiei reale din ţară, fiindcă aria preocupărilor româneşti asupra veacului Luminilor este mult mai vastă şi mai plină de consistenţă. O dovedesc şi lucrările bibliografice de specialitate [4]. După cunoştinţele editorilor volumului, lista cercetătorilor români, care se ocupă de secolul al XVIII-lea, este compusă din: 1) Mircea Anghelescu, nr. 163 (Institutul de Istorie Literară Bucureşti); 2) Irina

[1] *Bibliografia Istorică a României*, V (1974—1979), VI (1979—1984), VII (1984—1989), passim. Cf. şi Nicolae Bocşan, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, 2, 1977; 2, 1979; Pompiliu Teodor, *Stadiul actual al cercetarilor iluministe*, în *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, „Dacia", 1984 pp. 5—17.

[2] Iacob Mârza, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol"*, *Iaşi*, XXV 2, 1988, p. 613.

[3] *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987*, Oxford, Voltaire Foundation, Taylor Institution, passim.

[4] Vezi nota 1.

Mihaela Badescu, nr. 272 (Universitatea București); 3) Dan Berindei, nr. 504 (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" București); 4) Alexandru Duțu, nr. 1835 (Institutul de Studii Sud-Est Europene București); 5) Mariana Teodorescu, nr. 3207 (Universitatea București); 6) Nicolae Liu, nr. 3955 (Universitatea București); 7) Mihai Manea, nr. 4204 (București); 8) Adrian Marino, nr. 4257 (Uniunea scriitorilor Cluj); 9) Iacob Mârza, nr. 4323 (Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia); 10) Valeriu Moldoveanu, nr. 1570 (Ministerul Culturii București); 11) Victor Neumann, nr. 4811 (Universitatea Timișoara); 12) Corneliu Nistor, nr. 1284 (Universitatea Timișoara); 13) Vasile Zincenco, nr. 7520 (Universitatea București).

Consultarea *Repertoriului Internațional al dix-huitièmiștilor 1991* s-a soldat și cu o surpriză, punîndu-ne în fața unor specialiști străini care se interesează de istoria și cultura românească în secolul Luminilor. Așa este cazul lui Jacques Bouchard (Universitatea Montréal, Canada), nr. 720, care se ocupă de zorii Luminilor în sud-estul Europei, în Grecia și în România și de operele complete ale lui Nicolae Mavrocordat. În cadrul cercetărilor asupra iluminismului în Europa răsăriteană, Michel Noly (Lyon, Franța), nr. 4916, are in vedere și istoria Transilvaniei.

Parcurgerea volumului editat de *Voltaire Foundation* în cadrul prestigiosului *Taylor Institution* este utilă și pentru cercetătorul român în secolul Luminilor, ori de cîte ori abordează o temă asupra acestei perioade. Însă, consultarea actualului *Repertoriu Internațional al dix-huitièmiștilor* produce și un gust amar, avînd în vedere modul defectuos în care sînt receptate peste hotare cercetările românești asupra secolului al XVIII-lea.

Iacob Mârza

ÖGEL BAHAEDDIN, *Türk Mitolojisi (Kaynaklari ve açiklamalari ile destanlar)* (Mitologia turcă — Epopeile cu izvoare și explicații), vol. I, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1989, 614 p.

Lucrarea pe care o prezentăm este o operă de erudiție datorată profesorului Bahaeddin Ögel, cunoscut cercetător al culturii vechi turcești. Subiectul abordat este deosebit de dificil atît datorită penuriei izvoarelor perioadei analizate cît și a spațiului geografic de la Marea Neagră pînă în China, care a trebuit parcurs prin instrumentele filologiei și etnografiei istorice. Ceea ce surprinde în chip vădit este tocmai facilitatea cu care autorul studiază „călătoria" unor simboluri și motive aparținînd mitologiei turce sau preluate din culturi anterioare și vecine (contemporane). Analiza marilor teme mitologice (de ex.: muntele sfînt *Ergenekon*) este dublată de studiul unor „cazuri" controversate. Prin construcții logice ipoteze care au făcut carieră sînt eliminate și lansate noi variante mult mai probabile. Elementul forte al întregii construcții a lucrării este cunoașterea intimă a izvoarelor literare din vremea evului mediu timpuriu. Din acest motiv patru capitole succesive (cap. V—VIII, p. 115—417) sînt destinate prezentării textelor (cu variante uygure și persane) și analizării în detaliu a trei monumente literare turcești: *Oğuz-nāme*, *Şecere-i Terakime* (Genealogia turkmenilor) și *Han-nāme*, ce cuprind numeroase mituri și legende din vechiul fond türcic. Decelarea acestor trei opere permite autorului digresiuni pertinente asupra raportului dintre evenimentele istorice reale și încărcătura legendară a acestora. Epopeea *Oğuz-nāme* a cunoscut o largă răspîndire în vremea cuceritorului Genghiz Han cînd a circulat o variantă mongolă care a asimilat cuvinte, informații istorice și geografice din această perioadă. Ceea ce în *Oğuz-nāme* se relatează ca întreprinderi militare împotriva lui Curcet și Altin-Han este în realitate campania lui Genghiz Han din 1214 în China. Din acest punct de vedere variantele persane sînt diferite de cea pusă tardiv în circulație de Ebülgazi Bahadir Han — autorul lui *Şecere-i Terakime* — deoarece ultimul a adăugat elemente noi care însă nu au dislocat temelia comună a variantelor. Toate cele 3 opere oferă detalii istorice suplimentare asupra regiunii nord pontice dinspre Caucaz, cunoscută în istorie sub numele de Kipceak (*Deşt-i Kipçak* sau în altă variantă *Deşt-i Kifçak*).

Epopeea *Han-nāme* care include o genealogie a turcilor özbeci, conservată prin tradiția orală a primit o formă scrisă prin autorul Imami, din îndemnul hanului din Astrahan, Abdülaziz Han (1645—1680) ca o contrapondere la tradiționalul *Şah-nāme* care prezenta o istorie a șahilor persani. Autorul pare a fi mai puțin instruit în persana literară și sub influența dialectului tadgik a introdus evenimente din tradiția triburilor turkmene și özbece. Din motive partizane, datorită competiției dintre özbeci și persani *Han-nāme* include știrea prin care suveranii selgiuchizi (*Uluğ-Arslan*) erau conexați genealogic personajul Efrasiyab din mitologia persană. Această teză lovea în tradiția oficia

a curţii osmane ai căror analişti din faza de expansiune legaseră dinastia selgiuchidă de arborele genealogic al lui Oğuz-han. În *Genealogia turkmenilor* elaborată în veacul XVII de Ebülgazi Bahadir Han este preluată epopeea *Oğuz-nāme*, după varianta uygură, indicînd ca strămoş al turcmenilor pe Oğuz-Han. În această operă menţionîndu-se acţiunile întreprinse de Oğuz-Han în teritoriile başkirilor se relatează că: „ţările Orus, Ulak, Başgird şi Macar erau duşmanul lui Oğuz-Han. Din acest motiv Oğuz-Han i-a dat lui Kîpçak teritoriu *(il)* şi luptători *(nöker)* şi l-a trimis în regiunea dintre Ten (Don) şi Etil (Volga). Kîpçak a condus aceste ţări timp de 300 de ani". În *Oğuz-nāme* (varianta persană) pasajul este mai detaliat: „Kîpçak a crescut în preajma lui Oğuz-Han; în plus el a devenit un luptător. În vremea aceasta ruşii, ulacii, maghiarii şi başkirii încă nu intraseră însă sub suzeranitatea lui Oğuz-Han. Oğuz-Han a dat sub poruncă lui Kîpçak Bey oşteni în număr suficient şi l-a trimis în regiunea fluviilor Ten (Don) şi Itil (Volga). Kîpçak Bey a condus în acele regiuni timp de 300 de ani. Din acest motiv regiunea Kîpçak în întregime provine din această ramură. De la Oğuz-Han pînă la Genghiz-Han, adică 400 de ani, regiunile Itil şi Ten au avut un singur steag (conducător), care a fost Kîpçak Bey". Pentru istoria noastră rămîne de stabilit dacă toponimul *Ulak* (sau cu variantele Ilac — care apare şi la Rubruck) este sinonim cu *Eflak* din cronicile osmane.

Ultimele trei capitole (XI—XIII, p. 549—599) analizează locul şi rolul unor animale precum lupul, cerbul în mitologia turcă şi în cea extrem orientală. Dacă prezenţa cultului lupului este rezultatul unui împrumut (deoarece cultul original s-a născut în Tibet — menţional şi de Marco Polo) şi răspîndit sincronic spre China şi Asia Centrală de unde s-a infiltrat în mitologia turcă (legenda lui Barak), mult mai controversată este chestiunea prezenţei vulturului *(Kartal)* care are o arie imensă de răspîndire, atît în Extremul Orient cît şi în Asia Centrală. În concluzie o lucrare de erudiţie care te îndeamna să priveşti lumea osmană dincolo de *histoire bataille*.

Nagy Pienaru

JEAN FAVIER, *Philippe le Bel*, Paris, 1988, 587 p.

Deşi pot părea depăşite, monografiile consacrate personalităţilor istorice continuă să-şi păstreze integral actualitatea, mai ales atunci cînd sînt concepute la un înalt nivel intelectual şi pe baza celor mai noi instrumente de lucru ale istoriografiei. Această constatare este valabilă şi in cazul nostru, lucrarea lui Jean Favier fiind un adevărat model de abordare modernă a unei personalităţi istorice despre care s-a scris foarte mult.

Chiar din primele pagini, din introducere, Jean Favier face o scurtă trecere în revistă a ceea ce s-a scris despre Filip cel Frumos începînd cu secolul al XVII-lea, dar şi a clişeelor care s-au format şi pot fi intîlnite in aproape toate lucrările ce-i sînt consacrate. Este vorba de imagini simplificatoare, ca aceea a regelui falsificator de bani, a unui consiliu de legişti intransigenţi, a unui Nogaret care furnizează în permanenţă victime pentru ruguri, a unor favoriţi care-şi umplu cufercle de bani, a unor procese, comploturi şi drame misterioase. De asemenea este intîlnită imaginea unei Franţe prospere, dar secătuită treptat de un fisc tot mai nemilos, imaginea unui papă pălmuit (Bonifaciu VIII) şi a altuia aflat la ordinele regelui (Clement V), a unei Inchiziţii atotputernice şi a ordinului Templierilor distrus şi jefuit. Aşa cum arată autorul, din toate aceste clişee, dintr-o anumită exasperare, din dorinţa de a reda adevăratele dimensiuni lui Filip cel Frumos, apropiaţilor şi consilierilor săi, chiar celor care i s-au opus, s-a născut această carte. Pentru Jean Favier adevăratele enigme, cele legate de personalitatea regelui şi de guvernarea sa, sînt mai mult decît suficiente pentru a elimina pe cele false. Dar, in acelaşi timp, spunea istoriei nu trebuie să ascundă marile ei valori. Esenţialul constă, după părerea sa, în faptul că Franţa suferă o profundă schimbare. Ea iese treptat din structurile politice ale feudalităţii şi începe să-şi construiască mecanismele unui stat modern. Este o Franţă în care nobilimea continuă să fie scop şi ideal, dar in care abilităţile intelectuale devin o cale normală de acces la putere. Schimbarea este la fel de profundă în mecanismele de producţie şi în ceea ce priveşte harta marilor curente comerciale. Franţa anului 1315 mai are puţine lucruri comune cu cea a anului 1285 deoarece, între timp, ea a redescoperit incertitudinea. Dar cartea nu este nici o introducere la războiul de o sută de ani şi nici un preludiu la Franţa modernă. Ea este, pur şi simplu, o istorie a domniei lui Filip cel Frumos definită atît prin prezentul, cît şi prin trecutul ei.

Eugen Denize

EVAN MAWDSLEY, NICHOLAS MORGAN, LESLEY RICHMOND, RICHARD TRAINOR (eds.), *History and Computing III*, Manchester University Press, 1990, 214 p.

Prima conferință a filialei engleze a Asociației History and Computing s-a bucurat de largă participare a istoricilor, specialiștilor în calculatoare și arhiviștilor. Cel de al III-lea volum History and Computing conține o selecție a celor mai inventive și novatoare lucrări prezentate în cadrul conferinței, în special cercetări privind băncile de date istorice. Noua generație de micro și minicalculatoare cu software-ul asociat lor, au făcut și din acest domeniu o arie de studiu din ce în ce mai atractivă pentru istorici.

Temele dezbătute au inclus aspecte legate de natura băncilor de date istorice, crearea lor din sursele istoriei, analiza lor în cercetările de istorie politică, urbană și medicală, precum și exploatarea lor în procesul de învățămînt.

După o expunere introductivă privind importanța băncilor de date în istorie (*The Historian and the Database*), volumul cuprinde patru părți ce grupează o multitudine de rezultate privind cercetările din domeniul surselor (*The Medical Archives and Manuscripts Surveys. Three in One: Surveying, Publishing and Creating a Database; Computerisation of the National Register of Archives Designing, a System for Staff and Public Use*), metodologiei băncilor de date (*The Computer Scientist and the Historian: Problems; From an Historian's know-how to a knowledge Base: Using a Shell; The Cassification of Occupations in Past Time: Problems of Fission and Fussion*); rolului lor în *procesul de învățare a istoriei* (*Seeking Patterns, Making Meaning: Using Computerised Sources in Teaching History in Secondary Schools; The Microcomputer in the History Classroom: Opportunities for Pupils and Teachers; Taking the Plunge: Planning a Course on Computing for Historians*) sau al utilizării lor într-o serie de proiecte de cercetare (*Computerising the Godley: The Application of Small Databases to Anecdotal History; The Treaty of Union: Influencing the Scottish Vote; 1706—07; The Glasgow Valuation Rolls Database: Sources and Stategies; The Nature and Future of Historical Computing*).

Conținutul extrem de divers al volumului, stilul alert al fiecărei contribuții în parte, varietatea ideilor lansate fac din History and Computing III nu numai o lectură interesantă, dar și o provocare la abordarea cu curaj a cercetărilor de istorie bazate pe bănci de date.

Irina Gavrilă

DAN V. PLESHOYANO, *Colonel Nicolae Pleșoianu and the National Regeneration Movement in Valachie*, Columbia University Press, New York, 1991, 177 p.

Colonelul Nicolae Pleșoianu (1815—1859) este una dintre figurile cunoscute de la 1848 căreia nu i se închinase nici o monografie, lacună ce se vede completată prin cartea strănepotului său din Canada, d-l Dan V. Pleshoyano. După cum se precizează în prefață, lucrarea nu s-ar fi putut realiza fără concursul substanțial al profesorului Gheorghe Morariu, cadru didactic la Școala generală din Pleșoiu (Olt). Cartea se adresează publicului american și de aceea lărgește cadrul expunerii, prezentînd biografia lui Nicolae Pleșoianu în strînsă conexiune cu evenimentele importante la care acesta a participat: revoluția de la 1848 din Țara Romanească și Unirea Principatelor din 1859. Cartea conține multe detalii care nu se referă strict la traiectoria vieții lui Nicolae Pleșoianu, dar care înfățișează derularea pregătirilor revoluționare. S-ar mai fi putut insista asupra familiei din care făcea parte personajul; ar fi putut fi redat, poate, și un arbore genealogic din care să rezulte gradul de înrudire cu cărturarul Grigore Pleșoianu sau cu Luca Pleșoianu, socrul lui Ion C. Brătianu. De asemenea, cercetări în arhivele oltene ar fi putut, poate, să lumineze mai mult mediul familial al lui Nicolae Pleșoianu.

Rămînînd la același tip de observații, se remarcă o caracterizare a generalului Magheru (cumnatul lui Pleșoianu), despre care se spune ca era născut dintr-o familie modesta (p. 40). Aceasta nu este tocmai conform cu starea de fapt, dacă ne gîndim la originea nobilă transilvană a familiei sale, la înaintașii săi mai apropiați, boiernași gorjeni dintre care unii au ctitorit și biserici (de pildă armașul Șerban Magheru a fondat biserica din Bîrzeiu de Gilort); despre aceasta, vezi lucrarea *Pe urmele Magherilor* de Paul Cernovodeanu și Marian Ștefan (București, 1983), de altfel citată în notele cărții.

Mihai Sorin Rădulescu

IMMANUEL WALLERSTEIN, *The Modern World-System, III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730 — 1840s*, Academic Press, San Diego, 1989, XI + 372 p.

Întîrzierea cu care a apărut acest al treilea volum din monumentala serie dedicată de Immanuel Wallerstein sistemului mondial capitalist a fost parcă menită să mărească așteptările tuturor celor sensibili la contribuțiile conceptuale și interpretative originale prin care sociologul american a înnoit cîmpul cercetărilor sociale și istorice. Ca și în cele două volume anterioare, apărute în 1974 și 1980, dar parcă mai pregnant decît acolo, autorul este preocupat în primul rînd să verifice în ce măsură evoluția istorică confirmă sau nu modelul său teoretic (pentru o analiză critică a acestui model a se vedea B. Murgescu, Fl. Bonciu, *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, sub tipar). De aceea, în cartea pe care o prezentăm nu se va regăsi o descriere amănunțită a evenimentelor și proceselor istorice concrete, ci o amplă analiză secundă, analiză bazată însă pe parcurgerea atentă a unei bibliografii imense (p. 257—351) și nu în puține rînduri pe consultarea unor istorici enumerați la p. XI. De altfel, comentarea reciprocă a unor *pre-print*-uri este una dintre formele cele mai eficiente de colaborare între specialiști care s-a impus în istoriografia occidentală a ultimilor ani, și la care istoricii români vor fi chemați să se racordeze cît mai curînd.

O evaluare critică a punctelor de vedere ale lui Immanuel Wallerstein, uneori excesive, aproape întotdeauna insolite, șocînd bagajul nostru curent de concepții și locuri comune, dar mereu argumentate strîns, ar depăși limitele unei recenzii. De aceea ne vom mulțumi cu o scurtă trecere în revistă a principalelor probleme ridicate de autor.

Primul capitol (*Industrie și Burghezie*, p. 1—53) este axat în jurul perechii conceptuale revoluție industrială (britanică) — revoluție burgheză clasică (franceză). Cum pentru Wallerstein mutațiile decisive, cu adevărat revoluționare pe plan economic și politic, avuseseră loc în secolul al XVI-lea odată cu formarea sistemului mondial capitalist, cei doi termeni sînt înșelători, ei reprezentînd mai degrabă încercări de a explica de ce Anglia a cîștigat spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea competiția pentru hegemonie mondială în dauna Franței. Această competiție este analizată în capitolul II (p. 55—126), evidențiindu-se rolul decisiv al controlului politic asupra lumii coloniale (extraeuropene) în succesul britanic. În ceea ce privește Revoluția Franceză, pentru Wallerstein, aceasta nu a fost o expresie a luptei burgheziei împotriva nobilimii și absolutismului, ci cel puțin pentru o parte dintre protagoniști o încercare de a reforma statul francez pentru a putea relua cu șanse sporite competiția pentru primat mondial. Incapacitatea de a controla evenimentele, intrarea în arena politică a unor forțe esențialmente anticapitaliste (țărănimea și „sanchiloții" parizieni) și instabilitatea durabilă cauzată de aceasta, precum și complicațiile pe continent, au împiedicat însă Franța să se concentreze asupra esențialului, astfel încît în 1815 decalajul față de Marea Britanie era mai mare decît ori cînd în trecut.

În capitolul III (*Încorporarea unor noi zone în economia-univers: 1750 — 1850*, p. 127 — 189) sînt studiate comparat patru mari arii de civilizație: India, Imperiul Otoman, Rusia și Africa Occidentală. Autorul revine mai întîi asupra distincției dintre periferie și zonele exterioare economiei-univers capitaliste, distincție care a făcut obiectul multor polemici după apariția primului volum. Pe baza acestei distincții, el reliefează diferența dintre situația celor patru arii de civilizație enumerate mai sus înainte de 1750 și după această dată. Procesul încorporării a fost caracterizat prin impunerea unor noi fluxuri de mărfuri din zonele incorporate spre centrul economiei-univers capitaliste (îndeosebi materii prime), prin declinul sectorului manufacturier din acest zone, prin preluarea controlului proceselor productive de către agenți economici sensibili la variațiile conjuncturii mondiale, ceea ce deseori însemna condiții de muncă mai opresive pentru producătorii direcți (plantații cu sclavi, a doua iobăgie etc.) și prin restructurarea politică a zonelor incorporate, statele rezultate fiind suficient de puternice pentru a putea asigura ordinea și securitatea fluxurilor economice, dar nu atît de puternice încît să poată modifica în folosul lor și în detrimentul centrului aceste fluxuri.

Analizînd *Decolonizarea Americilor, 1763—1833* (p. 191—256), autorul insistă pe impactul fluctuațiilor conjuncturii economiei-univers capitaliste asupra mișcărilor de eliberare și pe motivațiile complexe, uneori contradictorii, ale diverselor grupuri sociale. Pentru Wallerstein bilanțul decolonizării nu a fost glorios. Dacă pe plan intern elitele coloniale au reușit să mențină sub control celelalte categorii sociale, statutul indienilor și al negrilor deteriorîndu-se chiar (o excepție fiind Haiti, care a cunoscut o evoluție deosebită), în schimb decolonizarea nu a fost

însoțită de o emancipare economică reală de sub dominația centrului, ea permițînd de fapt Marii Britanii o concentrare a mijloacelor pentru incorporarea altor zone în economia-univers capitalistă și o exploatare mai economicoasă, scutită de concurența celorlalte state europene, a bogățiilor continentului american. Concluzia autorului este pesimistă: „Nici una din marile revoluții ale sfîrșitului de secol XVIII așa-numita revoluție industrială, Revoluția Franceză și independența coloniștilor din America — nu a reprezentat o sfidare fundamentală pentru sistemul mondial capitalist. Ele au reprezentat de fapt o consolidare și o fortificare a acestuia" (p. 256).

Dincolo însă de aprecierea valorică negativă la adresa sistemului capitalist, ca și de alte puncte de vedere care se pretează la discuții critice, cartea lui Immanuel Wallerstein, ca și celelalte lucrări ale sale, reprezintă una din analizele cele mai stimulative pentru înțelegerea epocii moderne și a istoriei omenirii în general.

Bogdan Murgescu

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * "The American Historical Review", American Historical Association, vol. 87 — 92, 1982 — 1987.

"The American Historical Rewiew" este organul de presă al prestigioasei American Historical Association[1], alături de alte publicații ca "Perspectives", "Writings on American History", "Recently Published Articles". Apărută pentru prima dată în 1895, la șase ani după ce Congresul S.U.A. a recunoscut forul științific tutelar, revista înregistrează o apariție de cinci ori pe an. La conducerea comitetului de redacție s-a aflat timp îndelungat Otto Pflanze, iar recent David L. Ransel. Periodicul se constituie într-o tribună de dezbatere asupra celor mai noi direcții de cercetare în știința istorică din S.U.A. Alături de numeroase studii și articole, mese rotunde și anchete istorice sînt publicate în extenso recenzii, însemnări asupra unor noi lucrări de specialitate, liste de colecții de documente și bibliografii primite la sediul din Washington, D. C. al organizației patronatoare.

Sînt inserate așa numitele adrese prezidențiale, luări de poziție ale președinților organizației[2] față de cele mai importante desfășurări ale istoriografiei nord-americane și anume: Bernard Bailyn, *The Challenge of Modern Historiography*, (February 1982), p. 1—24; Gordon A. Craig, *The Historian and the Study of International Relations*, (February 1983), p. 1—19; Philip D. Curtin, *Depth, Span and Relevance*, (February 1981), p. 1—9 sau Carl N. Degler, *In Pursuit of an American History*, (February 1987), p. 1—12. Unele numere au o tematică aniversativă, precum: istoriografia Africii Negre, cu contribuții semnate de Robert W. Harms, Patrick Manning, Patricia Romero Curtin, Leroy Vail, Landley White, Andre du Toit (October 1983), istoria femeii, la care au participat Mary Beth Norton, Paula Baker, Jaren Offen, Bonnie Smith și M.—Jeanne Peterson (June 1984), centenarul forului coordonator, cu semnătura lui David D. van Tassel, Morey D. Rothberg, Dorothy Ross, Daniel Joseph Singal (October 1984) și medievistica contemporană cu concursul lui John B. Freed, John van Engen. Istoria antică este slab reprezentată în paginile revistei. Menționăm studiul lui Thomas Kelly de la Universitatea Minnesota, *Thucydides and Spartan Strategy in the Archidamian War* (February 1982) p. 25—54. Autorul insistă asupra îmbinării de către protagoniștii războiului peloponeziac a strategiei terestre cu cea navală. Reinterpretînd unele fragmente din lucrarea lui Tucidide, Kelly respinge teoria conform căreia spartanii au sperat să cîștige războiul invadînd Atica și arată complexitatea strategiei militare antice. Evului Mediu îi sînt dedicate cîteva contribuții notabile. Jenny M. Jochens de la Towson State University, în *The Politics of Reproduction, Medieval Norwegian Kingship*, (April 1987), p. 327—349 analizează pe baza cronicilor literare rolul și locul femeii în societatea medievală norvegiană. Poziția castelului medieval într-o lume cu un orizont relativ limitat este investigată de Bernard S. Bachrach de la Universitatea Minnesota în *The Angevin Strategy of Castle Building in Reign of Fulk Nerra 987—1040*, (June 1983), p. 533—560. Autorul se oprește asupra lui Fulk Nerra, feudal din dinastia Angeviană, ce a fortificat regiunea muntoasă din sud-vestul Franței, în coasta Pirineilor. „Le Grand Bâtisseur", cum a fost supranumit contele Nerra, a ridicat castele la Morand, Montboyan, Montbazon, Langeais, Montrichard, ce au servit drept baze de pornire a unor noi cuceriri. O intervenție originală propune Stanley Chonjnacki de la Michigan State Uni-

[1] Funcția de director executiv al A.H.A. este deținută de Samuel R. Gammon. Pentru anul 1988 a fost ales în funcția de președinte profesorul Akira Iriye de la Universitatea Chicago, specialist în istoria Extremului Orient. Referitor la colaborarea istoricilor români cu organizația sus-amintită menționăm că la Convenția anuală 1987 programată să se desfășoare la Washington D.C. au fost invitați și istoricii Florin Constantiniu, Alexandru Duțu, Virgil Cândea, Camil Mureșan, Mircea Mușat, Gheorghe Buzatu, Cristian Popișteanu, Ion Pătroiu. Vezi și însemnările noastre la centenarul organizației în „Magazin istoric", Anul XVIII, Nr. 9 (210), Septembrie 1984, p. 62.

[2] Pentru o listă completă a președinților, vezi American Historical Association, *Program of the One Hundred Second Annual Meeting, December 27—30, 1987*, Washington D.C., g. 4.

versity în *Political Adulthood in Fifteenth-Century Venice*, (October 1986), p. 791 810. Pe baza unor cercetări întreprinse în arhivele venețiene, Chonjnacki dezvăluie ritualul încadrării politice a tinerilor aristocrați în valorile colective ale elitei conducătoare[3]. Aceasta în ciuda faptului că regimul de factură oligarhică din lagună a preferat celor tineri oameni în vîrstă considerați cu experiență politică.

Din registrul problematic extrem de bogat al istoriei moderne ne-am propus să semnalăm doar cîteva. Privind istoria Franței rețin atenția articolele lui Barbara Diefendorf de la Universitatea din Boston, *Prologue of a Massacre, Popular Unrest in Paris 1557—1572*, (December 1985), p. 1067—1091 și respectiv Michel P. Fitzsimons, *Privilege and the Polity in France 1786—1791*, (April 1987), p. 269—295. Diefendorf remarcă rolul violenței în istoric, rezultat al atitudinii maselor populare. Noaptea Sfîntului Bartolomeu s-a edificat drept produsul unei îndelungate ostilități populare, majoritatea romano-catolice și încurajate de biserică contra protestanților. Referindu-se la progresul ideii de *națiune* în conștiința stărilor privilegiate Fitzsimons subliniază că aceasta s-a încadrat în activitatea Adunării Naționale, care sub impactul violent al maselor populare a respins privilegiul ca fundament al statului și a acceptat ideea de națiune modernă. Eugen Weber de la Universitatea Californiană scrie *Comment la Politique Vint au Paysans: A Second Look at Peasant Politicization*, (April 1982), p. 357 389. Weber declară că procesul de acculturație politică a țărănimii a afectat personalitatea sa. Devenind o forță politică prin excelență conservatoare, țărănimea a primit republica burgheză, deoarece aceasta i-a oferit prețuri mari la vite, serviciu militar redus, instrucție mult mai accesibilă. Pe fondul pătrunderii vieții politice la sate și a intervenției autorității centrale relația patron-client în lumea rurală s-a modificat considerabil. Epoca Vechiului Regim în Spania se înfățișează în studiul lui Carla Rahn Phillips de la Universitatea Minnesota, secretar general al cunoscutei Society for Spanish and Portuguese Historical Studies și intitulat *Time and Duration, A Model for the Economy of Early Modern Spain* (June 1987), p. 531—532. În spiritul unor analize de istorie economică, Philips distinge trei zone deosebite — în Spania, ca climat, topografie, și mai ales, specific economic, adică Andaluzia și Centrul Spaniei, răsăritul și coastele de sud-est, zona de nord și nord-vest. O contribuție originală ni s-a părut cea a lui Charles W. Ingrao de la Purdue University, *„Barbarous Strangers" Hessian State and Society during the American Revolution*, (October 1982), p. 954—976. Autorul cercetează cazul principatului german Hessa-Kassel în Epoca Luminilor[4]. Marcat de influența cameralismului teoretizat de Christian Wolff, Hessa-Kassel a suferit masiv de pe urma războiului de șapte ani (1756—1763). Deși prin tratatul de la 1766, Marea Britanie a furnizat micului stat subsidii, mercenariatul militar a rămas în continuare o mare sursă de venituri. Într-o societate aristocratică rolul dietei (*Landtag*) a scăzut mereu. Condițiile economice și mai ales cele ale habitatului în general au determinat pe mulți mercenari hessieni „închiriați" de guvernul britanic în perioada războiului pentru independența coloniilor engleze din America de Nord să rămînă în Lumea Nouă după încheierea operațiunilor militare.

Nu lipsesc nici exegezele pe marginea epocii contemporane. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917 este vizată de articolele lui Ronald Gregory Suny de la Universitatea Ann Arbor, *Toward a Social History of the October Revolution*, (February 1983) p. 31—52 și William Rosenberg și Diane Koehner, *The Limits of Formal Protest, Worker, March to October 1917*, (April 1987), p. 296—349. Suny trece în revistă o serie de noi lucrări, marea majoritate de inspirație nemarxistă, care încearcă să explice rapida ascensiune a bolșevicilor la puterea politică. Studiind lupta proletariatului rus în perioada dualității puterii, Rosenberg și Koehner întrevăd o legătură intrinsecă între formele de protest și transformările social—politice. Ea s-a reflectat și la nivelul tacticii politice a partidelor mic burgheze. O nouă viziune asupra Administrației Eisenhower schițează Robert Griffith de la Universitatea Massachussetts în *Dwight D. Eisenhower and the Corporate Commonwealth*, (February 1982), p. 87—122. Membru al „grupului managerial" (p. 88), ce a condus Statele Unite, Eisenhower este apreciat drept adeptul unei societăți „mutual cooperatiste, voluntariste" (p. 91). Dincolo de politica „armoniei și consensului social" președintele s-a confruntat cu problemele urbanizării, industrializării, producției de masă, segregației rasiale și s-a străduit să inițieze *commonwealthul corporatist*, în

[3] Vezi și studiul nostru *Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției în 1796* (în manuscris).

[4] Vezi pe larg Ingrid Mittenzwei, *Der aufgeklärte Absoltismus in den Deutschen Territorialstaaten*, în „Geschichtsunterricht und Staatsburgerkunde", Jhrsg. 14 (1972), p. 1 112—1121; G. J. Parry, *Enlightened government and its critics in eighteenth-century Germany*, în „Historical Journal", 18/1975, p. 467—495; Charles W. Ingrao, *The Hessian Mercenary State, Ideas, Institutions and Reform under Frederik II 1760—1785*, Cambridge, 1986; Gregory W. Pedlow, *The Survival of the Hessian Nobility 1770—1870*, Princeton, 1987.

care rolul statului era diminuat, iar axul principal a devenit cooperarea bussiness-producţie. Robert J. Raczorowski de la Fordham University aruncă o privire asupra legislaţiei nord-americane după războiul civil, în care s-a întrezărit speranţa republicanilor de a menţine structurile statale tradiţionale, în *Begin the Nation A New, Congress, Citizenship and Civil Rights after the Civil War* (February 1987), p. 45—68.

Revista a manifestat dintotdeauna un interes marcat pentru istoria Asiei şi Africii. Studiile au privit în mod constant structura social-economică, evoluţia demografică, curba foametei. Louis A. Pérez Jr. la Universitatea South Florida în *Vagrants, Beggars and Bandits: Social Origins of Cuban Separatism 1878—1895* (December 1985), p. 1092—1121 stabileşte o legătură între decăderea economică, raţionalizarea producţiei de zahăr, alungarea micilor producători şi dezvoltarea delicvenţei în lumea rurală, răspuns adecvat la criza societăţii cubaneze de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. O interesantă dezbatere realizează Stuart B . Schwartz, specialist în problemele economiei coloniale de la Universitatea Minnesota în *Patterns of Slaveholding in the Americas: New Evidence from Brazil*, (February 1982) p.55—86. Sclavia s-a dezvoltat în Brazilia în funcţie de regimul economic specific al exploatării terenurilor agricole. Între 1816—1817 în regiunile Braziliei un număr de 4653 proprietari *(senhor de engenho)* deţineau 33750 sclavi, ceea ce semnifică 7,2 sclavi per proprietar. S-au profilat diferenţieri între aşezările de sclavi în funcţie de populaţie, tradiţii şi obiceiuri, regimul muncii. Utilizată mai ales în agricultură, dar şi meşteşuguri, sclavia a fost alături de munca oamenilor liberi baza economiei braziliene din secolul al XIX-lea. John A. Larkin de la Universitatea New York propune în *Philippine History Reconsidered, A Socio-Economic Perspective*, (June 1982), p. 595—628 o nouă viziune asupra trecutului unei zone, ce a pătruns rapid în modernitate. Punînd în lumină specificul local, Larkin distinge trei faze de evoluţie istorică a arhipelagului filipinez după cum urmează: a) perioada timpurie a dominaţiei spaniole b) secolul al XVIII-lea — a doua jumătate a secolului al XIX-lea, c) perioada consolidării statului. Într-o astfel de conjunctură Filipinele s-au încadrat în marele flux comercial din sud-estul Asiei şi au avut relaţii particulare cu Statele Unite. Africa Neagră şi problemele urbanizării, controlului sanitar, foametei compun tematica a trei contribuţii. Philip D. Curtin în *Medical Knowledge and Urban Planning in Tropical Africa* (June 1985, p. 594—613) sugerează noi puncte de vedere privind asistenţa socială în centrele urbane de pe coastele vestice ale Africii. John Cell de la Duke University în *Anglo-Indian Medical Theory and the Origins of Segregation in West Africa*, (April 1986) p. 307—335, folosind materiale inedite de arhivă arată că băştinaşii africani au fost predispuşi maladiilor, dar autorităţile coloniale nu au purces la măsuri eficace pentru a le împiedica, ci au accentuat segregaţia ca măsură profilactică, desigur politică. Wayne K. Durrill de la Universitatea North Carolina se interesează de arealul Cornului Africii, zona unei foamete endemice în secolul al XIX-lea în *Atrocious Misery: The African Origins of Famine in Northern Somalia, (1839—1884)* (April 1986), p. 287—306. Zonă săracă în resurse naturale, în care s-a desfăşurat o acerbă luptă pentru supravieţuire, predominată de structura de clan, nordul Somaliei a fost martorul edificării unui sultanat local, legat prin relaţii economice de piaţa colonială britanică de la Aden. Transformările ecologice au grăbit sărăcirea păstorilor somalezi şi s-au adăugat controlului colonial, ceea ce a accentuat marea foamete.

Numeroase studii se referă la problemele istoriografiei şi ideologiei politice. Michael M. Sokal de la Worcester Polytehnic Institute în *The Gestalt Psychologists in Behaviorist America*, (December 1984), p. 1240—1263 exacerbează vădit rolul metodei behavioriste în introspecţia istorică. Concepţiei cu privire la istorie şi civilizaţie a unor marcante personalităţi ale culturii nord-americane li sînt consacrate contribuţiile lui Lee Quinby, *Thomas Jefferson, The Virtue of Aesthetics and the Aesthetics of Virtue, (April 1982)*, p. 337—356; Mary Kupiec Cayton de la Miami University, *The Awekening of an American Prophet, Emerson, His Audiences and the Rise of Culture Industry in 19-th Century America*, (June 1987), p. 597—620; John Higham de la Universitatea John Hopkins, *Herbert Baxter Adams and the Study of Local History*, (December 1984), p. 1225—1239; Francis I. Butts de la Queen's University, Ontario, *The Myth of Perry Miller*, (June 1982), p. 665—694. Un strălucit studiu de analiză izbuteşte Alden T. Vaughan de la Universitatea Columbia sub titlul *From White Man to Redskin: Changing Anglo-American Perceptions of the American Indian*, (October 1982), p. 917—953. Autorul subliniază că iniţial contactul europenilor cu populaţia de culoare s-a tradus prin antipatie profundă, ceea ce s-a transmis şi asupra indienilor. „Pieile roşii" au fost etichetate ulterior „sălbatici", deoarece au respins normele „civilizatorii" ale societăţii coloniale, religia şi modul său de viaţă.

Cîteva articole au insistat asupra unor aspecte originale ale istoriei social-economice. James Livingstone de la Universitatea North Carolina în *The Social Analysis of Economic History and Theory Conjunctures on late 19-th Century American Development*. (February

1987), p. 69—95 declară argumentat că „noua istorie economică” şi teoriile afiliate ei, formele de organizare ale producţiei au fost soluţii pentru depăşirea impasului societăţii nord-americane la sfîrşitul secolului trecut. Examinînd situaţia industriei textile din sudul Statelor Unite, James Lelsudis, Jacqueline D. Hall, Robert Korstad în *Cotton Mill People, Work Community and Protest in the Textile South 1880 — 1940*, (April 1986), p. 245—286 surprind faptul că mobilitatea socială şi inovaţiile tehnologice au contrastat cu dorinţa proprietarilor de întreprinderi de a-şi consolida puterea economică, ceea ce s-a transpus în scăderea salariilor şi implicit conflicte sociale în 1927—1930 şi în marea grevă din 1940. Charles Delheim întreprinde în *The Creation of a Company Culture: Cadburys 1861—1931*, (February 1987), p. 13—44, un scurt istoric al firmei de dulciuri Cadburys, dar exagerează rolul credinţei quaker a membrilor familiei fondatoare. Două interesante intervenţii cu tematică de demografie istorică întregesc conţinutul periodicului. Peter Ward şi Patricia C. Ward de la University of British Columbia în *Infant Birth Weight and Nutrition in Industrializing Montreal*, (April 1984), p. 324—345 au urmărit evoluţia populaţiei prin prisma greutăţii copiilor născuţi între 1851—1905 la spitalul Universităţii Lying-in-Montreal, a hranei şi compoziţiei sale. O discuţie legată de prima curbă a scăderii mortalităţii între 1740—1820 deschide James C. Riley de la Universitatea Indiana în *Insects and European Mortality Decline*, (Octomer 1986), p. 833—858. Între soluţia îmbunătăţirii hranei şi cea a măsurilor efective de igienă, Riley intuieşte pe cea din urmă drept unică modalitate de a explica ştiinţific scăderea mortalităţii în epocă.

Partea a doua a revistei însercază unele rubrici de dezbatere ştiinţifică, sub a căror generic autori consacraţi îmbogăţesc cu noi contribuţii registrul tematic al istoriografiei nord-americane. La capitolul *AHR Forum* apar unele studii marcante privind ştiinţa istorică şi metodologia predării sale. În *Comparative History in Theory and Practice, A Discussion*, (February 1982), p. 123—143 zece cercetători şi cadre didactice universitare deliberează asupra sensurilor actuale ale istoriei comparate. Viziunea dominantă asupra spiritualismului nord-american, impregnată de concepţia filozofică personală a autorului, pe drumul de la naraţiune la interpretare ştiinţifică se observă în articolul lui K. Lawrance Moore, *Insiders and Outsiders in American Historical Narrative and American History*, (April 1982), p. 390—423. O incitantă analiză pe temă de metodologie realizează Gilbert Allardyce în *The Rise and Fall of Western Civilisation Course*, (June 1982), p. 695—743. Meditînd asupra exemplelor din cîteva centre universitare — Harvard şi Columbia (1905—1929), Chicago (1925—1950), Stanford (1967—1979), Allardyce concluzionează că aici cadrele didactice au prezentat evoluţia civilizaţiei în funcţie de particularităţile epocii, în care au activat. Autorul propune o viziune globală asupra progresului civilizaţiei, lipsită de prejudecăţi şi formulează aprecieri interesante asupra manualelor universitare şi a locului cursului introductiv. Melvin L. Leffler de la Universitatea Vanderbuilt investighează detailat un capitol semnificativ al diplomaţiei S.U.A. în perioada postbelică în *The American Conception of National Security and the beginings of Cold-War 1945—1948*, (April 1984), p. 346—400. Cercurile oficiale americane erau stăpînite în 1945 de convingerea că nu vor putea decît cu greu să controleze situaţia din Europa şi de aceea s-au preocupat de stabilirea unei reţele de baze militare şi descifrarea liniilor directoare ale politicii externe a Uniunii Sovietice. David Berger şi Jeremy Cohen în *Mission to the Jews and Jewish. Christian Contacts in the Polemical Literature of High Middle-Ages*, (June 1986), p. 576—591 şi respectiv *Scholarship and Intolerance in Medieval Academy. The Study and Evolution of Judaism in European Christendom*, (June 1986), p. 592—624 se fac ecoul unor discuţii pe tema polemicii între evrei şi creştini în secolele XII — XIII, ce a îmbrăcat deseori forme violente. La rubrica *Review Essays* se aliniază studii de istoriografie, pe marginea unor recénte lucrări cu privire la locul Veneţiei şi Florenţei în epoca Renaşterii — Gene Brucker de la Universitatea California-Berkeley în *Tales of Two Cities, Florence and Venice in the Renaissance*, (June 1983), p. 599—616; revoluţia de la 1848 în Germania — Donald J. Mattheisen de la Universitatea Lowell în *History as Current Events, Recent Works on the German Revolution of 1848*. (December 1983), p. 1219—1237; responsabilitatea celui de al III-lea Reich în declanşarea celei de-a doua conflagraţii mondiale — Theodore Hamerow de la Universitatea Wisconsin în *Guilt, Redemption and Writing German History*, (February 1983), p. 53—72. În cadrul grupajului intitulat *Notes and Comments* se numără unele exegeze metodologice privind ascendentul metodei psihoistorice — Thomas A. Kohut de la Williams College în *Psychohistory as History*, (April 1986), p. 336—354; utilizarea liberă a arhivelor — Michael Les Benedict de la Ohio State University în *Historians and the Continuing Controversy over Fair Uss of Unpublished Materials*, (October 1986), p. 859—881. Cele mai incitante şi atractive materiale publicate sînt subsumate rubricii *Research Note*. Astfel, profesorul William A. Renzi de la Universitatea Wisconsin scrie *Who Composed „Sazonov's Thirteen Points”, A Re-examination of Russia's War Aims in 1914*, (April 1983), p. 347—357. Aplecîndu-se asupra unui aspect puţin cunoscut al diplomaţiei Antantei la începutul primului război mondial, autorul a parcurs noi documente în arhivele din Paris şi Londra. Rienzi neagă că documentul cunoscut

sub titlul „Cele 13 Puncte" ale lui Serghei D. Sazonov, ministrul de externe rus şi care era considerat drept programul Rusiei în război a avut importanţa amintită şi că a fost sancţionat de ţarul Nicolae al II-lea. El a fost probabil rezultatul zvonurilor ce circulau la Petrograd. Unele detalii ale documentului au vizat şi statutul României, aşa cum era el pregătit pe malurile Nevei. Austro-Ungaria urma să fie împărţită în Imperiul Austriei, regatul Boemiei şi regatul Ungariei, ultimul „căzind la învoială" cu guvernul de la Bucureşti privind viitorul Transilvaniei. Galiţia şi sudul Bucovinei trebuiau anexate Rusiei. John F. Bratzel şi Leslie B. Rout Jr. au imprimat studiul *Peal Harbour, Microdates and J .Edgar Hoover*, (December 1982), p. 1342—1351, ce a suscitat un viu interes în paginile revistei. Reluînd problematica motivaţiei actului din 7 decembrie 1941 şi a lipsei de reacţie a Statelor Unite, autorii au întreprins noi investigaţii în arhivele Biroului Federal de Investigaţii (F.B.I.) şi la Biblioteca Franklin Delano Roosevelt din Hyde Park. Ei au identificat o misiune germană de spionaj în insulele Hawai, cu mult înainte de atacul japonez, dar F.B.I. a informat fragmentar Casa Albă despre acest caz. Dusko Popov, agent dublu, lucrînd atît pentru germani, cît .şi pentru britanici, a fost însărcinat să pună pe picioare o reţea de spionaj în S.U.A., dar a dezvăluit totul F.B.I. şi i-a lăsat să înţeleagă că există un potenţial pericol pentru un atac în Hawai pînă la sfîrşitul lui 1941.

În condiţii grafice excepţionale "The American Historical Review" a devenit o prezenţă de marcă în peisajul ştiinţei istorice din Statele Unite. Ea înfăţişcază într-o aleasă ţinută ştiinţifică comunităţii internaţionale progresele cercetării într-un domeniu, precum istoria, al cărui cadru tematic are tendinţa permanentă de a se lărgi, folosind cunoaşterii şi apropierii înntre popoare.

Mihai Manea

* * * *STUDIA BALCANICA BOHEMO-SLOVACA*, vol. III, Universitatea J. E. Pukyne, Brno, 1987, 333 p.

Lucrarea e precedată de o scurtă prefaţă, în care prof. Ivan Dorovský ne informează că, pe lîngă Catedra de Istorie şi Geografia Europei Centrale, sud-estice şi răsăritene, de la Facultatea de Filozofie, funcţionează un aşa zis Cabinet de „balcanistică şi ungaristică". În zilele de 3—10 iunie 1986, conducerea cabinetului a organizat un simpozion pe ţară, la care au fost prezentate 46 comunicări, publicate apoi în volum, cu titlul de mai sus. 25 dintre ele sînt consacrate *Istoriei*, 5 *Literaturii*, 8 *Filologiei* şi alte 8 *Etnografiei şi Folclorului*. Textele sînt însoţite de documentaţia aferentă.

Deoarece spaţiul nu ne permite, vom consemna numai contribuţiile al căror conţinut prezintă implicaţii cu problemele culturii româneşti. Astfel, Fr. Hejl se ocupă cu realizările balcanologiei cehoslovace din ultimii 10 ani. Autorul face o secţiune în evoluţia acestei decade şi pune în lumină diferite publicaţii şi instituţii cu scopul de a fi studiată această zonă geografică. Se citează şi Institutul nostru de studii sud-est europene. Despre *Balcanologia lingvistică* scrie Radoslav Večerka, consacrînd un pasaj preocupărilor de lexicografie din ţara noastră, (Zd. Wittoch, J. Felix, L. Prokopová, J. Bláha ş. a.). Interesantă mi se pare comunicarea Magdalenei Němcová, care încearcă o tipologie a mînăstirilor din sud-estul Europei, pe bază funcţională. De starea economică şi despre privilegiile de care s-au bucurat mînăstirile din Europa de sud-est în sec. XIII — XV se ocupă Věra Hrochová. Deşi e vorba, în ambele cazuri, de sud-estul Europei, totuşi cele două autoare se opresc cu expunerea lor pe ţărmul drept al Dunării de Jos.

Milan Krajčović, specializat în problemele legate de mişcarea de eliberare a popoarelor de sub dominaţia maghiară, deci a slovacilor, românilor şi sîrbilor, aduce elemente noi referitoare la desfăşurarea evenimentelor din ultimii ani ai secolului trecut. E vorba de perioada celui de al doilea Congres al acestor naţionalităţi. Autorul, care cunoaşte bine istoria românilor, îndeosebi istoria modernă a Transilvaniei, ne oferă noi şi ferme probe documentare în legătură cu această problematică.

Consemnăm, nu fără oarecare surprindere, că literatura română „ştiinţifico-fantastică" actuală se bucură de o îndreptăţită popularitate. S. Šrámek, de la Facultatea de Filozofie din Brno, se ocupă de contribuţiile literare ale cîtorva scriitori români, în frunte cu scriitorul Ion Hobana, căruia Comisia europeană, pentru literatura „Science fiction" i-a decernat premiul eruropean pentru povestirea *Emisiune nocturnă*. Autorul analizează denumirea acestui gen literar, aşa cum apare în diferite variante, de la Victor Anestin şi pînă la Adrian Rogoz. În cele din urmă, conchide că literatura ştiinţifico-fantastică română are o misiune umanistă.

În sfîrşit, autorul ne informează că operele literare de genul „Science fiction" din România au fost traduse în limbile: franceză, germană, rusă, polonă, maghiară, — ceea ce noi considerăm drept un real succes.

Nu lipsită de interes ne apare penetrația elementelor folclorice românești în sfera terminologiei muzicale din zona Carpaților nordici. Autorul, J. Vysloužil le depistează cu deosebită competență. Unul dintre cunoscătorii limbii române, dr. Zdeněk Wittoch, se ocupă de cîteva probleme suscitate de una din ultimile lucrări ale lui G. Ivănescu, intitulată *Istoria limbii române* (Iași, 1980). De fapt, e vorba de concepția lui Ivănescu asupra originii limbii noastre, problemă cu multe aspecte și dezbătută îndelung de specialiștii români și străini.

Desigur, rămîn alături multe din contribuțiile axate pe diferite probleme, de mai puțin interes pentru noi. Am consemnat această publicație, valoroasă de altfel, cu care specialiștii de la Universitatea din Brno încearcă, după a noastră părere, o mutație valorică în sfera cercetărilor și a interesului științific din Europa Centrală spre zona sud-estică.

Traian Ionescu-Nișcov

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică" are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări — studiu și carte — tipărite după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României.

Redacția are convingerea că și pe această cale va contribui la redeschiderea dialogului, întrerupt atîta vreme, cu istoriografia universală, deoarece investigația istorică este condiționată în primul rînd de informare și de accesul la aceasta. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sînt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Florin Constantiniu, Victor Eskenasy, Armand Goșu, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Marian Stroia, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: *Nagy Pienaru*

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

* * * *Durostorum — Drăstar — Silistra (Sbornik s izsledvaniia)* (Durostorum — Dîrstor — Silistra. Culegere de studii) (Redactori: S. Hristov, R. Lipcev, G. Atanasov), Silistra, 1988, 276 p. + 26 fig. și ilustr. Culegere de studii și documente dedicate istoriei orașului Silistra din antichitate și pînă în zilele noastre. Sînt oferite multe informații interesante privind istoria românilor, a relațiilor româno-otomane și româno-bulgare. Rec. „Vekove", t. XIX, 1990, nr. 1, p. 89—91.

* * * *Overseas migration from East-Central and Southeastern Europe 1880—1940*. Edited by Julianna Puskás, Akademiai Kiadó, Budapest, 1990, 246 p. O culegere de studii care analizează procesul emigrației, în primul rînd spre America, din țările Europei est-centrale și sud-estice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și prima parte a secolului XX. Unele studii oferă date despre emigrația în rîndul românilor transilvăneni.

* * * *Social'no economiceskaja i politiceskaja istoria Moldavii perioda feodalizma*, ed. P. Sovetov și alții, Izdat Stiința, Kișinev, 1988, 175 p. Rec. în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropa", vol. 39, 1991, nr. 3.

BAUMANN, JULIUS, *Selbstdarstellung der Banater Berglanddeutschen*, în „Sudostdeutsche Vierteljahres — Blätter", 1989, nr. 2, München, p. 141—143. Scurtă prezentare a istoriei comunității germane din zona de munte a Banatului din secolul XIII pînă la sfîrșitul primului război mondial.

BENDA, KÁLMÁN, *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*, coordonator, München, 1987—1988, vol. I — II (col. „Studia Hungarica" vol. 31, 32), 332 și 326 p. Volum aniversar dedicat unor personalități ale vieții științifice și universitare, istoricilor Attila T. Szabó și Zsigmond Jakó, profesori la Universitatea din Cluj. Volumul I cuprinde studii privind organizarea statală, biserica, societatea, ideile politice și aspectele de geografie și demografie istorică, în timp ce volumul al II-lea tratează probleme legate de cultura spirituală pe teritoriul Transilvaniei.

CARANICA, NICOLAS, *Les Aroumains: recherches sur l'identité d'une ethnie*, Thèse pour le Doctorat Nouveau Régime présentée par... sous la direction de Monsieur le Professeur Pierre Lévêque. Doyen de la Faculté de Lettres, 28 juin 1990, *manuscris dactilografiat*, 504 file. Această lucrare extrem de elaborată a intrat în fondurile Bibliotecii Academiei. Prima parte a tezei de doctorat este dedicată epocii vechi de la preistorie pînă la perioada stăpînirii romane în Peninsula Balcanică. A doua parte începe cu capitole dedicate infiltrării triburilor slave. N. Caranica studiază apariția etnonimului vlah în sursele bizantine în corelație cu elementele ideologiei politice constantinopolitane. Limba aromânilor este cercetată într-un alt capitol separat. Teza se încheie cu studiul dedicat

„Revista istorică", tom III, nr. 7—8, p. 877—885, 1992

numărului şi repartiţiei aromânilor în Balcani, un capitol de concluzii urmat de o bogată bibliografie (f. 472—497). Subliniem, faptul că o bună parte din lucrările dedicate acestui subiect apărute în ultimul secol în România au fost consultate de autor.

CASTELLAN, GEORGES, *A History of the Romanians*, Columbia, University Press, Boulder-New York, 1989, 268 p. (East European Monographs, CCLVII). Traducere (Nicholas Bradley) a originalului francez. Semnalare în „Oesterreichische Osthefte, Zeischrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung", Wien, 1991, nr. 3, p. 618.

DAHINTEN, OTTO, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln, Wien, 1988, 541 p., 86 planşe, (col. *Studia Transylvanica*, vol. 14). Opera de o viaţă a inginerului Otto Dahinten (1882—1955) a văzut lumina tiparului sub îngrijirea lui Ernst Wagner şi cuprinde o amplă bază documentară pentru istoria oraşului Bistriţa. Cele cinci părţi ale lucrării se referă la mediul natural, locuitorii şi personalităţile oraşului (partea I), la evenimentele importante pînă în 1944 (partea a II-a), precum şi la aspectele de urbanism arhitectură şi artă (ultimele trei părţi).

FASSEL, LUMINIŢA, *Die Bessarabiendeutschen*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter" 38. Jahrgang, 1989, nr. 3, München, p. 221—227. Scurtă trecere în revistă a istoriei germanilor din Basarabia, colonizaţi în 1813 de ţarul Alexandru I, după ocuparea acestei provincii de către Rusia în 1812. Se sintetizează aspectele demografice, de geografie istorică şi de viaţă spirituală, pînă în anul 1940.

YEHUDA DON KARADY VICTOR, Eds, *A Social and Economic History of Central European Jewry*, New Brunswick, N. J. and London, Transaction, 1990, VIII + 262 p. Rec. în „Slavonic Review", vol. 50, Winter 1991, nr. 4.

II. IZVOARE

* * * *Legendy a Kroniky uherské* (Legende şi cronici ale ţărilor coroanei ungare), ed. R. Pražák, trad. de Jana Nechutova şi Dagmar Bartonva, Praga, Vyşegrad, 1988, 390 p. Extrase îndeosebi din opera *Notarului anonim* şi din cea a lui Simon de Keza cu elemente referitoare la relaţiile dintre Bizanţ, unguri, cumani, români etc. şi la istoria Panoniei.

BORSO, GEDEON, *Die beiden Ausgaben der „Chorographia Transylvaniae" von Johannes Honterus*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1988, Hefte 2, p. 150—160. Articolul demonstrează pe baza unei documentaţii bogate că unicatul aflat în Biblioteca Naţională din Budapesta din „Chorographia Transilvaniae" a lui Johannes Honterus, considerat a fi publicat la Basel în 1532 a fost tipărit, în realitate, la Braşov în 1539.

CIACHIR, NICOLAE, *Novi materiali za bălgarite ot rumănskite arhivni fondove* (Noi materiale despre bulgari din fondurile arhivistice româneşti), în „Vekove", t. XIX, 1990, nr. 4, p. 71—75. Sînt prezentate o serie de documente inedite din arhivele româneşti (Rîmnicu Vîlcea, Braşov, Bucureşti), care se referă la instituţiile de învăţămînt cu predare în limba bulgară existente în Ţara Românească şi Moldova (şi apoi în România) în secolele XVIII — XIX, precum şi la bulgarii care au studiat pe teritoriul românesc în perioada respectivă.

CIAKALOVA, LARISA, *D-r Krăstiu Rakovski v spomeni i dokumenti* (Dr. Cristian Rakovski în amintiri şi documente), în „Vekove", t. XVII, 1988, nr. 4, p. 5—19. Sînt prezentate fragmente de memorii şi documente referitoare la viaţa şi activitatea politico-ideologică a socialistului român de origine bulgară Cristian Rakovski. Se acordă atenţie mai ales anilor primului război mondial şi perioadei interbelice.

EVGHENIEVA, I. Z., *Iz arhivov GRU RKKA. Voennîe razvedciki dokladivali*, în „Voenno-istoriceskii jurnal", 1992, nr. 3, p. 40—42. Informaţii despre pregătirile germane şi române privind războiul împotriva U.R.S.S.

FINKELSTEIN, ALBERT, *The Mefkure Tragedy (An inquiry into the slayers identity)*, f. e., (Lille), 1991, 111 p., ed. a 3-a. (reproducere xerografică). Anchetă istorică despre scufundarea în Marea Neagră, în august 1944, a vasului Mefkure, plecat cu 320 de refugiaţi evrei la bord de la Constanţa spre Palestina. În anexă 20 de documente inedite din arhivele germane, israeliene etc.

FODOR, ISTVAN, *Oláh Miklós Hungariája. Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai* („Hungaria" lui Nicolaus Olahus. Concluzii desprinse dintr-un manuscris inedit şi din informaţiile lingvistice ale lucrării), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 111 p. + 16 pl. Pornind de la analiza detaliată a unui manuscris inedit al „Hungaria"-ei, descoperit la Köln, autorul se ocupă de probleme privitoare la redactarea şi soarta lucrării (tipărită abia în 1735). Lista celor 545 de toponime ce apar aici, cu identificarea lor (p. 56—96). Se afirmă că Nicolaus Olahus, cu toate că era de origine românească, avea maghiara ca limbă maternă.

STOPP, KLAUS, *Die Handwerkskundschaften mit Ortsanischten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestate Wandernder Handwerksgesellen, 1731—1830*, vol. 13, *Ungarn (2. Hälfte)—Rumänien — Polen*, Stuttgart, 1988, 318 p. Catalog descriptiv privind atestatul de profesare a unei meserii pentru meşteşugarii ambulanţi. Volumul 13 cuprinde informaţii privind Ungaria, România (atît Moldova, Ţara Românească cît şi Transilvania şi Banatul) şi Polonia, împreună cu un indice de localităţi.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLO, *Az etelközi magyar-besenyö háboru* (Războiul ungaro-peceneg în Etelköz), în „Századok", 122, 1988, nr. 4, p. 541—576. Sînt analizate izvoarele privitoare la războiul dintre unguri şi pecenegi din anul 895, care a determinat strămutarea ungurilor din Etelköz (regiune localizată de autor între Don şi Dunărea de Jos) în Panonia.

III. ISTORIA MEDIEVALA

* * * *Máthyás Király (1458—1490)*, Szerkesztette Barta Gábor, Akademiai Kiadó, Budapest, 1990, 227 p. Volum reunind studii, apărute anterior, consacrate epocii lui Matia Corvinul; un singur studiu nou, privitor la originea Corvineştilor: Kulcsár Péter, *A Corvinus-legenda* (p. 17—41).

ANTONIJEVIĆ, DRAGOSLAV, *Cattlebreeders'Migrations in the Balkans through Centuries*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 147—156., Păstoritul nomad şi semi-nomad în Peninsula Balcanică. Pentru perioada medievală referiri la vlahi.

BIRNBAUM, HENRIK, *Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what Toutes did it proceed?*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 47—60. Studiu cu caracter lingvistic asupra problemei pătrunderii slavilor în Peninsula Balcanică. Referiri la spaţiul românesc.

DÁVID, GÉZA, *Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft*, în „Acta Historica", 34, 1988, nr. 1, p. 79—87, Scăderea populaţiei Ungariei în timpul stăpînirii otomane.

DRABOJLOVIĆ, DRAGOLIUB, *Migrations of the Serbs in the Middle Ages*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 61—66. Autorul, fără a încerca să demonstreze , îi consideră pe Vlahii amintiţi în secolele XIV — XV în Dalmaţia, Croaţia şi Bosnia drept imigranţi sîrbi.

HOCHSTASSER, GERHARDT, *Die Hospites im Umkreis des Castrum Temesiensis im 14. und 15. Jahrhundert*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter", 38 Jahrgang, 1989, Nr. 2, München, p. 131—137. Articolul se ocupă de aşezarea saşilor în zona castrului Timişoara în secolele XIV —XV, încercînd să se reconstituie şi locul de origine şi numele celor veniţi.

HOREDT, KURT, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Innsbruck, 1988, 120 p., 51 planşe. Culegere a articolelor şi studiilor profesorului univ. Kurt Horedt, pe care acesta le-a publicat între 1941—1988 privind evul mediu timpuriu în Transilvania. Rezumat în ediţie „de buzunar" a amplei monografii publicate în 1986 *Siebenbürgen im Frühmittelalter* (Bonn, 1986).

LAPPALAINEN, MATTI, *Stockholm-Constantinople Axis — Truth or Not?*, în „Acta Historica" 33, 1987, nr. 2—4, p. 203—207. Consideraţii asupra legăturilor dintre teatrul de război din zona Marii Baltice (între Rusia, Polonia şi Suedia) şi cel din sud-estul Europei (ruso-turc şi polono-turc) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

MARCU, MARIANA, *Zum Fortleben, der dakisch — römischen Bevölkerung*, în *Südost-Siebenbürgen im 4. Jahrhundert n. Chr.*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1988, Heft 2, Köln, Wien, p. 160—168. Autoarea demonstrează pe baza materialului arheologic continuitatea populaţiei daco-romane în secolul IV e.n., în S—E Transilvaniei, avînd ca punct de referinţa săpăturile de la Măgurele (jud. Braşov).

MANDRESCU, GHEORGHE, *Zur Beteiligung Bistritzer Handwerker an Bauvorhaben in der Moldau im 16. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1989, Heft 2, p. 157—175. Autorul studiază influenţa arhitecturii din Transilvania asupra mănăstirilor din Moldova, influenţă datorată meşterilor constructori din Bistriţa prezenţi în permanenţă la Suceava sau Baia, în secolele XIV — XIV, precum şi pe toate marile şantiere de construcţii ale timpului.

MUREŞAN, CAMIL, *Rumänische Knesate, Woiwodschaften und Distrikten im mittelalterlichen Siebenbürgen. Zur Rechtslage der Rumänen auf dem Sachsenboden*, în vol. *Gruppnautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgesch-sächsische Nationsuniversität*, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1990, p. 161—175 (Siebenbürgisches Archiv, 241). Discuţia cu privire la instituţia cneazutului, voievodatului şi districtului românesc în Transilvania.

NIEDERMAIER, PAUL, *Zur Siedlungsgeographie und Siedlungsgeschichte Siebenbürgens*, „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1988, Heft 2, p. 129—149. Studiu de demografie istorică privind populaţia şi aşezările umane din Transilvania în evul mediu, corelat cu elementele concrete ce au influenţat creşterile sau stagnările numerice ale populaţiei (clima, solul, formele de relief şi de vegetaţie). Analiza tipurilor de aşezări pe baza informaţiilor documentare şi arheologice.

PÉTER, KATALIN, *Siebenbürgen und der Befreiungskrieg*, în „Acta Historica", 33, 1987, nr. 2—4, p. 229—235. La sfîrşitul secolului al XVII-lea, în perioada eliberării Ungariei de sub stăpînirea otomană, în viziunea factorilor politici ai Transilvaniei, provincia intercarpatică reprezenta şi trebuia să-şi continue existenţa ca entitate politică proprie.

PETROVIĆ, DRAGOLJUB S. *Prilog o vojnim krajinama na srpskom prostoru o novom veku* (Contribuţie privind graniţa militară în cadrul Serbiei în epoca modernă), în vol. *Vojne krajine u Jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovackog mira 1699.* (Graniţele militare în ţările iugoslave în epoca modernă pînă la pacea de la Korlowitz 1699), ed. Vasa Cubrilović, Beograd, 1989, p. 347—350. Între altele consideraţii asupra populaţiei româneşti din regiunea Timocului.

SCHASER, ANGELIKA, *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen*, Stuttgart, 1989, 285 p., (col. „ Quellen und Studien zur Geschichte des östelichen Europa" vol. 29). Încercare de analiză demografică şi socială a structurii populaţiei Transilvaniei la sfîrşitul secolului XVIII, dublată de studiul problemelor politice născute în epocă de statutul de „toleraţi" acordat românilor, grecilor, armenilor şi evreilor.

SCHUSTER, HANS-WERNER, *Anfänge der Autonomie in der Hermannstädter Provinz*, în vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre Siebenbürgische-Sachsische Nationsuniversität*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1990, p. 107—117 (Siebenbürgisches Archiv, 25). E discutată şi problema episcopiei Milcovici.

SPERKA, JERZY, *Jeszcze raz w kwestii datowania wyprawy Moldavskiej Kazimierza Wielkiego* (Din nou în problema datării expediţiei moldovene a lui Cazimir cel Mare), în „Studia historyczne", XXXIV, 1991, nr. 1, p. 125—132. Prezentare istoriografică temeinică a acestei chestiuni controversate din istoria timpurie a relaţiilor Poloniei cu Moldova; spre încheiere autorul îşi exprimă punctul său de vedere.

STRUMINSKY, BOHDANA, *The Origins of the Zaporzhian Cossacks: Apropos of a Recent Study*, în „Harvard Ukrainian Studies", IX, 1985, nr. 1—2, p. 182—197. E discutată şi problema românilor în unităţile căzăceşti în secolul XVII.

SUBTENLY, OREST, *The Contractual Principle and Right of Resistance in the Ukraine and Moldavia*, în vol. *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. by R. J. W. Ewans and T. V. Thomas, New York, St. Martinis Press, 1991, p. 287—299. Problema raporturilor domni-boierimie (stări privilegiate) în vremea lui D. Cantemir; semnificaţia de politică internă a tratatului cu Petru I.

IV. ISTORIA MODERNĂ

* * * *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848—1918*, coordonator Carl Göllner, Köln, Wien, 1988, 447 p., 65 planşe (col. „Siebenbürgisches Archiv", vol. 22). Ampla sinteză a unei epoci zbuciumate din istoria Transilvaniei, cuprinse între Revoluţia de la 1848—49 şi primul război mondial îşi propune, ca pe o bază documentară lărgită (memorii, corespondenţă, presă şi documentele comunităţii săseşti), să refacă istoria saşilor din Transilvania, în contextul politic, social şi cultural specific acestei regiuni.

ARS, G. L., *Tajnii užnik venskogo dvora: Aleksandr Ipsilanti v avstrijkih krepostiah*, în „Novaia i noveişaia istoria", 1987, nr. 2, p. 125—146. Studiul conţine materiale şi informaţii noi, provenind din fostele arhive sovietice şi noi izvoare greceşti privind evenimentele de la 1821 din Principatele române, ca şi date inedite despre ultimii ani din viaţa lui Alexandru Ipsilanti.

BRIDGE, F. R., *The Habsburg Monarchy among the Great Powers, 1815—1918*. Providence, R. I., Berg, 1990, VIII + 417 p. Rec. în „American Historical Review", vol. 97/1, February, 1992.

McGAGG, Jr WILLIAM O., *A History of Habsburg Jews 1670—1918*, Indiana University Press, Bloomington and Indianopolis, 1989, XI + 289 p. Referinţe la evreii din Bucovina. Rec. în „Slavic Review", vol. 50, nr. 3, 1991.

CERNOVODEANU, PAUL, *L'impact du livre révolutionnaire français sur la société roumaine (1782—1804)* în „*Actes du 3e Symposium Humaniste International de Mulhouse*", *25, 26 et 27 Janvier 1991*, Mulhouse, 1992, p. 85—100. Analiză a impactului lecturii publicaţiilor revoluţionare franceze aflate în bibliotecile publice şi particulare din Ţara Romă-

nească, Moldova şi Transilvania asupra societăţii româneşti de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea.

DAMIANOV, SIMEON, *Bălgariia văv frenskata politika: 1878—1918* (Bulgaria în politica franceză: 1878—1918), Nauka i izkustvo, Sofia, 1985, 557 p. Lucrarea prezintă evoluţia relaţiilor bulgaro-franceze în anii 1878—1918. Se fac numeroase referiri şi la relaţiile româno-bulgare şi româno-franceze în perioada sus-amintită. Rec. în „Vekove", t. XIV, 1985, nr. 4, p. 83—85.

DURMAN, KAREL, *Lost illusions. Russian Policies towards Bulgaria in 1877—1887*, Uppsala, 1988, 184 p. (Uppsala Studies on the Soviet Union and Eastern Europe, 1). Lucrarea discută tangenţial şi implicaţiile româneşti ale politicii ruse faţă de Bulgaria, în timpul şi după războiul din 1877—1878.

HANDEL, PETER, *Das Hermanstädter Elektrizitätswerk, das fünfte Wasserkraftwerk in Europa*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter", 38 Jahrgang, 1989, nr. 3, München, p. 232—239. Articolul tratează un important moment din istoria tehnicii. Inaugurarea uzinei electrice din Sibiu (în iunie 1893), cea de-a cincea uzină electrică din Europa acţionată cu forţa apei.

HÖSCH, EDGAR, *Planungen zur Verbesserung der Infrastruktur: die Russen in den Donaufürstentümern, die Bayern in Griechenland in den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts-und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau — und dem Balkanraum seit dem Wiener Kongress*, Graz, 1991, p. 17—35. *(Zur Kunde Südosteuropas, II/17)*. Politica Rusiei în principatele dunărene după pacea de la Adrianopol.

MANCEV, KRASTIU, *Za istoriceskite predpostavki i motivi na voinite na Balkanite: 1878 1918* (Despre premisele şi motivele istorice ale războaielor din Balcani: 1878—1918), în „Vekove", t. XVI, 1987, nr. 2, p. 59—67. Sînt analizate cauzele războaielor desfăşurate în Peninsula Balcanică în perioada 1878—1918. Se prezintă şi rolul pe care l-a avut România în evenimentele respective.

NAKOCINIŢKI, A. L., *Austrija mezdu Franţiei i Rossiei v 1811—1813 gg i russkaja diplomaţija*, în „Novaia i noveişaia istoriia", 1987, nr. 3, p. 39—50. Pe fundalul complexelor relaţii politice europene din ultima perioadă a dominaţiei napoleoniene, în studiu apare tangenţial şi problema Moldovei şi a Ţării Româneşti considerate ca „obiect de compensaţie" în raporturile dintre marile puteri ale vremii, cu deosebire Rusia şi Austria.

NELSON, LINDA S., *The Bulgarian Intelectual Emigration in Rumania during the „Vuzrazhdane"*, în vol. *Migrations in Balkan History*, ed. Ivan Ninić, Belgrade, 1989, p. 97—107. Prezenţa în România în cursul secolului al XIX-lea a unui mare număr de intelectuali bulgari; organizaţiile şi instituţiile lor culturale şi rolul pe care l-au avut în dezvoltarea culturii naţionale bulgare. Sprijinirea lor de către statul român.

PALOTAS, EMIL, *Die Rolle der Wirtschaftsbeziehungen zwischen Österreich-Ungarn und den Balkanländern in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts — und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und dem Balkanraum seit dem Wiener-Kongress*, Graz, 1991, p. 65—81. Consideraţii însemnate între altele cu privire la tratatul comercial între Austro-Ungaria şi România din 1875 şi la urmările sale.

PRESLENOVA, RUMYANA, *Probleme der Handelsbeziehungen Österreich-Ungarns zu den Balkanstaaten am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*, în vol. *Wirtschafts-und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau und dem Balkanraum seit dem Wiener—Kongress*, Graz, 1991, p. 83—90. Sunt amintite şi unele aspecte ale relaţiilor comerciale dintre România şi Austro-Ungaria la trecerea de la secolul al XIX-lea la secolul XX.

RÖMER, DIETER, RÖMER, GUDRUM, *Der Zuckerinbenanbau und die Zuckerindustrie in Siebenbürgen in 19. Jahrhundert*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1988, Heft 2, Köln, Wien, p. 186—192. Articol privind dezvoltarea industriei zahărului în Transilvania secolului XIX.

SUGAR, PÉTER F., *Economic Considerations for political Decisions in Romania 1878 — 1883*, în vol. *Wirtschfts-und Kulturbezichungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum seit dem Wienerkongress*, Graz, 1991, p. 91—100. Sînt discutate antecedentele tratatului dintre România şi Austro-Ungaria din 1883, antecedentele şi implicaţiile sale dunărene, marele succes obţinut de I. C. Brătianu prin acest act.

V. ISTORIA CONTEMPORANĂ

* * * *Arhivt raskrivaiut taini. Mejdunarodniie voprosi: sobitiia i liudi*, Moscova, Edit. pentru literatura politică, 383 p. Culegere de studii şi articole privind evenimente şi personalităţi din perioada interbelică şi postbelică. De interes deosebit pentru istoria României, studiul despre activitatea serviciului militar de informaţii sovietic în ajunul declanşării „Operaţiei Barbarossa" (Boris Stavkov).

ALMOND, MARK, *Decline without Fall: Romania under Ceaușescu*, Institute for European Defence and Strategy Studies, London, 1988, 36 p. Regresul economic al României în ultimii ani ai regimului Ceaușescu.

BRZEZINSKI, ZBIGNIEW, *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the twentieth Century*, Macmillan Publishing Company, New York, XIII + 307 p. Considerații și asupra declinului sistemului comunist în România în epoca Ceaușescu.

BRITT, RICHARD W., *The Princess and the P.O.W.*, Pasadena, Comfort Texas, 1988, 279 p. Autorul, participant la raidul american din 1 august 1943 asupra Ploieștiului, relatează bombardamentul, captivitatea sa în România și asistența umanitară acordată de prințesa Ecaterina Caragea prizonierilor americani.

BYSTRICKY, VALERIAN, *Der Organisationspakt, der Höhepunkt der Integrationspläne der Kleinen Entente*, în vol. *Wirtschafts — und Kulturbeziehungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum*, Graz, 1991, p. 249—263. Încercările de a dubla alianța politică a Micii Înțelegeri cu un program de cooperare economică îndeosebi în deceniul 1930—1940. Rolul Franței în aceste încercări.

CSALLNER, ALFRED, *Zur wirtschaftlichen und sozialen Lage der Siebenbürger Sachsen, 1910—1950*, Köln, Wien, 1989, 245 p. (col. „*Studia Transylvanica*", vol. 15). Volumul cuprinde patru studii ale lui Al. Csallner, ajuns la venerabila vîrstă de 95 de ani, studii apărute sub îngrijirea lui Ernst Wagner. Contribuția volumului este notabilă în ceea ce privește cercetarea corelată a domeniului socioetnic și a celui economic fiind întregită și de statistici demografice pentru o perioadă mai largă decît cea abordată în studiile citate.

ELLEINSTEIN, JEAN, *Goliath contre Goliath. Histoire des relations americano-soviétiques. 1. L'enfance des grands (1941—1949)*, Fayard, Paris, 1986, 550 p. O istorie a relațiilor diplomatice cu numeroase referiri la poziția României între cele două mari puteri.

ELLEINSTEIN, JEAN, *La paix froide. Les relations Etats-Unis-URSS depuis 1950*. Londreys, Paris, 1988, 533 p. Istoria relațiilor diplomatice americano-sovietice între 1951—1987. Mai multe referințe la situația României.

FEJTÖ, FRANÇOIS, (avec la colaboration d'EWA KULESZKA-MIETKOWSKI), *La fin des démocraties populaires. Les chemins du post-communisme*, Édition du Seuil, Paris, 1992, 574 p. O sinteză asupra evoluțiilor complexe din țările Europei de răsărit din ultimii ani.

FLEISCHHAUER, INGEBORG, *Diplomatischer Widerstand gegen „Unternehmen Barbarossa". Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939—1941*, Hamburg, Ullstein, 1991, 416 p. Autoarea, folosind și izvoare inedite (între care arhiva contelui F. W. von der Schulenburg, ambasadorul german la Moscova), prezintă eforturile diplomaților germani din capitala sovietică de a evita un conflict militar germano-sovietic.

GABANYI ANNELI UTE, *Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, în „Ost-Europa. Zeitschrift für Gegenwartsfragen des Ostens", 1990, sept. p. 793—801. Încercare de evaluare a evenimentelor din decembrie 1989 — iunie 1990, cu ascuțite accente critice privind viața politică post-revoluționară și șansele reale de democratizare a societății românești.

DELETANT, DENNIS, *A balancing act. Romania, 1919—1940*, în „History Today", 1992, June, p. 48—54. Viziune de ansamblu asupra politicii internaționale a României în perioada interbelică și asupra politicii externe a țării între imperialismul german și cel sovietic.

EYAL JONATHAN, *Romania between Loyalty and Nationalism*, în vol. *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's Southern Flank*, edited by Jonathan Eyal, London, Macmillan, 1989, p. 67—108 (RUSI Defense Studies Series). Culegere de studii incluzînd o privire amplă asupra politicii militare în timpul regimului Ceaușescu.

GARDEV, KOSTADIN, *Ungariia i văzvrăștaneto na Iujna Dobrudja kam Bulgariia* (Ungaria și retrocedarea Dobrogei de Sud către Bulgaria), în „Vekove". t. XIV, 1985, nr. 2, p. 17—26. Se analizează relațiile bulgaro-maghiare în perioada septembrie 1939 — septembrie 1940. Este subliniată strînsa colaborare dintre cele două țări în vederea smulgerii Cadrilaterului și, respectiv, a Transilvaniei de Nord din trupul României.

GILBERG TROND, *Nationalism Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, Westview Press, San Francisco Oxford, 1990, X + 289 p. Analiză a rădăcinilor naționalismului și marxismului în România cu accent pe perioada dictaturii ceaușiste.

GILBERT MICHAEL, *The Holocaust. The Jewish Tragedy*, Collins, London, 1986. 959 p. Amplă istorie a Holocaustului, incluzînd numeroase referințe la persecuțiile evreilor sub regimul Antonescu și deportările în Transnistria, inclusiv pe baza unor documente inedite din arhivele britanice.

HATSCHIKJAN, MAGARDITSCH A., *Tradition und Neuorientierung in der bulgarischen Aussenpolitik (1944—48). Die nationale Politik der Bulgarischen Arbeiterpartei (Kommunisten)*, R. Oldenbourg, München, 1988, 433 p. Sînt discutate şi relaţiile politice între regimurile comuniste din Bulgaria şi România în primii ani după preluarea puterii.

HOCHSTRASSER, GERHARDT, *Rund um die Banater deutsch-radikale Schwabengruppe des Jahres 1919*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter", 38 Jahrgang, 1989/4, München, p. 303—311. Se redă conflictul dintre gruparea „radical-germană" a şvabilor din Banat şi gruparea pro-maghiară a aceleiaşi minorităţi (aşa numiţii „madjaronen") la sfîrşitul primului război mondial. Se subliniază rolul pozitiv al grupării radicale pentru integrarea şvabilor în România Mare şi lupta acesteia pentru a trezi conştiinţa naţională şi sentimentul unei identităţi culturale apropiate de cea germană la şvabii bănăţeni.

HOLDEN, GERARD, *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*, Blackwell, New York, 1989, 227 p. O istorie a Pactului de la Varşovia, incluzînd raporturile militaro-politice ale României cu celelalte state membre.

KOCHAVI, ARIEH J., *Britain versus Roumania and the Soviet Military Authorities 1945—1947*, în „Balkan Studies", 29, 1988, nr. 2, p. 283—297. Problema emigrării evreilor din România în Palestina; politica P.C.R. şi a Uniunii Sovietice în această chestiune.

LEONHARD, PETER, *Individuelle Bodennutzung in Rumaniens Landwirtschaft. Rechtliche Grundlagen und ihre jungsten Änderungen*, în „Ost-Europe, Zeitschrift für Gegenwartssfragen des Ostens", 1990, nov., p. 1084—1096. Articol bine documentat privind legislaţia agrară în România socialistă, situatia gospodăriilor individuale în zonele necooperativizate şi perspectivele unei noi reforme agrare, cu implicaţiile ei sociale.

LOFTUS JOHN, *L'Affreux secret. De Gehlen à Klaus Barbie. Quand les Americains recrutaient des espions nazis*, Plon, Paris, 1985. (Titlul original *The Belarus Secret*). Menţionează operaţiunile OSS în România în timpul celui de-al doilea război mondial şi recrutările ulterioare din rîndurile extremei drepte româneşti pentru „forţele speciale" anticomuniste, pe baza arhivelor SS-ului de la Bucureşti.

MARCOU LILY, *Les pieds d'argile. Le communisme mondial au présent 1970—1976*, Editions Ramsay, Paris, 1986, 490 p. Conţine numeroase referinţe la România şi relaţiile partidului comunist cu Uniunea Sovietică şi China.

MARGUERAT PHILIPPE, avec collaboration de L. JILEK, *Banque et investissement industriel. Paribas, le petrole roumain et la politique française 1919—1939*. Faculté des lettres — Librarie Droz, Neuchâtel Genève, 1987, 115 p. (Recueil de travaux publiés par la Faculté des lettres, Université de Neuchâtel, 38ème fascicule). Studiu de istorie economică pe marginea implicării societăţii Paribas în exploatările de petrol romîne (Steaua Română şi Colombia) şi a consecinţelor politice în relaţiile franco-române din perioada interbelică.

MEDVEDEV, ROY, *Licnost'i epoxa. Politiceskii portret L. I. Brejneva*, vol. I, 1991, 335 p. În cadrul biografici lui I. I. Brejnev, autorul prezintă şi relaţiile româno-sovietice în perioada cît acesta s-a aflat la conducerea U.R.S.S.

MOURÉLOS, TANNIS, G., *Fictions et réalités. La France, la Grèce et la stratégie des opérations péripheriques dans le sud-ėst européen (1939—1940)*. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1990, 117 p. Informaţii şi comentarii despre situaţia şi politica României ca membră a Înţelegerii Balcanice, în anii 1939—1940.

MIAGULOV, BLAGOVEST, *Visşiiat săvet na Bălgarite v Rumăniia (1927—1929)* (Consiliul suprem al bulgarilor din România, 1927—1929), în „Vekove", t, XIX, 1990, nr. 1, p 25—35. Se analizează formarea şi activitatea Consiliului suprem al bulgarilor din România, care a funcţionat în anii 1927—1929. A fost alcătuit mai ales din bulgari din Cadrilater şi Constanţa.

PETROV, LIUDMIL, *Nastaniavaneto na severodobrudjanskite bălgari v Iujna Dobrudja prez 1940—1941 g.* (Instalarea bulgarilor din nordul Dobrogei în Dobrogea de Sud în anii 1940—1941), în „Vekove", t. XVII, 1988, nr. 2, p. 5—16. Sînt înfăţişate amănunţit problemele legate de strămutarea bulgarilor din judeţele dobrogene Tulcea şi Constanţa în Cadrilater, după cedarea acestei din urmă regiuni către Bulgaria în septembrie 1940.

PUŞCAŞ, VASILE, *The Process of Modernization in Romania in the Interwar Period*, in „East European Quarterly", vol. XXV, September 1991, nr. 3, p. 325—338. Compilaţie de texte pentru a ajunge la concluzia că „românii nu au copiat mecanic modelele occidentale" ci au adaptat civilizaţia românească „spiritului european".

REINERTH, M. KARL, CLOOS, FRITZ, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien, 1935—1945. Beiträge und Berichte*, Bad Tölz, 1988, 261 p. Pe baza documentelor, a amintirilor şi a opiniilor personale autorii încearcă să refacă, fără prejudecăţi şi false etichetări, istoria minorităţii germane din România, în perioada atît de zbuciumată a anilor 1935—1945, raportul acesteia cu Hitler şi cu Antonescu.

VOLKOV, VLADIMIR, *Grossmächte und Balkanländer während der politischen Krise in Europa im Sommer 1939*, în vol. *Wirtschafts-und Kulturbeziehungen zwischen dem Donauraum und dem Balkanraum*, Graz, 1991, p. 129—137. E prezentată şi poziţia României faţă cu politica marilor puteri în ajunul celui de-al doilea război mondial.

WEGNER, BERND (ed.), *Zwei Wege nach Moskau. Vom Hitler—Stalin—Pakt zum „Unternehmen Barbarossa"*, Piper, München—Zürich, 1991, 664 p. Culegere de studii privind relaţiile germano-sovietice în anii 1939—1941. De interes deosebit pentru istoricii români sînt cele privind politica militară a lui Hitler în anii 1940—1941 (Jürgen Forster) şi Armata Roşie la începutul campaniei din Est (Anatole G. Horkov).

VI. ISTORIOGRAFIE, ŞTIINŢE AUXILIARE

* * * *Alexandru Ciorănescu. L'Homme et l'oeuvre*, Fundacion Cultural Rumana, Madrid, 1991, 312 p. O biobliografie a istoricului, filologului şi criticului literar Alexandru Ciorănescu.

AMLACHER, ERWIN, *Zum 50. Todestag des Siebenbürbischen Historikers Albert Amlacher*, în „Sudostdeutsche Vierteljahres Blätter" 38 Jahrgang, 1989, nr. 1, München, p. 60—63. Comemorarea a 50 de ani de la moartea istoricului transilvănean Albert Amlacher (m. 14 ianuarie 1939) prilejuieşte autorului trecerea în revistă a activităţii publicistice şi istorice a acestuia, enumerarea celor mai importante lucrări privind atît istoria germanilor cît şi a dacilor şi românior din Transilvania.

CERNOVODEANU, PAUL, *Romanian Researches on Environmental History*, în „Environmental Newsletter", Mannheim, no. 3, 1991, p. 60—65. Studiu de sinteză asupra cercetărilor de istorie ecologică în România între 1970—1990.

VII. BIOGRAFII

HOCHSTRASSER, GERHARDT, *Symon Guldenmünzer, ein Hermannstädter Unternhdmer und Münzkammergraf des 15. Jahrhunderts*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1988, Heft 2 p. 168—176. Încercare de a stabili biografia lui Symon Guldenmünzer sau „Simon de Cibinio" însărcinat cu batcrea monedei în epoca lui Iancu de Hunedoara şi Matia Corvin.

HUTTMANN, ARNOLD, *Der Kronstädter Apothcker Paul Traugott Meissner als Vorläufer der modernen Nervenphysiologie*, în „Südostdeutesche Vierteljahres-Blätter", 38 Jahrgang, 1989, nr. 3, p. 227—232. Biografia farmacistului Paul Traugott Meissner, precursor al neurofiziologiei moderne.

MIESKES, HANS, *Joseph Capesius — „unser grösster Herbartianer"*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter", 38 Jahrgang, 1985, nr. 1, München, p. 53—49. Încercare de a reface biografia unuia dintre fruntaşii şcolii germane de pedagogie şi psihologie, Joseph Copesius (1853—1918), originar din Transilvania.

NEMOIANU, VIRGIL, *Un neoconservateur jeffersonien dans la Vienne de fin de siècle: Aurel C. Popovici*, în vol. *Le Génie de l'Autriche-Hongrie. Etat, société, culture*, sous la direction de Miklos Molnár et André Reszler, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, p. 31—42. (Publications de l'Institut universitaire d'Etudes européennes Genéve). O analiză pertinentă a concepţiilor gînditorului transilvănean.

WAGNER, ERNST, *Der Wirtschaftsfachmann und Politiker Dr. Carl Wolff*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter", 38 Jahrgang, 1984, nr. 4, München, p. 314—320. Trecere în revistă a activităţii ilustrului economist şi om politic, Carl Wolff, născut la Sighişoara la 11 oct. 1849, ale cărui scrieri au jalonat dezvoltarea ştiinţei economice în Transilvania şi România pînă în anul 1939.

VIII. VARIA

BORCESCU, DELIA, *Oriente e Occidente: la Romania e la sua immagine nell'opinione publica italiana (1905—1917)*, în vol. *La Stampa italiana e la „polveriera d'Europa" (1905—1917)* Edizioni Unicopli, Milano, 1988, p. 33—49. Viziunea despre România a diverselor direcţii ale lumii politice italiene în lumina presei.

BRUCKNER, WILHELM, *Luise Schiel und der Hermannstädter Kinderschutzverein*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter", 38 Jahrgang, 1985, nr. 1, München, p. 63—66. Scurtă retrospectivă a organizării instituţiilor de caritate pentru îngrijirea copiilor orfani, din rîndul comunităţii săseşti, din secolul XVI pînă în secolul XIX cînd, în Sibiu, această activitate şi-a legat numele de cel al Luisei Schiel.

CUSTRED, GLYNN, *Eine soziolinguistische Untersuchung des Sprachgebrauchs der Siebenbürger Sachsen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 1989, Heft 2, p. 144—152. Interesantă analiză bazată pe o documentaţie sociologică şi lingvistică, privind folosirea limbii române şi a celei maghiare de către saşii transilvăneni, în funcţie de epoca istorică, de mediul social şi de necesităţile profesionale.

DAMA, HANS, *Ada-Kaleh, vom Zauber einer Verschwundenen Donauinsel*, în „Südostdeutsche Vierteljahres—Blätter", 38 Jahrgang, 1985, nr. 2, München, p. 137—141. Reconstituirea istoriei micii colonii turceşti de pe insula Ada-Kaleb, cu întregul ei farmec, ce constituia unul din punctele de atracţie a oricărei călătorii pe Dunăre.

LAZAROV, ACHILLE, *Aroumain bana: est-il un héritage aborigène?*, în „Balkan Studies", 29, 1988, nr. 2, p. 309—340. Argumente istorice şi filologice în problema originii aromânilor.

HEITMANN, KLAUS, *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie*, Köln, Wien, 1985, 364 p. (col. Studia Transylvanica, vol. 12). Studiu de imagologie bazat pe un material documentar foarte bogat. Imaginea românilor în spaţiul german, în secolele XVIII — XX, este refăcută după mărturiile călătorilor, ca şi după dicţionare, ghiduri de călătorie, manuale şi descrieri geografice, de la menţiunile despre „Vlahi" — de la sfîrşitul secolului XVIII pînă la relaţiile diplomatice cu tînărul stat român, pînă la primul război mondial.

PETRESCU, ŞTEFAN, ROMAN, CAROL, *Die Rumänische Revolution. Eine Foto-Dokumentation*, Weinheim, Basel, Beltz, 1990, 80 p. Utilă documentaţie foto a evenimentelor din decembrie 1989 din România.

POPE, EARL A., *The Significance of the Evangelical Alliance in Contemporary Romanian Society*, în „East European Quarterly", XXV, 1992, nr. 4, p. 493—518. Evoluţia şi rolul cultelor neoprotestante în România în secolul XX.

VASCENCO, VICTOR, *Der slavische Einfluss auf den Wortschatz der rumänischen Sprache*, în „Zeitschrift für Balkanologie", 1987, nr. 2, p. 203—210. Autorul împărtăşeşte opinia lingvistului român Alex. Graur, potrivit căreia în diverse etape istorice şi contacte culturale în fondul de bază latin al lb. române a intrat şi un procent de aprioximativ 20% de cuvinte slave. Acesta este rezultatul firesc al convieţuirii între popoare slave şi al influenţei culturale exercitate prin biserică şi, nu numai pe această cale, de slavii sudici.

WALLNER, ERNST, *Das Nösnerländer Sachsentum ein regionaler Mikrokosmos*, în „Südostedeutsche Vierteljahres—Blätter", 38. Jahrgang, 1989, nr. 1, München, p. 45—53. Articolul trasează universul cultural-etnic al zonei de nord a Transilvaniei locuită de saşi, ocupîndu-se de aspecte de istoria arhitecturii şi a creaţiei spirituale din secolul XIV pînă în contemporaneitate.

„REVISTA ISTORICĂ" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulaţia internaţională.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa Redacţiei, B-dul Aviatorilor, nr. 1, Bucureşti — 71247.

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 – 1785).

Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.

Tradiții și modernitate în gîndirea și practica militară românească (sec. XIX).

Libertate de opinie și presiune socială în Țara Românească în 1838.

Armata, detronarea lui Cuza-vodă și Carol de Hohenzollern.

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Considerații privind structura capitalului în România 1864 – 1878.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități.

I. C. Filitti : Pagini de jurnal.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

ISSN 1018–0443

43 356

S. C. UNIVERSUL S.A. c. 3593

Lei 100 pentru persoane fizice
Lei 200 pentru persoane juridice